95745.

...леонтьєв

КАПІТАЛІЗМ І СОЦІЯЛІЗМ

початковий
КУРС
політичної
економії

партвидав „пролетар"

9545.

2302

10

А. ЛЕОНТЬЄВ

КАПІТАЛІЗМ І СОЦІЯЛІЗМ

ПОЧАТКОВИЙ КУРС ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

ПЕРЕКЛАД З РОСІЙСЬКОЇ
Г. Ш-КА

5365
Алф.-стис. учт
від 1949 р.
9545
БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ
214

ПАРТВИДАВ „ПРОЛЕТАР“
1932

У011 л7

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку", „Картковому репертуарі" та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Редактор *М. Розман*

Здано в роботу 10/XI 1931
Підписано до друку 29/XII 1931
Вийшла друком у березні 1932 р.

ПЕРЕДМОВА

Ця книга має правити за підручник для нижчих ланок сіті партійної освіти — марксистсько-ленінських гуртків і вечірніх радпартшкіл. Вона є, отже, в певному розумінні друга книга після підручника політграмоти. Ми виходимо з того, що на цьому ступені партосвіти недоцільно поділяти проходження політичної економії на два самостійні предмети: теорію капіталізму та теорію радянського господарства. Наш підручник через це побудовано так, що він охоплює як питання капіталістичного господарства, так і основні проблеми соціялістичного будівництва в СРСР. У цій книзі робиться спробу викласти основні питання політичної економії на основі зіставлення та *протиставлення двох світів* — світу капіталізму, що гине, і світу будованого соціялізму. Протиставлення двох систем, боротьби двох систем є за основний стрижень викладу. З цього погляду наш підручник може стати за свого роду *вступ* для дальшого, поглибленішого студіювання політичної економії, теорії радянського господарства та економічної політики. Певна річ, що через потребу викладати популярно ми мусіли обмежитися освітленням тільки *найбільш корінних питань*. Цілу низку інших досить важливих проблем політичної економії учневі доведеться простудіювати, переходячи на дальший ступінь свого навчання.

Складаючи підручника, використано деякі частини тексту нашого „Початкового курсу політичної економії", що виходив протягом кількох років. Проте, тому, що вся побудова підручника цілком інша і що значно більшу частину книжки написано заново, ми вважали за можливе дати книжці нову назву.

Автор.

1 серпня, 1931 р.

Львівська державна наукова бібліотека
№ 3406

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

КЛЯСИ ЗА КАПІТАЛІЗМУ І В СРСР

Мета цього розділу — подати найголовнішу картину боротьби двох суспільних ладів — соціялізму та капіталізму, боротьби, що точиться за наших часів.

У нас. По всіх закутках нашого величезного Радянського союзу відбувається велике будівництво. Мов з-під землі виростають нові фабрики та заводи. Залізниці прокладається там, де до того рідко ступала нога людська. Нові шахти, копальні, нафтові щілини врізаються в землю, відкриваючи шлях до її незлічених багатств. Поля й ниви Радянського союзу, ще вчора порозпорошувані, сьогодні зливаються у величезні суцільні масиви. Там, де вчора ще вовтузився селянин-одноосібник із своєю сохою та шкапиною, з'являються тисячі доти небачених машин — тракторів, комбайнів. Незліченні багатства нашої країни прокидаються з одвічного сну. Ми ще погано знаємо свої багатства: мало не кожен день приносить нові вісті про знахідки. По таких місцях, що їх перше мали за бідні, знаходить силу-силенну залізної руди, кам'яного вугілля нафти, кольорових металів, хемічної сировини. По пустелях, що їх раніше вважали за безплідні, знаходять корисні рослини, що можуть дати нам кавчук, волокно тощо.

У нас будується не тільки нові підприємства. У нас будується новий суспільний лад — соціялізм. На наших фабриках і заводах, на наших залізницях і шахтах робітники працюють не „на чужого дядю", а на самих себе, на користь і добро всіх трудящих. Жовтневих днів 1917 р., років запеклої громадянської війни робітнича кляса нашої країни в союзі з величезними масами трудящого селянства здобула й обстояла свою владу — диктатуру пролетаріяту. Повідбивавши атаки озброєних ворогів, робітнича кляса взялася, позакочувавши рукава, за справу соціялістичного будівництва. Швидко позагоювано глибокі рани, що їх завдала довголітня війна. Успіхи й перемоги соціялізму додають нової бадьорости серцям будівників, дають нові сили, заохочують з у десять крат більшою завзятістю боротися далі. Ще два роки тому у нас було близько $1^1/_2$ млн. безробітних. Тепер безробіття у нас зліквідовано (тобто вижито, знищено). Ще два роки тому колгоспи та радгоспи були мов острівці в широченному морі розпорошених селянських госпо-

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА

дарств. Тепер ми маємо силу величезних радгоспів, що правлять за зразок правильного господарювання, а до колгоспів залучено вже над половину всіх бідняцько-середняцьких господарств. Добуток колгоспника вже 1930 р. був у півтора раза вищий проти того добутку, що має дрібний самостійний селянин (індивідуальне господарство).

Чи можна провадити таке велике будівництво абияк, як кому на думку спаде? Кожен скаже, що не можна; кожен зрозуміє, що це призвело б до величезного марнотратства сил та коштів і дало б мало користи. Великі будівельні роботи провадяться у нас за заздалегідь розробленим, обдуманим і перевіреним пляном. Цей план розраховано на п'ять років. Тому його зветься п'ятирічним пляном або *п'ятирічкою*. Ми почали здійснювати п'ятирічку з жовтня 1928 р. Отож поточний 1931 р.— це *третій* рік п'ятирічки.

Уже другого року п'ятирічки в масі робітничої кляси постала думка: здійснити *п'ятирічку за чотири роки*. Це завдання зрушило будівників соціялізму по всіх краях Радянського союзу. Робітники окремих підприємств, цілих галузей, величезних районів докладають усіх сил на те, щоб вести перед у справі соціялістичного будівництва. Широкою хвилею розлилося по країні соціялістичне змагання, що „вчиняє корінний переворот у поглядах людей на працю, бо воно обертає працю з ганебного й важкого тягара, за що його вважали раніше, на справу чести, на справу слави, на справу доблести й геройства" *(Сталін)*.

Можна з певністю сказати, що п'ятирічку буде виконано за чотири роки, а по багатьох дуже важливих галузях ще раніше. За два з половиною роки п'ятирічку виконано в нафтовій промисловості. Чимало великих заводів, от як Електрозавод та завод „Кавчук" у Москві, „Светлана" в Ленінграді, повиконували свої п'ятирічні пляни за два з половиною роки, тобто в два рази швидше. Багато заводів і цілі галузі виконують п'ятирічку за три роки.

Під кінець п'ятирічки маємо в основному закінчити *колективізацію радянського села*. На основі суцільної колективізації *ліквідується куркульство як клясу*. Глитаям-куркулям, що тримали в неволі бідняка та середняка, надходить край. Їхні господарства, назбираний у них реманент, машини, худобу — все це дістають колгоспи.

Поточного вирішального року п'ятирічки до роботи стають *518* нових фабрик і заводів, на лани виходять стрункі колони *1040* нових машинотракторних станцій. Слід згадати, що за чотири попередні роки, з 1927 по 1930 р., пущено 232 нових підприємства, а 1929 р. у нас була одна-однісінька машинотракторна станція. Серед фабрик і заводів, що стають поточного року до роботи, є ціла низка підприємств-велетнів, що

їм рівних нема в світи. Слід згадати тільки велетнів чорної металюрґії — Маґнетогорський і Кузнецький, велетенські заводи важкого машинобудівництва, Уральський і Краматорський, Нижегородський автомобільний завод, хемічні комбінати в Березниках і Бобриках. Цього року закінчується і пускається 21 електровню районового значення (тобто з числа тих електровень, що постачають енерґію низці підприємств цілого району). Два тракторні заводи — в Сталінграді та Харкові — випустять на радянські лани десятки тисяч тракторів. Поточного року стають до роботи два заводи комбайнів — у Саратові та Ростові.

П'ятсот вісімнадцять і тисяча сорок — ці числа пам'ятні всім трудящим, ці числа доводять гігантське зростання соціялізму. Вони додають нових сил і бадьорости серцям бійців за соціялізм.

Ми вже вступили в період соціялізму. Поточного 1931 р. ми завершуємо будування фундаменту (тобто основи) соціялістичної економіки в нашій країні. Кожен знає, що будувати підвалину — справа нелегка. На підвалину добирається каміння важче, таке, що його не дуже то легко повертати, поприпасовувати, поставити на місце й позакріпляти. І у нас за будування підвалин соціялізму чимало труднощів, але ці труднощі переборюються завдяки активності та свідомості робітничих мас.

У них.

Наш Радянський союз великий. Але він посідає тільки одну шосту частину землі. Решта п'ять шостих ще під владою капіталу. В капіталістичному світі є країни, значно багатші від нас. Є країни, що пішли далеко вперед від нас у розумінні техніки. У невеличкій Бельгії залізниць прокладено в багато разів густіше, ніж у нас. У великій Америці виробляється більше автомобілів, тракторів, сталі, вугілля, ніж у нас. У Німеччині більше домен, машинобудівельних заводів, ніж у нас. А проте, цілий капіталістичний світ перебуває тепер у лещатах найжахливішої *кризи*, рівної якій ще не було ніколи.

Чудово поустатковувані заводи та фабрики стоять. У Німеччині з 150 домен працюють тільки 50, решту сто погашено. У капіталістичному світі є тепер 35 млн. *безробітних*. Це значить, що 35 млн. дорослих працездатних людей мусить байдикувати й голодувати.

Ця армія безробітних з своїми родинами могла б залюднити країну, більшу за Сполучені штати Америки.

Ось як описується становище цих мільйонів у буржуазних газетах найбагатшої капіталістичної країни — Сполучених штатів Америки. Одна газета описує становище в штаті (тобто в районі країни) Арканзас:

„Бавовняницький район Півдня переживає найбільшу кризу з часів громадянської війни 1863 р.

У самому тільки Арканзасі збанкрутувало 150 банків. Людність голодує і допомогу їй подає тільки добродійна організація — Червоний хрест. Допомагати доводиться родинам, які до того, ще ніколи не просили допомогу. Їх

виявляють дедалі більше. За останні кілька днів ще 130 тис. осіб в Арканзасі долучено до списку тих, кому потрібна допомога. Загалом 35% людности штату живуть тільки з допомоги Червоного хреста.

Є все ж, мабуть, одно-однісіньке місце в штаті, де можна побачити розкоші, непристойні на тлі такого голоду. Це — курорт „Хот спрінґ“ („Гарячі родники“), що переживає оце тепер розпал „сезону“. Готелі повнісінькі, клюби теж. Павичі розгулюють по терасах. Крамниці, що продають усяке безділля, працюють з повним навантаженням. Розкішні авто котять вулицями, розвозячи повбираних леді та джентлменів, що з цікавістю розглядають чоловіків і жінок у лахміттях, які приходять з гір за допомогою. Старі мули з повипираними ребрами тягнуть напівпорозвалювані візки до міської самоуправи, де роздають талони на харч“.

В іншій буржуазній газеті маємо опис становища безробітних у найбільшому промисловому місті Америки — Нью-Йорці. Співробітник цієї газети пише:

„Я — в міському безплатному бюрі шукання роботи на Ляфает-стрейт № 54. З вікна видно, по один бік, в'язницю, по другий бік — будинок суду. На вулиці в'ється гадюкою величезна черга хмурих фігур. Це черга до приміщення де оце і я. В самому приміщенні зібралося вже близько тисячі людей. Їх обгороджено міцною линвою. Хто ці люди? Багато юнаків, але дуже мало червонощоких, здорових облич. Поруч їх стоять підстаркуваті люди, п хилі під тягаром турбот. У всіх такі обличчя, немов, вони дивляться в глибоке чорне провалля.

П ресічно в черзі буває щодня тисяч по п'ять, але буває й більше, часом до 10 тисяч. Дістають роботу не більше від трьох — чотирьох сот осіб, при чім усе це робота тимчасова — на час від однієї години до кількох днів.

Тут же таки величезна картотека з іменами 60 тис. безробітних, що шукають будь-якої роботи. Колосальний резервуар нестатків і злиднів. Ви можете знайти тут і приборкувача звірів, і кльовна, і якого хочете канцеляриста. Я витягаю навгад кілька карток. Маляр 45 років з жінкою і дитиною, без роботи три місяці; другий маляр, що має родину з чотирьох осіб, не працює сім місяців; машиніст 38 років з родиною на шість осіб, не працює вже п'ять місяців і т. д. Багато є й таких, що не мають роботи вже протягом 1 — 2 років.

Співробітник газети погомонів з деякими безробітними. Ось що йому розповідали:

„Перед мене стоїть літня жінка, чоловік її покинув. Що вона не змогла в термін заплатити газовий рахунок, то їй припинено відпуск газу й електрики, і вона не може закип'ятити собі води й сидить у темряві. П сина минулого року так попобила поліція, що він збожеволів, і вона тепер не може навіть провідати його, не маючи грошей на проїзд.

22-річний чоловік ходить день-у-день по вулицях шукаючи роботи, а ночує в підземній залізниці. Що він неспроможний заплатити за квартиру, господиня затримала у себе всі його речі.

— Я завжди шанував приватну власність,— заявляє він,— але я не можу більше бачити, як люди сидять по ресторанах і їдять. Я щойно вийшов з лікарні, я стояв три години в хлібної черзі і зомлів. Удруге вже я потрапляю з хлібної черги до лікарні. Я не можу цього більше витримати. Я хочу тільки одного — будь-якої роботи“.

Таке становище величезних мас людей, засуджених на страждання голодної смерти, на нестерпні нестатки.

Чи може ж ці країни несподівано так збідніли, що їм нема чим прогодувати свою людність? Анічогісінько подібного. Не зважаючи на вимушене неробство мільйонів людей, Америка й тепер є найбагатша країна в світі. Склади там тріскаються від зайвини товарів, що їх нема куди збувати. Щоб купити ці товари, треба мати гроші, а в безробітних грошей нема. Господарі товарів нерідко вдаються до такого „виходу“. Щоб запо-

бігти дуже великому спадові цін, вони винищують силу найдоконечніших для життя продуктів. Тим часом як безробітні мруть з голоду, багаті селяни в Сполучених штатах і Канаді палять зібрану з полів пшеницю та кукурудзу. Це їм вигідніше, ніж купувати вугілля на паливо. В Південній Америці вирубують цілі ліси кавчуконосних дерев, дарма, що сила люду потребує галош.

У газетах досить часто трапляються повідомлення на зразок такої-о телеграми з Нью-Йорку від 1 червня 1931 р:

„Як повідомляють із Сан-Пабльо (Бразілія), після спалення 3 тис. лантухів кави в Сантосі Комітет оборони інтересів продуцентів кави повідомив, що з ім цього 40 тис. лантухів кави викинуть в океан, щоб підвищити ціну на каву.

Комітет має думку також і надалі нищити каву".

Чому винуватців цих неподобств не віддають до суду? — може спитати нас котрий читач. Чому їх не судять перед усім народом як злочинців і шкідників? Їх не тільки не судять у країнах капіталу, а ці люди там стоять коло влади. Їх мають за обраних і кращих людей у державі. Їм належать незліченні багатства. Вони сами нещадно розправляються з кожним робітником або безробітним, що зламав установлені від них закони.

Такий лад панує поки на п'ятьох шостих частинах землі. Цей лад називається *капіталізм*. До Жовтневої революції і в нашій країні був капіталістичний лад. До Жовтня цілий світ був під владою капіталу. Пролетарська революція вирвала з-під цієї влади покищо одну шосту частину світу. Наш Радянський союз оточують звідусіль капіталістичні країни. Капіталісти ніяк не можуть примиритися з тим, що з їхніх рук вирвалась одна шоста частина земної кулі. Вони вигадують усілякі підступи проти Радянського союзу. Вони затівають нову війну (інтервенцію) проти пролетарської диктатури. Вони геть усякими способами намагаються перешкодити успіхам соціялізму, зірвати п'ятирічку. Капіталісти, їхні газети, їхні політики шалено цькують Радянський союз, вигадують і поширюють різні брехні про нашу країну.

Боротьба двох світів.

Деякі російські слова стали відомі по цілому світу. До революції це були такі слова от як „кнут" (батіг) і „нагайка". Після революції з'явилися зовсім інші слова. Скажіть но в якій хоч країні слово „більшовик", і вас одразу зрозуміють. Зрозуміє робітник, і, почувши це слово, зрадіє. Зрозуміють капіталісти і всі його прихвосні, кого це слово розлютує.

За останній час з'явилося ще одне російське слово, що його почали вживати в усіх мовах. Слово це — „пятилетка" (п'ятирічка). На початку нашої боротьби за п'ятирічку багато капіталістів і їхніх найманих слуг намагались удавати, що вони не вірять у можливість виконати п'ятирічний плян. Один німець-

кий капіталіст Г. Кремер писав: „Коли б п'ятирічний план можна було виконати за п'ятдесят років, то й тоді це було б ґрандіозно. Проте, це утопія" (тобто нездійсненна мрія). У квітні 1931 р. той самий капіталіст мусів підписати, як представник німецьких промисловців, угоду про кредит Радянському союзові на 300 млн. марок. Користуючися з цього кредиту, ми купуємо в Німеччині найновіші машини, що дозволяють ще більше *прискорити цілковитий успіх і перемогу п'ятирічки.*

Тепер наші найлютіші вороги — капіталісти — не заявляють більше, що п'ятирічка — нездійсненна мрія. Надто вже ясна величезна ріжниця між успіхами соціялізму у нас і занепадом капіталізму в таборі наших ворогів. У нас продукція зростає рік-у-рік, у них продукція скорочується. У нас будують нові домни — у них гасять старі домни, зупиняють підприємства. У нас зникло безробіття — у них воно зросло до нечуваних розмірів. У нас корінний переворот у сільському господарстві — у них руйнація селян, бо нема куди збувати хліб, дарма що десятки мільйонів людей голодують.

Капіталісти та їхні прислужники дедалі частіше починають замислюватися про долю капіталістичного ладу. Надто вже впадає в око корінна ріжниця, провалля між буйним соціялістичним будівництвом у Радянському союзі та загниванням капіталізму в країнах наших ворогів. Кому належить майбутнє комунізмові чи капіталізмові — це питання все частіше починають ставити перед собою і наші вороги.

„Росія палає, а Европа дубіє" — пише один відомий буржуазний економіст Файлер. Другий німецький економіст — професор Бонн писав у лютому 1931 р. в статті про американську кризу, надрукованій в одному буржуазному журналі:

„У розумах тисяч людей постало цілком наївне питання: чи має капіталістична система взагалі ще будь-яке право існувати, коли вона в найбагатшій у світі країні не може створити такий лад, що ґарантував би порівняно негустій, працьовитій, здібній людності засоби існування, відповідні до тих потреб, що розвиваються у людини за сучасної техніки, без того, щоб мільйони людей від часу до часу не змушені були стардювати й користуватися з добродійної юшки та ночліжень. Сенс і значення американської кризи в тому, що тепер ідеться не тільки про наявне в Америці економічне керівництво або про наївну американську політику, а про існування капіталістичної системи як такої".

Минуло кілька місяців, безодня між зростанням радянського господарства і кризою капіталізму зросла ще більше, і той самий буржуазний учений пише в травні 1931 р. в статті „Капіталізм чи комунізм":

„У цілому світі панує тепер переконання, що з технічного погляду легко можна було б задовольнити потреби всього людства і що труднощі полягають у недосконалій структурі сучасного капіталістичного суспільства".

І далі він мусить зробити таке убивче для капіталістичного ладу визнання:

„Той факт, що в обстанові сучасної кризи існує радянська система, з якою можна порівнювати, надає кризі особливого характеру. Коли капіталізм не зможе довести, що він має більші успіхи, ніж російська система, то його майбутнє в Європі непевне".

Один нью-йоркський священик у своїй різдвяній проповіді наприкінці 1930 р. мусів заявити:

„Комунізм перетворюється на страшенну світову силу. Капіталістичні країни озброюються, щоб учепитися одна одній у горлянку.

Усе капіталістичне суспільство складає іспита. Щось не ладиться в роботі системи, яка в нашому західньому світі викидає на вулицю мільйон за мільйоном людей, що потребують роботи,— в системі що ставить дедалі більше число мільйонів у безвихідь тяжких злиднів.

Остаточний результат боротьби між комунізмом і капіталізмом залежить тільки від одного: чи зуміє капіталізм пристосуватися до нової доби, щоб від старого індивідуалізму, керованого жадобою зиску, перейти до кооперативного суспільного плянування та контролю. Чи зможе капіталізм служити добробутові всього народу. Коли він зможе, то виживе. Коли не зможе, то наші діти житимуть за комунізму. Будьте певні цього".

У своєму новорічному огляді газета австрійської буржуазії писала. „Багатьох мучить це страшне питання: невже капіталістична економічна система винна в усіх цих нещастях".

У дальших розділах ми побачимо, що на це „страшне питання" слід дати тільки одну безсумнівну і незаперечну відповідь. Звичайно, капіталістичний лад винен в усіх тих незліченних лихах, що падають на величезні маси трудящих. Саме капіталісти винні в безглуздих злочинах, творених у світі щодня. Капіталізм винен не тільки в руйнівних кризах, що засуджують маси людей на голодну смерть; він винен також в імперіялістичних війнах, що призводять до винищування багатьох мільйонів людей і божевільної руйнації великих цінностей, створених кров'ю і потом цілих поколінь. Цілком безглузді всякі мрії про те, що за капіталізму можна завести громадський контроль і плянування. Такими міркуваннями прислужники капіталу намагаються відвернути увагу робітничих мас від боротьби за повне знищення злочинного капіталістичного ладу.

Капіталізм чи соціялізм.

Боротьба двох систем (тобто суспільних ладів) — капіталізму та соціялізму — ось що стоїть у центрі нашого часу. Два різні протилежні світи стоять один проти одного. Світ праці, робітничої влади, світ соціялізму—в нашому Радянському союзі. Світ буржуазії, гонитви за зиском, безробіття і голоду — в решті країн. На нашому прапорі написано: „Той, хто не працює, хай не їсть". На прапорі буржуазії можна було б написати: „Той, хто працює, хай не їсть". Зрозуміло, що свідомі робітники цілого світу вважають Радянський союз за свою соціялістичну батьківщину. Хто кого переможе — ось питання, що його розв'язується не тільки на полях боїв, а й у мирній обстанові. Робота кожного підприємства, кожного варстату, кожного будівництва додає свою частку для того, щоб розв'язати питання: хто кого, для перемоги комунізму в цілому світі.

Капіталізм чи соціялізм? Це питання стало на ввесь зріст разом з постанням Радянського союзу. Капіталізм чи соціялізм? Це питання посідає дедалі більше місце в міру наших успіхів, у міру розвалу капіталізму.

Кляси та клясова боротьба за капіталізму.

Візьмімо першу-ліпшу капіталістичну країну. Хай це буде країна передова чи відстала, багата чи бідна,—перше, що впадає в очі, це—*противенство між клясами*. В розкішних палацах, на вулицях, що тонуть у зелені, живуть небагато багатіїв. У брудних попрокурюваних будинках, кам'яних барлогах або злиденних хижках на безрадісних вулицях живуть робітники, що постачають багатіям їхні незліченні прибутки.

У найбільших столицях капіталістичних країн капіталістий робітники живуть у різних частинах міста.

Так, у Берліні буржуазним районом є західня частина міста. Там містяться будинки, де живе велика буржуазія та челядь, що її обслуговує. Частенько величезні квартирі на двадцять—п'ятнадцять кімнат стоять більшу частину року порожні—господарі гуляють на соняшному півдні, на морському узбережжі або в горах серед снігових верховин. Належать такі величезні квартирі або окремі будинки (вілли) буржуазним родинам, часто-густо з 2—3 осіб. Пролетарські райони Берліну — це переважно північний район (Веддінґ) і південний (Нойкельн). Там накупчено один на один величезні похмурі будинки касарняного типу. Вузькі напівтемні двори, куди виходять вікна квартир. У кожній квартирі живуть звичайно по кілька робітничих родин, у кожній кімнаті по кілька осіб, дорослі разом з дітьми. Тисячі безхатніх взагалі не мають пристановиська. Вони ночують попід залізничими мостами, на вокзалі, на бульварі або по бульварних лавах. Міська управа піклується насамперед про ті райони міста, де живе буржуазія. Там сила зелені, там є чудові сади та парки. Там чудове сполучення: трамваї, автобуси, залізниці. Там зразкова чистота, вулиці чепурні, вночі ясно освітлювані. Не те в робітничих районах. Можна пройти багато кілометрів—і не знайдеш жодного садка. Зате там багато фабрик і заводів, що отруюють повітря димом, чадом, шкідливими випарами. В буржуазних кварталах (тобто в частині міста) безліч багатих і блискучих крамниць, що торгують усякими речами розкошів. У пролетарських районах — дешеві крамнички, де сила всякого дрантя.

За капіталізму суспільство далі більше поділяється на два великі ворожі табори, на дві протилежні кляси—*буржуазію та пролетаріят*. Це яснісінько з першого ж погляду на сучасний капіталістичний світ. Противенство між буржуазією та пролетаріятом—ось найважливіша прикмета якої хоч капіталістичної країни. Боротьба між робітничою клясою та буржуазією—ось що стоїть там на першому місці. Безодня між цими двома клясами дедалі глибшає, дедалі зростає. Буржуазія скупчує в своїх руках усе багатство, всю владу. Пролетаріятові лишається вся безправність, усі злидні. Із зростанням клясових противенств зростає обурення робітничих мас, міцніє їхня воля до боротьби, зростає їхня революційна свідомість, міцніє віра у власні сили та в свою остаточну перемогу над капіталізмом.

Інтереси буржуазії та пролетаріяту протилежні. Буржуазія прагне всіма способами примусу й омани втримати своє панування. Пролетаріят у міру того, як зростає його клясова свідо-

мість, прагне знищити капіталістичне рабство, замінивши його на соціялістичний лад.

Буржуазія й пролетаріят — основні кляси капіталістичних країн. Їхні взаємини, їхня *боротьба* — ось що визначає долю капіталістичного суспільства. Але поруч капіталістів і робітників по всіх країнах капіталізму є ще інші *проміжні* верстви. В багатьох країнах ці проміжні верстви дуже численні.

Дрібні та середні селяни, ремісники, кустарі—ось ці проміжні верстви. Ці верстви ми називаємо дрібною буржуазією. З буржуазією їх споріднює те, що вони мають свої власні земельні ділянки, струмент, знаряддя. Але заразом вони працівники, і це споріднює їх з пролетаріятом. Капіталізм неминуче веде до зубожіння проміжних верств. Вони розмиваються за капіталізму. Невеличкі купки „вибиваються в люди", пролазять до лав визискувачів, величезні маси убожіють і скочуються до лав пролетаріяту. Тому пролетаріят у своїй боротьбі проти капіталу має собі союзників — широкі маси трудящого селянства.

Що таке кляса.

Буржуазія та пролетаріят — це дві головні, основні кляси в кожній капіталістичній країні. Буржуазії належить влада. Але буржуазія не може існувати без робітничої кляси. Капіталіст не може жити в гаразді, коли на його фабриці не гнутимуть спин і не умиватимуться потом сотні й тисячі робітників. Їхні піт та кров обертаються в капіталістичному світі на дзвінку монету, що наповнює кишені багатіїв. Зростаючи й зміцнюючись, панування буржуазії неминуче веде також до зростання робітничої кляси, до збільшення її чисельности і об'єднаности. Таким способом буржуазія сама готує собі гробокопача. В міру того як розвивається капіталістичний лад, у його надрах стигнуть сили нового соціялістичного суспільства. Кляси, боротьба їх, противенства клясових інтересів—ось що заповняє життя капіталістичного суспільства.

Але що таке є кляси? На це питання Ленін подав таку-о відповідь у своїй промові на IV з'їзді комсомолу:

„Що таке кляси взагалі? Це те, що дає змогу одній частині суспільства привласнювати собі працю іншого. Коли одна частина суспільства привласнює собі всю землю — ми маємо клясу поміщиків і селян. Коли одна частина суспільства має фабрики та заводи, має акції та капітали, а друга працює на цих фабриках—ми маємо клясу капіталістів і пролетарів".

Капіталізм не створив кляс і клясових відмінностей. Кляси були й до капіталізму, за поміщицького кріпацького ладу (за февдалізму) і ще раніш. Але капіталізм поставив нові кляси на місце старих. Капіталізм створив нові способи клясового гноблення та клясової боротьби.

„Клясами називаються великі групи людей, що розрізняються своїм місцем в історично визначеній системі суспільної продукції, своїм відношенням (здебільшого зафіксованим і оформленим у законах) до засобів продукції, своєю ролею в суспільній організації праці, а отже способами одержання та розмі

рами тієї частки суспільного багатства, що нею вони порядкують. Кляси — це такі групи людей, що з них одна може привласнювати собі працю іншої, через відмінність їхнього місця в певному укладі суспільного господарства" (*Ленін*).

Диктатура пролетаріяту та перехідовий період.

У всіх капіталістичних країнах влада є в руках буржуазії. Хоч яка б державна форма була там—під нею неминуче й завжди приховано *диктатуру буржуазії*. Мета буржуазної держави — охороняти капіталістичний визиск, охороняти власність буржуазії на фабрики та заводи.

У нас у Радянському союзі робітнича кляса здобула собі політичну владу, політичне панування. Жовтнева революція закріпила *панування пролетаріяту*, диктатуру робітничої кляси. Робітнича кляса домагається заволодіти державною владою не задля неї самої. Державна влада в руках пролетаріяту—це засіб, щоб збудувати нове соціялістичне суспільство.

„Його мета—створити соціялізм, знищити поділ суспільства на кляси, поробити всіх членів суспільства працівниками, відібрати ґрунт у всякого визиску людини людиною. Цю мету не можна здійснити відразу, вона потребує досить тривалого переходового періоду від капіталізму до соціялізму,—і тому, що реорганізувати продукцію річ тяжка, і тому, що потрібен час на корінні зміни в усіх царинах життя, і тому, що величезну силу звички до дрібнобуржуазного та буржуазного господарювання можна перемогти тільки в довгій упертій боротьбі. Тому Маркс і каже про цілий період диктатури пролетаріяту, як період переходу від капіталізму до соціялізму" (*Ленін*).

Перейти від капіталізму до соціялізму відразу не можна. Неминучий досить тривалий *переходовий період*. За цього періоду державна влада перебуває в руках робітничої кляси. Вона користується з цієї влади, щоб придушити опір визискувачів. Після повалення їх визискувачі починають ставити ще запекліший опір пролетарській диктатурі. Після Жовтневої революції російська буржуазія, мавши безпосередню допомогу від чужоземної, оточила радянську країну вогневим кільцем. З півдня, з півночі, зі сходу, заходу — звідусіль сунули білоґвардійські орди на країну робітничої диктатури.

За громадянської війни пролетаріят відбив шалений натиск ворогів. Перейшовши до мирного господарського будівництва, радянська країна взялася, позакочувавши рукава, відбудовувати промисловість, сільське господарство та транспорт, поруйновані за років війни. Але опір визискувацьких кляс не припинився. Він тільки набрав інших форм відповідно до нової обстанови. Повтікавши за кордон, російські фабриканти та поміщики шалено борються проти Радянського союзу. Вони організують свою аґентуру в нашій країні. Процеси шкідників — аґентів інтервенції з „промпартії" та „союзного бюра" меншовиків — довели це досить яскраво й наочно.

Диктатура буржуазії це значить гноблення величезної більшости народу в інтересах невеличкої купки дармоїдів і паразитів. Диктатура пролетаріяту значить придушення опору не-

величкої купки визискувачів в інтересах переважної більшости народу, в інтересах усієї маси трудящих. Пролетаріят користується з своєї диктатури для того, щоб знищити всякий визиск людини людиною. Здобувши політичну владу, пролетаріят стає панівною клясою: він порядкує всією усуспільненою продукцією, придушує опір визискувачів, керує проміжними, хиткими елементами та клясами. Ставши панівною клясою, пролетаріят заходжується творити такий лад, коли не буде кляс панівних і підлеглих, бо не буде кляс і клясової відмінности взагалі.

Знищення кляс клясовою боротьбою.

За соціялізму знищується поділ суспільства на кляси, знищується клясові противенства та клясову боротьбу, знищується поділ на визискувачів і визискуваних. Але шлях до безклясового соціялістичного суспільства лежить через період *запеклої клясової боротьби.*

Ленін раз-у-раз підкреслював, що диктатура пролетаріяту— це період довгої й упертої клясової боротьби з визискувачами, з усіма залишками тих кляс, що перше панували. Він писав:

„Соціялізм є знищення кляс. Диктатура пролетаріяту зробила для цього знищення все, що могла. Але відразу знищити кляси не можна. І *кляси лишились і залишаться* протягом доби диктатури пролетаріяту. Диктатура буде не потрібна, коли зникнуть кляси. Вони не зникнуть без диктатури пролетаріяту. Кляси лишилися, але *кожна* відмінилася за доби диктатури пролетаріяту, змінилось і взаємовідношення їх. Клясова боротьба не зникає за диктатури пролетаріяту, а тільки набирає інших форм".

Набираючи нових форм, клясова боротьба за диктатури пролетаріяту стає багатьма сторонами ще запекліша. Та це й недивно: ті кляси, що раніше панували, ідуть, мовляв, на все, аби тільки знову вернути собі втрачене становище. Визискувачі не зупиняються перед жодними способами, перед жодними найтяжчими злочинами проти інтересів величезної більшости трудящих, щоб не дати покласти край своєму пануванню.

„Знищення кляс—справа довгої, тяжкої, упертої *клясової боротьби,* яка *після* повалення влади капіталу, *після* зруйнування буржуазної держави, *після* встановлення диктатури пролетаріяту *не зникає,* а тільки змінює свою форму, стає багатьма сторонами ще запекліша" *(Ленін).*

Чому знищення кляс є таке довге й тяжке завдання? Чи обмежується тут справа знищенням колишніх визискувацьких кляс—поміщиків і капіталістів? Не важко зрозуміти, що справа цим не обмежується. Ленін з цього приводу писав:

„Соціялізм є знищення кляс.

Щоб знищити кляси, треба, по-перше, скинути поміщиків і капіталістів. Цю частину завдання ми виконали, але це тільки частина. Щоб знищити кляси, треба, подруге, знищити ріжницю між робітником і селянином, поробити *всіх працівниками* Цього не можна зробити відразу. Це — завдання незрівняно тяжче і в силу неминучости більш тривале. Це—завдання, що його не можна розв'язати поваленням хоч якої б то кляси. Його можна розв'язати тільки організаційним перебудуванням усього суспільного господарства, переходом від поодинокого, відокремленого, дрібного товарового господарства до суспільного великого господарства".

Отже, завдання знищити кляси полягає не тільки в знищенні визискувацьких кляс буржуазії та поміщиків. Треба також знищити ріжницю між робітниками та селянами. Треба поробити робітників і селян працівниками соціялістичного суспільства. Це завдання вельми тяжке й довге. Щоб зробити основні маси селянства працівниками соціялістичного суспільства, треба перейти до великого усуспільненого господарства на селі. Це завдання можна успішно виконати тільки за умови правильної політики пролетаріяту щодо селянства — підкреслює Ленін неодноразово.

„Щоб розв'язати другу найтяжчу частину завдання, пролетаріят, перемігши буржуазію, повинен неухильно вести таку-о основну лінію своєї політики щодо селянства: пролетаріят повинен відділяти, відмежовувати селянина-трудящого від селянина-власника, селянина-працівника від селянина-крамаря, селянина-трудівника від селянина-спекулянта.

У цьому розмежуванні *вся суть* соціялізму".

Ленін називав селянство останньою капіталістичною клясою. Селянство, доки воно лишається селянством — клясою дрібних продуцентів, повсякчас виділяє з-поміж себе капіталістів. Інакше й бути не може, бо дрібна продукція, уґрунтована на приватній власності та роботі на ринок, завжди являє собою джерело постання капіталізму. Але селянство не однорідне своїм складом. Чітке розмежування між окремими верствами селянства має вирішальне значення. Селянин-*бідняк*, селянин-*середняк* і селянин-куркуль — ось основні угруповання серед селян. Тим часом як куркулі становлять мізерну меншість серед селян, бідняки та середняки становлять переважну більшість.

Після того як робітнича кляса здобула владу, Ленін поставив завдання: уміти досягти угоди з середнім селянством, ані на хвилину не зрікаючися боротьби з куркулем і міцно спираючись на бідноту. Отже, радянська влада ґрунтується на союзі робітничої кляси з основними масами селянства. Йдучи за Леніном, виконуючи його заповіти про союз із середняком, нещадну боротьбу з куркулем та спирання на бідняка, наша партія на теперішній час домоглася вже величезних успіхів у справі перебудування дрібного селянського господарства на велике усуспільнене. Бідняцько-середняцькі маси рішуче повернули до соціялізму. Більше від половини всіх бідняцько-середняцьких господарств уже вступили до колгоспів, і в зв'язку з цими зрушеннями селянин-колгоспник став уже міцною *підпорою радянської влади* й центральною фігурою хліборобства. Він знає, що тільки радянська влада відкриває перед ним вихід із злиднів до кращого життя. Вирішальні успіхи колективізації зміцнюють і поширюють основу радянської влади. Колективізація зміцнює союз робітничої кляси з трудящими масами селянства. На основі суцільної колективізації знищується куркульство як клясу.

Виступавши на профспілковому з'їзді залізничників, Ленін помітив у залі гасло: „Царству робітників і селян не буде кінця".

Він звернув увагу на хибність цього гасла. Робітники та селяни — це дві різні кляси. Наша мета зовсім не в тому, щоб увічнити ці кляси та ті відмінності, що є між ними. Навпаки, наша мета—знищити кляси.

Ця мета визначає собою й характер союзу пролетаріяту з основними масами селянства. Ленін завжди підкреслював, що нам потрібний не всякий союз із селянством, а тільки такий союз, де провідна роля належить робітничій клясі, такий союз, що являє собою один із способів знищити клясу й збудувати соціялізм. Ленін з цього приводу каже:

„Під угодою між робітничою клясою та селянством можна розуміти, що завгодно. Коли не зважати на те, що угода з погляду робітничої кляси тільки тоді є припустима, правдива й принципіяльно можлива, коли вона підтримує диктатуру робітничої кляси і являє собою один із заходів, скерованих на знищення кляс, то формула угоди робітничої кляси з селянством, звичайно, лишається формулою, що її всі вороги радянської влади та всі вороги диктатури в своїх поглядах і провадять".

Наша партія, йдучи за Леніном, веде пролетаріят до цілковитої перемоги соціялізму. Проти політики партії, проти її генеральної лінії виступають *праві та ліві ухильники*, що відзеркалюють впливи ворожих пролетаріятові кляс. *Троцькісти* не розуміють доконечности міцного союзу з основними масами селянства. Вони виступають за те, щоб розірвати союз із середняком. *Праві ухильники*, що становлять тепер головну небезпеку, не розуміють доконечности боротьби з куркулем. Вони забувають, що мета союзу робітничої кляси з селянством є знищення кляс. Як правий ухил, так і троцькізм ведуть до зречення від будівництва соціялізму, до того, щоб поздавати здобуті позиції клясовому ворогові.

Наша країна вступила в період соціялізму. Проте, до збудування соціялістичного суспільства та знищення клясових відмінностей ще далеко. Опір від засуджених на загин ворогів соціялізму зростає. Загострюється клясова боротьба. Тільки рішуче розтрощивши залишки буржуазії та куркульства, тільки провадячи непримиренну клясову боротьбу, ми йдемо до соціялізму, до знищення кляс.

Шляхи соціялістичного будівництва.

Ми маємо в Радянському союзі *все потрібне й достатнє для цілковитого збудування соціялістичного суспільства.* Жовтнева революція, укріпивши диктатуру пролетаріяту, відкрила можливість будівництва соціялізму. Правильна політика пролетарської диктатури щодо селянства, до різних його верств, є одна з найдоконечніших умов успішного будівництва соціялізму. Ми маємо незліченні природні багатства в межах Радянського союзу. Вугілля, руда, кольорові метали, нафта, торф — усього цього є досить у надрах радянської землі. Наша земля родить хліб, бавовну й усе інше, потрібне для швидкого роз-

витку країни. Ми маємо такий суспільний устрій, що його підтримують широченні маси трудящих. Наш устрій не знає тих болячок, що характеризують капіталістичний лад. Наша партія має достатній досвід, щоб здійснювати правильну політику, по-більшовицькому перемагаючи труднощі. Вона досить єдина й згуртована, щоб мобілізувати довкола завдань соціялістичного будівництва всі сили робітничої кляси, всі кращі верстви трудящої людности.

Проте, маючи найпередовішу на цілий світ владу, ми дуже *відстали* від багатьох капіталістичних країн техніко-економічною стороною. В таких країнах, як Сполучені штати, Англія, Німеччина тощо, продукують багато більше чавуну, вугілля, машин, ніж у нас, продукують більше електроенергії, переробляють більше бавовни. В цих країнах набагато більше фабрик і заводів, набагато густіша сіть залізниць.

„Ми відстали від передових країн на 50 — 100 років. Нам треба пробігти цю віддаль за десять років. Або ми зробимо це, або нас змнуть" (*Сталін*).

Величезні переваги радянського ладу відкривають перед нами змогу пройти за десяток років той шлях, що його інші країни пройшли за 50 — 100 років. Але щоб виконати це завдання, потрібне, певна річ, напруження всіх сил пролетаріяту й широких трудящих мас.

Наздогнати й випередити за відносно короткий реченець передові з техніко-економічного погляду країни капіталізму — таке-о те завдання, що його з самого початку диктатури пролетаріяту поставила партія.

Ще під час Жовтня Ленін казав: „Або смерть, або наздогнати й випередити передові капіталістичні країни".

Який шлях веде до цієї мети? Який шлях веде до остаточної перемоги соціялізму в нашій країні?

Це насамперед шлях *індустріялізації країни.* Ленін неодноразово підкреслював, що „єдиною матеріяльною основою соціялізму може бути велика машинова промисловість, спроможна реорганізувати й хліборобство".

Тільки промисловість, побудована на основі сучасної новітньої техніки, є тією основою соціялізму, що забезпечує його остаточну перемогу, остаточну перемогу безклясового суспільства. Тільки велика промисловість відкриває шлях для соціялістичної перебудови дрібного селянського господарства.

„Велика машинова промисловість і перенесення її до хліборобства є єдина економічна база соціялізму, єдина база для успішної боротьби за визволення людства від гніту капіталу, від вибивання та калічення десятків мільйонів людей для того щоб розв'язати питання, який хижак матиме перевагу в розділі землі — хижак англійський чи німецький, японський чи американський тощо" (*Ленін*).

Сучасна техніка вимагає, щоб у промисловості широко застосовувалося електрику. Ленін неодноразово підкреслював вели-

чезну вагу *електрифікації*. Комунізм — казав він не раз — це радянська влада плюс електрифікація. Після закінчення громадянської війни, коли переходили від воєнного комунізму до непу, Ленін писав:

„Якщо електрифікація через десять — двадцять років, ані краплі не страшний індивідуалізм дрібного хлібороба та вільний торг його в місцевому обороті. Якщо не електрифікація, то все одно неминучий поворот до капіталізму".

Десять років тому на X з'їзді партії на весні 1921 р. Ленін казав:

„Ми чудово знаємо, що у нас кляси лишилися й залишаться довго, що в країні з переважною селянською людністю вони неминуче залишаться довго багато років. Мінімальний реченець, протягом якого можна було б налагодити велику промисловість, щоб вона створила фонд для підпорядкування собі сільського господарства, налічує десять років. Цей реченець — мінімальний, за нечувано сприятливих технічних умов. А ми знаємо, що ми перебуваємо в умовах нечувано несприятливих".

Відтоді минуло десять років — якраз той реченець, що його Ленін вважав за мінімально потрібний, щоб виконати це завдання за найсприятливіших технічних умов. Ми можемо запитати тепер, чи виконано вже це завдання? Чи налагоджено у нас велику промисловість такою мірою, що вона може правити за підойму для перебудови сільського господарства?

Не зважаючи на надзвичайно несприятливі умови, не зважаючи на величезні труднощі, *те завдання, що його поставив Ленін, наша партія виконала в належний термін.*

Завершення побудови фундаменту соціялістичної економіки — перемога всесвітньо-історичної ваги.

Переборюючи шалений опір клясових ворогів, відмітаючи всі хитання й пророкування маловірів та скигліїв, робітнича кляса нашої країни дійшла за останні роки вирішальних успіхів у справі господарського будівництва. Промисловість, що під кінець періоду громадянської війни давала не більше одної п'ятої частини своєї передвоєнної продукції, відновила за кілька років свою продукцію в цілковитому передвоєнному обсягу й рушила ще швидшими кроками вперед. За два роки (з 1928 по 1930) промисловість подвоїла свою продукцію. Теперешній 1931 р. дає збільшення промислової продукції майже в півтора рази, при чому обсяг промислової продукції перевищує втрое той обсяг, що був перед війною.

Особливо швидко зростають ті галузі промисловости, що обслуговують виробничі потреби сільського господарства. Будується низку гігантських підприємств, що постачатимуть сільському господарству трактори, комбайни й різні інші машини та знаряддя. Частина цих підприємств уже працюють. Особливу увагу звернено на розвиток важкої промисловости — цієї вирішальної основи індустріялізації.

Львівська державна наукова бібліотека
№ 3406

На основі величезних успіхів індустріялізації країни ми рушили в розгорнутий соціялістичний наступ цілим фронтом. 1929 р. був рік великого перелому в розвитку радянського села. Почато нову смугу в справі усуспільнення сільського господарства. Раніше до колгоспів ішли окремі групи бідноти. Тепер до колгоспів рушила основна маса середняцтва.

Це відкрило можливість поставити ґрандіозне завдання завершити в основному колективізацію СРСР під кінець п'ятирічки. Поточного року колгоспи охоплюють над половину усього числа господарств бідняків і середняків. На основі суцільної колективізації успішно здійснюється політику ліквідації куркульства як кляси.

На ґрунті величезних і вирішальних успіхів індустріялізації країни та колективізації села соціялістичний сектор посів панівне становище в усьому народньому господарстві. Питання: „хто-кого?" в царині промисловости розв'язано, а виконавши плян теперішнього третього року п'ятирічки це питання буде розв'язано і в царині сільського господарства. Всі господарські підойми є в руках соціялістичного сектора. Отже, питання про перемогу соціялізму в нашій країні розв'язано, і перемогу соціялізму у нас цілком забезпечено.

„Наша країна, де соціялістичний сектор посів абсолютно домінантну ролю в народньому господарстві, вступила в період розгорнутого соціялістичного наступу, в період соціялізму. 1931 р., що оце надходить, буде рік нових здобутків, нових величезних успіхів соціялізму в його боротьбі з капіталізмом. Виконання пляну в царині колективізації дасть абсолютну перевагу соціялістичним елементам над індивідуальним сектором на селі, зміцнить спілку робітничої кляси з трудящими масами селянства й завершить збудування фундаменту соціялістичної економіки СРСР. Це буде перемога всесвітньо-історичної ваги" [1]).

Цю перемогу здобувається тільки рішучою нещадною боротьбою проти ворожих соціялізмові кляс. Цю перемогу партія здобуває тільки непримиренною боротьбою з усякими ухилами як у теорії, так і на практиці. Цю перемогу здобувається в рішучій боротьбі як проти троцькізму, так і проти правого ухилу як головної небезпеки в теперішній обстанові. Суть троцькізму полягає в заперечуванні можливости збудувати соціялізм у нашій країні силами пролетаріяту та селянства. Прикриваючись „лівими" фразами, троцькізм веде до відмови від будування соціялізму. Праві ухильники на словах визнають можливість збудувати соціялізм в СРСР, але на ділі виступають проти всіх заходів, потрібних, щоб виконати це завдання. Вони борються проти швидких темпів розвитку промисловости, проти насаджування радгоспів і колгоспів, проти рішучого розтрощення куркуля. Таким способом вони на ділі також виступають проти будування соціялізму в СРСР. Тільки *непримиренна боротьба*

[1]) З резолюції пленуму ЦК, грудень 1930 р.

на два фронти як з правими, так і з „лівими“ ухильниками *забезпечує перемогу* соціялістичного будівництва.

ЗАПИТАННЯ

1. Яка кляса стоїть коло влади в капіталістичних країнах?
2. Яка кляса стоїть коло влади в СРСР?
3. Чим відрізняються кляси одна від одної?
4. Які є основні та проміжні кляси за капіталізму?
5. За якого ладу не буде кляс?
6. Який шлях веде до знищення кляс?
7. Як ставиться пролетарська диктатура до різних верств селянства?
8. Для чого потрібний союз пролетаріяту з основними масами селянства?
9. Чому доконечна є непримиренна боротьба з правим ухилом та троцькізмом?

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ЩО ТАКЕ ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ ТА ЧОГО ВОНА НАВЧАЄ

Мета цього розділу — встановити, що таке політична економія, що вона вивчає та нащо вона потрібна.

Для цього треба виявити, що таке продукція, продуктивні сили та продукційні стосунки, виявити клясовий характер політичної економії та доконечність боротьби з ворожими й ухильницькими теоріями в цій царині.

Марксизм-ленінізм—учення пролетаріяту.

У Радянському союзі влада є в руках робітничої кляси. Нелегко було робітниками здобути владу, скинути панування буржуазії. В усіх капіталістичних країнах буржуазія ще й тепер коло влади. Багато старіших робітників дуже добре пам'ятають, як доводилося колись свідомим робітникам-більшовикам у підпіллі, ховаючись від поліції та жандарів, будувати й зміцнювати свої організації, готувати революцію. В цій боротьбі за могутню зброю робітничої кляси завжди було *Марксове та Ленінове вчення*. Після перемоги пролетарської революції вчення Маркса та Леніна показує переможному пролетаріятові шлях дальшої боротьби з усіма ворогами соціялізму, шлях правильної політики, що веде до збудування цілковитого соціялістичного суспільства. Марксове—Ленінове вчення являє собою могутню зброю в руках свідомих робітників усіх країн, що виступають на боротьбу проти капіталу.

Капіталізм не може існувати без робітників. Коли постав і почав поширюватися капіталістичний лад, — постала й почала зростати також і робітнича кляса. Робітники незабаром зрозуміли, що капіталісти поневолюють їх і гноблять. Вони почали виступати на боротьбу проти своїх ворогів. Проводирі робітничої кляси й засновники комуністичного руху— К. Маркс (народ. 1818 р., умер 1883 р.) і Ф. Енґельс (народ. 1825 р., умер 1895 р.) ще років з 80 тому заснували спілку комуністів. Ця спілка ставила собі за мету „повалення буржуазії, панування проле-

таріяту, знищення старого, уґрунтованого на клясових противенствах буржуазного суспільства та створення нового суспільства без кляс і приватної власности".

Капіталізм відбував свій переможний марш по землі, охоплюючи країну за країною. Він перейшов на новий ступінь — імперіялістичний. 1914 р. розпочалася світова війна, що тривала чотири роки. А в жовтні 1917 р. почалася пролетарська революція, що перемогла й закріпилася насамперед у нашій країні, в Радянському союзі. На чолі нашої революції, що поклала початок перемозі пролетаріяту в цілому світі, на чолі більшовицької партії, що здійснила революцію, стояв вождь світового пролетаріяту В. І. Ленін (народ. 1870 р., умер 1924 р.).

Маркс і Енґельс створили теорію (тобто вчення) наукового комунізму. Це вчення ми називаємо *марксизмом.* Ленін вів далі справу Маркса та Енґельса в новій обстанові. *Ленінізм є марксизм доби імперіялізму та пролетарської революції.* Ленін підніс Марксове вчення на новий, вищий ступінь, відповідно до нової доби.

Неминучість перемоги пролетаріяту, доконечність перемоги комунізму наші вчителі довели, пильно вивчивши будову капіталістичного суспільства. Вони прозирнули в усі тайники капіталістичного устрою, вони повикривали всі його загадки. Капіталізм має дуже складний устрій. Чимало людей билися над тим, щоб розгадати різні його особливості. Тільки вожді й теоретики пролетаріяту—Маркс, Енґельс та Ленін порозв'язували ті питання, що їх до того ніхто розв'язати не зумів. У своєму поясненні до проєкту програми нашої партії, над тридцять років тому, Ленін писав, що Марксова теорія:

„уперше перетворила соціялізм з утопії на науку, встановила сталі засади цієї науки й намітила той шлях, що ним треба йти, розвиваючи далі цю науку та розробляючи її в усіх окремих частинах. Вона розкрила суть сучасного капіталістичного господарства, роз'яснивши, яким способом наймання робітника, купівля робочої сили, прикриває поневолення мільйонів немаєтного люду купці капіталістів, володільців землі, фабрик, копалень тощо. Вона показала, як увесь розвиток сучасного капіталізму сходиться до того, що велика продукція витісняє дрібну, як цей розвиток створює умови, що роблять можливим і доконечним соціялістичний устрій суспільства. Вона навчила бачити під покриттям укорінілих звичаїв, політичних інтриґ, хитрих законів, крутійських учень—*клясову боротьбу,* боротьбу між геть усякими видами маєтних кляс з масою немаєтних, *з пролетаріятом,* що стоїть на чолі всіх немаєтних. Вона вияснила справжнє завдання революційної соціялістичної партії; не складання планів переустаткування суспільства, не проповідь капіталістам і їхнім прихвосням про поліпшення становища робітників, не укладання змов, а *організація клясової боротьби пролетаріяту та керівництво цією боротьбою, кінцева мета якої—здобуття політичної влади пролетаріятом і організація соціялістичного суспільства*".

Основи свого вчення Маркс і Енґельс виклали вперше в „Комуністичному маніфесті", написаному 1847 р. В цьому маніфесті Маркс і Енґельс відзначають, що „історія всього попереднього суспільства є історія боротьби кляс". Розглянувши

основні прикмети капіталістичного ладу, Маркс і Енґельс доходять висновку, що

„з розвитком великої промисловости вирівається, отже, з-під ніг буржуазії ту саму основу, що на ній вона продукує й привласнює собі продукти. Вона продукує насамперед своїх власних гробокопачів. Її поразка і перемога пролетаріяту є однаково неминучі".

Продовжником справи „Спілки комуністів" та І Інтернаціоналу, заснованих Марксом та Енґельсом, є *Комуністичний інтернаціонал*, що його створив Ленін. У програмі Комуністичного інтернаціоналу говориться, що

„історія капіталізму цілком потвердила Марксове вчення про закони розвитку капіталістичного суспільства та суперечності цього розвитку, що ведуть всю капіталістичну систему до її неминучого загину".

Марксове та Ленінове вчення є провідна зірка пролетаріяту в його боротьбі за соціялізм. Це вчення розкриває історичну ролю пролетаріяту. Це вчення показує, що робітнича кляса має визволити людство з-під одвічного гніту капіталістичного визиску й уперше в історії людства встановити безклясовий соціялістичний лад, де нема місця жодному визискові людини людиною.

Марксизм-ленінізм навчає нас розкривати під геть усякими покровами клясову боротьбу знедолених проти їхніх гнобителів. Марксизм-ленінізм навчає, що єдиний шлях до соціялізму є рішуча клясова боротьба пролетаріяту, що скидає владу буржуазії й закріпляє свою диктатуру. Вже в попередньому розділі ми бачили, що кляси відрізняються між собою тим місцем, яке вони посідають у певному укладі суспільної продукції. Тепер нам треба розібратися, що таке продукція, як вона побудована, які її суспільні укладу.

Що таке продукція.

Кожен робітник, кожен селянин-працівник чудово знає, що таке є продукція. Щоб жити, люди потребують харчу, одежі, житла. Робітникові та селянинові нема чого пояснювати, що ці речі з неба не падають, та й на землі не валяються готовенькі. Кожен трудящий дуже добре знає, скільки праці, скільки поту та крови витрачається на спорудження будинків, на полях, що родять хліб, на фабриках і заводах, що продукують усе потрібне людині. Кожен робітник, кожен селянин-працівник сам бере участь у продукції.

Працею своєю люди змінюють ті речі, що їх дає природа, пристосовують їх для задоволення своїх потреб. У надрах землі люди знаходять вугілля, залізну руду, нафту. Люди своєю працею видобувають ці корисні речі на поверхню землі. Тут на металюрґійних заводах руду перетоплюють на залізо. З заліза виробляють найрізноманітніші речі, починаючи паровозом і кінчаючи ножем чи голкою.

Усі знають, що люди працюють не поодинці, а *гуртом*. Що могла б зробити одна людина у вугільних копальнях, на залізних рудних, на першому-ліпшому заводі чи фабриці? І насамперед, хіба такі підприємства могли б постати без об'єднання цілих тисяч і десятків тисяч людей? Проте, не тільки на великих підприємствах немислима праця поодинці. Навіть той селянин-одноосібник, що своєю шкапиною обробляє клапоть землі, теж не міг би існувати, коли б інші люди не постачали йому всякі потрібні речі. Кустар або ремісник, працюючи сам, на ділі не міг би й кроку ступити без струменту та матеріялів, випродукованих працею інших людей.

Ми бачимо, отже, що продукція відбувається в суспільстві. Продукція є *суспільна*, але побудована вона буває *по-різному*.

Продуктивні сили та продукційні стосунки.

Тепер продукцію провадиться переважно на великих фабриках і заводах з допомогою складних машин. Навіть у сільському господарстві, де сторіччями панувала прадідівська соха, чимраз більше вживається складних машин: тракторів, комбайнів. Проте, раніш люди працювали інакше. Теперішніх складних машин і в заводі не було. За стародавніх часів камінь та проста палиця були тим єдиним знаряддям, що з нього користувалася людина. Відтоді минуло чимало тисяч років. Поволі людина відкривала щораз нові способи праці, привчалася робити щораз нове знаряддя. Знаряддя та машини—це слуги й помічники людини. За допомогою їх людська праця продукує силу-силенну таких речей, про які раніше й тямки не мали. Особливо швидко зростає техніка за останні сто-півтораста років.

Років з півтораста тому люди ще не знали парової машини, років з п'ятдесят тому електрику щойно почали вживати. Залізниці розвинулися тільки за останнє сторіччя. Автомобілі почали поширюватися тільки за останні кілька десятиріч, трактори—ще більш недавнього походження. Люди старішого віку дуже добре пам'ятають, коли перше з'явились аероплани—це було невдовзі перед війною. Радіо почало поширюватися вже після війни.

На те, щоб продукувати, потрібні земля, фабрична будівля, машини, сировина. Все це ми називаємо *засобами продукції*. Проте, засоби продукції є мертві без *живої людської праці*, без живої *робочої сили*. Тільки тоді, коли робочу силу прикладається до засобів продукції,—починається процес продукції. Засоби продукції разом з робочою силою в процесі продукції ми називаємо *продуктивними силами* суспільства.

Разом з розвитком суспільства змінюються його продуктивні сили. Люди починають уживати чимраз нових машин. Ускладнюються засоби продукції. Заразом розвивається й робоча сила людини. Коли не було паровозів, автомобілів, аеропланів—не могло бути й пілотів, шоферів, машиністів.

Ми вже знаємо, що суспільна продукція буває устроєна порізному. У нас у Радянському союзі суспільний устрій отакий, а в капіталістичних країнах—цілком інший. У нас пролетаріят орудує на фабриках, заводах, в усій державі. В капіталістичних країнах пролетаріят засуджений на підневільну працю, на підлегле й безправне становище. Фабрики, заводи, залізниці, земля, банки—все це там належить буржуазії. Буржуазія тримає в своїх руках усі засоби продукції. Це дає їй змогу висмоктувати соки з робітників, гнобити й заневолювати робітничу клясу. Стосунки між буржуазією та пролетаріятом, стосунки між капіталістами-гнобителями та визискуваними робітниками кладуть вирішальний відбиток на ввесь устрій якої хоч капіталістичної країни.

У процесі продукції між людьми, між цілими клясами встановлюються певні стосунки. Ці стосунки ми називаємо *продукційними стосунками.* Стосунки між робітником і капіталістом можуть правити за приклад продукційних стосунків. Розуміється, і за капіталізму між людьми є ще сила-силенна інших стосунків продукції. В нашому союзі продукційні стосунки цілком інші, ніж у капіталістичних країнах. Кожен суспільний уклад, кожен уклад суспільної продукції визначається від панівних тут відносин продукції. Вся маса (або, як кажуть, сукупність) продукційних стосунків певного суспільства й складає економічну структуру (тобто будову) цього суспільства.

Разом з розвитком продуктивних сил змінюються й продукційні стосунки.

„Суспільні стосунки продукції,—писав Маркс,—змінюються разом із зміною та розвитком матеріяльних засобів продукції, із зміною продуктивних сил".

Зрозуміло, що сучасних капіталістів, що володіють величезними автомобільними заводами, залізницями або текстильними фабриками, не могло бути тоді, коли ще не було автомобілів, паровозів, текстильних варстатів.

До певних меж продукційні стосунки сприяють розвиткові матеріяльних продуктивних сил. Так, капіталізм у корені переробив старі способи праці, спричинив постання й розвиток великої машинової продукції. Але на певному ступені свого розвитку продуктивні сили стають у противенство з тими продукційними стосунками, що всередині їх вони розвивалися.

„Із форм розвитку продуктивних сил ці стосунки перетворюються на кайдани їх. Тоді настає доба соціяльного перевороту" (*Маркс*).

Ми тепер переживаємо саме таку *добу соціяльної революції.* Продукційні стосунки капіталістичного суспільства стали кайданами для дальшого розвитку продуктивних сил. Скидаючи владу капіталу, пролетаріят розриває ці кайдани. Пролетарська революція звільняє продуктивні сили, що їх сковує капіталізм, і відкриває безмежний простір для розвитку їх.

Капіталістичний лад являє собою той останній уклад суспільної продукції, що в своєму розвитку веде до безвихідних суперечностей між продуктивними силами та продукційними стосунками. Соціялізм вільний від цих суперечностой. Уже тепер ми в Радянському союзі, що вступив у період соціялізму, маємо величезні переваги проти капіталістичних країн. Якраз ці переваги роблять можливим велетенське зростання нашого господарства. Разом з зростанням соціялізму зростають і його переваги над капіталізмом.

Що вивчає політична економія.

Легко зрозуміти, яку величезну вагу має вивчання того, як побудований уклад суспільної продукції, як він розвивається, куди його розвиток веде. Той уклад суспільної продукції, що домінує за капіталізму, неминуче йде до власного загину. Розвиток капіталізму приводить до перемоги пролетарської революції, до перемоги нового соціялістичного ладу. Це констатував Маркс ще багато десятків років тому. Цього висновку Маркс дійшов, пильно студіюючи капіталістичний устрій продукції, розкриваючи закони розвитку його і загину.

Із цього ясно, яку величезну вагу має політична економія,— ця, як каже Ленін, „наука про історичні уклади суспільної продукції, що розвиваються". Ця наука становить дуже важливу частину всього вчення Маркса та Леніна.

„Політична економія в широкому значення слова,—писав Енґельс,—є наука про ті закони, що керують продукцією й обміном матеріяльних життьових благ у людських суспільствах".

Чи значить це, що вона встановлює однакові закони для різних укладів суспільної продукції? В жодному разі ні. Навпаки, кожен устрій суспільної продукції має свої особливі закони. Ті закони, що діють за капіталізму, втрачають свою силу та своє значення за соціялізму.

Учені слуги буржуазії силкуються переконати, що товарово-капіталістичний устрій є вічний, раз назавжди встановлений лад суспільства. Розуміється, це зовсім не так. Історія людства нам показує, що люди жили на землі багато тисяч років, зовсім не знавши капіталізму.. А це значить, що ті закони, що їх політична економія виявляє в капіталістичній продукції, не є вічні й незмінні. Навпаки, ці закони постають тільки разом з постанням і розвитком капіталізму. Вони руйнуються в міру того, як руйнується капіталістичний устрій, що їх породив.

Маркс і Енґельс вивчали насамперед капіталістичний устрій. Головну працю Марксову—„Капітал"—присвячено студіюванню економічного устрою капіталістичного суспільства. Марксове економічне вчення подає нам насамперед дослідження продукційних стосунків капіталістичного суспільства в постанні, розвитку та занепаді їх. Марксистсько-ленінська політична економія розкриває насамперед продукційні стосунки людей у ка-

піталістичному суспільстві. Вона глибоко прозирає в усі таїники капіталістичного ладу примусу та визиску. Вона розкриває справжню природу стосунків між класами, що їх геть усякими способами намагаються затуманити вчені слуги буржуазії. Вона не відриває продукційні стосунки капіталізму від розвитку його продуктивних сил. Навпаки, її найважливіше завдання—вивчити всі суперечності між продуктивними силами та продукційними стосунками, суперечності, що ведуть капіталізм до його неминучого загину.

Заразом марксистсько-ленінська політична економія дає ключа до розуміння всіх складних питань соціялістичного будівництва. Марсистсько-ленінська політична економія навчає, що капіталізм неминуче має загинути, що на зміну капіталізму приходить новий соціялістичний лад. З цього зрозуміло, що вона не може обмежувати своє завдання вивчанням самого тільки капіталістичного ладу. З цього зрозуміло, що вона досліджує також закони постання й розвитку соціялізму.

Це має величезну вагу за теперішнього часу.

Ми живемо й боремося за доби (тобто за часів) загину капіталізму та перемоги комунізму. Ми цього року завершуємо будування фундаменту соціялістичної економіки в нашій країні. Теорія для нас—не догма (тобто мертва наука про віру), а *порадник до дії*. Теорія має величезну вагу для революційної боротьби.

„Найбільш великий у світі визвольний рух пригнобленої кляси, найреволюційнішої в історії кляси, неможливий без революційної теорії", — неодноразово підкреслював Ленін.

„Відомо, що теорія, коли вона є дійсно теорія, дає практикам силу орієнтування, ясність перспектив, упевненість у роботі, віру в перемогу нашої справи. Все це має—і не може не мати—величезну вагу в справі нашого соціялістичного будівництва",—каже т. Сталін.

Тому „конче треба, щоб теоретична робота не тільки встигала за практичною, а й випереджала її, озброюючи наших практиків у їхній боротьбі за перемогу соціялізму".

Із цього ясно, що політична економія має давати нам ясне й виразне розуміння як законів розвитку та загину капіталістичного ладу, так і законів нового соціялістичного ладу, що постає на руїнах його. Політична економія марксизму-ленінізму освітлює ясним світлом як картину руйнації капіталістичного світу, так і картину будованого соціялістичного світу в СРСР.

Два світи, світ капіталізму та світ соціялізму, і нещадна боротьба їх—ось що стоїть тепер у центрі уваги політичної економії.

Політична економія—бойова класова, партійна наука.

З цього ясно, що політична економія—бойова клясова наука. Буржуазія зацікавлена в тому, щоб приховати від сторонніх очей неминучі закони загину капіталізму та перемоги комунізму. Для цього вона утримує цілі зграї вченої челяді. Буржуазні професори-економісти — ці „вчені крамарчуки

кляси капіталістів", за Леніновим виразом, служать вірою й правдою капіталізмові, геть усякими способами прикрашуючи й причепурюючи лад гноблення та рабства. Буржуазні економісти всіляко затаюють, замазують, затемнюють дійсні закони капіталістичної продукції. Вони силкуються увічнити капіталізм. Вони змальовують капіталізм як один-однісінький можливий лад суспільного життя. В їхньому зображенні закони капіталізму — це одвічні і незмінні закони. Так брехучи намагаються вони врятувати капіталізм від його неминучого загину.

На чолі революційної боротьби пролетаріяту стоїть комуністична партія. Тільки тверде керівництво комуністичної партії забезпечує перемогу пролетаріяту. Всі вороги комунізму шалено ненавидять нашу партію. Вони тільки й мріють про те, щоб розколоти її єдність, вони радіють з кожного ухилу від генеральної лінії партії.

Політична економія — гостра зброя в нашій боротьбі проти капіталізму, в нашій боротьбі за комунізм. Політична економія—наука партійна.

Нас оточує сила-силенна ворогів. Світовий капіталізм лагодиться до війни проти країни будованого соціялізму. Чужоземна буржуазія сподівається в своїй боротьбі на ті залишки колишніх визискувацьких кляс, що ще збереглися в країні. Шкідники-аґенти чужоземної буржуазії від „промпартії" до меншовиків, далі—куркульство, що його ліквідується як клясу, бюрократи в деяких ланках нашого апарату — всі ворожі комунізмові сили ще геть не зовсім знищено. Точиться запекла клясова боротьба. В цій боротьбі всякі напади на генеральну лінію нашої партії, всякі спроби підірвати її як у теорії, так і на практиці допомагають нашим ворогам. Ось чому конче потрібна непослабна й нещадна боротьба проти всіх ухилів від генеральної лінії партії, боротьба проти одвертого правого опортунізму як головної небезпеки на даному етапі і проти всяких „лівацьких", троцькістських ухилів.

Клясові вороги пролетаріяту геть усякими способами намагаються перекрутити політичну економію й пристосувати її для оборони своїх інтересів. Буржуазні економісти вигадують усякі викрутні, щоб урятувати капіталізм. Наші вороги всередині Радянського союзу так само намагаються пристосувати політичну економію для своїх цілей. Так меншовик Рубін (один з учасників шкідницької меншовицької організації, засудженої в березні 1931 року пролетарським судом в справі „союзного бюра" меншовиків) вірою й правдою служив буржуазії, бувши чимало років невикритий. Виконуючи замовлення клясових ворогів пролетаріяту, він усіма способами намагався відвернути увагу від злободенних питань сучасного капіталізму та від практичних питань соціялістичного будівництва в бік усяких абстрактних викрутнів, відірваних від дійсного життя. В своїх

шкідницьких контрреволюційних цілях він перекручував Марксове вчення, витруюючи з нього увесь революційний зміст, він відривав продукційні стосунки від продуктивних сил, перетворюючи самі продукційні стосунки на ідеалістичну (тобто відірвану від матеріяльної дійсности, таку, що існує тільки в голові) нісенітницю. Він замазує всіляко суперечності між продуктивними силами та продукційними стосунками, що ведуть до загину капіталізму. Він замазував відносини визиску робітничої кляси буржуазією. В усіх основних питаннях він підміняв марксизм меншовицькою теорією, роблячи це часом у досить прихованій формі.

І інші шкідники намагалися пристосувати політичну економію для своїх цілей. Шкідники, що сиділи в Держпляні та по інших плянових органах, усіляко перекручували науку плянування. Вони проповідували, що радянське господарство має підлягати законам капіталізму. Шкідники, що позасіли були по фінансових і банківських органах, підриваючи нашу фінансову й грошову систему, заразом вигадували спеціяльні економічні теорії, щоб шкодити інтересам соціялістичного будівництва.

Не менш ворожа марксизмові-ленінізмові так звана механістична ревізія марксизму. Вона полягає в зреченні від діялектичної методи Маркса—Леніна. Механісти підміняють революційну діялектику механістичним підходом. Низка шкідників виступали проти марксистської теорії якраз з механістичних позіцій. Механістичне перекручення марксизму становить теоретичну основу правого ухилу.

Осередпартійні ухили відбивають вплив клясового ворога на окремі найбільш несталі прошарки партії. В основі ухилів від генеральної лінії партії лежить відхід від марксистсько-ленінської теорії, перекручення справжнього революційного марксизму-ленінізму. Ухили в політиці та в практичній роботі якнайщільніше сполучені з ухилами в царині теорії. Ухили відбивають вплив буржуазних, меншовицьких шкідницьких учень. Такий є троцькізм, що являє собою відміну меншовізму, прикривану звичайно лівими фразами. Правий ухил, що являє собою куркульську аґентуру, в багатьох питаннях повторював вигадки меншовиків і інших шкідників. Право-„лівацький“ блок, що виступив восени 1930 р., повторював вигадки правих опортуністів, злегка прикриваючи їх лівими фразами.

Непримиренна боротьба з усіма антимарксистськими й ухильницькими течіями в царині політичної економії—найважливіше завдання.

ПРИМІТКА РЕДАКТОРА ДО УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ

Автор робить велику помилку, коли розглядає троцькізм як осередпартійний ухил. Контрреволюційний троцькізм давно вже перестав бути фракцією в нашій партії. Контрреволюційний троцькізм давно вже перетворився в передовий загін світової буржуазії.

Ось що пише т. Сталін з приводу контрреволюційного троцькізму:

„Деякі більшовики гадають, що троцькізм є фракція комунізму, правда, така, що помиляється, фракція, яка робить чимало дурниць, фракція, іноді навіть антирадянська, але все ж фракція комунізму. Звідси деякий лібералізм щодо троцькістів і по-троцькістському мислящих людей. Навряд чи треба доводити, що такий погляд на троцькізм є глибоко помилковий і шкідливий На ділі троцькізм давно вже перестав бути фракцією комунізму. На ділі троцькізм є передовий загін контрреволюційної буржуазії, який провадить боротьбу проти комунізму, проти радянської влади, проти будівництва соціялізму в СРСР". („Про деякі питання історії більшовизму", стор. 14. „Пролетар" 1931).

ЗАПИТАННЯ

1. Яку мету ставить марксизм-ленінізм перед пролетаріятом?
2. Як змінюються продуктивні сили суспільства?
3. Чим відрізняються різні уклади суспільної продукції?
4. Які взаємини між продуктивними силами та продукційними стосунками?
5. Що вивчає політична економія?
6. Яке значення революційної теорії для пролетаріяту?
7. Чому політична економія є наука клясова?
8. У чому полягає партійність у політичній економії?

ВІДДІЛ ДРУГИЙ

ВІД АНАРХІЇ ПРОДУКЦІЇ ДО СОЦІЯЛІСТИЧНОЇ ПЛЯНОВОСТИ

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

АНАРХІЯ ТОВАРОВОЇ ПРОДУКЦІЇ І ЗАКОН ВАРТОСТИ

У цьому розділі виясниться, як побудована продукція за такого укладу, що не знає плянового керівництва всім господарством, у чому полягає основний закон товарової продукції — закон вартости та як цей закон керує товаровою продукцією.

Плян чи анархія продукції.

Ви працюєте на радянській фабриці, на заводі, на залізниці. Хто вказує, яку роботу має виконати ваше підприємство? Хто призначає, скільки паровозів має випустити ваш паровозобудівельний завод? Хто встановлює, скільки метрів тканини має випустити поточного року ваша текстильна фабрика? Коли ви цікавитеся життям свого підприємства, коли ви активно допомагаєте соціялістичному будівництву, ви дуже легко можете відповісти на це запитання.

У Радянській країні це питання розв'язує плян. Щороку плян визначає, скільки належить видобути вугілля, руди, нафти, скільки належить витопити чавуну, заліза, сталі, міді, скільки належить виткати ситцю та сукна, скільки належить виробити всяких машин для промисловости та сільського господарства. Кожне підприємство одержує від того об'єднання, що до нього воно належить, певні плянові завдання на рік. Ці плянові завдання обговорюють усі робітники, що працюють на підприємстві. Робітничий колектив подає нерідко вельми істотні поправки до початкового пляну. Робітники пильно зважують способи та можливості дати більше потрібних виробів Радянській країні. Робітники намічають усякі поліпшення в виробництві. Ці поліпшення дозволяють, витрачаючи однаково сировини, палива, праці, дати більше продуктів. Ці поліпшення зменшують ту кількість праці, сировини, палива, скільки треба на те, щоб виробити кожного паровоза, кожного метра тканини. Висунутого робітничою масою „зустрічного промфінпляна" затверджують у тих інституціях, що керують нашою промисловістю. Ваше підприємство дістає остаточного пляна, за яким і має проходити вся робота.

Звичайно, і в нашому радянському господарстві багато ще буває всяких неналагодженостей з плянами. Нерідко підпри-

ємство дістає не все те, що воно мало дістати за пляном, і це дуже утруднює роботу. Провадити все господарство за пляном — справа нова й нелегка. За плян треба битися. Треба по-більшовицькому боротися проти всіх ворогів пляну, проти всіх, хто зриває його. Треба повсякчас поліпшувати й уточнювати плянові розрахунки.

Спитайте бо котрого робітника, що приїхав до нас із Англії, Німеччини, Америки чи іншої якої капіталістичної країни, як, мовляв, господарюють у вас? Чи господарюють за пляном чи якось інакше? Чужоземний робітник не замисливши відповість: у капіталістичних країнах господарюють без пляну. Чи значить це, що у капіталістів на фабриках і заводах кожен робітник може робити все, що він хоче? Звичайно, ні. Якраз навпаки: кожному окремому робітникові дають дуже суворе завдання. Про його думку ніхто при цьому не питає. Це завдання часто-густо не під силу, і все ж робітник мусить його виконати. На окремій фабриці капіталісти встановлюють, що має робити кожен робітник.

Безпляновість капіталізму — в іншому. Всі фабрики та заводи належать капіталістам. Ніхто, проте, не вказує кожному капіталістові, який товар і скільки треба виробити на його підприємстві. Господар фабрики та заводу має право поширити виробництво, скоротити його, зовсім закрити своє підприємство, коли і як йому спаде на думку. Капіталісти не дбають про те, щоб людність мала потрібні речі харчування, одягу тощо. Кожен фабрикант і власник заводу думає тільки про одне: як би більше зиску загребти. Коли діло обіцяє йому бариш, він за нього візьметься завзято. Коли на бариш сподіватися нема чого, фабрикант турбуватися не стане.

Такий лад, коли вся продукція є під владою окремої кляси — капіталістичної кляси, яка дбає тільки про свої власні інтереси — здобування якнайбільше зиску, існує у цілому світі, крім нашого Радянського союзу. Такий лад ми називаємо анархією продукції.

„Капітал організує й упорядковує працю всередині фабрики на те, щоб далі гнобити робітника, щоб збільшити свій зиск. А в цілій суспільній продукції лишається й зростає хаос, що призводить до криз, коли нагромаджені багатства не мають покупців, а мільйони робітників гинуть і голодують, не маючи роботи" *(Ленін)*.

Нам треба тепер розібратися в тій хитрій механіці, якою відзначається анархія продукції, що панує за капіталізму.

Товарова та натуральна продукція.

У капіталістичному суспільстві домінує продукція товарів. На фабриці, належній капіталістові, продукують, скажімо, рицину. Чи значить це, що фабрикант сам випиває всю рицину? У капіталістичній майстерні виробляють багато домовин; ясно, що їх виробляють не для самого господаря. На величезних заводах

витоплюють силу чавуну та заліза; ясно, що власник заводу не з'їдає це залізо — він має смачніші страви. На підприємствах капіталістів ті чи ті вироби продукують на продаж, на збут. Усякий продукт праці, виготуваний на збут, а не на власне споживання, ми називаємо *товар*.

Чи завжди й чи скрізь домінувала продукція товарів? Легко зрозуміти, що геть не скрізь і не завжди. Візьмімо селянське господарство. В багатьох капіталістичних країнах (наприклад, у старій царській Росії) селянське господарство виготовляє продукти насамперед на власні свої потреби: хліб на харчування, льон на одяг, сіно — годувати худобу. Селянин несе на ринок тільки частину своїх продуктів: він продає, щоб дістати грошей сплатити податки, сплатити борги, купити промислових міських виробів. Продукцію на власні потреби ми називаємо *натуральним господарством*. Навпаки, *товаровим господарством* ми називаємо продукцію на ринок, продукцію на продаж, продукцію на обмін.

„Багатство суспільств, де панує капіталістичний спосіб продукції — становить собою величезне скупчення товарів, а окремий товар — його елементарну (тобто найпростішу вихідну) форму", — цими словами починається головна Марксова праця „Капітал". У цій праці Маркс ставить за свою кінцеву мету відкрити економічний закон руху капіталістичного суспільства. Свою працю Маркс розпочинає з дослідження товару, з розкриття тих законів, що керують продукцією товарів.

Основна суперечність товарової продукції.

За товарової і товарово-капіталістичної продукції люди працюють одне на одного, самі того не знаючи й не усвідомлюючи. Праця кожного окремого працівника є тільки часточка спільної праці. Проте, керує продукцією не все суспільство, а керують нею окремі капіталісти.

За товарово-капіталістичної продукції кожне підприємство належить його власникові. Капіталісти володіють фабриками та заводами правом приватної власности. Отже, кожне підприємство *є цілком самостійне* і на перший погляд незалежне від усього суспільства загалом. Та це тільки на перший погляд, а на ділі між окремими підприємствами є *якнайщільніша залежність*. Чи може працювати паровозобудівельний завод, коли він не одержуватиме заліза та сталі, вугілля й електроенергії? Чи може працювати швацька фабрика, коли вона не одержить скільки треба сукна, ґудзиків і іншого докладу? Чи можуть довго існувати вугільні копальні, коли ніхто не стане купувати видобутого тут вугілля?

Отже, між окремими підприємствами за товарової продукції є якнайщільніший зв'язок і залежність. Кожне підприємство в своїй роботі залежить від сотень і тисяч інших підприємств. Кожен окремий робітник залежить від багатьох тисяч інших робітників, порозкиданих часом по всій землі.

Візьмімо ткача, що працює на капіталістичній фабриці. Не важко зрозуміти, що він своєю роботою зв'язаний із силою-силенною інших людей. Перше ніж ткач може взятися за свою роботу, треба, щоб сотні будівельних робітників збудували приміщення ткацької фабрики. Далі треба мати ткальні варстати, вироблені на машинобудівельному заводі або завезені з-за кордону. Проте, ці варстати стоятимуть нерухомо, якщо не матимуть енергії від електровні, де під паливнами казанів горить вугілля, що його видобули в надрах землі вуглярі. Щоб пустити ткальні варстати в рух, потрібні ще сировина, пряжа, вироблювана з бавовни або шерсти, що їх довозиться здебільшого із заморських країн. Ми вже не кажемо про силу-силенну всяких інших речей, потрібних для роботи ткацької фабрики.

Аж ось ткацька фабрика, належна будь-якому капіталістові, працює. Вже після того, як товар виготовлено, виявляється як найщільніший зв'язок її і залежність від багатьох сотень тисяч людей. Тканина йде на продаж. Її купують робітники, селяни, капіталісти. Робітники та селяни тільки тоді можуть купити тканини, коли мають гроші. А коли багато робітників сидять без роботи, як це є тепер, коли селяни руйнуються через кризу, збут тканин дуже скорочується. Господар ткацької фабрики скорочує тоді продукцію, наш ткач лишається без роботи.

Тисяча невидимих зв'язків сполучає одно з одним окремі підприємства, належні капіталістам. За товарово-капіталістичної продукції окремі підприємства немов би пообплутувані густим павутинням геть усяких зв'язків. І заразом кожне підприємство належить не всьому суспільству, а окремому капіталістові. Життя й робота підприємства цілком залежать від суспільства та й собі впливають на життя всього суспільства, а тим часом доля кожного підприємства є в руках окремих капіталістів або невеликих груп капіталістів.

Робота кожного окремого працівника в товаровому господарстві становить тільки частку всієї суспільної праці. Робота кожного ткача, прядільника, вугляра, машиніста входить до загального ланцюга (або, як кажуть, до системи) суспільної продукції. Кожна окрема робота становить тільки одну з ланок цього ланцюга. Але заразом кожна окрема робота за товарової продукції є *самостійна*. Ніхто не пов'язує й не погоджує попляновому всіх робіт вуглярів і ткачів, машиністів і шевців. Праця окремих людей є за товарової продукції суспільна в тому значенні, що кожен продуцент у своїй роботі зв'язаний з тисячами інших продуцентів. Але праця окремих працівників не пов'язана, не погоджена в маштабі всього суспільства в цілому. Навпаки, праця окремих працівників роздріблена, розпорошена.

Кожен товар являє собою звичайно результат робіт багатьох людей. Тканина, як ми вже бачили, є продукт роботи не самих тільки ткачів: ткачі нічого не змогли б зробити, коли б не ро-

бота бавовняників, вуглярів і багатьох інших робітників. А втім, кому дістається виготовлена тканина на капіталістичній фабриці? Вона дістається капіталістові — володільцеві фабрики.

Найглибша, основна *суперечність товарово-капіталістичної продукції* є в тому, що праця, бувши по суті суспільна, заразом є роздріблена між незліченними окремими робітниками, між окремими самостійними підприємствами. Праця має суспільний характер, а продукт її привласнює не все суспільство в цілому, а привласнюють окремі особи — капіталісти. Суспільний характер продукції і приватний, капіталістичний характер привласнення наслідків її — ось що визначає товарово-капіталістичний спосіб продукції. На основі цієї корінної суперечности між суспільним характером продукції і приватно-капіталістичним привласненням постає й розвивається ціла низка надто гострих суперечностей, що роздирають товарово-капіталістичний лад. Ця основна суперечність товарово капіталістичної продукції є вияв тієї суперечности між продуктивними силами і продукційними стосунками, що веде капіталізм до його неминучого загину. Суперечність між працею суспільною і працею окремою, індивідуальною, постає з постанням товарової продукції.

Коли ми візьмемо натуральне господарство, там цієї суперечности ще нема. Уявімо собі відокремлене від усього світу селянське господарство десь у ведмежому закутку, яких чимало було в Росії перед революцією. Це господарство майже відрізане від усього світу; все потрібне продукується в самому господарстві. Праця тут не є частка праці всього суспільства. Праця тут має цілком відокремлений і самостійний характер. Тому тут нема тієї суперечности, що відзначає товарову продукцію. А коли ми беремо соціялістичне суспільство, то тут взаємозв'язаність роботи окремих членів суспільства ще більше зростає, але суперечність так товарового господарства, як і товарово-капіталістичного господарства тут зникає: праця кожного працівника є суспільна, являючи собою організовану частку спільної праці. Зникають відокремленість, роздрібленість праці окремих працівників. Результати спільної праці надходять у володіння всього суспільства в цілому, а не окремих володільців.

„Продукція товарів є система суспільних стосунків, коли окремі продуценти витворюють різноманітні продукти (суспільний поділ праці), і всі ці продукти прирівнюються один до одного в обміні" (*Ленін*).

Дві властивості товару.

Продукт людської праці завжди повинен задовольнити будь яку потребу людей, інакше не варт було б над ним працювати. Цю властивість усякого продукту праці ми називаємо його споживчою вартістю. Споживча вартість годинника, наприклад, полягає в тому, що він показує нам час. Споживчу вартість мають багато речей, що зовсім не є продуктом людської праці, наприклад, вода в джерелі, плоди дикорослих дерев. Споживчі вартості ми маємо

як у товаровому, так і в натуральному господарстві. Хліб, що його селянин продукує на власне споживання, задовольняє його потребу на харч. Він є, отже, споживча вартість.

Але той хліб, що його селянин у капіталістичній країні продукує на продаж, став, як ми вже знаємо, товаром. Цей хліб по-старому має споживчу вартість, бо він задовольняє потребу людей на харч. Коли б він з якоїсь причини втратив цю властивість (коли б він, наприклад, погнив і став непридатний на вживання), його ніхто не став би купувати. Але поруч цього хліб набуває іншу важливу властивість.

Цей хліб став уже товаром; його можна обміняти на всякий інший товар. Тут насамперед впадає в очі те, що товар має здатність до обміну, що його обмінюється на цілу низку інших товарів.

Ця нова прикмета, що її набуває продукт, коли він стає товаром, тобто коли його продукується на обмін, відграє величезну ролю в товаровому господарстві.

„Товар є, по-перше, річ, що задовольняє будь-яку потребу людини, по-друге, річ, обмінювана на іншу річ. Корисність речі робить її *споживчою вартістю. Вимінна вартість (або просто вартість)* є насамперед відношення, пропорція за обміну певного числа споживчих вартостей одного виду на певне число споживчих вартостей іншого виду. Щоденний досвід показує нам, що мільйони й мільярди таких обмінів прирівнюють повсякчас усі й усякі найрізноманітніші і незрівненні одна з одною споживчі вартости між собою“ (*Ленін*).

Студіюючи політичну економію докладніше, виясняється, що вимінна вартість і вартість є не одне. Проте, ми тут не можемо розбирати цю ріжницю.

Неважко помітити, що між споживчою вартістю і вартістю товару є *суперечність*. Коли продуцент обмінює свій товар, він уторговує його вартість, але він не може вже більше користуватися з його споживчої вартости — вона є вже в руках іншого.

Забігаючи трохи наперед, треба відзначити ось що. Суперечність між споживчою вартістю і вартістю, що є в товарі, відображає основну суперечність товарової продукції — суперечність між суспільним характером праці та самостійністю окремих роздріблених продуцентів.

Вартість утворює праця.

Від чого залежить вартість різних товарів? Одні товари дорогі, а ті дешеві. З чого постає ця ріжниця? Легко зрозуміти, що споживчі вартості товарів остільки різні, що їх зовсім неможливо порівнювати за кількістю. Справді бо, що є спільного між чавуновим виливанцем і смаженим м'ясом? Отже, ясно, що не в споживчій вартості слід шукати розгадку вартости. Маркс каже:

„Коли абстраґуватися від споживчої вартости товарових тіл, то у них лишається тільки одна властивість, а саме те, що вони — продукти праці“.

Із цього ясно, що вартість товару визначає та праця, яку витрачено на продукування його.

„Як вартості, всі товари є тільки певні кількості застиглого робітного часу",— каже Маркс.

Ціла низка очевидних фактів потверджують правдивість нашого твердження, що товари обмінюється відповідно до вміщеної в них праці. Дуже багато є таких товарів, що раніш були страшенно дорогі, а тепер стали цілком приступні в наслідок того, що за сучасного розвитку техніки на продукування їх треба значно менше праці. Так, алюміній, із чого тепер виробляють столовий посуд і всякі інші вироби, кілька десятків років тому коштував увосьмеро — удесятеро дорожче від срібла. Він коштував 450 крб. за кілограм. Пізніше, з розвитком електротехніки, постала можливість продукувати алюміній, витрачаючи набагато менше праці, і перед війною його ціна спадає до 55 коп. за кілограм. Здешевлення мало не в тисячу разів. Алюміній став такий загальноприступний тільки тому, що тепер треба набагато менше праці на продукування його.

Отже, вартість окремого товару залежить *від кількости праці, витрачуваної на продукування його.* Коли за допомогою однакової кількости витрат праці ми продукуємо більше даного товару, то ми говоримо про зростання продуктивности праці; в противному випадку ми матимемо спад продуктивности. Зрозуміло, що зростання продуктивности праці значить, що *зменшилася* та кількість праці, скільки треба її на продукування однієї штуки даного товару. Спад продуктивности спричинив би, навпаки, здорожчення кожної одиниці товару. Тому кажуть, що продуктивність праці та вартість кожної одиниці товару є в зворотній залежності (тобто, коли, перша зростає — друга спадає, і навпаки) одне від одного. Через це Маркс каже, що „вартість товарів зворотньо-пропорційна продуктивній силі праці".

Суспільно-доконечна праця.

Стрівай,— міг би нам заперечити читач,— коли вартість товарів визначає праця, то з цього можна зробити той висновок, що чим лінивіше я працюватиму, то дорожче цінуватиметься мій товар. Невже це так?

Ось поруч працюють два шевці. У одного робота так і кипить у руках, він робить пару чобіт за день. Другий, п'яниця й ледащо, працюватиме над однією парою цілий тиждень. Виходить, що чоботи другого мають коштувати в кілька разів дорожче, ніж чоботи першого шевця.

Це, звичайно, неможлива річ. Маркс з цього приводу зазначає:

„Коли ми говоримо, що вартість товару визначається кількістю вжитої на нього кристалізованої в ньому праці, то під цим ми розуміємо кількість праці, *доконечної для створення його за даного стану суспільства, за певних суспільних пересічних умов продукції, за даної пересічної густини людности та пересічної умілости прикладеної праці.* Коли в Англії механічний ткацький верстат почав конкурувати з ручним, то на те, щоб перетворити певну кількість пряжі на аршин сукна або ситцю, треба стало половини попереднього робітного часу. Бідний ручний ткач просиджував за роботою сімнадцять і вісімнадцять годин щодня замість дев'ятьох і десятьох годин, скільки він працював раніше. Але продукт його двадцятигодинної роботи репрезентував тепер тільки десять суспільних годин або десять годин суспільної праці,

доконечних цього часу на те, щоб перетворити певну кількість пряжі на тканину. Отже його продукт, виготовлений за двадцять годин, мав не більше вартости, ніж продукт його попередньої роботи".

Виходить, отже, що вартість товару залежить не від тієї праці, яку фактично в кожному окремому випадку витрачено на продукування його, а від тієї праці, яка пересічно є доконечна на продукування його, або, мовляв, від суспільно-пересічної або від суспільно-доконечної праці.

Праця проста та кваліфікована.

Треба ще розрізняти працю просту та кваліфіковану. Ось поруч працюють каменяр і годинникар. Година праці каменяра не може рівнятися годині праці годинникаря. Чом? Каменяреві не треба ніякої спеціяльної підготовки, це праця проста, некваліфікована. Кожен може стати каменярем (або, скажімо, чорноробом). Інша річ — годинникар (або хемік, наприклад). Щоб стати годинникарем, треба років зо три навчатися. За час навчання нашому майбутньому годинникареві доведеться витрачати свою працю без усякої винагороди. А часто учневі доводиться ще платити за навчання своїм учителям і керівникам.

Коли наш майбутній годинникар покладає довго й уперто навчатися, то тільки тому, що він сподівається згодом мати за це винагороду. В чому вона полягає? В тому, що за пару годинників, яку він виготував за двадцять годин, він дістане на ринку всяких товарів, виготуваних простою некваліфікованою працею, скажімо, за 30 годин. Одну годину кваліфікованої (або, як кажуть ще, складної) праці прирівнюється на ринку до півтори години праці простої.

Що станеться, коли в обміні не розрізнятимуть години простої і години кваліфікованої праці, коли рахуватимуть годину за годину? Тоді приплив нової робочої сили до кваліфікованих професій дуже зменшиться. Годинникарів, хеміків і інших кваліфікованих робітників ставатиме дедалі менше. А що на ринку через це ставатиме дедалі менше годинників, хемічних товарів тощо, то ціни на ці товари зростуть. Тепер година годинникарової праці знову стане рівна півтори, а то й двом годинам простої праці. Знову стане вигідно набувати кваліфікацію.

Абстрактна та конкретна праця.

Обмінюючи товари, люди прирівнюють найрізноманітніші види праці. Праця шевця дуже відрізняється від праці ливарника. Праця забійника має дуже мало подібного до праці кравця. Те спільне, що є в усіх товарах, це — не та чи та праця певної професії або галузі продукції. У вугіллі міститься праця забійника, але не праця кравця. В чоботях, навпаки, міститься праця шевцева, а не забійникова. Те спільне, що є в усіх товарах, це — людська праця взагалі, або, як кажуть, абстрактна людська праця відмінно від конкретної (тобто певної) праці кожної окремої галузі продукції.

„Уся робоча сила даного суспільства, репрезентована в сумі вартостей усіх товарів, є та ж сама людська робоча сила: мільярди фактів обміну доводять це" (*Ленін*).

Кожен окремий товар репрезентує тільки певна частка цієї загальної людської праці.

Конкретна праця продукує ту чи ту споживчу вартість. Конкретна праця шевцева продукує чоботи, а конкретна праця забійникова — вугілля. У вартості ж цих товарів виявляється просто людська праця, витрата людської праці взагалі, прикладуваної в товаровій продукції.

„Усяка праця є, з одного боку, витрата людської робочої сили в фізіологічному значенні слова,— і, як така однакова або абстрактно людська праця, вона складає вартість товарів. Усяка праця є, з другого боку, витрата людської робочої сили в особливій доцільній формі, і, як ця конкретна корисна робота, праця утворює споживчі вартості" (*Маркс*).

Товар з самого початку виявляє свою двоїсту природу: як споживча вартість і вартість. Тепер ми бачимо, що й та праця, яка творить товари, праця, застосовувана в капіталістичній продукції, має *двоїстий характер*.

Ясніснько, що розщеплення праці на конкретну й абстрактну *є тільки за товарової продукції*. Двоїстий характер праці розкриває основну суперечність товарової продукції. За товарової продукції кожна робота окремого члена суспільства є, з одного боку, частка всієї маси суспільної праці, а з другого боку, вона є окрема робота, індивідуальна праця окремих розрізнених працівників. Із цього ясно, що суперечність між абстрактною та конкретною працею постає тільки з постанням товарової продукції і зникає разом із знищенням товарової продукції.

У товарі міститься суперечність між споживчою вартістю і вартістю. Цій внутрішній суперечності товарів відповідає суперечність між абстрактною та конкретною працею. Суперечності, що є в товарі і в праці, яка продукує товари, мають величезну вагу для розуміння всіх суперечностей капіталістичної продукції. В своєму дальшому розвитку суперечності, закладені в товарі, приводять до цілої низки суперечностей, що відзначають капіталістичний лад і ведуть до його неминучого загину.

„У Маркса в „Капіталі" спочатку аналізується найпростіше, звичайне, основне, найбільш масове, найбільш звичне, таке, що мільярди разів трапляється, відношення буржуазного товарового суспільства: обмін товарів. Аналіза виявляє в цьому найпростішому явищі (в цій „клітинці" буржуазного суспільства) всі суперечності (або зародки всіх суперечностей) сучасного суспільства. Дальший виклад показує нам розвиток (і зростання і рух) цих суперечностей і цього суспільства, в сумі його основних частин, від його початку до його кінця" (*Ленін*).

Ринок і конкуренція.

Ми бачили, що вартість товару визначає абстрактна, суспільно доконечна праця, витрачена на продукування його. Чи значить це, що за панування товарової продукції кожен товар справді можна завжди обміняти з цілковитою відповідністю до його вартости?

Подумавши трохи, легко зрозуміти, що це не так. Справді бо, адже для цього треба, щоб кожен вироблений на капіталістичному підприємстві товар завжди знаходив собі негайно покупця. Треба, щоб попит і подавання товарів завжди збігалися. Чи може це бути?

У капіталістичному суспільстві ніхто не дає вказівок окремим фабрикантам і власникам заводів, які товари та скільки саме треба виробляти. Між тим на задоволення всієї маси потреб людности потрібні певні кількості кожного роду товарів. Коли заліза вироблено більше, ніж треба, а тканин — менше, ніж треба, то все ж не можна шити штани з заліза. Коли тканин вироблено більше, ніж треба, а заліза менше, то знов же не можна робити рейки з тканин замість заліза.

За капіталізму ніхто не бере на облік потреб, ніхто не керує в пляновому порядку продукцією всього суспільства. Яким чином усе ж встановлюється бодай абиякий лад у цьому безладному царстві?

Саме в цьому й полягає вплив закону вартостей. Кожен капіталіст прагне поширити продукцію, щоб мати більше зиску. Проте, щоб мати бариш, замало виробити товар,— треба зуміти його продати. Тут питання розв'язує ринок.

Ринком, ми називаємо всю масу тих окремих актів купівлі-продажу, що відбуваються в капіталістичному суспільстві. На ринку точиться якнайзапекліша боротьба між окремими капіталістами. Кожен намагається продати свій товар, щоб здобути бариш, який становить єдину мету продукції для капіталістів.

Яких потворних розмірів набирає боротьба капіталістів за збут своїх товарів, показує такий-о напівжартівливий опис конкурентної боротьби в Америці, що його ми маємо в одній книжці про американське господарство:

„Я дійшов висновку, що мені доведеться додержувати вельми чудної дієти й провадити смішне існування, коли я керуватимуся всіма порадами, браними з оголошень. „Їздіть залізницями", рекомендує ціла серія оголошень. Мабуть, залізниці публікують ці відозви, хоч, можливо, це роблять і фабриканти плису. Вони можуть сподіватися, що коли більше люду їздитиме залізницями, то більше зноситиметься плису на сидіннях вагонів і залізниці муситимуть купувати його більше.

Але я надибую протилежну вимогу від іншої великої серії оголошень, що радить мені „лишатися більше дома" і що дуже мальовничо описує принади родинного життя. Я вже був запакував своє добро для подорожі залізницею (по всіх місцях, приступних для подорожі), коли я вперше натрапив на одне з оцих „родинних" оголошень, і я негайно порозпаковував свої речі і взув пантофлі. Вони у мене є. Мабуть, це об'єднання фабрикантів пантофлів публікує подібні „родинні" оголошення.

Коли я їстиму більше паштетів, як проповідує національне товариство паштетного виробництва, і більше бобів, як наполягають виробники бобів, і більше вершкового морозива, як умовляє асоціяція морозивників, і більше бананів, як рекомендують продуценти канадських бананів, і більше спаржі, як

радить народне товариство споживачів спаржі,— на мою думку, доведеться піти за порадою тієї останньої компанії, чиїм гаслом було „вживайте більше домовин".

Джерело деяких таких убічних і прямих порад часом остільки таємниче й невловиме, що глибоко обурює читача. Я гадав, що це були фабриканти, що мені говорили: „Їжте більше карамелі",— аж раптом побачив непомітний підпис наприкінці, і цей підпис показав, що автором оголошень була спілка зубних лікарів.

І що розлютувало мене мало не до божевілля без надії й одужати — це прочитані за один день оголошення фабрикантів штанів, що проповідують мені більше сидіти, і друге оголошення компанії підошовних фабрикантів, що переконує мене більше стояти".

Як діє закон вартости.

Закон вартости — основний закон ринку. Коли котрого товару — скажімо, капелюхів — вироблено менше, ніж треба, ціни на цей товар підвищуються більше від вартости його. Капіталістам тоді дуже вигідно виробляти капелюхи. Капіталісти кидаються до капелюшного виробництва, будують нові підприємства або поширюють продукцію тих, що вже є. З'являється вже зайвина капелюхів, замість колишньої недостачі. Ціни на капелюхи починають спадати і знижуються до рівня, нижчого від вартости цього товару. Тоді капіталістам стає невигідно продукувати капелюхи. Багато з них скорочують або зовсім припиняють капелюшне виробництво й кидаються з своїми капіталами до інших галузей.

Тільки таким способом серед безупинних хитань здійснюється закон вартостей. Товари продається за вартістю їх тільки тоді, коли продукція даного товару цілком відповідає потребі на нього. Проте, такий випадок буває тільки як рідкий виняток.

„Теорія вартостей містить і повинна містити в собі гадку про рівність попиту та подавання, але вона в жодному разі не твердить, щоб у капіталістичному світі завжди була й могла бути така рівність" (*Ленін*).

За товарової продукції окремі товари продається за своїми цінами. Ціна товару — це грошовий вираз його вартости. Але ціни товарів завжди хитаються залежно від ринкових умов. Тому ціна товару не збігається своєю величиною з вартістю його. Ціна буває більша або нижча від вартости. Вартість, проте, ліпається тією віссю, тією серединкою, що навколо неї хитаються ціни.

Закон вартости діє *як сліпа сила ринку*. Кожен окремий капіталіст повинен коритися цій сліпій силі. Як каже Маркс, ця сила діє подібно до того, як валиться будинок. Це значить, що окремий капіталіст ніколи не може знати напевне, які накази дасть йому ринок-володар. Закон вартости діє за спиною окремого продуцента. Капіталістична продукція відзначається, як ми бачили, анархічністю, тобто відсутністю пляновости, відсутністю свідомого пляну для всього суспільства в цілому. Закон вартости не усуває своїм діянням цієї анархії.

Навпаки, закон вартости є якраз безособовий, несвідомий закон ринку в суспільстві, де панує анархія продукції.

Товаровий фетишизм.

За плянової соціялістичної продукції кожному працівникові ясно й зрозуміло, що він є немов би окремий ґвинтик цілої машини, а машина ця — те господарство, де він працює. Зовсім не те за анархічної товарової продукції.

Тут шевця, скажімо, жодною мірою не обходить те, хто носитиме його чоботи. Він про цих люд й не думає, він їх дуже часто й не знає. Зате він добре знає свої чобо и, він звертає на них усю свою увагу, з ними зв'язані його доля, його успіхи та прикрості. Тому на його погляд ці самі чоботи стають якоюсь незвичайною річчю. Цій речі він приписує всі свої радощі й лихо. Коли на ринку нема попиту на чоботи, коли він уторгує за них стільки, що ледве вистачить, щоб повернути витрати,— він не стане міркувати про те, що в суспільстві його праця стала зайва. Цей момент прихований від його очей. Зате перед очима стоїть безпосередній причинець його щасливого чи нещасливого стану — це його товар.

Тільки за плянової продукції загадка товару зникає, товар знову стає простою річчю, простим продуктом. У товоровому ж господарстві, де все життя людей так дуже залежить від незрозумілих їм умов, прихованих за рухом речей,— цим речам надають якогось надприродного значення. Цей момент ми називаємо *товаровим фетишизмом* (фетишизмом взагалі називається поклоніння уявній надприродній силі, приписуваній будь-якій речі — фетишеві).

Вартість є відношення між людьми, що продукують товари. Проте, це відношення прикрите речевою оболонкою. За капіталізму продукційні стосунки між людьми ховаються за цією речевою оболонкою. Тому доводиться розкривати дійсний суспільний зміст там, де на перший погляд здається, що маєш справу з простими речами.

Проста товарова продукція і капіталізм.

Тепер у капіталістичних країнах переважну більшість промислових товарів виробляється на фабриках і заводах, що належать *капіталістам.* На цих підприємствах працюють *наймані робітники.* Капіталістові байдуже, скільки праці витрачає найманий робітник. Зате він дуже турбується про ті витрати, що їх доводиться йому робити, продукуючи товари.

За капіталізму закон вартости діє через це в більш *ускладненому виді.* Але капіталізм, як ми вже знаємо, постав не дуже давно. Перед того, як почали поширюватися величезні капіталістичні підприємства, домінувала *дрібна продукція.* Дрібні селяни виробляли продукти на власне споживання та для поміщиків, що їх гнобили. Тільки невелика частка їхніх продуктів потрапляла на продаж. Усякі вироби, що їх не можна було ви-

готувати в кожному селянському господарстві, виробляли кустарі або ремісники. Ремісники та кустарі виготовляли порівняно не багато товарів і збували їх довколишній людності.

Отже, натуральне господарство вже тоді переплiталося з товаровим. Але ця товарова продукція ще не була капіталістична. Це була проста товарова продукція.

Чим відрізняється проста товарова продукція від капіталізму? Ремісник, кустар, дрібний селянин самі володіють своїм струментом, сировиною, засобами продукції. Вони самі ж таки працюють, продукуючи за допомогою цих засобів продукції свої товари. Не те за капіталізму. Там фабрики та заводи належать капіталістам, а працюють у них наймані робітники, що не мають власних засобів продукції.

Закон вартости в найчистішій формі виявляється за простої товарової продукції. Тут продукцію провадиться невеликими розмірами без дуже складних і дорогих машин. Хитання цін на будь-який товар дуже швидко позначається на становищі кустаря або ремісника. Ремісники можуть легко переходити від продукції одних товарів до продукції інших. Значно складніше все це за капіталізму.

Щоб зрозуміти складніший уклад, треба спочатку обізнатися з простішим. Ось чому політична економія розглядає закон вартости в простішій формі, як він виявляється в простій товаровій продукції. Це цілком справедливо, бо проста товарова продукція завжди передує капіталізмові. Без простої товарової продукції не міг би вирости капіталістичний лад. Проста товарова продукція підготовляє ґрунт для капіталізму.

Розвиток простої товарової продукції і собі неминуче веде до постання й зародження капіталізму. Дрібна товарова продукція породжує капітал. Усякий знає, як це діється. Спритніші й меткіші з числа дрібних хазяйчиків викругляють свої маєтки, поширюють свою продукцію, поневолюють і гноблять інших. Одиниці багатіють, тисячі й десятки тисяч руйнуються. На місце простої товарової продукції виступає капіталізм.

Ось як Ленін описує цей перехід від дрібної продукції до капіталізму:

„За старих умов майже всю кількість багатств продукували дрібні господарі, що становили величезну більшість людности. Людність жила нерухомо по селах, продукуючи більшу частину продукції або на своє власне споживання, або на невеликий ринок околишніх селищ, мало зв'язаний з іншими сусідніми ринками. На поміщиків працювали ті ж самі дрібні господарі, і поміщики примушували їх виробляти продукт переважно на власне споживання. Хатні продукти віддавали на оброблення ремісникам, що жили так само по селах або ходили збирати роботу по околицях.

І от, відколи звільнено селян, ці умови життя маси народу цілком змінилися: на місці дрібних ремісних закладів почали з'являтися великі фабрики, що зростали надзвичайно швидко; вони витискували дрібних господарів, повертаючи їх на найманих робітників, і примушували сотні тисяч робітників

працювати вкупі, продукуючи величезним розміром товар, розпродуваний по всій Росії.

Велика продукція скрізь заступає дрібну, і в цій великій продукції маси робітників уже є прості наймити, які працюють за заробітну платню на капіталіста, що володіє величезними капіталами, будує величезні майстерні, закуповує маси матеріялу й кладе собі до кишені ввесь зиск від цієї масової продукції об'єднаних робітників. Продукція стала капіталістичною і вона гнітить нещадно й без жалю всіх дрібних господарів, руйнуючи їхнє нерухоме життя по селах, примушуючи їх простими чорноробами ходити з кінця в кінець цілої країни, продаючи свою працю капіталові. Дедалі більша частина людности остаточно відривається від села та сільського господарства і скупчується до міст, фабричних сіл і містечок, складаючи особливу клясу людей, що не має жодної власности, клясу найманих робітників-пролетарів, що живуть тільки з продажу своєї робочої сили".

Роля грошей за товарової продукції.

Тепер рідко трапляється, щоб обмінювали товар на товар. Звичайно продуцент *продає* виготовлений ним товар за гроші, і на ці гроші *купує* інші потрібнні йому товари. Чому ж ми в таких випадках говоримо про обмін товарів? Річ у тому, що гроші правлять тут за посередника в обміні різних товарів. Капіталіст продає свою продукцію й бере за неї певну суму грошей. Але ці гроші цікавлять його не самі собою. Ці гроші потрібні йому на те, щоб купити нову сировину, машини, щоб найняти робітників, поширити продукцію.

Гроші відграють *величезну ролю* за товарової продукції. Неважко зрозуміти, що розгалужена товарова продукція геть немислима без грошей. Коли б кожен продуцент мусів свій товар обмінювати безпосередньо на потрібні йому продукти праці інших продуцентів, то товарова продукція не могла б широко розвинутися. Тому безгрошовий натуральний обмін товару на товар вже дуже давно відступив своє місце такому обмінові, що його провадиться за допомогою грошей.

Гроші виконують цілу низку робіт (або, як кажуть, *функцій*) у товаровому господарстві. Кожен товар продається за певну суму грошей. Величину цієї суми визначає вартість товару. Цю суму грошей зветься *ціною товару*. Ціна є, отже, грошовий вираз вартости. Товари виміряють свої вартості на гроші. Отже, гроші являють собою *мірило вартости*.

Купуючи - продаючи товар, покупець передає продавцеві певну суму грошей. Гроші тут переходять з рук до рук. Гроші тут правлять за засіб *обігу*, за засіб обороту товарів.

Нерідко покупець товару дістає від продавця відтермінування платежу. Гроші передаються не разом з передачею товару. Товар купується на борг. Через деякий час борг треба сплатити. На це потрібні гроші. Тут гроші правлять за *засіб платежу*.

Капіталіст, продавши свій товар, часто не пускає вторговані гроші відразу ж далі в обіг. Він затримує гроші у себе, збирає поволі більшу суму, достатню на будь-яку велику купівлю,

на поширення підприємства або на збудування нового. В цьому разі гроші являють собою *засіб нагромадження* (або скарб).

Для того, щоб виконувати всі ці функції, гроші повинні бути товаром, який має вартість. І справді, в міру розвитку обміну, з усього світу товарів виділяється один, що стає грішми. За стародавніх часів як гроші вживалося худобу та різні інші товари. Але вже давно дорогоцінні металі (золото та срібло) витиснули інші види грошей і посіли панівне становище. Тепер в усіх капіталістичних країнах *основними* грішми є *золото*. Срібло вживають, як розмінну монету.

В обігу золото звичайно заміняють паперовими знаками, що являють собою його представника. Коли цих паперових знаків випущено не більше від того, скільки треба для обігу, коли їх вільно обмінюють на золото, тоді купівельна сила їх є стала. Дуже часто, проте, капіталістичні держави випускають дуже багато паперових знаків на сплачення своїх потреб. Так буває особливо під час воєн і всяких струсів. Тоді гроші знецінюються. Тепер, коли капіталізм переживає якнайгострішу кризу, гроші швидко знецінюються в багатьох країнах, переважно слабкіших: Еспанія, Австралія, низка держав Південної Америки.

Гроші — невід'ємний супутник анархії товарової продукції, вони загострюють її суперечності. Товарова продукція полягає в тому, що люди працюють один на одного, самі того не усвідомлюючи, не змовляючись і не виробляючи спільного пляну. Замість такого свідомого пляну тут діє стихійна сила ринку — закон вартости. Гроші — знаряддя закону вартости. Без допомоги грошей закон вартости не міг би керувати продукцією. Гроші зумовлюють дальший розвиток тих суперечностей, що містяться в товарі.

Гроші ведуть до дальшої фетишизації суспільних стосунків продукції.

„Бувши вищим продуктом розвитку обміну та товарової продукції, гроші затушковують, прикривають суспільний характер окремих робіт, суспільний зв'язок між окремими продуцентами, об'єднаними через ринок" (*Ленін*).

Гроші відограють визначну ролю за переходу від дрібної товарової продукції до капіталізму. Розбагатівши, понаживавшися правдою й неправдою, хазяйчики нагромаджують свої багатства в грошах. Капітал насамперед постає в грошовій формі.

ЗАПИТАННЯ

1. Чим відрізняється товарова продукція від натуральної?
2. Що визначає вартість товарів?
3. Яку працю ми називаємо суспільно-доконечною?
4. Яка різниця між конкретною та абстрактною працею?
5. Яка роля грошей у товарової продукції?
6. Як виявляється форма вартости?
7. Чим відрізняється капіталізм від простої товарової продукції?
8. Чи може існувати товарова продукція без грошей?
9. Які основні суперечності товарової продукції?

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ПЛЯНОВЕ ГОСПОДАРСТВО В СРСР

У цьому розділі висвітлюється значення та ролю планового керівництва всім ходом господарського будівництва, — планового керівництва, що являє собою одну з вирішальних переваг будованого соціялізму рівняючи з анархічним безпляновим капіталізмом.

У Радянському союзі всі фабрики й заводи, шахти й залізниці, всю землю повідбирано у капіталістів і поміщиків. Усі ці командні висоти належать у нас радянській владі, становлять власність усіх трудящих. Пролетарська держава — ось єдиний власник усіх наших підприємств. Продукцію на наших фабриках і заводах провадиться не на збагачення невеличкої купки капіталістів, а щоб швидше збудувати соціялізм на добро трудящих мас.

Єдиний господар наших фабрик і заводів—радянська влада—провадить усе господарство пляново. Кожне окреме підприємство є тільки ґвинтик величезної машини — всього радянського господарства. Кожне підприємство працює не за веліннями сліпих сил ринку, а відповідно до загальних планів цілого радянського господарства.

Планове провадження господарства — одна з величезних переваг радянського ладу. Недивно, що у наших ворогів у капіталістичному світі часом очі рогом лізуть від заздрощів до нашого планового господарства. Надто зросла ця заздрість за останні роки, коли ввесь світ повинен був побачити корінну ріжницю між гігантським (тобто величезним) піднесенням господарства у нас і занепадом світового капіталізму. В багатьох країнах прислужники капіталу з сили вибиваються, щоб довести, що і в капіталістичному світі можна створити свою п'ятирічку. Всі такі міркування, певна річ, цілком безглузді. Доки підприємства належать капіталістам, анархії продукції не можна усунути. Про планове господарювання за цих умов базікають тільки для того, щоб обдурити робітничі маси, приспати їхній революційний дух, відвернути їх від революційної боротьби.

Планове господарювання дає Радянській країні змогу розвивати свою промисловість та сільське господарство нечуваними темпами (тобто нечувано швидко). В одному з наступних розділів ми побачимо докладніше, як це діється. Наше господарство не знає всіх тих величезних утрат, до чого призводить анархія капіталістичної продукції. У нас не витрачається марно тих величезних засобів, що їх за капіталізму цілком даремно нищиться в боротьбі за ринки, в боротьбі та конкуренції між капіталістами. У нашому господарстві нема того нечуваного нищення всяких цінностей, того розкрадання людської праці, до чог

призводить ринкова стихія. Ці розтрати величезних цінностей доходять за капіталізму своєї найвищої межі під час криз, неминучих, поки існує капіталістичний лад. Плянове господарство визволяє нас від криз, дає країні можливість швидко розвивати своє господарство без криз, без тих утрат, що звуться кризами. В цьому — одна з вирішальних переваг соціялістичної системи господарства порівняно з капіталізмом. Це одна з тих переваг, за допомогою чого соціялізм перемагає й переможе остаточно капіталістичний лад.

Програма Комуністичного інтернаціоналу каже з цього приводу:

„Тією кінцевою метою, до чого прагне Комуністичний інтернаціонал, є заміна світового капіталістичного господарства на *світову систему комунізму*. Комуністичне суспільство, що його підготовляє увесь хід історичного розвитку, є єдиний рятунок для людства, бо тільки воно знищує ті суперечності капіталістичної системи, що загрожують людству деґрадацією й загином.

Комуністичний лад знищує поділ суспільства на кляси, тобто, знищуючи виробничу анархію, знищує заразом усі види й форми визиску та гноблення людини людиною. На місце кляс, що борються між собою, стають члени єдиного світового трудового товариства. Вперше в історії людство бере свою долю до своїх власних рук. Замість того, щоб у боях між клясами й народами винищувати незліченні людські життя та величезні багатства, людство повертає всю свою енергію на боротьбу з силами природи, на розвиток і піднесення своєї власної колективної моці.

Знищивши приватну власність на засоби продукції, перетворивши їх на суспільну власність, світова система комунізму заміняє стихійну силу світового ринку та конкуренції, сліпий хід суспільної продукції — на свідому й плянову організацію її, скеровану на задоволення суспільних потреб, що хутко зростають; разом із знищенням продукційної анархії та конкуренції знищується руйнівні кризи та ще руйнівніші війни. Колосальному розтрачуванню продуктивних сил і конвульсійному розвиткові суспільства протиставиться тут плянове порядкування всіма його матеріяльними ресурсами і безболізний економічний розвиток на основі безмежного плавкого й хуткого піднесення продуктивних сил".

В усуспільненому соціялістичному господарстві відпадає основна суперечність товарової продукції — суперечність між суспільною та окремою працею. Всі окремі клітинки суспільного господарства складають єдине ціле. В нашому соціялістичному секторі цілком знищено роздрібленість і розпорошеність продукції, чим відзначається товарове господарство. Кожен працівник соціялістичного сектора виконує частину загальної праці. Його праця належить як частка до загальної маси великої роботи будування соціялізму. Плянове керівництво нашим господарством розподіляє працю величезних мас людей між окремими галузями, районами, між підприємствами соціялістичного сектора. Праця кожного окремого працівника в соціялістичному секторі перестає бути окремою працею. Її суспільний характер виявляється не через ринок, не через обмін товарами; плянове керівництво безпосередньо розподіляє працю окремих працівників між відповідними ділянками робіт.

Знищення основної суперечности товарової продукції за пер-

ходу до усуспільненої соціялістичної продукції має величезне значення. На цій корінній суперечності між суспільним характером продукції і приватнокапіталістичним характером привласнення ґрунтується ціла низка дальших суперечностей товарово-капіталістичного суспільства. Перейшовши до усуспільненого соціялістичного господарства, з корінням вириває ся цю основну суперечність. Тим самим знищується основу й ґрунт для постання та розвитку всіх дальших суперечностей, що роздирають капіталістичний лад і ведуть його до неминучого загину.

Значення пляну на різних етапах нашого розвитку.

У міру успіхів соціялістичного будівництва значення і роля пляну в радянському господарстві зростає. Відразу після Жовтневої революції радянська влада націоналізувала (тобто повідбирала у поміщиків та капіталістів і передала в загальнонародню власність) фабрики та заводи, землю, транспорт і банки. На селі число великих радянських господарств (радгоспів) було ще невелике. Невелике було також перших років число товариських об'єднань селян — колективних господарств (колгоспів).

За громадянської війни, коли радянську країну звідусіль обложили були армії білих генералів — наймитів батьківщинної й чужоземної буржуазії — на першому місці стояли завдання оборони. Треба було насамперед забезпечити бойовими припасами та харчем Червону армію, треба було прогодувати робітничу людність по містах. Цим завданням було підпорядковано господарські пляни того часу (періоду воєнного комунізму).

Закінчивши громадянську війну, партія під проводом Леніна перейшла 1921 р. до нової економічної політики (перехід до непу). Треба було кілька років на те, щоб відбудувати й зміцнити нашу промисловість, зруйновану довгорічними імперіялістичною та громадянською війнами. Тим часом як наша соціялістична промисловість відбудовувалась і зміцнювалась, на селі попервах переважало дрібне й найдрібніше господарство селян-одноосібників. Там, де є дрібне господарство, неминуче повинен бути ринок. Доки дрібні господарства селян не об'єднані в колективи, зв'язок між ними, зв'язок між селом і містом відбувається через ринок. Дрібне господарство неминуче плодить куркулів. І справді першого періоду непу число й значення куркульських господарств зростає, не зважаючи на ту політику обмеження та витиснення куркульства, що її провадила наша партія. В місті тоді з'являється і деякий час навіть зростає приватний капітал, надто в царині торгу.

Партія та радянська влада знають, що куркуль — найлютіший ворог соціялізму. Тому партія того періоду всіляко обмежує зростання куркульства, витискує його цілою низкою заходів. Так самісінько відомо, що ринок і обмін в умовах дрібного господарства неминуче ведуть до збагачування небагатьох, до розплоджування куркулів. Тому радянська влада і за того початкового

періоду непу тримала ринок під своїм непослабним наглядом і контролем, всіляко регулювала його, користуючись з тих командних висот, що є в руках пролетарської держави. Таким чином навіть за початкового періоду непу ринок у радянських умовах — зовсім не те саме, що ринок у капіталістичних країнах. Там він необмежений володар, а у нас його дуже ґрунтовно обмежує радянська влада. Диктатура пролетаріяту, що обмежує й регулює торг,— ось корінна і вирішальна відміна.

Із цього ясно, що пляни пролетарської диктатури мають вирішальну вагу для всього господарського розвитку вже за того періоду, коли наявність багатомільйонного дрібного селянського господарства зумовлює досить широкий розвиток ринкових стосунків. За допомогою пляну радянська влада в цій обстанові обмежує й регулює ринок, зміцнюючи командні позиції соціялізму, обмежуючи зростання капіталізму й витискуючи його то з тієї, то з тієї царини. Заразом само собою розуміється, що цляновість зростає поруч із зростанням соціялістичних елементів у нашому господарстві, поруч витискування та викорчовування залишків капіталізму, поруч соціялістичного перероблення дрібного товарового господарства.

„Технічні й економічні переваги великої соціялістичної продукції, централізація всіх найважливіших командних економічних висот (індустрії, транспорту великих хліборобських господарств, банків тощо) в руках пролетарської держави, плянове керівництво господарством, міць державного апарату в цілому (бюджет, податки, адміністративне законодавство та законодавство загалом) приводять за правильної класової політики пролетарської диктатури, тобто за правильного обліку класових співвідношень, до постійного й систематичного витискування залишків приватного капіталу, а також нових капіталістичних паростків як у місті, так і на селі (значне селянство, куркульство), що постають разом із розвитком господарства простих товаропродуцентів в умовах більш-менш вільного торгу та ринкових стосунків. З другого боку, поруч цього систематично залучається основні маси селянських господарств (тобто дрібного і середнього селянства), шляхом кооперування їх і зростання колективних господарських форм, до загальної системи соціялізму, що дедалі розвивається. Зв'язані з ринковими стосунками, зовнішньо капіталістичні, форми й методи господарської діяльности (цінніший рахунок, грошова оплата праці, купівля-продаж, кредит і банки тощо) відограють ролю підойм соціялістичного перевороту, оскільки ці підойми обслуговують чимраз більшою мірою підприємства послідовно соціялістичного типу, тобто соціялістичний сектор господарства.

Таким чином ринкові стосунки в умовах пролетарської диктатури, за правдивої політика радянської держави, несуть у своєму розвитку власну загибіль: сприяючи витисненню приватного капіталу, перероблению селянського господарства, дальшій централізації та концентрації засобів продукції в руках пролетарської держави, вони сприяють тим самим *переборенню ринкових стосунків взагалі*“[1]).

У міру успіхів соціялістичного будівництва справа пляну набуває дедалі більшого значення та розмаху. За громадянської війни на першому місці стояли найневідкладніші завдання — забезпечити доконечні потреби оборони країни. Пляни тоді будувалося найчастіше на досить короткі реченці. Найбільше

[1]) Програма Комінтерну.

уваги віддавалося кільком вирішальним для оборони ділянкам господарського життя. Паливо, хліб, транспорт — ось ті найбільші ударні ділянки, що забирали найбільше уваги за плянування. Проте, вже в кінці громадянської війни, 1920 р., розроблено першого всеосяжного пляна господарського будівництва — пляна електрифікації Росії (плян *Гоелро*, тобто Державної комісії в справі електрифікації Росії). Цей плян, що його Ленін називав другою програмою партії, розраховано на десятирічний реченець і він передбачав розвиток промисловости та сільського господарства на основі плянової електрифікації всієї країни.

Відтоді минуло десять років, і плян *Гоелро* в його основних частинах цілком виконано, а в багатьох частинах навіть перевиконано.

За пляном *Гоелро* потужність районових електровень належало за десятирічний реченець довести до 1.750 тис. *квт*. Під кінець 1930 р. потужність районових станцій вже становила 1.300 тис. *квт*. 1931 р. стають до роботи нові електровні із загальною потужністю на мільйон кіловат. Отже, потужність електровень під кінець 1931 р. досягає 2.300 тис. *квт*.

За пляном *Гоелро* загальний обсяг промислової продукції мав під кінець десятирічного реченця зрости на 80—90% проти довоєнного рівня. А на ділі промислова продукція вже 1930 р. перевищила довоєнний рівень удвоє, а 1931 р. вона перевищує довоєнні розміри втроє.

За років непу плянування попервах обмежувалось окремими галузями господарства. Тільки 1925/26 р. Держплян (Державна плянова комісія) вперше опрацював так звані „контрольні числа", що стали за намітку річного пляну, який охоплював усе господарство країни в цілому. Відтоді щороку розробляється контрольні числа, що ступнево стають дедалі пильніше продуманим річним пляном народнього господарства.

Проте, рік — замалий реченець, щоб розв'язати низку основних завдань будівництва. Багацько з наших нових підприємств потребують на будування їх значно більше, ніж рік. Щоб упевнено йти вперед, треба мати певні розрахунки на довший реченець, ніж рік. Тому конче потрібні пляни більш тривалого (або як кажуть, перспективного) характеру. Роботу над перспективним пляном розпочато кілька років тому, і на весні 1929 р. партія та радянська влада (XVI конференція ВКП(б) і V з'їзд рад СРСР) затвердили п'ятирічку, розраховану з 1928/29 по 1932/33 р.р. Відомо, що згодом за ініціятивою робітничих мас висунуто й ухвалено завдання — виконати п'ятирічку за чотири роки.

Тепер, на третьому році п'ятирічки, розпочато роботу над дальшим перспективним пляном; в основу його має лягти новий, другий плян електрифікації СРСР.

Перспективний плян не робить непотрібними річні пляни, а річний плян так само не робить непотрібними місячні та квар-

тальні (тобто на чверть року) пляни. Навпаки, в цьому разі кожен плян, хоч на який би короткий реченець було його розраховано, набуває особливого значення, бо він являє собою тільки частку або відрізок дуже великих планів, що охоплюють тривалий період.

Плян і клясова боротьба.

Поки є дрібна розпорошена продукція на селі, поки є елементи капіталізму (приватний капітал у торзі та промисловості, куркульство), планові доводиться перемагати чималий опір. Ринкова стихія ворожа планові. В той самий час не можна єдиним рухом знищити ринок, поки є роздріблена продукція. В цій обстанові плян бореться за перевагу, переборюючи опір стихії ринку.

Наш плян — це плян соціялістичного будівництва. Отже, яснісінько, що всі сили, ворожі соціялізмові, ставлять отчайдушний опір нашим планам. Які клясові сили та групи ненавидять соціялізм? Це — залишки старої буржуазії та поміщиків, приватний капітал, куркульство, шкідники та бюрократи, що являють собою аґентуру клясових ворогів пролетаріяту. Не дивно, що навколо господарських планів розгортається запекла клясова боротьба.

Кожна з ворожих соціялізмові кляс і груп по-своєму бореться проти господарських планів радянської влади. Куркульство, починаючи з 1927/28 р., почало вдаватися до хлібного страйку. Щоб прогодувати міста та робітничі райони, прохарчувати Червону армію, щоб сплатити довізні з-за кордону машини, нашій державі треба мати хліб. Хліб — це „валюта валют" (*Сталін*). І от куркульство, що під кінець відбудовного періоду зібрало в своїх руках чималу частку товарового хліба (тобто тих лишків хліба, що лишаються після задоволення потреб власного господарства), спробувало зірвати наші хлібозаготівельні пляни. Всякому зрозуміло, що плян хлібозаготівель — дуже важлива частина всього господарського пляну. Зрив хлібозаготівельного пляну значив би зрив усього пляну соціялістичного будівництва.

Приватний капітал намагається зірвати наші пляни спекуляцією, підвищенням цін у торзі, розкладним впливом на деякі органи нашої держави. Приватний капітал намагається встановити щільну спілку з куркульством і зірвати спілку між робітничою клясою та селянством.

Шкідники — наймані аґенти світового капіталізму — намагалися геть усякими способами нашкодити в царині планової роботи. Ще шахтинська справа стала за перший сиґнал щодо цього, процеси „промпартії" та „союзного бюра" меншовиків показали всьому світові злочинну й огидну роботу шкідників, скеровану на те, щоб зірвати соціялістичне будівництво, підготувати інтервенцію, підготувати господарську кризу та послабити нашу військову міць. Як відомо, шкідники працювали в щільному зв'язку з капіталістами, що повтікали після революції за кордон,

та генеральними штабами ворожих нам держав (насамперед Франції). Шкідники, що сиділи по установах, де розроблялося державні пляни, геть усякими способами применшували наші господарські можливості, намагаючися затримати розвиток нашого господарства. Вони шалено боролися проти високих темпів. Вони намагалися скерувати кошти не в ті галузі, що є найбільш важливі. Вони домагалися так ужити наші кошти, коли б користь для господарства була б якнаймізерніша. Вони намагалися створювати багато всяких невідповідностей (диспропорцію) між окремими галузями, підприємствами, ба навіть усередині окремих підприємств.

Праві опортуністи, поперелякувавшись опору наших ворогів, пропонували йти на поступки капіталістичним елементам. Вони пропонували поклонитися куркулеві. Таким способом вони стали на ділі аґентами куркульства в наших лавах. Партія рішуче повідкидала вимоги правих ухильників і стала до нещадної боротьби проти них. Партія брала інший, єдино правдивий шлях. Спираючись на активність робітничої кляси та бідняцтва, зміцнюючи союз із середняком, партія рушила в рішучий наступ на капіталістичні елементи. В розгорнутому соціялістичному наступі розтрощено опір куркульства. Партія розгорнула величезну роботу будівництва зернових радгоспів. Успіхи соціялістичної промисловости зробили можливим вирішальний перелам у справі переходу від дрібного розпорошеного сільського господарства до великої усуспільненої продукції в колгоспах. Відповідаючи на шкідництво, партія поставила на ввесь зріст завдання підготувати нову технічну інтеліґенцію, нові кадри інженерів, техніків, аґрономів тощо з людей робітничої кляси.

Суть пляну в радянському господарстві.

Плян у наших умовах є могутнє знаряддя будівництва соціялізму. Без пляну збудувати соціялізм немислимо. Будівництво соціялізму вимагає продуманих плянових дій багатьох мільйонів. Плян — це бойовий прапор усієї армії будівників соціялізму.

Будувати соціялізм немислимо, не перебудувавши корінним чином ціле народнє господарство країни. Ми ліквідуємо нашу основну відсталість. Ми створюємо нові потужні підприємства в низці районів, що досі жили в первісному дикунстві. Все наше господарство корінним чином реконструюється (тобто переробляється, перебудовується). Утворюється цілком нові голузі, що їх наша країна не знала за дореволюційних часів. Перед нашими очима в корені змінюється співвідношення між промисловістю та сільським господарством, між окремими галузями промисловости, між цілими величезними районами неосяжного Радянського союзу.

Наш плян — це плян соціялістичного наступу, плян соціялістичної реконструкції цілої країни. Боротьба за соціялізм, пере-

роблення всіх частин народнього господарства на соціялістичних засадах, підведення матеріяльної бази для соціялізму — ось та основна мета, що відзначає плян у радянських умовах.

Конче потрібна рішуча боротьба проти всяких спроб перекрутити й скалічити справжню суть пляну в наших умовах. Праві опортуністи перекручують завдання плянування, зводячи їх на завдання знайти й зберегти рівновагу в господарстві. Ця правоопортуністична теорія рівноваги спускає з ока найголовніше, а саме—боротьбу за соціялістичну реконструкцію, що вимагає зламати старі співвідношення між частинами народнього господарства й повстановлювати нові співвідношення. Теорія рівноваги глибоко помилкова і глибоко шкідлива, бо вона ставить над усе в світі збереження старих уже перевищених і переборених пропорцій. Теорія рівноваги стосовно до розуміння пляну є глибоко реакційна, бо вона тягне нас назад до старих, уже повідкиданих співвідношень у господарстві.

З теорією рівноваги щільно пов'язане правоопортуністичне перекручення суті пляну, що полягає в теорії про „закон трудових витрат", висунутій від т. Бухаріна. За цією теорією, в радянському господарстві на зміну закону вартости виступає загальний закон трудових витрат, що встановлює такі самі співвідношення в господарстві, які перше встановлювала стихія ринку. Цей закон трудових витрат, на думку т. Бухаріна, діє й під оболонкою закону вартости за капіталізму. Різниця, проте, в тому, що там він діє стихійно через ринок, а у нас він діє свідомо через плян. Отже, за переходу від капіталізму до диктатури пролетаріяту, закон трудових витрат змінює, як каже т. Бухарін, тільки свою форму, а матеріяльний його зміст лишається незмінний. Тому закон трудових витрат становить собою, на думку його прибічників, вічний, незмінний, універсальний закон, що діє за всіх часів і для всіх народів.

Правоопортуністичні міркування про закон трудових витрат не мають нічого спільного з марксизмом-ленінізмом. Відмінно від буржуазних „учених", що проповідують „вічність" і незмінність економічних законів, революційний марксизм-ленінізм, вчить, що таких вічних і незмінних законів нема, що ті закони, що керують продукційним життям суспільства, залежать від того, як це суспільство побудоване. Коли змінюються суспільні стосунки, змінюються й ті закони, що керують суспільною продукцією, при чім змінюються не тільки формою, а й своїм змістом. Учення правих про закон трудових витрат цілком змазує корінну різницю між радянським господарством і капіталізмом. Це вчення на ділі твердить, що в радянському господарстві далі діє по суті той самий закон вартости, тільки відкинувши свою стихійну форму й перебравшися в плянове убрання. На основі свого „закону трудових витрат" праві опортуністи виступали проти генеральної лінії партії.

Цим нібито „залізним" законом трудових витрат праві опортуністи козиряли, борючися проти політики партії, проти швидких темпів індустріялізації та колективізації, проти рішучої боротьби з куркульством. Цей закон трудових витрат нібито мав неминуче спричинити крах нашої політики. Як відомо, праві опортуністи жорстоко помилилися в своїх віщуваннях і схибили у своїх розрахунках.

Шкідники, що працювали в плянових і господарських органах, намагалися поширювати цілком хибні уявлення про суть пляну в радянскому господарстві, не рідко вельми близькі правоопортуністичним теоріям. Вони перекручували суть і значення пляну. Вони всякими способами замазували клясовий характер пляну. Вони замазували той вирішальний момент, що плян у наших умовах становить могутню й гостру зброю в боротьбі за соціялізм. Так, як його подавали шкідники, плян перетворювався на цілком невинну іграшку. Шкідники твердили, що плян має тільки передбачати, вгадувати майбутній розвиток господарства, не ставлячи перед собою завдання переробити це господарство. Плян, як вони твердили, не повинен боротися з стихією — він повинен тільки передбачати хід стихійного розвитку й пристосовуватися до цього ходу. Основне й головне завдання пляну, на їхню думку, є в тому, щоб зберігати рівновагу в господарстві. Порушуючи своєю шкідницькою практикою доконечні співвідношення між галузями господарства і навіть між цехами на підприємствах, шкідники заразом на словах розпиналися за рівновагу, що як вони казали, є душею пляну, його головним змістом. Розпинаючися за рівновагу, вони проповідували збереження тих потворних співвідношень між окремими частинами господарства, що дісталися нам у спадок від царської Росії з її одвічною відсталістю. Така рівновага значила б увічнення цієї відсталости.

В уявленні *правих опортуністів* плян являє собою тільки безвільний додаток до ринкової стихії. Плян, на їхню думку, тільки свідомим шляхом приводить до тих самих результатів, до чого ринок приводить шляхом стихійним. Завдання пляну, на погляд правих, полягає тільки *в передбаченні* стихійних закономірностей. Праві цілком спускають з ока *боротьбу пляну з стихією*, що становить собою одну з форм *клясової боротьби*.

Цілком перекручене уявлення про суть і ролю пляну в радянських умовах має також *троцькізм*. Для троцькізму характеристичне є бюрократичне уявлення про плян, цілковите нерозуміння ролі клясової боротьби в справі плянування. Навіть за тих років, коли одноосібне господарство майже неподільно панувало на селі, троцькізм по-бюрократичному заперечував доконечність зважати на ринкові стосунки в наших плянах. Один з теоретиків троцькізму, т. Преображенський, висунув теорію про два регулятори; за цією теорією усуспільненим сектором керує у нас один регулятор (так званий „закон первинного соціялістич-

ного нагромадження", що про нього ми говоритимемо в одному з наступних розділів), а неусуспільненим сектором — по-старому закон вартости. Троцькізм виходить з уявлення про цілковитий розрив між соціялістичним сектором і всією масою неусуспільнених селянських господарств. Троцькізм пропонував будувати пляни не на основі збереження спілки з селянством, а на основі боротьби проти всієї маси селянських господарств.

Характер наших плянів.

Радянський союз завершив збудування фундаменту соціялістичної економіки. Це є перемога всесвітньо-історичної ваги. Ця перемога, що її здобуто завдяки правильній генеральній лінії партії найжорстокішої боротьби з контрреволюційним троцькізмом, що є передовий загін контрреволюційної буржуазії, з правим ухилом як головною небезпекою на даному етапі, з „лівацькими" заскоками, завдяки вирішальним перевагам плянового господарства, відкриває величезні можливості перед дальшим пляновим будівництвом. На основі здобутих перемог справа плянового керівництва та плянової організації всього народнього господарства стає на дедалі міцніші рейки. Кожному зрозуміло, що, маючи понад 60% колективізованих господарств, можливості плянування є незрівняно ширші ніж маючи два з половиною десятки мільйонів розпорошених дрібних господарств. Далі, гігантське зростання індустрії, засвоєння новітньої техніки, постання низки виробництв, яких ніколи не знала капіталістична Росія, все це підмуровує якнайширший підмурок під справу плянової організації господарства. Завершення збудування фундаменту соціялістичної економіки ставить цілу низку нових вимог до наших плянів. Тепер більше, ніж будь-коли раніш, слід пам'ятати слова Леніна, що називав план електрифікації другою програмою партії. Ленін казав:

„Наша програма партії не може лишатися тільки програмою партії. Вона повинна перетворитися на програму нашого господарського будівництва, інакше вона є непридатна і як програма партії. Її треба доповнити другою програмою партії, пляном робіт щодо відбудування всього народнього господарства та доведення його до сучасної техніки. Без пляну електрифікації ми перейти до справжнього будівництва не можемо. Ми, говорячи про відбудування хліборобства, промисловости, транспорту, про гармонійне поєднання їх, не можемо не говорити про широкий господарський план. Нам треба прийти до того, щоб прийняти певний план; звичайно, це буде план, прийнятий тільки порядком першого наближення. Ця програма партії не буде така незмінна, як наша справжня програма, що її можна змінювати тільки на з'їздах партії. Ні, цю програму щодня, в кожній майстерні, в кожній волості поліпшуватиметься, розроблятиметься, удосконалюватиметься і змінюватиметься".

І Ленін далі казав:

„Стежачи за досвідом науки та практики на місцях, треба прагнути невхильно до того, щоб план виконувалося швидше, ніж його призначено, для того, щоб маси бачили, що той довгий період, який нас відділяє від цілковитої відбудови промисловости, досвід може скоротити. Це залежить від нас. Анумо в кожній майстерні, в кожному депі, в кожній царині поліпшувати господарство,—і тоді ми реченець скоротимо. І ми його скорочуємо".

З цього погляду завершення збудування фундаменту соціялістичної економіки відкриває цілком нові неосяжні перспективи. Соціялістичний сектор тепер уже переважає як у промисловості, так і в сільському господарстві. Кожне підприємство соціялістичного сектора повинне ставити перед собою завдання, вказане від Леніна: прагнути до того, щоб плян виконувалося швидше, ніж його призначено, щоб реченці скоротити і темпи піднести.

Декотрі, не дуже розумні люди з-поміж наших ворогів кажуть: дивіться, мовляв, що це за п'ятирічний плян у більшовиків, якщо вони поклали виконати його за чотири роки. Є й такі мудрі, що ладні виконання п'ятирічки за чотири роки подавати як доказ недосить плянової організації нашого господарства. Легко зрозуміти, що це нечувана дурниця. З цього приводу т. Сталін говорив на XVI з'їзді:

„Для нас, для більшовиків, п'ятирічний плян не є щось завершене і раз назавжди дане. Для нас п'ятирічний плян, як і всякий плян, є тільки плян, схвалений порядком першого наближення, і його треба уточнювати, змінювати й удосконалювати на основі досвіду місць, на основі досвіду виконання пляну. Ніякий п'ятирічний плян не може взяти на облік усіх можливостей, що є в надрах нашого ладу і що відкриваються тільки в ході роботи, в ході здійснення пляну на фабриці, на заводі, в колгоспі, радгоспі, районі тощо. Тільки бюрократи можуть думати, що плянова робота *закінчується* складенням пляну. Складання пляну є тільки *початок плянування*. Справжнє плянове керівництво розгортається тільки після складення пляну, після перевірки на місцях, у процесі здійснення, виправлення й уточнення пляну".

Могутнє трудове піднесення й активність мільйонних мас трудящих—ось найпевніший закон виконання наших плянів. Народньогосподарський плян у наших умовах тим і дужий, що він мобілізує всі сили й всю енергію величезної армії учасників соціялістичного будівництва. Опортуністи всіх ґатунків звичайно заходжуються галасувати про нереальність, про нездійсненність пляну вже за перших труднощів, що трапляються на шляху боротьби за пляни. Вся згубність такого панікерства яснісінька. А на ділі реальність і здійсненність наших плянів доводять на кожному кроці ціла низка кращих підприємств, виконуючи й перевиконуючи свої виробничі пляни.

„Нерозумно було б гадати, що виробничий плян сходить на перелік чисел і завдань. На ділі виробничий плян є жива й практична діяльність мільйонів людей. Реальність нашого виробничого пляну—це мільйони трудящих, що творять нове життя. Реальність нашої програми—це живі люди, це ми з вами, наша воля до праці, наша готовість працювати по-новому, наша рішучість виконати плян. Чи є у нас вона, ця сама рішучість? Так, є. Отже, нашу виробничу програму можна й треба здійснити" (*Сталін*).

Зустрічне плянування.

Отже, складення пляну є тільки початок плянування. На кожному заводі, на кожній фабриці, в кожній майстерні та колгоспі, в кожному цеху та радгоспі плян треба поліпшувати й удосконалювати.

У цьому величезне значення зустрічного плянування, що на теперішньому ступені нашого розвитку стало вже невід'ємною й надзвичайно істотною частиною плянової роботи.

Вирішальні успіхи соціялістичного будівництва породжують новий ентузіязм і нове трудове піднесення серед робітників і селян. Мета й завдання соціялістичного будівництва стають чимраз зрозуміліші, чимраз ближчі, відчутніші широким масам трудящих. Зростають нові соціялістичні форми праці, про що ми говоритимемо докладно в одному з дальших розділів. Зростає робітнича ініціятива. Зростає зацікавленість робітничої та колгоспної маси щоб поліпшувати виробництво. Ударні бриґади, соціялістичне змагання, громадський буксир, виробничі наради, гуртки опанування техніки, групи винахідників і раціоналізаторів — у якнайрізноманітніших формах виявляють дедалі більше виробниче піднесення, ініціятиву робітничих мас. Ці форми трудового піднесення охоплюють і колгоспне селянство, що вперше побачило просвіток—велике господарство, що відкриває вихід із злиднів, непідсильної праці та здичавіння.

У нашій країні кожна фабрика й завод має свого виробничого та фінансового пляна (скорочено *„промфінпляна"*). Колгоспи так само складають свої виробничі пляни. Пляни ці складаються і на довгі реченці — такі-о виробничі пляни великих заводів та фабрик — і на рік, на квартал і на місяць. Промфінплян підприємства встановлює цілком точно ті завдання, що їх підприємство має виконати. Промфінплян вказує, які вироби, скільки і в які реченці треба продукувати. Промфінплян визначає, скільки всякої сировини, палива, всіх інших матеріялів треба витратити, скільки робітників поставити на роботу. Треба щоб промфінплян був цілком конкретний (тобто щоб давав цілком певні завдання). Промфінплян доводиться до кожного окремого варстату, до кожного робочого місця, до кожної бриґади.

На кожному підприємстві робітники добре знають своє устаткування, свої умови праці. Робітники бачать усі хиби у використанні сировини, палива, енерґії, у використанні варстатів і машин, в організації роботи. Усуваючи ці хиби, можна дати більше продукції, знизити собівартість, піднести продуктивність праці. Пляна, накресленого від вищого господарського органу, жваво обговорює вся робітнича маса, подаючи багато пропозицій, як поліпшити продукцію, як перевиконати накресленого пляна. Робітники з фабрик і заводів висувають зустрічного промфінпляна, що дає більш високі завдання.

Зустрічне плянування — могутня зброя в боротьбі за високі темпи. Зустрічне плянування—потужна підойма організації й розгортання робітничої ініціятиви, залучення всієї робітничої маси до трудового піднесення. Через цю форму величезні маси трудящих беруть участь у справі керування нашим господарським будівництвом. Тепер плянування народнього господар-

ства є вже не тільки справа спеціяльних інституцій, воно стало справою мільйонних мас трудящих. Починаючи зустрічним зміннім пляном окремої бриґади й кінчаючи ґрандіозним завданням опрацювання другої п'ятирічки, справа плянування стала справою широких пролетарських мас.

Опортуністи всіх ґатунків і мастей всякими способами ганьблять справу зустрічного плянування. Вони не розуміють, що складання й виконування плянів стало у нас справою мільйонів трудящих. Вони не вміють організувати енерґію мас у боротьбі за плян. Вони виходять з бюрократичного уявлення, ніби плянування є справа тільки тих інституцій, що працюють спеціяльно над складанням плянів. Опортуністичне нерозуміння зустрічного плянування дуже небезпечне. Воно значить відмову від мобілізації невичерпної енерґії мас, воно значить відмову від активної „*боротьби за плян*".

Плян і госпрозрахунок.

Радянський союз вступив у період соціялізму. Це значить, що ми живемо за *останньої стадії* непу. Яснісінько, що неп 1931 р. є не те, що неп 1921 р. Остання стадія непу корінним чином відрізняється від того періоду, коли ми ще тільки відбудовували зруйноване під час війни виробництво.

Проте *непу ще не закінчено*. Це значить, що в господарському будівництві вживається низки способів і метод, властивих непові. З цього погляду величезну ролю відограє *госпрозрахунок*.

Соціялістична промисловість охоплює багато тисяч підприємств. Багато з цих підприємств складаються з численних цехів, досить великих на розмір. Транспорт, радгоспи й колгоспи складають так само велике число виробничих одиниць. Соціялістична промисловість, транспорт, радгоспи належать єдиному господареві— пролетарській державі. Але цьому господареві треба мати змогу кожної хвилини знати, які підприємства працюють добре і які негаразд. Між окремими підприємствами є якнащільніша залежність. Коли завод сільськогосподарських машин не дістане металю та палива, він не виготує плугів, борін тощо, — радгоспи та колгоспи не матимуть скільки треба машин. За цих умов надзвичайно важливо знати обличчя *кожного підприємства*, знати його сильні й слабкі сторони. Знати обличчя підприємства конче треба для того, щоб розв'язати й мобілізувати робітничу ініціятиву навколо виробничих завдань, раціоналізувати виробництво, вчасно зміцнити слабкі ділянки, що загрожують зірвати ввесь плян.

Справжню картину всього виробничого життя кожного підприємства та цеху можна бачити тільки тоді, коли підприємство й цех провадять точний рахунок карбованцям і копійкам, коли постачання сировини й матеріялів та збут готової продукції провадиться на основі твердих договірних угод з постачальниками та споживачами. Тільки цілком здійснивши госпрозрахунок,

стає можливо точно перевіряти, як виконується пляни. Госпрозрахунок через це не тільки не суперечить пляновій засаді, госпрозрахунок — конче потрібна ланка в боротьбі за виконання плянів. Наша партія провадить тепер боротьбу за рішуче заведення госпрозрахунку в усіх ланках і клітинах соціялістичного господарства. Праві опортуністи намагаються подати справу так, ніби зміцнення госпрозрахунку є відмова від пляновости й поворот до панування ринкової стихії. Нема чого й говорити, що таке перекручення госпрозрахунку в корені неправдиве. Госпрозрахунок значить дальше зміцнення соціялістичної пляновости. Тим самим госпрозрахунок сприяє дальшій ліквідації ринкової стихії, допомагає з успіхом перемогти всі спроби опору від ворогів соціялістичного пляну.

Госпрозрахунок являє собою доконечну *підойму керування* нашою соціялістичною промисловістю. Найважливіші пляновi завдання, наприклад, завдання знизити собівартість можна контролювати тільки тоді, коли госпрозрахунок здійснюється твердо й неухильно. Тому госпрозрахунок являє собою один з дуже важливих засобів у боротьбі за збільшення відповідальности окремих ланок господарського апарату, в боротьбі проти бюрократизму та тяганини. Цілковитий і точний облік усіх витрат і порівняння цих витрат із результатами (тобто з наслідками) виробничої діяльности кожного підприємства, кожного цеху, кожної окремої бриґади — доконечна умова успішної роботи промисловости.

Госпрозрахунок здійснює *„контроль карбованцем"*. Це — дуже дійовий контроль, конче потрібний на даному ступені нашого розвитку. Величезною помилкою є недооцінювання госпрозрахунку. Партія рішуче бореться проти такого недооцінювання, і за цілковите й рішуче проведення госпрозрахунку в усій промисловості.

Госпрозрахунок вимагає зміцнити *єдиноначальність* в усій системі керування промисловістю. Не мати єдиноначальности — це значить не мати відповідальности, не мати чіткої організації виробництва. Єдиноначальність не тільки не виключає, а, навпаки, зумовлює залучення робітничих мас до всієї справи поліпшення виробництва.

Не тільки цілі підприємства та цехи, а й окремі бриґади повинні будувати свою роботу на основі госпрозрахунку. В кожному підприємстві плян треба довести до кожної бриґади, до кожного варстату. Доводячи плян до варстату та до бриґади, укладаючи договори з бриґадами, слід встановлювати не тільки голу кількість продуктів, що їх належить виробити. Слід також встановлювати цілу низку якісних показників: собівартість одиниці завдання, кількість робітних годин, сировини, палива, електричної енергії, що її належить витратити на виготовлення кожної одиниці. Госпрозрахунок дає змогу пильно наглядати

за тим, щоб кожна бриґада, кожен варстат точно виконували завдання промфінпляну. Тут госпрозрахунок становить собою доконечну основу для розгортання соціялістичного змагання й т. ударництва, для боротьби за вищі темпи.

У своїй промові на нараді господарників у червні 1931 р. Сталін казав:

„Через негосподарне провадження справи принципи госпрозрахунку цілком підірвано в цілій низці наших підприємств і господарських організацій. Це є факт, що в низці підприємств і господарських організацій давно вже перестали рахувати, калькулювати, складати уґрунтовані баляпси добутків і вибутків. Це факт, що в низці підприємств і господарських організацій поняття: „режим ощадности", „скорочення непродуктивних вибутків", „раціоналізація виробництва" давно вже повиходили з моди. Очевидячки, вони розраховують на те, що Держбанк „однаково видасть нам потрібні суми". Це факт, що за останній час собівартість на цілій низці підприємств почала підвищуватися. Їм дано завдання знизити собівартість на 10 і більше відсотків, а вони її підвищують. А що таке зниження собівартости? Ви знаєте, що кожен відсоток зниження собівартости значить нагромадження всередині промисловости на 150 — 200 млн. крб. Ясно, що підвищувати собівартість за цих умов значить втрачати для промисловости й усього народнього господарства сотні мільйонів карбованців".

Із цього виходять ті завдання, що стоять тепер перед усіма господарськими організаціями:

„Знищити негосподарність, мобілізувати внутрішні ресурси промисловости заглибити й зміцнити госпрозрахунок у всіх наших підприємствах, систематично знижувати собівартість, посилити осередпромислове нагромадження в усіх чисто галузях промисловости".

Плянове господарство й гроші.

Госпрозрахунок означає пильну лічбу карбованцям і копійкам. Госпрозрахунок означає контроль карбованцем.

Карбованець — це радянська грошова одиниця. Ми знаємо, яку ролю відограють гроші в товарово-капіталістичному суспільстві. Там гроші являють собою знаряддя діяння сліпого ринкового закону вартости. Там гроші заплутують безміри продукційні стосунки між людьми, згущують фетишистський туман. Там гроші являють собою вихідний пункт акумуляції капіталів, що за допомогою їх визискується робітничу клясу.

Отож цілком зрозуміло, що за повного соціялізму гроші зникнуть. Там, де вся продукція буде цілком і без лишку організована, де не буде й сліду клясових різнацій, де плян охоплюватиме все життя суспільства, там жадної потреби на гроші не буде.

Але так далеко ми ще не зайшли. Ми вже вступили в період соціялізму, проте до повного соціялізму, до викорінення клясових відмінностей ще далеко. Ми перебуваємо ще в останній стадії непу. Тому нам треба цілком використати гроші для потреб соціялістичного будівництва.

В одній своїй промові 1919 р. Ленін каже:

„Гроші — адже це згусток суспільного багатства, згусток суспільної праці гроші — посвідка на одержання дані в усіх трудящих, гроші — це залишок

учорашнього визиску. Ось що таке гроші. Чи можна якось відразу їх знищити? Ні. Ще до соціялістичної революції соціялісти писали, що гроші скасувати зразу не можна, і ми своїм досвідом можемо це підтвердити. Потрібно дуже багато технічних і, що значно важче й значно важливіше, організаційних здобутків, щоб знищити гроші.

Тому Ленін усіляко підкреслював, що гроші відразу знищити не можна. Він підкреслював, що справа знищення грошей — справа довгих років. Для цього потрібна цілковита пляновість в організації всієї продукції та розподілу. Це можна здійснити тільки за повного соціялізму, коли зникнуть усякі сліди клясових відмінностей.

Проте, в радянських умовах гроші вельми істотно відрізняються від грошей в умовах капіталістичного ладу. Гроші — цей струмент анархічного визискувацького господарства — ми ставимо на службу пляновому соціялістичному будівництву. Зміцнення госпрозрахунку не має нічого спільного з розв'язуванням ринкової стихії, з применшенням ролі пляну. Навпаки, зміцнення госпрозрахунку конче потрібне саме для посилення пляновой засади. Так самісінько завдання зміцнення радянської грошової системи не має нічого спільного з послабленням пляновой засади. Навпаки, зміцнення радянського карбованця конче потрібне саме на те, щоб зміцнити все плянове соціялістичне будівництво.

Тому дуже шкідливими перекручуваннями політики партії є погляди як тих, хто не бачить глибокої принципіяльної ріжниці між грішми в радянському господарстві та за капіталізму, так і тих, хто проповідує зневагу до грошей, бо за соціялізму, мовляв, гроші однаково відімруть. На ділі як те, так і друге перекручення допомагає нашим клясовим ворогам.

Із цього ясно, яку велику вагу має *фінансовий плян*, починаючи від фінансового пляну окремого підприємства й кінчаючи єдиним фінансовим пляном цілого Радянського союзу. В боротьбі за промфінплян окремого підприємства величезну вагу має боротьба за якість роботи. Підвищити якість роботи — значить домогтися піднесення продуктивности праці, знищити перестої устаткування, знищити непотрібні втрати палива та сировини, знищити всякі непродуктивні витрати, домогтися повного використання робочої сили, знизити собівартість продукції. Твердо й послідовно здійснюючи госпрозрахунок, фінансовий стан підприємства точно відзеркалює всі перемоги й невдачі на фронті боротьби за промфінплян, боротьби за якість.

Єдиний фінансовий плян Радянського союзу має дуже важливе значення в пляновому будівництві. Це — зведення всіх здобутків і вибутків Радянської держави, що будує соціялізм. 1931 р. єдиний фінансовий плян СРСР охопив близько двох третин усього народнього добутку країни (близько 30 млрд. за народнього добутку 49 млрд. крб.). 1931 р. ми маємо вперше *єдиний* фінансовий плян, що охоплює всю кредитову систему

і обіг коштів господарських організацій. Боротьба за виконання фінансового пляну (розміщення позик, приплив коштів до ощадкас, сплата податків тощо) становить дуже важливу частину боротьби за виконання всього народньогосподарського пляну. Ті кошти, що їх збирає радянська фінансова банківська система, йдуть переважно на будівництво фабрик і заводів, радгоспів і машинотракторних станцій, на допомогу колективізації села Боротьба за виконання фінансового пляну, боротьба за розміщення державних позик, за збільшення вкладок до ощадних кас є доконечна ланка загальної боротьби за виконання народньогосподарського пляну.

У капіталістичних країнах банки в руках капіталістів відограють видатну ролю в справі поширення та посилення визиску робітничої кляси. У нас *банки* (або, як кажуть, кредитова система) є в руках пролетарської держави. Банки — одна з командних висот пролетарської диктатури. В теперішніх умовах державний банк стає у нас розрахунковою організацією для всього усуспільненого господарства. Його завдання — забезпечити справжній контроль карбованцем на всіх підприємствах, зміцнити госпрозрахунок, як основну підойму у виконанні планів.

Плян і опанування техніки.

У капіталістичному суспільстві справа керування всім господарським життям — справа небагатьох десятків чи сотень осіб. У капіталістів є наймані слуги й помічники, що керують підприємствами. Величезна маса трудящих є тільки робоче бидло.

Не те у нас. У Радянському союзі найширші верстви робітничої кляси беруть дуже активну участь у розв'язанні всіх завдань виробничого життя. Пролетарські та колгоспні маси чимраз більше стають найактивнішими будівниками соціялізму. Все керування промисловістю є в руках представників робітничої кляси.

У нашій обстанові величезного значення набирає завдання опанувати техніку. Наш плян — це плян здійснити завдання „наздогнати й випередити передові капіталістичні країни". Але ці країни пішли далеко вперед рівняючи з нами в царині техніки. Нам доводиться боротися за опанування передової техніки. Не опанувавши техніки, немислиме справжнє зміцнення пляново соціялістичного господарства.

Ленін надавав величезної ваги завданню опанувати техніку. Він неодноразово підкреслював надзвичайну важливість цього завдання. Так у своєму виступі на III з'їзді комсомолу він казав:

„Перед вами стоїть завдання господарського відродження всієї країни, реорганізація, відбудова і хліборобства і промисловости на *сучасній технічній основі, що ґрунтується на сучасній науці, техніці, на електриці.* Ви чудово розумієте, що до електрифікації неписьменні люди не підійдуть і мало тут самої простої письменности. Тут не досить розуміти, що таке електрика: *треба*

знати, як по-технічному прикласти її до промисловости, до хліборобства та окремих галузей промисловости та хліборобства Треба навчитися цього самим, треба навчити цього всю трудящу людність, що оце підростає".

Теперішній етап соціялістичного будівництва ставить завдання опанувати техніку з особливою невідступністю й гостротою. Ціла низка вад у керуванні промисловістю — поганє керівництво фабриками й заводами, недостатнє здійснення єдиноначальности, недостатня пильність щодо шкідників — нерідко коріняться в технічній безпорадності, в технічній неписьменності провідних працівників і робітничого активу. Шкідництво не могло б набрати такого великого розмаху, коли б ми краще були підковані в частині технічних знань. Тому т. Сталін у своїй промові про завдання господарників на початку 1931 р. з усією силою поставив завдання опанувати техніку. Він у цій промові сказав:

„Треба самим стати спеціялістами, господарями справи, треба повернутися обличчям до технічних знань — ось куди штовхало нас життя... Час, давно час повернутися обличчям до техніки. Час відкинути старе гасло, віджиле гасло про невтручання до техніки і стати самим спеціялістами, знавцями справи, стати самим повними господарями справи... Тільки в цьому ґарантія того, що наші пляни буде цілковито виконано і єдиноначальність буде здійснено".

Заклик т. Сталіна має найширший і найживіший відгук серед робітничих мас. На підприємствах почали організовувати гуртки опанування техніки. Найактивніша частина робітни ої кляси, а надто молодь, рушила в похід за опанування техніки. Опанувати техніку — це тепер ключ до того, щоб зміцнити й посилити плянове соціялістичне господарство.

„Кажуть, що важко опанувати техніку. Неправда. Нема таких фортець, що їх більшовики не могли б узяти. Ми розв'язали низку найтяжчих завдань. Ми повалили капіталізм. Ми взяли владу. Ми побудували найбільшу соціялістичну індустрію. Ми повернули середняка на шлях соціялізму. Найважливіше з погляду будівництва ми вже зробили. Нам лишилося небагато: вивчити техніку, опанувати науку. І коли ми зробимо це, у нас підуть такі темпи, про які ми тепер не сміємо й мріяти. І ми це зробимо, коли захочемо по-справжньому!" (*Сталін*).

ЗАПИТАННЯ

1. У чому виявляється клясова боротьба навколо пляну?
2. Як зміцнюється плянова засада в міру просування до соціялізму?
3. Як перекручують шкідники та праві опортуністи значення пляну в радянських умовах?
4. Якими шляхами беруть участь маси в боротьбі за плян?
5. Яке значення госпрозрахунку в наших умовах?
6. Чому треба зміцнювати радянського карбованця?
7. Яке значення має опанування техніки?

ВІДДІЛ ТРЕТІЙ

ВІД НАЙМАНОГО РАБСТВА ДО СОЦІЯЛІСТИЧНОЇ ПРАЦІ

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

СУТЬ КАПІТАЛІСТИЧНОГО ВИЗИСКУ

У цьому розділі розглядається хитру механіку визиску робітників від буржуазії. Тут виясняється, яким чином капіталіст привласнює працю робітника, як відбувається за капіталізму купівля та продаж робочої сили, в чому полягає влада капіталу над робітником, у чому суть найманого рабства за капіталізму.

Як капітал визискує робітників.

У нашій країні капіталізм повалено. Прова диться переможне будівництво соціялізму, ви корчовується останні залишки капіталістичних стосунків. Але в решті країн капітал ще цупко тримає в своїх пазурях робітничі маси, висмоктуючи з них усі соки. В усіх капіталістичних країнах *квітне визиск робітничої кляси від буржуазії.* Робітнича кляса та буржуазія — ось ті дві основні кляси, що стоять одна проти одної в кожній капіталістичній країні. Нам слід обізнатися з тими умовами, що дають змогу буржуазії загарбувати наслідки праці робітника. Треба розібратися в тій таємниці капіталістичного визиску, що її розкрив великий учитель пролетаріяту — Маркс.

Який вигляд має капіталістичний визиск у *сучасній дійсності?* Як живе й працює пролетаріят у капіталістичному світі? Подамо кілька розповідей чужоземних робітників, що описують життя й працю пролетаріяту в тих країнах, які перебувають ще під владою капіталу.

Перелиньмо на час на одну з найбільших текстильних фабрик сусідньої з нами Польщі. На фабриці працює понад 9 тис. чоловіка. Називається вона Відзевська мануфактура, бо міститься вона у Відзеві — передмісті найбільшого промислового центру Польщі—Лодзі. Ось як описує робітниця Відзевської мануфактури т. В. Зелінська ті порядки, що там панують:

„Власник Відзевської мануфактури—Оскар Кон. Але головні господарі її— англійці, що вклали в це діло великі гроші.

У Польщі закон установив восьмигодинний робітний день; але це так, про людське око, на папері. А на ділі в усій Лодзі, а також і у нас на Відзеві, працюють під час сезону 10 - 12 навіть *16 годин на добу без перерви. Понаднормових ми звичайно, не одержуємо.* Молодь, жінки й діти (у нас працюють діти 12 — 14 років) працюють на фабриці так само по *10 — 12 годин на добу.*

Умови роботи на фабриці каторжні. Працюєш так, що нема коли віддихнути, а тебе все підганяють.

Заробітки наші трошки вищі, ніж на інших лодзінських фабриках: ми — відрядники. Кваліфіковані робітники та робітниці одержують від 5 до 10 злотих на день, тобто 1 — 2 карбованці. Устаткованням Відзевську фабрику вважають за передову. Та зате й витискуванням соків з робітників та робітниць наша фабрика теж веде перед. І Оскар Кон з синами, і далекі, невідомі нам господарі — англійські капіталісти—наживають мільйони на нашій праці.

Найтяжче живеться у нас жінкам, а жінок на фабриці більшість. Робітниці—затуркані, завжди налякані, змучені, виснажені непосильною працею. Ідалень у нас на фабриці нема, нема і ясел, дитячих садків. Це очивидячки надто дорого коштувало б нашим промисловцям.

Багато у нас працює хворих і вагітних жінок. Вагітним за законом належить платна відпустка—шість тижнів до і шість тижнів після пологів. Та коли робітниця зажадає собі відпустки, її звільнять або не приймуть назад на підприємство після пологів. Тому *вагітні робітниці не користуються з відпусток, щоб не лишитися на вулиці з дитиною.*

За законом нам належить двотижнева відпустка на рік, але *директори складають списки тих робітників, кому надійшов термін відпустки, і за цими списками звільняють*".

Так живуть робітники в панській Польщі. Капіталісти всього світу *вважають* Польщу за найважливішу фортецю проти більшовизму. В усіх плянах інтервенції проти Радянського союзу Польщі належить особливо видатна роля. Французькі капіталісти й генерали ладні битися до останньої каплі крови польського салдата.

А ось які умови праці в Румунії, що так саме межує з нашою країною і відограє також видатну ролю в усіх плянах збройного нападу імперіялістів на наш Радянський союз. У Румунії коло влади стоять капіталісти та поміщики (бояри). Зарплатня румунського робітника значно нижча проти довоєнної, дарма що румунська буржуазія загарбала після війни чимало багатих країв. Зарплатня румунських гірників становила 1929 р. близько 2 крб. на день за 14 — 15-годинного робітного дня. Формально в Румунії є восьмигодинний робітний день, але на ділі робітників примушують гнути спину від 10 до 16 годин на день. Ось як описує один робітник порядки на фабриці Ціммер у Букарешті (столиця Румунії):

„Тут тривалість робітного дня 12 — 14 годин. Директор б'є робітниць. Їх примушують працювати і вночі. *Трапляється, коли робітники та робітниці мусять працювати на вимогу господаря, що повинен виконати термінове замовлення, по 36 годин без перерви.*

Зарплатня — це просто знущання: 30 — 40 лей (26 — 35 коп.) для робітниць і 70 — 80 лей (65 — 70 коп.) для чоловіка на день".

Биття робітників—дуже часте явище в Румунії. Ось як повчає румунських робітників один з ватажків румунської буржуазії, адвокат Добросоу:

„У Румунії треба бути задоволеним, коли тебе ображають, але не б'ють, треба бути задоволеним, коли тебе б'ють, але не калічать, треба бути задоволеним коли тебе калічать, але не вбивають".

А втім, облишмо панську Польщу та відсталу боярську Румунію. Перелиньмо до однієї з найбагатших країн капіталістичного світу — до Франції. У Франції післявоєнних років працює близько 2 млн. чужоземних робітників. Це переважно італійці та поляки, що тікають від безробіття, голодної смерти та фашистської сваволі у себе на батьківщині. Ось що розповідає один польський робітник, що працює на металевому заводі в Ельзас-Льотарінгії:

„Коли мене взяли на роботу, мені насамперед дали дві книжки про внутрішній розпорядок на підприємстві. На всіх сторінках цих книжок тільки й видно такі фрази, як: *„за це штрафують“*, *„цього робити не можна“*, *за це звільняють“*. Працю жінок, дівчат і підлітків оплачується в розмірі третини або ченного заробітку чоловіків.

До числа акціонерів, що володіють нашим підприємством, належать і американці. За їхнім почином тут установлено американський потогонний режим. Люди у нас працюють мов навіжені. *Нерідко доводиться працювати по 16 годин на день.* Вважається за цілком нормальне, коли за місяць маєш тільки два вільних дні. Заробітки у нас такі, що їх ледве вистачає на життя

Через повсякчасну гонитву робітник ніяк не може додержувати правил безпеки: *не буває дня без нещасних випадків.* А нещасний випадок для нашого робітника — це більше ніж нещастя. Коли ти потрапиш до лікарні то вже з першого дня одержуєш тільки 40% зарплатні. Коли тобі машина в дірве пальця на руці або носі, то платять допомогу протягом 2—3 місяці, при чому вся ця допомога рівна нормальному заробітку за 1—2 дні; далі виплачувати допомогу зовсім перестають. Стопроцентний інвалід дістає тільки одноразову допомогу розміром 40—50% своєї місячної зарплатні - та й годі. Так ми живемо й працюємо в умовах капіталістичного ладу“ [1]).

Робоча сила як товар.

Такий вигляд мають життя та праця пролетарів за капіталізму. І на наших фабриках та заводах до революції, коли вони належали капіталістам, процвітав найлютіший визиск, ще гірший і нелюдськіший, ніж в інших капіталістичних країнах. Цей час дуже добре пам'ятають усі ті робітники, кому доводилось працювати на підприємствах до Жовтневої революції.

У чому загадка капіталістичного визиску, як він постає? У чому таємниця збагачення капіталістів? Якими невидимими ланцюгами приковано робітника до його визискувачів? Чому одна кляса наживається коштом зубожіння іншої?

На всі ці питання марксистська теорія дає ясну й чітку відповідь. Марксове вчення пояснює нам внутрішній устрій капіталістичного світу, воно розкриває всі внутрішні пружини його розвитку та його неминучого загину.

В одному з попередніх розділів ми вже обізналися з простою товаровою продукцією та основним законом її — *законом вартости.* Проста товарова продукція неминуче виділяє з свого середовища *капіталістичні* елементи. Проста товарова продукція переростає, переходить на капіталізм. Закон вартости — закон розвитку товарової продукції. Цей розвиток веде до капіталізму. Разом з цим розвитком зростає й влада стихійного закону вартости.

Що таке *капіталізм*? На це питання Ленін відповідає так:

„Капіталізм є товарова продукція на вищому ступені її розвитку, коли й робоча сила стає товаром“.

За товарової продукції продукти продукується не на власне споживання, а на обмін, на ринок, на продаж Продукцією і обміном товарів керує закон вартости. Товари обмінюється від-

[1]) У ПАСШ робітники не дістають жадної допомоги під час тимчасової і постійної інвалідности тощо, бо в ПАСШ нема державного убезпечення робітників.

повідньо до вартости їх, тобто до тієї кількости суспільно-доконечної праці, що потрібна на продукування їх.

Капіталізм не відкидає товарової продукції та її законів. Навпаки, за капіталізму *товарова* продукція доходить *найвищого ступеня* свого розвитку. За капіталізму закони товарової продукції ще більше посилюють свою владу. Через це закони капіталістичної продукції ґрунтуються на законах товарової продукції і насамперед на законі вартости.

За капіталізму рамки товарової продукції розсовуються. З'являється *новий товар*, якого не було за простої товарової продукції — *робоча сила*. Що це за товар?

Маркс так відповідає на це питання:

„Під робочою силою або працездатністю ми розуміємо сукупність тих фізичних і духовних здібностей, що їх має конкретний людський організм, жива особа людини і що їх вона пускає в хід кожного разу, коли продукує будь-які споживні вартості".

Інакше кажучи, робоча сила—це здатність людини до праці, здатність людини до продукційної діяльности.

Маркс каже:

„Капіталіст купує у робітника запас потенціяльної праці або його робочу силу".

За капіталізму робоча сила стає товаром. Чи завжди, проте, робоча сила є товар? Легко зрозуміти, що геть не завжди. Візьмімо, дрібного продуцента. Він сам працює в своєму господарстві, на своєму клапті землі або в своїй кустарній майстерні. Він продає ті товари, що їх виготував, але не продає свою робочу силу. Він сам уживає свою робочу силу. Яснісінько, що він може це робити тільки доти, доки йому належить його клапоть землі або його майстерня. Заберіть у ремісника його струмент або варстат, заберіть у дрібного селянина землю — і вони не зможуть більше прикладати свою робочу силу в власному господарстві.

Що їм тоді лишається діяти? Щоб не повмирати з голоду, вони мусять піти наймати ся до капіталістів, у чиїх руках фабрика й земля, заводи й залізниці. Але що значить найнятися на капіталістичну фабрику? Це значить — продавати свою робочу силу.

Отже, ми бачимо, що для постання капіталізму потрібні певні *умови* або засновки. Треба, щоб у одних членів суспільства в руках були всі потрібні для праці засоби, засоби продукції (або достатні суми грошей, на що можна ці засоби продукції купити). Треба, щоб, з другого боку, була кляса людей, змушена продавати свою робочу силу.

„Історичною передумовою постання капіталу є, по-перше, нагромадження певної грошової суми в руках окремих осіб, за високого порівняно рівня розвитку товарової продукції взагалі, і, подруге, наявність „вільного" в подвій-

ному розумінні робітника, вільного від усяких утисків або обмежень продажу робочої сили і вільного від землі та взагалі від засобів продукції, безгосподарного робітника, „пролетаря", кому нема з чого жити, крім як з продажу робочої сили" (*Ленін*).

Первинне нагромадження.

Капіталізм постає на руїнах попереднього суспільного укладу — поміщицького (февдального) господарства. Капіталізм виростає на ґрунті дрібної товарової продукції. Капіталізм учиняє корінний переворот у попередніх суспільних стосунках.

Народня мудрість недаремно каже, що з правдивої праці не розживешся. Справді бо, як розбагатіли старі хазяї російської промисловости, всі оті Морозові та Рябушинські, Коновалові та Буриліні? Чимало старожитців пам'ятають, як поз'являлися фундатори цих мільйонних фірм. Це були здебільшого хитрі селюки-куркулі, що різними темними шляхами та способами збивали собі капіталець для початку. Котрий розбагатів, даючи гроші на лихву занепалому селянству, котрий погрів руки коло панського, дворянського господарства, що дедалі більше розвалювалось. Котрий нажився на безсоромному визискові кустарів-„свєтьолочників"; а інші Разуваєві та Колупаєві порозживалися на шахрайському торзі, продаючи всякий мотлох за потрійну ціну; ще темніші ділишки — злодійство та пограбування — не рідкість в історії постання капіталів у багатьох російських промисловців.

Так самісінько стояла справа в інших країнах, тільки там усе це відбулося набагато раніше і мало геть ширший розмах. Під початок капіталістичної доби років із триста—чотириста тому, тодішні передові европейські країни (Еспанія та Португалія, Голяндія та Англія) розвинули широкий заморський торг. Відважні мандрівники уперше знайшли шлях до далеких і багатих країн Сходу—до Індії та Китаю, відкрили Америку. Винайшовши порох, европейці легко змогли зламати опір корінної людности цих країн. Усю Америку обернено на низку колоній. Пограбування багатющих заморських країн—ось одне з найістотніших джерел первинного нагромадження европейського капіталу, насамперед англійського. За друге джерело були війни між самими европейськими країнами, що їх супроводило пограбування переможених. Зрештою, пограбування своїх власних земляків лихварством, заморським торгом за лихварськими цінами, частково просте грабіжництво (особливо морське грабіжництво) посідає так само не останнє місце в історії народження капіталу.

Постання вільної робочої сили

Але нагромадження багатств—тільки половина завдання, розв'язати яке конче треба, щоб з'явилася вся капіталістична продукція. Друга половина завдання це створити достатнє число (або, як кажуть, кадр) вільних робочих рук.

Жадна людина не піде до капіталіста, поки вона має змогу самостійно працювати й жити без допомоги від „доброчинця". Треба позбавити дрібного продуцента його засобів продукції, щоб примусити його понести на ринок те єдине, що у нього лишається,— його робочу силу. Щоб створити найманих робітників, потрібна ще одна умова: щоб люди були персонально вільні, щоб вони могли вільно переходити з місця на місце, щоб вони могли вільно порядкувати своєю робочою силою.

Усього цього не було за кріпаччини, що була не тільки у нас, а й по країнах Західньої Европи. Тому капіталізм викликає насамперед скасування кріпацтва. В Росії тільки 1861 р. скасовано персональне рабство величезної більшости людности, в інших країнах кріпацтво впало набагато раніше.

Але для інтересів капіталу замало звільнити селян: треба також поставити їх у таке становище, коли вони мусітимуть шукати роботу на підприємствах капіталіста. Щоправда, певне число найманих робітників капітал дістає в особі руйнованих від нього дрібних робітників і кустарів. Усе ж таки цього мало— нові підприємства потребують сили-силенної робочих рук. Крім того, капітал повинен завжди мати в запасі певне число робочих рук, як ми побачимо далі.

Тому заразом із „звільненням" селян від кріпацтва практикується друге не менш важливе „звільнення". Селян „звільняють" від тієї землі, де вони сиділи, обробляючи її. Селянам залишають (та й то здебільшого за викуп) тільки частину тієї землі, що годувала їх за поміщиків. Малоземелля гонить селянську людність у пазурі капіталу. „Зайві" робочі руки йдуть геть із села й складають армію найманих робітників, що переходять під заряд капіталістичної промисловости.

Купівля - продаж робочої сили та її вартість.

У товаровому господарстві товари продають за своєю вартістю. Що продає робітник? Свою робочу силу, потрібну фабрикантові на те, щоб пустити підприємство.

Але ми знаємо, що кожен товар має вартість, і ця вартість визначається від тієї кількости праці, що потрібна на продукування (виготовлення) цього товару. Яка *вартість* того товару, що його продає робітник, товару „робоча сила"?

Кожному зрозуміло, що людина може працювати тільки тоді, коли вона підтримує своє існування: харчується, одягається, має місце, де може прихилити голову.

Кожен зрозуміє, що людина спроможна працювати тільки тоді, коли вона задовольнить свої потреби, принаймні найневідкладніші. Коли робітник голодує, коли він ходить голий і босий, він стає нездатний до праці, він втрачає свою робочу силу. Отже, можна вважати, що задоволення найневідкладніших потреб робітника—це і є продукція робочої сили.

Але нам відомо, що всі ті речі, які задовольняють людські потреби (хліб, м'ясо, одяг, житло), за капіталізму є товарами, їх задаремно дістати не можна, на виготовлення їх витрачається певну кількість праці, яка й визначає трудову вартість цих товарів. От і виходить, що вартість товару „робоча сила" є *рівна вартості тих товарів, що їх повинен споживати робітник*, щоб підтримати своє існування та відновити свою робочу силу.

„Вартість робочої сили є вартість засобів існування, доконечних та підтримання життя її володільця",—каже Маркс.

А вартість усіх цих товарів залежить від кількости праці, доконечної на виготовлення їх.

Інакше кажучи, вартість товару „робоча сила" визначає та кількість праці, що доконечна є на продукцію цього своєрідного „товару", при чому продукція цього товару, як ми вже казали, полягає в тому, що робітник харчується, одягається тощо. Оцю о вартість товару „робоча сила" оплачує фабрикант у формі заробітної платні.

Капіталіст володіє фабрикою, будівлями; у цих будівлях стоять машини та варстати, по коморах лежить сировина та паливо, лежать усякі допоміжні матеріяли. Без приложення живої людської праці все це є мертве. Тоді капіталіст наймає робітників. Цим самим він купує той останній товар, якого йому не стає. Тепер усе гаразд. Можна розпочинати продукцію. Робітники стають до роботи, виробництво йде в хід, машини та варстати пускається в рух.

Найнявши робітника, купивши його робочу силу на певний час, фабрикант примушує його працювати. В цьому для нього весь сенс купівлі робочої сили.

Не можна плутати робочу силу та працю. *Робоча сила і праця—не те ж саме.* Робоча сила—це здатність людини до праці. Праця є творець вартости, але вона сама не може стати товаром. Товаром стає робоча сила.

Ми завжди розрізняємо, наприклад, паровоз і рух цього паровоза. Так самісінько слід розрізняти робочу силу і працю.

Паровоз може спокійно стояти на станції. В такому разі паровоз є, а руху нема й сліду. Але паровоз має здатність до руху, і коли це треба, він починає рухатися. Так само робоча сила людини може лишатися невикористаною, коли володілець її, скажімо, ходить безробітний. Але оскільки безробітний ще володіє робочою силою, тобто коли він не захорів або не валиться з ніг від голоду, він слушного моменту може знову стати до праці, так само, як паровоз може знову почати рухатися після довгочасної зупинки.

Ціна всякого товару, як ми вже бачили в одному з попередніх розділів, може відхилятися вгору й униз від його вартости. Ціна робочої сили так само відхиляється від її вартости. Але,

відмінно від більшости інших товарів, ціна робочої сили відхиляється здебільшого вниз від вартости її. Це значить, що робітник не одержує цілком тієї кількости засобів до існування, що потрібна йому на задоволення всіх його потреб. Коли ми кажемо, що вартість робочої сили визначається вартістю засобів існування, доконечних на підтримання робітникового життя, ми цим у жадному разі не твердимо, що робітник завжди купує за свою робочу силу її повну вартість. Навпаки, здебільшого він мусить продавати свою робочу силу за ціну, нижчу від вартости її. Проте визначення вартости робочої сили каже, що навіть і тоді, коли робітник одержує повну вартість своєї робочої сили, капіталіст здобуває з продукції додаткову вартість, що править за джерело його збагачення.

Звідки береться капіталістів зиск?

Ми вже бачили, яким чином товари обмінюються за своєю вартістю. Поглянемо тепер яким чином вартість, створювана працею одних людей, якимось дивним способом потрапляє до кишені інших людей.

Беручись до діла, кожен промисловець купує все потрібне для продукції: машини та варстати, сировину та паливо. Купує він також робочу силу, наймає потрібне число робітників. На фабриці починається продукція: горить паливо, працюють варстати та машини, працюють робітники, зникає сировина, перетворюючись на готовий товар. Коли товар готовий — фабрикант може його продати й на вторговані гроші розпочати все коло спочатку.

Яка вартість виготовленого товару? До цієї вартости насамперед увійшла вартість витрачених на продукування його товарів: спрацювалися варстати, зникло паливо, витрачено сировину. Хай, скажімо, вартість усіх цих товарів становить 3 тис. годин праці. Далі, сюди ввійшла нова вартість, створена працею робітників на фабриці. Хай, скажімо, на фабриці працювало двадцятеро осіб по десять годин на день протягом п'ятьох днів. Не важко зрозуміти, що за цей час вони створили нову вартість, що складає тисячу годин праці. Отже, повна вартість нового товару, що його має фабрикант, становить 3.000 + + 1.000 = 4.000 годин праці.

Тепер постає питання, скільки коштував товар самому фабрикантові? Ясніс'ько, що за спрацьовані машини, за спалене паливо за витрачену сировину капіталіст повинен був заплатити повну вартість їх. Зрозуміло, інколи промисловцеві, можливо, пощастить задешево купити все потрібне на продукцію. Тоді на цій операції втратить той, у кого промисловець купує всі ці товари. Він не зможе вторгувати повну вартість своїх товарів.

„Уся кляса капіталістів даної країни не може наживатися коштом себе самої",—каже Маркс.

Зрозуміло, що таким способом не можна пояснити, звідки береться зиск у всіх капіталістів. Не можуть люди жити з того, що вони один у одного позичатимуть. Так самісінько не можуть капіталісти наживатися з того, що вони один одного дуритимуть і обшахраюватимуть. Звичайно, дуріння та шахрайство — часті гості в капіталістичному світі. Недаремно говориться, що злодій у злодія кійка вкрав. Та тільки кійка треба перше зробити і йому треба потрапити до рук першого володільця.

Отже, за машини та матеріяли, потрібні на продукцію, промисловець заплатив повну вартість їх, тобто суму грошей, що відповідає 3 тис. годин праці. Але у вартість нового товару, крім цих 3 тис. годин праці, ввійшла ще та тисяча годин, що їх витратили наймані робітники на фабриці нашого підприємця. Чи заплатив він робітникам усю цю вартість? Отут і є *розгадка всієї таємниці* капіталістичного визиску.

Промисловець має сплатити 20 робітникам вартість їхньої *робочої сили* за 5 днів. Отже, він має сплатити їм суму, достатню на відновлення робочої сили протягом п'ятьох днів. Легко зрозуміти, що ця сума є менша від тисячі робітних годин. Адже одна річ та кількість праці, що її витрачає робітник на капіталістичній фабриці, і зовсім інша річ — вартість тих товарів, що є потрібні на підтримання його працездатности.

„Вартість робочої сили та використання її в процесі праці — є дві різні величини", — каже Маркс.

У нашому прикладі ми можемо через це припустити, що вартість робочої сили одного робітника за день становить п'ять годин праці. Тоді промисловець сплатить 20 робітникам за 5 днів усього тільки суму грошей, що відповідає 500 робітних годин.

Підсумуймо. Промисловцеві видатки становлять 3.000+500= =3.500 годин праці. А вартість виготовленого товару рівна 3.000+1.000= 4.000 годин праці.

Додаткова праця та додаткова вартість.

Звідки береться фабрикантів бариш? Тепер нам уже легко відповісти на це питання. Цей величезний бариш — наслідок неоплаченої праці робітників. Цей бариш — наслідок додаткової праці робітників, що прогягом 5 годин виробляють цінність, рівну їхній заробітній платні, а протягом дальших 5 годин — додаткову цінність, що потрапляє до кишені капіталіста. Неоплачена частина праці — джерело додаткової вартости, джерело всякого баришу, всякого нетрудового добутку.

„Найманий робітник продає свою робочу силу володільцеві землі, фабрик, знарядь праці. Одну частину робітного дня робітник вживає на те, щоб сплатити видатки на утримання свое та своєї родини (заробітна платня) а другу частину дня робітник працює даремно, створюючи *додаткову вартість* для капіталіста, джерело зиску, джерело багатства кляси капіталістів.

Учення про додаткову вартість є наріжний камінь Марксової економічної теорії" (*Ленін*).

Марксове вчення про додаткову вартість розкриває таємницю капіталістичного визиску. Тим то це вчення становить незамінимому зброю в руках пролетаріяту, що бореться за знищення капіталізму, за створення нового комуністичного суспільства. Тим то буржуазія та її „вчені“ слуги так казяться проти Марксового вчення про додаткову вартість. Тим то вони без кінця силкуються „збити“ та „знищити“ це вчення.

Марксове вчення про додаткову вартість уґрунтоване, як ми бачили, на вченні про вартість. Тим то дуже важливо боронити Марксове вчення про вартість від усяких перекручень, бо на ньому побудовано також теорію визиску.

Тепер ми можемо *підсумувати* наш розгляд джерела збагачення капіталістів. Цей підсумок буде підбито краще за все тоді, коли навести той короткий і чіткий виклад учення про вартість, що його ми маємо у Леніна.

„Додаткова вартість не може постати з товарового обігу, бо він знає тільки обмін еквівалентів, не може постати й з набавки до ціни, бо взаємні втрати та виграші покупців і продавців урівноважилися б, а мова тут якраз про масове, пересічне суспільне явище, а не про індивідуальне. Щоб одержати додаткову вартість, „володілець грошей повинен знайти на ринку такий товар, сама споживна вартість якого мала б оригінальну властивість бути джерелом вартости“, такий товар, процес споживання якого був би заразом процесом творення вартости. І такий товар є. Це — робоча сила людини. Споживання її є праця, а праця утворює вартість. Володілець грошей купує робочу силу за її вартістю, що визначається, подібно до вартости всякого іншого товару, від суспільно-доконечного робітного часу, потрібного на продукцію її (тобто від вартости утримання робітника та його родини). Купивши робочу силу, володілець грошей має право споживати її, тобто примушувати її працювати цілий день, скажімо, 12 годин. Між тим робітник за 6 годин („доконечний“ робітний час) створює продукт, що оплачує його утримання, а за дальші 6 годин („додатковий“ робітний час) створює неоплачений від капіталіста „додатковий“ продукт або додаткову вартість“.

За дуже давніх часів, коли люди ще не вийшли із стану дикунів, первісна людина витрачала всю силу й енергію на те, щоб здобути собі найпотрібніше на існування. Тим, що давала їй її праця, людина-дикун ледве рятувалася від голодної смерти.

Коли первісна людина над силу боролася проти голоду, між людьми не могло бути *суспільної* нерівности, як нема її, скажімо, серед тварин. З'явлення додаткової праці робить можливим постання нерівности, створює можливість визиску людини від людини. Додаткова вартість одних людей іде на користь інших: продукт цієї додаткової праці загарбує суспільна верхівка, що визискує суспільні низи.

Такий стан триває аж до капіталістичної доби. Щоправда, форми визиску змінюються. Визиск має різний вигляд у рабовласницькому, в поміщицько-кріпацькому і в капіталістичному господарствах. Але суть скрізь лишається одна. Вона полягає в тому, що панівна кляса привласнює додаткову працю всього суспільства.

„Тільки та форма, де додаткову працю витискується з безпосереднього продуцента, з робітника, відрізняє економічні формації суспільства, наприклад суспільство рабства від суспільства найманої праці", — каже Маркс.

Ясніснько, що коли знищено капіталістичний лад, коли усунено капіталістичний визиск, припиняється витискування додаткової праці з найманих робітників на користь капіталістів. Надходить край поділові робітного дня на доконечний і додатковий у тому розумінні, як це діється за панування капіталу. Маркс каже про це ось що:

„Усунення капіталістичного способу продукції дозволить обмежити робітний день доконечною працею. Проте, при цьому за інших рівних умов доконечна праця має поширити свої рамки. З одного боку, умови життя робітника мають стати багатші, його життьові потреби мають зрости. З другого боку, довелося б залічити до доконечної праці частину теперішньої додаткової праці, а саме ту працю, що потрібна на утворення суспільного запасного фонду та фонду нагромадження (такого запасу засобів продукції та існування, що дозволить поширити продукцію й відшкодовувати можливі втрати, між іншим і від нещасливих випадків").

Ці Марксові слова дають ключа до розуміння стану речей у нашому соціялістичному секторі, де покінчено з визиском робітників від капіталістів.

Що таке капітал?

Ми розглянули продукцію додаткової вартости. Ми обізналися з тією механікою, як капіталісти привласнюють неоплачену працю. Ми побачили, що єдиним джерелом всякого нетрудового добутку є праця пролетарів. Тепер треба пильніше придивитися до тієї невидимої сили, що примушує десятки мільйонів людей коритися примхам невеликої купки буржуїв. Треба пильніше приглянутися до влади капіталу, розібрати, що таке капітал.

Капіталісти можуть визискувати робітників тільки тому, що за капіталізму все багатство зосереджене в руках буржуазії. У капіталістів — усі засоби продукції та засоби існування, у робітників нема ні того, ні другого. Буржуазія монополізувала в своїх руках (тобто зосередила виключно у себе) всі багатства суспільства. „Постале на основі розвиненої товарової продукції капіталістичне суспільство характеризується монополією кляси капіталістів та великих землевласників на найважливіші і вирішальні засоби продукції, визиском найманої праці кляси пролетарів, позбавлених засобів продукції і змушених продаваги свою робочу силу, продукцією товарів для одержання зиску і сполученою з цим усім безпляновістю та анархічністю процесу продукції в цілому",—так характеризує капіталістичний лад програма Комуністичного інтернаціоналу.

За капіталізму пролетаріят позбавлений засобів продукції. *Засобами продукції* ми називаємо речі, потрібні людині для її праці. Легко помітити, що засоби продукції складаються з кількох дуже важливих частин. Сюди належать насамперед *знаряддя праці*, починаючи з нехитрого шевського шила й кінчаючи дуже

складними й хитрими машинами на сучасних заводах і фабриках. Далі — та *сировина*, що її обробляється. За сировину на чоботи править шкіра, за витоплювання чавуну сировиною є залізна руда, коли виробляється ситець, сировиною є бавовна. Нарешті є багато допоміжних матеріялів, конче потрібних для роботи: мастило, пісок, вапно тощо.

У роботі доля цих різних складових частин засобів продукції неоднакова. Знаряддя праці мають довгий вік. Ткацька фабрика витче багато сувоїв тканини одними варстатами. Зовсім іншу долю мають ті речі, що їх обробляється. Сировина без сліду зникає в процесі виробництва — вона після оброблення обертається на новий готовий продукт. Шкіра в шевцевих руках стає чобітьми, сукно в руках кравця — убранням, руда на металюргійному заводі перетворюється на чавун та залізо. Допоміжні матеріяли звичайно так само цілком споживається і вони зникають у процесі роботи: дратва та цвяхи зникають у чоботях, паливо зникає за опалення фабричних казанів, мастила зникають у глибині машин і варстатів.

Усі ці засоби продукції, без чого неможлива ніяка праця, за капіталізму є в руках кляси буржуазії. Це дає буржуазії величезну владу над суспільством. В руках буржуазії засоби продукції стають засобами визиску, бо їх зосереджено в руках невеликої купки людей, тим часом, як величезну масу людности позбавлено засобів продукції і вона мусить через це продавати свою робочу силу.

Капітал — це не річ, а певне *суспільне відношення* — казав Маркс. Речі — засоби продукції і всякого роду інші товари, що перебувають у руках буржуазії, самі собою не є капітал. Але певний суспільний лад робить ці речі засобами визиску, обертаючи їх на носіїв того суспільного відношення, що його ми називаємо капітал.

Капітал — „особливе історично визначене суспільне відношення продукції“ *(Ленін)*. Це — суспільне відношення між тією клясою, що їй належить власність на засоби продукції, і тією клясою, що позбавлена засобів продукції і мусить через це зазнавати визиску. Що в капіталістичному суспільстві засоби продукції купується й продається, то вони являють собою товар. А як товар, вони мають вартість, їх можна повернути на гроші (тобто продати); своєю чергою за гроші можна завжди дістати засоби продукції (купити їх). Через те, кажучи інакше, *капітал* можна визначити як *вартість*, що дає (тобто сприяє витискуванню з найманих робітників) *додаткову вартість*. Всяка сума грошей, що є у капіталіста і що її можна обернути на засоби продукції, є капітал.

Отже капітал — *це вартість, що дає додаткову вартість*. Але вартість — не інше що, як уречівлена праця. Вартість є результат

праці. Тим то Маркс каже, що „капітал є мертва праця, яка подібно до вампіра, оживає тільки всмоктуючи живу працю".

Капіталіст завжди старанно розрізняє ту частину капіталу, що обертається швидко, від тієї частини, що обертається повільно. Фабричні будівлі й устаткування, що служать довго, капіталіст називає *основним* капіталом; навпаки, ті частини капіталу, що обертаються швидко, називається *оборотним* капіталом. Сюди належить капітал, витрачений на сировину, на паливо, та заробітну платню робітникам.

Постійний і змінний капітал.

Щоб вияснити суть капіталістичного визиску велике значення має, проте, інший поділ капіталу. Ми вже бачили, що до загальної вартости товарів входить вартість витраченої сировини та палива, а також відповідна частка вартости устаткування, машин тощо. Величина цієї вартости не змінюється: скільки коштували ці частини витраченого капіталу, стільки ж вартости перенесено тепер на готовий товар. Тому, цю частину капіталу — фабричні будівлі та машини, сировину та паливо — ми називаємо *постійним* капіталом.

Але ми знаємо, що до вартости товару входить ще одна надзвичайно важлива складова частина — та вартість, що її випродукували робітники на даній фабриці.

Коли на підприємстві працюють 100 робітників по 10 годин на день, при чому година праці створює вартість на 50 коп., то вся маса нової вартости, що вони продукують, становить 500 крб. на день. Ми вже бачили, що капіталіст не сплачує робітникові повного продукту його праці. Фабрикант оплатить робітникам у формі заробітної платні тільки доконечну працю.

Коли доконечна праця рівна 5 годинам на день, то капіталіст заплатить робітникові по 2 крб. 50 к. на день, а всій сотні робітників 250 крб. Так та частина капіталу, що її фабрикант витратив на наймання робочої сили, рівна 250 крб., а випродукували робітники нової вартости на 500 крб. Ми бачимо, що ця частина капіталу зросла вдвоє в процесі продукції,— зросла, розуміється, не сама собою, а в наслідок привласнення неоплаченої додаткової праці робітників. Тим то частину капіталу, витрачену на купівлю робочої сили (тобто на сплату заробітної платні робітникам), ми називаємо *змінним* капіталом.

Поділ капіталу на постійний і змінний не збігається з розподілом капіталу на основний і оборотний.

До постійного капіталу входить увесь основний капітал і крім того ще та частина оборотного, що її витрачено на сировину, паливо та допоміжні матеріяли. Взагалі постійна частина капіталу, витрачена на продукти попередньої (або, як кажуть, мертвої) праці, потрібні на продукцію. Навпаки, змінний капітал іде ввесь на оплату живої праці, а тому до змінного капіталу входить тільки та частина оборотного капіталу, що йде на заробітну платню робітникам.

Ці два поділи можна зобразити так:

Поділ за тривалістю обороту	Частини капіталу	Поділ за ролею в процесі визиску
Основний капітал	Фабричний будинок і будівлі	Постійний капітал
	Устаткування	
Оборотний капітал	Сировина, паливо, допоміжні матеріяли	Змінний капітал
	Заробітна платня робітникам	

Розрізнити ці два способи поділу капіталу надзвичайно важливо. Перший поділ—на постійну та змінну частини — відразу виявляє нам ту частину капіталу, що становить справжнє і єдине джерело додаткової вартости. В поділі капіталу, на основний і оборотний справжній творець додаткової вартости—праця, витрачена від робітників — плутається з такими частинами капіталу, що ніякої нової вартости не створюють. Таким чином цей вживаний у капіталістичній практиці поділ капіталу прикриває, затушковує суть капіталістичного визиску.

Норма додаткової вартости.

У нашому прикладі робітники продукують за день нової вартости на 500 крб., а одержують у формі заробітної платні тільки 250 крб. Зрозуміло, що решту 250 крб. привласнює капітал у формі додаткової вартости.

Дуже важливо знати, яка частина праці робітників потрапляє до кишені капіталістів. Тоді ми матимемо певне мірило, що вкаже, оскільки великий є капіталістичний визиск. Уявлення про це дає нам *норма додаткової вартости.* Під нормою додаткової вартости ми розуміємо відношення додаткової вартости до змінного капіталу, або кажучи інакше, відношення неоплачуваної додаткової праці до доконечної праці. У нашому прикладі норма додаткової вартости буде така:

$$\frac{\text{250 крб. додат. вартости}}{\text{250 крб. змін. капіталу}} = 100\%$$

Коли норма додаткової вартости рівна 100%, то це значить, що праця робітника ділиться на доконечну та додаткову працю рівно, що додаткова вартість своєю величиною рівна змінному капіталові, що робітникові сплачується тільки половину витраченої від нього праці, а другу половину привласнює капіталіст.

Капіталістична промисловість Росії (в межах теперішнього Союзу РСР, тобто без Польщі тощо) 1913 р. випродукувала всього товарів на суму 5.621 млн. крб. Всі витрати на сировину, паливо, спрацювання машинного устаткування тощо становили 3.664 млн. крб. Відлічивши суму всіх цих витрат з усієї вартости випродукуваних товарів, ми матимемо чималеньку суму на 1.957 млн. крб.

Це і є та нова вартість, що її випродукувала своєю працею робітнича кляса Росії за рік. Скільки дістала з цієї суми робітнича кляса і скільки припало капіталістам — фабрикантам, землевласникам, торговцям тощо?

Як заробітну платню робітникам і службовцям сплачено всього 983 млн. крб., тобто близько половини того, що випродукували робітники. Решта цінности на суму 974 млн. крб. становить собою всю ту масу додаткової вартости, що її виробила робітнича кляса. Ця сума — джерело всіх нетрудових добутків, почина-

ючи від мільйонних кушів металюргійних, вугільних акційних товариств і кінчаючи випадковим виграшем дрібного біржового грача.

Таким чином пролетаріят Росії випродукував цінностей кругло на 2 млрд. крб., а одержав тільки 1 млрд. Ясніснько, що капітал пограбував робітників, загарбавши у них половину того, що вони випродукували.

Два способи збільшувати додаткову вартість.

Цілком ясно, що кожен капіталіст хоче одержати по змозі більше додаткової вартости: адже саме для цього він увесь город городить. Яким способом він домагається своєї мети?

Найпростіше було б найняти більше робітників і поширити продукцію. Коли сотня робітників продукує додаткової вартости на 250 крб., то 200 робітників дадуть нашому капіталістові вже цілих 500 крб. Проте, щоб поширити продукцію в два рази, треба мати додатковий капітал. Коли фабрикант має додаткові гроші або взагалі кошти, він, певна річ, так і зробить. Це дуже просто і ясно.

Проте, все питання в тому, яким способом збільшити додаткову вартість за незмінної величини витраченого капіталу. Тут перед капіталістом два шляхи.

Ми бачили, що робітний день поділяється на дві частини — на оплачену, доконечну працю, і на неоплачену, додаткову. Припустімо, робітник працює 12 годин: доконечна праця становить 6 годин, а решта 6 годин припадає на додаткову працю. Вибразімо наш робітний день за допомогою лінії, де кожний поділ є рівний одній годині.

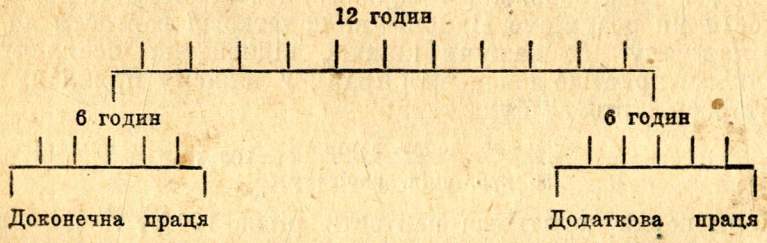

За такого стану капіталіст може збільшити одержувану додаткову вартість насамперед *збільшуючи увесь робітний день.* Що доконечна праця лишається незмінна, то частка й розміри додаткової праці зростуть. Хай, скажімо, робітний день збільшено на 2 години. Тоді ми матимемо таку-о картину:

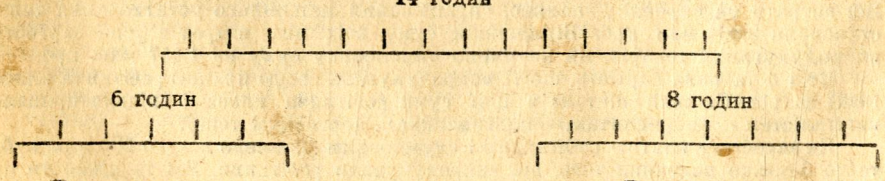

У цьому разі ми матимемо зростання *абсолютної* додаткової вартости: обсяг додаткової вартости зростає в наслідок *абсолютного* збільшення всього робітного дня.

Та є й інший спосіб збільшити додаткову вартість.

Який вигляд матиме наш робітний день, коли фабрикант добере способу зменшити розміри доконечної праці? Відповісти на це не важко. Хай, скажімо, доконечну працю зменшено до 4 годин. Тоді робітний день матиме такий вигляд:

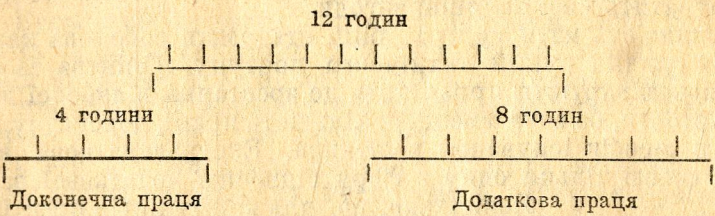

У цьому разі зросла *відносна* додаткова вартість: обсяг додаткової вартости зростає за незмінної довжини робітного дня виключно в наслідок того, що змінилося *відношення* між працею додатковою і доконечною. Раніш це відношення було 6 6, а тепер 8 : 4 — в наслідок скорочення доконечної праці.

Яким способом знижується, проте, розмір доконечної праці? Розвиток техніки підвищує продуктивність праці. На продукцію засобів існування робітника витрачається менше праці, ніж перше. Вартість цих засобів знижується. Через це знижується й вартість робочої сили, зменшуються розміри доконечної праці, зростає відносна додаткова вартість.

Щоб знизити розміри доконечної праці, капіталісти притягають до виробництва жінок і дітей робітників. Тоді вся робітникова родина одержує разом приблизно стільки ж, скільки раніш одержував сам тільки голова родини.

Коли з розвитком техніки завдання робітника сходить тільки на те, щоб стояти за варстатом, наглядати за ним і виконувати дуже нескладні операції, дорослого робітника можна без шкоди замінити на підлітка або жінку. Капіталісти віддають перевагу цьому видові праці через дешевину її: звичайно жінці-робітниці платять не більше від половини того, скільки одержував би чоловік на її місті. Працю підлітків оплачується ще гірше.

Екстрадодаткова вартість.

Окремо треба відзначити ще такий-о спосіб підвищувати відносну додаткову вартість, що його вживають капіталісти. Кожен капіталіст прагне геть усякими способами збільшити свої бариші. Для цього він заводить усякі удосконалення, що здешевлюють продукцію. Для цього він вживає нові машини, заводить нову техніку, що підносить продуктивність праці. Доки технічне вдосконалення, що його завів капіталіст, ще невідоме решті підприємців тієї самої галузі, він одержує екстразиск, екстрадо-

даткову вартість. Товар йому коштує дешевше, а продає він його за ту саму ціну або незначно її знизивши.

Проте, найчастіше окреме підприємство недовго має таку перевагу. Нову техніку заводять і інші підприємства. Що вартість товарів визначає пересічна суспільно-доконечна праця, то загальне поширення технічної новини спричиниться до спаду вартости кожної одиниці товару (наприклад, кожного виробленого паровоза або видобутого пуда вугілля). Окреме підприємство втратить свої колишні вигоди.

Можливість мати екстрабариш становить собою за капіталізму найдужчий рушій технічного поступу. Гонитва за екстрадодатковою вартістю призводить до зростання відносної додаткової вартости, бо вона зменшує кількість праці, доконечну на продукцію засобів існування робітника. Екстрадодаткова вартість являє собою тільки одну з форм відносної додаткової вартости.

Боротьба навколо робітного дня.

Ясніснько, що для капіталістів простіше підвищувати свій бариш збільшуючи абсолютну додаткову вартість. На це не треба ніякої нової техніки, на це треба тільки здовжити робітний день. І справді капіталісти завжди прагнуть здовжити робітний день до меж можливого. Коли б вони мали на те силу, вони примусили б робітників працювати більше як 24 години на добу.

Проте, здовження робітного дня має свої природні межі. Крім того робітництво ставить йому дедалі більший опір. Тим то капіталісти не можуть обмежуватися гонитвою за абсолютною додатковою вартістю. Вони поруч цього розгортають боротьбу за відносну додаткову вартість, що обіцяє їм необмежені можливості.

На світанку капіталістичного ладу в усіх країнах панує надзвичайно довгий робітний день. Техніка ще квола, а головне — робітнича кляса розпорошена і небоєздатна, а тому скрізь домінує продукція абсолютної додаткової вартости.

Інколи робітний день становить мало не цілу добу. Робітник має пару-дві години на сон, а решта його часу належить капіталістові. Легко уявити собі, як позначається такий хижацький визиск робочої сили на житті й побуті робітничої людности. В англійській текстильній промисловості, наприклад, за 90 років вимерло дев'ять поколінь робітників, тим часом як серед іншої, не робітничої людности змінилося тільки три покоління. У багатьох країнах непомірно довгий робітний день і тепер не рідкість.

У Китаї, наприклад, на багатьох фабриках працюють по 16—18 годин; навіть під землею, у вугільних копальнях, робітний день непомірно довгий. До того ж такий робітний день заведено не тільки для дорослих чоловіків, а також для жінок і дітей— мало не немовлят.

„У капіталістичному суспільстві, — каже Маркс, — дозвілля

однієї кляси створюється через повернення всього життя має на час робітний".

Щойно пролетаріят стає до боротьби для поліпшення свого становища, він виставляє вимогу *обмежити робітний день*, як одну з перших своїх вимог. Закони про обмеження дитячої праці та довжину робітного дня для дорослих з'являються в найстаріших капіталістичних країнах тільки в 40-х роках минулого сторіччя (в Англії, а потім і у Франції). Робітниче законодавство скрізь з'являється тільки після запеклої боротьби робітничої кляси. Буржуазна держава, боронячи інтереси всієї кляси капіталістів загалом, згоджується видати подібні закони, з одного боку, під натиском робітничого руху, а з другого боку — з міркувань про потребу зберегти робітничу людність, бо без робітників нема й баришів для капіталістів.

Після війни, коли хвилі робітничого руху загрожували самому існуванню капіталізму, буржуазія в багатьох країнах поступилася. 1919 р. укладено навіть особливу угоду в Вашінґтоні про заведення 8-годинного дня в міжнародньому маштабі. Дальших років, коли капітал перейшов у наступ, поступки здебільшого забрано назад. Тепер скрізь триває похід капіталістів проти 8-годинного дня, а в багатьох країнах його вже зліквідовано.

Дуже часто продукція робітника за скорочення робітного дня не тільки не спадає, а навіть підвищується. Багато дехто твердять, що за 8-годинного дня продукція ані трохи не менша, ніж за довшого робітного дня.

Робітник працює менше число годин, зате він працює значно *інтенсивніше*.

Інтенсивність праці.

Одним з улюблених способів витискувати якнайбільше додаткової вартости у багатьох капіталістів є піднесення інтенсивности праці. Можна зробити так, щоб за однаковий час робітник витрачав значно більше праці, значно більше енерґії, ніж раніше. В такому разі й та вартість, що її він продукує, буде більша; зросте, отже, й додаткова вартість, що припадає капіталістові.

За машинової продукції інтенсивність праці часто збільшують тим, що прискорюють хід машин. Робітник мусить напружуватися, щоб устигнути за прискореним ходом свого варстату. Хто не встигає, той вилітає геть. Крім того, капіталісти намагаються особливими способами оплати спонукати робітників працювати якнайінтенсивніше.

Надмірна інтенсивність праці відбивається на здоров'ї та житті робітника однаково згубно, як і надмірно довгий робітний день. Коли закон обмежує тривалість робітного дня, капіталісти мають чудовий „вихід" у безмежному підвищуванні інтенсивности праці. На більшості капіталістичних підприємств інтенсивність праці така висока, що робітник передчасно втрачає

свою працездатність, передчасно старіє, хворіє на різні хвороби. Інтенсифікація (тобто підвищення інтенсивности) праці являє собою для капіталістів випробований спосіб підвищувати ступінь визиску робітника, дедалі більше поневолювати його.

Рабство найманої праці.

Нема нічого огиднішого від того буржуазного лицемірства, що твердить про „рівність" багатого та бідного, ситого й голодного, дармоїда і виснаженого працею робітника. На ділі кощава рука голоду гонить робітника в неволю до капіталіста ще міцніше, ніж цього можна було б домогтися десятками найсуворіших законів.

Маркс каже: „Римського раба було приковано ланцюгами — найманого робітника невидимими нитями прив'язано до його власника. Та тільки цей власник — не окремий капіталіст, а кляса капіталістів". І справді, нерідко робітник може піти з одного капіталістичного підприємства, але тільки на те, щоб потрапити до іншого підприємства, належного токому самому капіталістові.

Останнім часом капіталісти за кордоном зняли шалене цькування проти Радянського союзу під прапором боротьби проти примусової праці. Важко уявити собі щось огидніше, як виступ сучасних рабовласників проти єдиної в світі вільної соціялістичної країни під прапором боротьби за волю праці. Кожен знає, що Радянський союз — єдина в світі країна, де покладено край рабству найманої праці, де величезні маси трудящих уперше в історії людства мають змогу розумно й вільно працювати на себе самих, на добро всього суспільства. Капіталісти та їхні прислужники, бажаючи пошкодити успіхам соціялістичного будівництва в СРСР, оповістили війну тим товарам, що ми вивозимо за кордон. На наших лісозаготівлях у Північному краю, — заявляють вони, — вживається примусової праці ув'язнених, повисиланих куркулів тощо. На ділі працю ув'язнених і куркулів використовується на Півночі, але зовсім не на лісозаготівлях, а на прокладенні шляхів, копанні каналів тощо. Багато безробітних, що гинуть з голоду в капіталістичному „раю", охоче помінялися б місцями навіть з цими ув'язненими, що мають 8-годинний робітний день, пристойну оплату праці, достатнє постачання потрібних речей.

Проте, справжню невільницьку рабську працю маємо в усьому капіталістичному світі. То дарма, що ця праця зовнішньо вільна і цим відрізняється від старих форм рабства. Головне в тому, що трудящі маси поприковувані невидимими ланцюгами до непідсильної, осоружної праці, результати якої повертаються на дальше поневолення їх, на зміцнення капіталістичного рабства. „Батога пригінчого над рабами замінено на штрафну книгу наглядача", — казав Маркс про капіталістичні підприємства. Безперечно, що штрафна книга наглядача — вічна загроза вилетіти на вулицю, загинути від безробіття — діє на сучасних підневільних працівників капіталу не менше, ніж батіг пригінчого.

Та й батіг пригінчого в сучасних капіталістичних країнах у жадному разі не рідкість. У низці країн, а надто в колоніях, квітне на благо капіталові справжнісінька рабська праця. Капітал досить наживається на „вільній“ найманій праці. Але там, де умови підхожі, він ані трохи не цурається й справжньої рабської праці.

Це доводить сила-силенна фактів. У передових країнах капіталу квітнуть справжнісінькі форми рабства. Так, в Англії з трьох з половиною мільйонів безробітних над мільйон не дістають допомоги від держави. Вони звертаються до так званих „Бюр громадської допомоги“, до „робітничих будинків“ або ночліжки. У всіх цих інституціях порядок такий, що той, хто дістав допомогу мусить відробити відповідне число годин.

Ось як описується злигодні 16 безробітних, що потрапили до однієї з „трудових колоній“.

„Приїхавши до Белмонту, їх негайно попереодягнено в форму, щось на взірок тієї, що видають карним злочинцям... Багацько з тих, що були в колонії, були дефективні, майже божевільні. До їжі не можна доторкнутися. Один робітник показав мені шматок хліба, видаваного в колонії, і заявив; „Хліб воєнного часу був чудовий проти цієї гидоти“... Під час їжі мешканцям цієї рабської колонії не дозволяють розмовляти. Тиші додержують спеціяльні наглядачі. 16 безробітних просили дозволу вийти з будинку після роботи. Завідувач прийняв кожного окремо й заявив, що виходити не дозволено. Коли вони надумають піти геть, їм доведеться рушити до Лондону пішки, а дальше видавання допомоги припинять, доки вони не повернуться. Інший товариш повідомив, що грошей за роботу вони не одержують, але за доброї поведінки їм видають талони $2^1/_2$ шіл. (1 крб. 25 коп.), що їх можна обміняти в буфеті „Я й інші,—пише він, — мусіли залізти на городи й красти городину, щоб угамувати голод“.

Французька буржуазія використовує дуже багато чужоземних робітників, як уже згадувано вище.

Прибулих до Франції, чужоземних робітників розміщують у концентраційних таборах, тобто в бараках за колючим дротом. Такі табори пороблено в Тульоні для поляків, у Модані — для італійців, в Ендеї та Перпіньяні — для еспанців і т. д. Замкнені в таборі робітники не мають права виходити з нього, доки за ними не з'являться аґенти з підприємств. Чекати на цих аґентів доводиться по кілька днів, іноді цілі тижні.

Чужоземні робітники у Франції фактично позбавлені волі пересуватися. Вони живуть під постійною загрозою вислання. Їм надзвичайно важко ставити опір своїм наймачам і тому вони мусять працювати на найкабальніших умовах. У листопаді 1926 р. уряд Пуанкаре видав декрета, що забороняє сільськогосподарському робітникові-чужоземцеві йти геть із села і наймthemся на промислові підприємства.

В одному з промислових районів Франції, коло Ліону, великі капіталістичні кампанії поустатковували робітничі селища, заселені як чужоземними робітниками, так і французами. Селища ці оточено мурами і на ніч їх замикають. Туди входять мов до в'язниці; варта коло входу не пропускає нікого без дозволу. Нема чого й казати, що в цих селищах робітників віддано на цілковиту поталу підприємцям і зовсім відрізано від решти світу.

Капіталістична адміністрація втручається до всіх дрібниць побуту робітників, „улаштовуючи" навіть шлюби між ними.

Трапляються у Франції й прямі випадки работорговлі. Про один з таких випадків розповідається в звіті іспанської секції французької комуністичної партії.

„Один еспанець, Марселіно Ґонсалес на ім'я, що живе в Сопої, в департаменті Люари, торгує дітьми від 12 до 16-літнього віку, продаючи їх на французькі гути. У цієї особи є в Еспанії аґенти, що об'їздять найбідніші райони та вербують діти, запевняючи батьків, що хлоп'ята поїдуть до Франції вивчати будь-яке ремество Місцева еспанська влада підробляє документи—записи про народження деяких дітей, щоб обійти закон, за яким працю дітей молодших від 14 років заборонено.

Марселіно Ґонсалес улаштував у Сопої дитячу колонію, де містяться 60 дітей. Такі самі колонії є в Руані, в Ле-Трепорі, Рамбульє тощо. На гутах дітей примушують працювати по 11-12 годин за мізерну зарплатню, якої вони до того ж і не бачать, бо работорговець Ґонсалес одержує її сам за них. Дітей Ґонсалес розміщує в дерев'яних бараках у найжахливіших санітарних і гігієнічних умовах. Діти сплять по троє й по четверо на одному ліжку в найобурливішій тісноті. Мають вони огидний харч, а за одяг і взуття потрібні їм, мусять платити. Визиск малолітніх набирає нечуваних розмірів.

Нема чого й казати, що цей самий Ґонсалес, прибувши кілька років тому до Франції без нічого, тепер має власного будинка, авто, і влада ставиться до нього з великою пошаною".

В Америці дуже поширена рабська праця робітників-негрів. Там є близько 12 млн. негрів; більшість із них є робітники та дрібні селяни. Після формального скасування рабства 1863 р. більшість негрів-робітників потрапили в кабальну залежність до своїх господарів.

У південних штатах поміщик дає негритянській родині клапоть землі, харч, насіння й реманент до збору нового врожаю. Орендар повинен увесь урожай здати поміщикові, хто з уторгованих грошей поверне вартість своїх витрат. Але поміщики завжди дурять і обраховують негрів так, що ті потрапляють в неоплатну кабалу до своїх господарів.

Коли негр збере сто паків бавовнику, що їх буде продано на ринку за 600 долярів, то поміщик зажадає з нього 800 долярів, нібито витрачені на нього. Коли негр заплатить йому всі свої вторговані гроші, то він усе ж завинить йому ще 200 долярів і муситиме відновити договора на старих умовах. Це шахрайство ведеться рік-у-рік. Коли негр звертається до суду, його ніхто не слухає: слов білої людини не можуть заперечити слова чорної. Поміщики — це не тільки господарі в межах своєї власної плянтації, вони мають необмежену владу в цілій громаді, і коли вони кажуть що перед лицем правосуддя, це стає законом. На півдні поміщик сам диктує ті умови, як мають працювати негри. А коли негр наважиться повстати проти незаконних дій господаря і втече, то за ним негайно починає полювати поліційна зграя із спеціяльно вимуштруваними псами. Спійманого негра вважають або за волоцюгу, або за дезертира і негайно повертають назад до поміщика.

Вживається й інших способів, щоб забезпечити поміщиків дешевою робочою силою, вживаною на найкабальніших умовах.

Коли поміщикові потрібна робоча сила, він заявляє про це місцевому судді, після чого поліція заарештовує скільки треба робітників-негрів. Проти заарештованих ставлять усякі вигадані обвинувачення. Суд присуджує їх до штрафу і негри, не маючи з чого сплатити штраф, мусять іти в неволю до поміщика, що сплачує за них належну суму, вираховуючи її потім з їхнього заробітку.

Але найжахливіших форм набирає примусова праця в колоніях, де імперіялісти повертають тубільну людність у справжнісіньке рабство. На копальнях і руднях, на плянтаціях і шляхах колоніяльних країн широко вживається примусової праці.

У Південній Африці на негрів, що працюють у промисловості, поширюється „закон про господарів і слуг". Коли негр утече від господаря, що не по-людському з ним поводився, то йому не буде куди подітися. У нього скрізь питають паспорта, де свідчиться про те, що він як слід працював у европейця. Коли у нього в паспорті не все гаразд, його заарештовують і повертають старому господареві абож примушують працювати на другого.

У гірничій промисловості, а надто на золотих та діямантових копальнях, тубільні робітники живуть в особливих житлах, пообгороджуваних колючим дротом За ввесь час свого найму негр не має права покинути цю в'язницю. До житла не пускають нікого з сторонніх; його ввесь час охороняє озброєна варта. Пересічний заробіток негра-робітника становить менше від карбованця на день, до того ж на своїх харчах. За цю платню він гне спину від 12 до 14 годин на день.

І в інших африканських колоніях вживається найлютіших способів визиску. На рудні та копальні вербувальники звичайно приводять завербованих робітників позв'язуваними. Працюють тут під охороною озброєних пригінчих. Вербуючи нещасних тубільців звичайно напувають і п'яних примушують підписувать контракта, якого тубілець до того ж найчастіше й не розуміє.

Рабство супроводить здебільшого цілком одверта работорговля; за приклад можуть бути Португальська Африка (Анґоля) або „незалежна республіка" Ліберія, цілком підлегла капіталові ПАСШ, де навіть довідники подають пересічні ринкові ціни рабів (3—4 ф. ст. за жінку і 5 ф. ст. за хлопчика).

Поруч одвертого рабства квітне ще боргове рабство. Суть його, як пояснив ще Маркс, у тому, що „через позики, що їх належить відробити, при чому зобов'язання переходять з покоління в покоління, не тільки окремий робітник, а й уся його родина стає спадковою власністю іншої особи та його родини".

ЗАПИТАННЯ

1. Що змушує робітника продавати свою робочу силу?
2. Від чого визначається вартість робочої сили?
3. Яка ріжниця між робочою силою та працею?
4. Що таке капітал?
5. Що більше: постійний чи основний капітал?
6. Чим виміряється ступінь визиску робітника?
7. Які є способи збільшувати відносну додаткову вартість?
8. У чому полягає початкове нагромадження капіталу?

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ЗАРОБІТНА ПЛАТНЯ Й АБСОЛЮТНЕ ЗУБОЖІННЯ РОБІТНИЧОЇ КЛЯСИ ЗА КАПІТАЛІЗМУ

У цьому розділі ми обізнаємося з тим, як оплачується за капіталізму робітників, як змінюються величина та форми заробітної платні, як капіталісти дедалі більше поневолюють робітників.

Вартість робочої сили й ціна її.

За капіталізму робітник продає свою робочу силу капіталістові. Капіталіст наймає робітника й примушує його працювати на своєму підприємстві. Робітник одержує заробітну платню. Оце і є купівля-продаж робочої сили.

Але робоча сила — товар особливого роду. Купівля та продаж робочої сили становлять основу стосунків між капіталістами та робітниками — між двома основними клясами капіталістичного суспільства. Вартість робочої сили, як ми вже знаємо, визначається вартістю засобів існування робітника. Проте, треба мати на увазі, що капіталісти завжди намагаються знизити розмір заробітної платні нижче від цього рівня. За капіталізму життя робітника ніхто не забезпечує. Часто він лишається зовсім без роботи і мусить умирати з голоду. Та й тоді, коли він має роб ту, його оплата геть не завжди достатня, щоб задовольнити найневідкладніші потреби.

Вартість робочої сили визначається вартістю засобів існування робітника. Але ж як визначаються доконечні засоби існування? Ясніснісінько, що засоби існування робітника, обсяг їх, характер їх залежить від цілої низки моментів. Що більше розвивається техніка та культура, то більші стають потреби робітників. Усупереч іншим товарам визначення вартости робочої сили включає в себе історичний і моральний моменти. Вартість товару, виражена на гроші, є його ціна. Ціна товару, як ми вже знаємо, завжди хитається довкола вартости його. Заробітна платня — це особлива форма ціни товару „робоча сила". Зрозуміло, що рівень заробітної платні хитається довкола вартости робочої сили. До того, ж, відмінно від інших товарів, тут хитання маємо переважно вниз від вартости.

Заробітна платня приховує відношення визиску.

Ми бачили, що праця найманого робітника в капіталістичному підприємстві складається з двох частин: з оплаченої, доконечної праці і неоплаченої — додаткової. Проте, коли капіталіст збільшує робітникові його заробітну платню, він не каже тут, що заробітна платня становить винагороду за доконечну працю, тим часом як додаткову працю робітника без відплати привласнює підприємець. Навпаки, заробітну платню завжди виплачується в такій формі, немов би оплачено всю робітникову працю.

Ось забійник одержує відрядну заробітну платню. За кожну тонну вугілля, вивезену із забою, йому платять один карбованець. Вибиваючись із сили, він за день виробляє стільки, що ледве стає на хліб. Хай він спробує зазначити вуглепромисловцеві, що такий визиск є несправедливий. Той, коли буде в доброму гуморі й захоче побалакати з робітником, пояснить йому:

„Ти дістаєш карбованця за тонну, більше від цього не платять ні на сусідній копальні, а ніде інде. Ти дістаєш справедливу ціну. Більше твоя праця не варта. Ось спробуй, вироби більше вугілля, тоді й заробіток твій збільшиться".

Виходить хибне уявлення, ніби робітник дістає якраз ту вартість, яку він продукує.

Аж ось приятель нашого забійника працює тут же таки поруч на хемічному заводі. В дуже шкідливих умовах він мусить працювати 9 годин на день і за це має 25 крб. на місяць. Як він може дізнатися, що господар заводу визискує його? Хай він заявить про це господареві. Той відповість, ані трохи не засоромившися.

„Ось що, голубе. Ти дістаєш стільки, скільки дістає всякий інший на твоєму місці. Тепер багато безробітних розгулюють по нашому району без хліба й без притулку. Кожен із них згодиться працювати на тих умовах, як працюєш ти, а дістаєш ти цілком справедливу винагороду, більше від цього ти не продукуєш. А втім, коли бажаєш: попрацюй обидві зміни — одержиш в два рази більше. А за 9-годинний день ти виробляєш не більше як 25 крб. на місяць. Платити того більше нема жадної рації".

І справді — як довідається робітник, скільки вартости продукує він за день для свого господаря? Адже на заводі 9-тигодинний робітний день не поділено так, щоб було видно: оцей-о час я відробляю свою заробітну платню, а ці години — працюю на господаря. Всі години роботи однакові. А тут ще є змога збільшити свій заробіток удвоє — щоправда, збільшивши удвоє свій робітний день. Такий момент може вкінець сплутати всі карти; виходить ніби й справді капіталіст платить тобі стільки, скільки ти заробляєш та скільки продукуєш вартости.

Отак-о прикривається капіталістичний визиск. А тут на поміч стають усі сили морального поневолення мас. Церква запевняє, що земні порядки — від бога і що всяка думка про зміну їх є гріх. Капіталістичні газети, буржуазна наука, вистави по театрах та кіно, література й мистецтво буржуазії — все це затемнює суть визиску, все це намагається подати справу так, ніби збагачення капіталіста однаково природне й неминуче, як соняшне світло та ясний літній день.

„Форма заробітної платні стирає всякі сліди поділу робітного дня на доконечну та додаткову, на оплачену й на неоплачену працю. Всяка праця видається оплаченою працею. За панщинної праці праця селянина-кріпака на себе самого і примусова праця його на поміщика розрізняються між собою як найвідчутніше, в просторі і в часі. За рабської праці навіть та частина робітного дня, коли раб сплачує тільки вартість своїх власних засобів існування, коли він фактично працює тільки на самого себе, видається працею на господаря. Вся його праця видається неоплаченою працею. Навпаки, за системи найманої праці навіть додаткова або неоплачена праця здається оплаченою" (*Маркс*).

Зростання капіталістичного визиску.

У міру того, як розвивається капіталізм, визиск робітничої кляси зростає. Зростає частка капіталістів, зменшується частка робітника за розподілу продуктів, вироблених працею робітника. Числа щодо деяких капіталістичних країн яскраво змальовують цю картину. Візьмімо Англію. Коли ми рахуватимемо

за 100 одиниць кількість вартостей, випродукованих у країні (так званий національний добуток), то та частка, що її одержує робітнича кляса, змінювалася так:

Роки	Величина національного добутку на млн. ф. ст.	Сума зарплатні на млн. ф. ст.	Частка робітн. кляси в нац. добутку (на проц.)
1843	515	235	45,6
1860	832	392	47,1
1884	1.274	521	41,4
1903	1.710	655	38,3
1908	1.844	703	38,1

Або ось, скажімо, як змінилося співвідношення між заробітком робітника та вартістю тих продуктів, що він продукує в Америці:

На карбованці

Роки	Пересічний річний зароб. фабричн. роб.	Вартість річного продук. на 1 робітн.
1850 . . .	480	2.065
1870 . . .	733	4.000
1900 . . .	850	4.754

Робітникова частка невхильно йде на зниження.

А заразом, певна річ, неухильно зростає частка капіталістичних кляс у народньому добутку всієї країни. Що втрачає робітнича кляса, те виграють капіталісти.

Ленін в одній статті, написаній перед війною, подає такі-о числа, що характеризують зубожіння робітничої кляси. В Німеччині за відрізок часу з 1880 до 1912 р. заробітна платня робітників підвищилася пересічно на 25%, а вартість життя за цей час подорожчала щонайменше на 40%. Ленін особливо відзначає, що так діється навіть у такій багатій і передовій країні капіталізму, як Німеччина, де становище робітників нєзрівняно краще, ніж у Росії, завдяки вищому культурному рівневі, завдяки волі страйків і спілок, завдяки політичній волі мільйонів членів професійних спілок, мільйонів читачів робітничих газет.

Ленін робить із цього такий-о висновок:

„Робітник убожіє *абсолютно*, тобто стає просто таки бідніший проти попереднього, мусить жити гірше, харчуватися бідніше, більше недоїдати, тулитися по підвалах і горищах. Порівняна частка робітників у капіталістичному суспільстві стає чимраз менша, бо чимраз швидше багатіють мільйонери... Багатство зростає в капіталістичному суспільстві неймовірно швидко, поруч озлиднення робітничих мас".

Таке становище в найбагатших капіталістичних країнах світу, де робітники вже багато чого домоглися своєю боротьбою і де капіталісти мають змогу поступатися робітникам, ді-

стаючи величезні зиски з колоній. Зрозуміло, що у відсталих країнах, у колоніях, куди капітал приходить за наживою, визиск робітників зростає ще швидше.

Ми бачимо, отже, що капіталістичний визиск неухильно зростає, провалля між робітничою клясою та буржуазією дедалі глибшає.

Угодовці всіх країн не вгаваючи базікають про пом'якшення клясових противенств, про потребу громадянського миру між клясами, про можливість для робітничої кляси домогтися кращого становища і за капіталізму. Робітнича кляса убожіє не тільки відносно (рівняючи з нестримним зростанням зисків буржуазії), а й абсолютно. Робітникам навіть у найбагатших країнах капіталізму доводиться харчуватися гірше, жити у великій тісноті, терпіти чимраз більші нестатки. Заразом безупинно зростає інтенсивність праці робітника. Робітникові доводиться за одну годину витрачати набагато більше енергії, ніж минулих років. Надмірно інтенсивна праця, постійне підганяння, швидко виснажують організм робітника. Тим то не тільки не можна говорити про пом'якшення клясових противенств, а навпаки — ці противенства неминуче загострюються, неминуче зростають.

Безробіття та резервна армія праці.

Із зростанням капіталізму збільшується безробіття, зростає так звана „резервна (тобто запасна) армія праці", що постачає капіталістам вільні робочі руки, коли треба поширити продукцію або коли старі робітники відмовляються працювати на старих умовах. Погляньмо, як це діється.

Капіталізм постаючи має на ринку досить вільних найманих робітників. Це — поруйновані селяни, кустарі та робітники, що позбулися своїх засобів продукції. Вони ладні працювати на капіталіста, аби тільки він давав їм змогу якось прожити. Певний запас вільних робочих рук треба щоб був готовий. Тільки тоді може постати капіталістична продукція, уґрунтована на визиску найманої праці.

До чого призводить дальший розвиток капіталізму?

Ми вже бачили, що капіталізм розвиваючися своєю конкуренцією давить дрібну продукцію кустарів і ремісників. Руйнуються й селяни і хоч-не-хоч мусять кидати свої насиджені місця, йти в неволю до капіталу. Капіталістична продукція зростає, відкриваються нові фабрики та заводи, забираючи нові маси робочих рук. Руйнуючи дрібних продуцентів, капітал забирає їх до себе як найманих робітників.

Витискування робітників машиною.

Але поруч цього відбувається інше явище. За капіталізму безупинно удосконалюється й кращає техніка продукції. А в чому полягає поліпшення техніки, в чому сенс усякого нового винаходу? В тому, що воно здешевлює продукт, заміняючи

працю людини роботою машини. Таким чином з розвитком техніки на продукцію однакової кількости товару треба значно менше робітників. Машини витискують робітника. Машини примушують робітників працювати інтенсивніше. Це так само призводить до витиснення частини робітників з продукції. Тому на світанку капіталізму, коли робітники ще не догадалися, де їхній справжній ворог, вони часто всю свою лють на сущі порядки повертали проти машини. Робітники під час страйків і заколотів насамперед руйнували машини, вважавши їх за головного причинця свого жахливого стану.

Заводячи нові машини, викидаючи на вулицю робітників, кого ці машини заступають, капіталісти знову й знову утворюють безробіття. Посилюючи інтенсивність праці, вони також збільшують число безробітних. Певне число робітників стає зайве. Ці робітники не мають де прикласти свою працю. Вони складають резервну армію робітників. Значення цієї армії величезне. Постійні вільні кадри безробітних дають капіталістам найсильнішу зброю в боротьбі з робітничою клясою. Безробітні звичайно ладні працювати на яких хоч умовах: перед загрозою голодної смерти їм вибирати нема з чого. Отже безробітні тиснуть на рівень життя тих пролетарів, що мають роботу. Друге значення резервної робітничої армії в тому, що вона постачає вільні руки першого-ліпшого моменту, коли умови ринку вимагають поширити продукцію,— тоді багато тисяч безробітних знову знаходять собі роботу, фабрики та заводи збільшують число своїх робітників. Безробіття тимчасово меншає. А далі капіталісти знову заводять удосконаленіші способи продукції і знову тисячі робітників опиняються на вулицях.

Таким чином капіталізм однією рукою дає роботу масам нових робітників, що приходять з-поміж руйнованих дрібних продуцентів, а другою рукою залишає без шматка хліба тисячі й десятки тисяч робітників; їх заступають машини в міру поступу капіталістичної техніки.

Загальний закон капіталістичного нагромадження.

Це постійне витискування робітників машиною, що відбувається поруч розвитку капіталізму, утворює в капіталістичних країнах так зване „відносне перелюднення". Сотні тисяч людей мусять рік-у-рік виїздити із своїх країн, бо вони там стають „зайві" і не мають жадної надії дістати роботу. Післявоєнних років становище стало ще гірше. Ті країни, куди раніш виїздили переселенці, тепер заборонили в'їзд.

Промислова резервна армія і зростання її мають величезний вирішальний вплив на все становище робітничої кляси. Зростають злидні, непевність завтрашнього дня, знижується заробітна платня. Все це неминучі наслідки капіталістичного нагромадження. В міру того, як капіталісти нагромаджують капітал, поширюють продукцію, заводять щораз нові машини,

серед робітничої кляси зростають злидні та безробіття. В цьому полягає загальний закон капіталістичного нагромадження, що його відкрив Маркс,— закон, що має величезну вагу для розуміння капіталізму, для визначення того напряму, як розвивається капіталізм.

Маркс так визначає загальний закон капіталістичного нагромадження:

„Що більше є суспільне багатство, функціональний капітал, розміри й енергія зростання його, а отже — що більша є абсолютна величина пролетаріяту та продуктивна сила його праці, то більше є відносне перелюднення або промислова резервна армія. Вільна робоча сила розвивається в наслідок тих самих причин, як і сила поширення капіталу. Отже, відносна величина промислової резервної армії зростає рівнобіжно з зростанням сил багатства. Але що більша ця резервна армія рівняючи з активною робітничою армією, то більше є постійне перелюднення, чиї злидні зворотно пропорційні стражданням його праці. Нарешті, що більші є злидарські верстви робітничої кляси та промислова резервна армія, то більший є офіційний, визнаний від влади павперизм. Це абсолютний загальний закон капіталістичного нагромадження. Подібно до всіх інших законів, він модифікується багатьма складними моментами, аналіза яких сюди не стосується".

З приводу цього закону Маркс далі каже:

„Закон, що за ним у наслідок поступу продуктивности суспільної праці дедалі більшу масу засобів продукції можна пускати в рух з дедалі меншою витратою людської сили,— цей закон на базі капіталізму, де не робітник застосовує засоби праці, а засоби праці застосовують робітника, виражається в тому, що чим вища є продуктивна сила праці, то більший є нагніт робітників на засоби їхньої роботи, отже — то ненадійніша доконечна умова їхнього існування: продаж власної сили для збільшення чужого багатства або для самозростання капіталу. Таким чином зростання засобів продукції та продуктивности праці, більш швидке, ніж зростання продуктивної людности, має капіталістичний вираз навпаки,—в тому, що робітнича людність завжди зростає швидше, ніж потреба самозростання капіталу..."

За капіталістичної системи всі методи збільшення суспільної продуктивної сили праці розвивається коштом індивідуального робітника; усі засоби для розвитку продукції обертається на засоби підкорення та визиску продуцента, спотворюють робітника, роблячи з нього негожу людину, принижують його до ролі додатку до машини, з тяжкістю праці відбирають і її змістовність, вивласнюють від робітника духовні сили процесу праці такою самою мірою, як наука поєднується з останньою як самостійна сила; вони перекручують умови, як працює робітник, підбивають його під час процесу праці найдріб'язковішому огидному деспотизмові, ввесь час його життя повертають на робітний час, кидають його дружину та діти під дажаґґернавтового візка капіталу. Але всі методи продукції додаткової вартости є заразом методи нагромадження, і всяке поширення нагромадження, навпаки, стає засобом розвитку цих метод. Із цього виходить, що в міру того, як капітал нагромаджується, становище робітника має гіршати, однаково яка є—висока чи низька — його оплата. Нарешті той закон, що відносне перелюднення, або промислова резервна армія, постійно підтримується в стані рівноваги з розмірами та енергією нагромадження, приковує робітника до капіталу міцніше, ніж Гефестів молот прикував Прометея до скелі. Він зумовлює нагромадження злиднів відповідне до нагромадження капіталу. Отже, нагромадження багатства на одному полюсі є заразом нагромадження злиднів, страждань праці, рабства, неуцтва, здичавіння та моральної деґрадації на противному полюсі, тобто на боці тієї кляси, що продукує свій власний продукт як капітал.

Зубожіння робітничої кляси.

Отже ми бачимо, що в міру того, як капітал нагромаджується, становище робітничої кляси має гіршати. До цього загального погіршення становища пролетаріяту призводить не тільки зниження зарплатні. Зростає й частішає безробіття, дедалі частіше вражаючи кожного окремого робітника, кожного члена окремої робітничої родини. Зростає інтенсивність праці, через що робітник передчасно старіє й стає інвалідом. Знижується той вік, дійшовши якого робітника викидається з капіталістичного підприємства, подібне до того як спрацьовану пару випускається з парової машини.

Капітал підкуповує тільки невеликі групи робітників, повертаючи їх на свої вірні слуги. Постає привілейована верхівка пролетаріяту (тобто поставлена в кращі умови) — робітнича аристократія (панство). Капіталісти оплачують певні верстви висококваліфікованих робітників порівняно високо коштом своїх величезних колоніяльних баришів, коштом ще лютішого визиску переважної більшости робітничої кляси. Ця підкуплена й розбещена від капіталу верхівка робітничої кляси постачає основні сили для зрадницьких соціяль фашистських партій, найпевнішої підпори капіталістичного панування.

Проте, навіть чимала частина високооплачуваних верств робітників відчуває постійну непевність свого становища, непевність завтрашнього дня. Капіталізм неминуче веде до погіршення їхнього стану.

Це доводять, наприклад, такі-о характеристичні розмови дружин робітників, що їх подає один буржуазний економіст. У даному разі мова про дружин порівняно добре оплачуваної і взагалі привілейованої верстви робітників у Сполучених штатах:

„Він не знає, коли його скоротять. Один день прийде додому і гадає, що роботи вже більше не буде, а другого дня гадає, що попрацює ще кілька тижнів".

„Який би він був щасливий, коли б робота була далі. Він живе день-крізь-день і ніколи не знає, буде у нього роб та чи ні".

„Я знаю людей, що з червня сиділи без роботи,— вони зовсім окволіли".

„Ми все збирали гроші, щоб купити будинок, а потім усі свої заощадження повитратили, щоб розплатитися за квартиру, поки він був без роботи".

„Ми позбулись і автомобіля, і будинка".

„Ми себе обмежили якомога щодо їжі, а тепер треба здіймати телефона. У мене тепер сили не стає самій прати, як я це робила, коли він був безробітний. Він чути не хотів про те, щоб зняти телефона. Адже це єдиний наш зв'язок з дітьми".

„Тепер у бакалійній крамниці новий крамар, і ми боїмося, що він не дозволить нам так довго не платити. Коли він востанне став знову на роботу, ми мали в крамниці боргу на 60 долярів".

„Цього року ми зовсім не купували свіжого молока, а брали тільки консервоване (а у нас двоє хлопців, сім і дев'ять років)".

„Йому тепер близько 40, і через десять років він сяде на мілину. Закроювачі, старші за 45 років, не дуже то потрібні. Вони все набирають молодь.

Що ми робитимемо просто не знаю. Алже ми ні копійки не зібрали".

Проте, становище широких верств робітничої кляси багато гірше.

Ось як описує один робітник становище гірників в одному з найбагатших вугільних районів Англії, в Йоркширському районі:

„Гірники тут одержують страшенно низьку зарплатню. Цих днів я проглянув багато розрахункових листів. Після відрахування за квартиру, убезпечення тощо багато з них поприносили додому менше як по 2 шіл. за тиждень роботи. Бувало, коли робітник з великою родиною лишався з 4 пенсами [1]) (8 коп)... Один робітник, пропрацювавши 5 змін, лишився винний конторі ще 2 шіл. 3 пенси (1 крб. 05 коп.)".

У такій багатющій країні, як Англія, величезна частина пролетаріяту мусить жити по закутках, геть непридатних під людське житло.

В одній газеті описується життя робітників в одному з найбільших промислових районів Англії, в Південному Велзі.

„Один із страйкарів пішов зі мною до Клідах-Вейл. Там два ряди будинків, що перебувають у майже неймовірних антисанітарних умовах. У будинках нема водогону, воду доводиться брати з іржавої залізної труби на горі. Вже багато років тому санітарна інспекція заборонила користуватися цією водою. Убиралень нема. Є тільки „параші" в дерев'яних повітках коло будинків. „Параші" спорожнюється раз на тиждень — ближче як за 50 *м* від будинків. В іншому місці є один водогінний ґрант на 25 будинків".

У тій самій газеті пишеться про місто Стівенсон (Шотляндія):

„У будинках нема води, крім тієї, що стікає по стінах, збирається на дахах і протікає під підлогу. Асенізаційний рів не далі як на один метр від дверей... Тут нема ні світла, ні газу, крім того, що проходить через залізничний міст від купи шлаку, насипаного поблизу".

А ось як описує становище робітників редактор однієї газети, що відвідав північно-східній район Чехо-Словаччини:

„Я розмовляв з робітниками, що працюють у каменярні. Їхній заробіток на цій тяжкій роботі становить 20 крон [2]) на день. Я розмовляв із столярами, із старшими робітниками, що працювали на будівельних роботах і в мебльовому виробництві. Їхня денна зарплатня була не більша за 30 крон. При цьому і ті і другі працювали по 10 годин на день. 8-годинний робітний день є й досі в північно-східній Чехії тільки мрією про краще майбутнє".

„Наша зарплатня від години така низька, що за 8-годинного робітного дня ми не могли б жити",— відповідали вони на моє здивування. Але і в найбагатших районах роботу оплачується погано. Там є жінки, що службою в трьох домах заробляють на місяць ледве 500 крон, друкарки, що працюють у конторах за 400 крон, службовці, що одержують місячну зарплатню по 600 крон, урядовці, що бдержують 1200 крон, але при цьому вони мусять платити за квартиру 500 крон; продавці, кому їхньої зарплатні вистачає або на квартиру, або на харч, але не на те й те разом".

Заробітна платня й боротьба робітничої кляси.

Робітники дуже рано почали об'єднуватися в професійні спілки, що борються за поліпшення умов праці та за обмеження нестримного визиску.

Заробітну платню, як ми вже казали, визначає вартість робочої сили. Але, поперше, заробітна платня зазнає чималих хитань, найчастіше вниз від вартости робочої сили, а, подруге,

---

[1]) „Дейлі-Воркер" від 19 січня 1931 р.

[2]) Крона — близько 6 коп.

сама вартість робочої сили дуже змінюється залежно від багатьох моментів.

Між буржуазією та робітничою клясою точиться постійна боротьба за висоту заробітної платні; в цій боротьбі, природно, дуже багато чого залежить від міри об'єднаности та злютованости кожної сторони.

Поки робітники не створили ще професійних організацій, кожен капіталіст має справу з розпорошеною масою. В боротьбі довкола заробітної платні капіталіст в такому разі завжди має вигідніші позиції: коли котрий з його робітників не погоджується на погані умови роботи, він завжди легко знайде йому заступника.

Справа змінюється, коли є клясовий професійний рух. У такому разі капіталістові протистоїть уже не роз'єднана маса окремих, нічим один з одним не зв'язаних робітників. Тепер він мусить мати справу з об'єднанням усіх (або більшости) робітників, що подають однакові вимоги і ставлять однакові умови. Перше капіталіст умовлявся з окремим робітником — тепер він мусить укласти колективного договора з професійним об'єднанням. Умови оплати праці звичайно визначає особлива тарифна угода.

Звичайно, і тоді, коли є професійний рух, капіталісти добирають багато способів боротися проти робітників. Підприємці й собі об'єднуються в „спілки роботодавців". На допомогу капіталістам стають зрадники робітничої кляси — соціяль-фашисти. Керовані від них професійні спілки зривають боротьбу робітників, практикують штрайкбрехерство під час революційних страйків.

Яснісінько, що самою тільки економічною боротьбою професійних організацій робітнича кляса не може визволитися від дедалі більшого визиску капіталу, від дедалі більших злиднів та нестатків. Для цього потрібна цілковита перемога пролетаріяту, а цього можна дійти тільки революцією. Тоді, знищивши капіталізм, пролетаріят знищить клясовий визиск, джерело свого озлиднення.

Маркс з цього приводу пише:

„Загальна тенденція капіталістичної продукції схиляється не до того, щоб підвищити пересічну заробітну платню, а навпаки, до того щоб знизити її... Але якщо в сучасному суспільстві є така тенденція, то чи виходить з цього, що робітники повинні відмовитися від боротьби з замахами капіталу й припинити спроби використати в своїх інтересах можливість тимчасових поліпшень? Коли б вони так зробили, вони перетворилися б на байдужу масу безнадійно засуджених на голод людей. Я сподіваюся, що показав, оскільки боротьба робітників за нормальну заробітну платню нерозривно зв'язана з усією системою найманої праці, що їхнє прагнення підвищити заробітну платню в 99 випадках на 100 являє собою спробу тільки зберегти вже сущу вартість праці, і нарешті, що потреба боротися з капіталістами за ціну робочої сили коріниться в самому соціяльному стані, що примушує робітника продавати себе як товар.

Коли вони байдужно поступатимуться, в своїх щоденних конфліктах з капіталістами, то вони самі позбавлять себе спроможности вчинити згодом великий виступ.

Але заразом робітники не повинні також забувати ганебної залежности, зв'язаної з усякою найманою працею, прибільшувати значення кінцевого результату цієї повсякденної боротьби. Вони не повинні забувати, що при цьому вони борються з наслідками, а не з причинами цих наслідків, що вони тільки затримують рух за течією, а не змінюють самий напрям, що вони вдаються до паліятивів і не вигоюють хвороби. Тому робітники не повинні цілком віддаватися тій неминучій партизанській війні, до чого завжди призводять зазіхання капіталу та зміни стану ринку. Їм треба пам'ятати, що сучасний лад поруч усіх породжуваних від нього лих утворює заразом матеріяльні умови й соціяльні форми, доконечні для економічного перебудування суспільства. Замість консервативного заклику: „Справедливу заробітну платню за справедливий робітний день", їм треба написати на своєму прапорі революційне гасло: „Знищення системи найманої праці".

Форми заробітної платні.

Капіталісти виплачують робітникам їхню заробітну платню різними способами. З усіх численних форм заробітної платні дві форми є основні.

Робітник завжди дістає свою платню залежно від кількости пророблено го часу, при чому платню можуть обраховувати від годин, днів, тижнів і місяців. Цю форму заробітної платні називають платнею *від часу*. А в інших випадках заробіток робітника залежить від кількости того товару, що він виробив; робітника оплачується відповідно до числа тонн видобутого кам'яного вугілля або метрів-витканого ситцю, або штук зроблених замків тощо. Цю форму називають *відрядною* оплатою або оплатою *від штуки*. Капіталістичне господарство повигадувало багато різних, іноді досить складних способів розраховуватися з робітниками. Але всі ці способи ґрунтуються або на формі оплати від часу, або на відрядній формі, або, зрештою, сполучають у собі деякі особливості обох їх заразом.

На перший погляд може здатися, що між оплатою від часу і оплатою відрядною нема нічого спільного, що ці дві форми цілком протилежні одна одній. На ділі це не так. За оплати від часу, призначаючи певну суму грошей за пророблений тиждень, капіталіст приблизно розраховує й прикидає, яку роботу його робітник зробить за цей тиждень. Коли б підприємець не прикидав так, він легко міг би зруйнуватися через свою нерозважливість. Проте, ще важливіше, що відрядна оплата в своїй основі кінець кінцем сходить на ту ж таки оплату від часу. Коли встановлюється ту чи ту платню від штуки, береться на увагу ту кількість товару, скільки пересічно продукує робітник за годину, день або тиждень. Тим то й відрядна платня забезпечує середньому робітникові тільки конче потрібне на життя.

Як відрядна платня, так і платня від часу є тільки різні форми того, як купує капіталіст робочу силу. Якої саме з цих

двох форм вживається—залежить від умов продукції в тій чи тій галузі. Природно, що кожна з цих форм має свої вартості і вади як з погляду капіталістів, так і для робітників.

Платня від часу. Оплату робітника від часу практикується тоді, коли підприємцеві нема рації спеціяльно зацікавлювати робітника продукувати будь-що-будь якнайбільше товару. Такі випадки вельми різноманітні.

По деяких галузях продукції досі велику вагу мають уміліть і спритність робітника, від цього цілком залежить якість продукованого товару. В таких підприємствах напівремісного типу підприємець часто воліє оплачувати своїх висококваліфікованих робітників від часу. Не прагнучи випродукувати як найбільше товарів, робітник виробляє кожну штуку товару дуже старанно. Капіталіст виграє на якості виробів те, що програє на числі їх.

В інших випадках, навпаки, робітника повернено на додаток до машини. Кількість продукованого товару цілком залежить від швидкости (або, як кажуть, темпу) роботи машини або варстату. Тут капіталіст так само віддає перевагу оплаті робітника від часу.

Відрядна оплата. Різних способів відрядної оплати завжди вживається, навпаки, тоді, коли капіталістові вигідно зацікавити робітника продукувати якнайбільше виробів.

Відрядна оплата звільняє підприємця від потреби наглядати за робітниками: поставивши заробіток у залежність від кількости виробленого товару, відрядна робота забезпечує якнайінтенсивнішу працю робітників. Як правило, відрядна робота можлива в тих виробництвах, де легко облічити й виміряти (на штуки, на вагу, обсяг або на довжину) кількість продукованого товару.

Відрядна оплата є за капіталізму улюблений спосіб посилювати визиск робітника, збільшуючи інтенсивність його праці. Відрядні розцінки встановлюється звичайно, виходячи з продукції найуміліших та наспритніших робітників. Щоб виробити собі прожитковий мінімум, решта робітників мусять до краю напружувати свої сили. Коли підприємець бачить, що більшість робітників збільшили свою продукцію, він знижує розцінки або збільшує норми продукції. Робітники мусять ще більше напружуватися, ще інтенсивніше працювати, щоб виробити попередню платню.

Премії та участь у зисках. Іноді капіталісти частину заробітної платні виплачують робітникам як премії. Вони розраховують, що преміювання має особливо вплинути на старанність робітника та спонукати його працювати з найбільшою інтенсивністю.

Ще більшим ошуканством є так звана участь у зисках

На ділі кожному робітникові припадає мізерна сума „зисків". До того капіталіст звичайно знижує основний заробіток робітника під тим приводом, що він, мовляв, теж зацікавлений у зисковності підприємства. Кінець-кінцем той робітник, що бере участь у „зисках", за рік одержує іноді менше, ніж робітник, що одержує звичайну заробітну платню. Цим способом підприємець прагне не тільки всебічно піднести інтенсивність праці робітника,—так часто створюється кадр найменш свідомих робітників, що стоять осторонь класового руху пролетаріяту і є за підпору капіталу.

Потогонна система.

На ґрунті оплати від штуки заведено так звану потогонну систему, поширену найбільше в шваґькій промисловості Америки та Англії. Роботу видається додому і працю оплачується надзвичайно позлиденному. Кравець, що працює на такий „потогонний" магазин готового одягу, мусить працювати мало не цілу добу, щоб не вмерти з голоду.

Наукова організація праці. Тайльоризм та фордизм.

Купивши робочу силу пролетаря, підприємець намагається взяти з неї позмозі більше користи для себе. Останнього часу найрозумніші та найспритніші з фабрикантів заводять у себе так звану „наукову організацію праці". Суть її сходить ось на що.

Кожен вид роботи, виконуваної на підприємстві, докладно вивчають спеціялісти і після довгих спостережень і досліджень установлюють найдоцільніший спосіб як виконувати цю роботу. Встановлюється такий спосіб роботи, коли робітникові не доводиться робити зайвих рухів і зусиль, коли ввесь струмент розміщено якнайдоцільніше, коли не треба відриватися від основної роботи тощо. За таких умов вся енергія робітника, вся та праця, що він витрачає, вся цілком іде на корисну роботу, всю її витрачається на виконувану операцію. Таким чином виходить велика вигода для виробництва, дуже зростає продуктивність праці.

Наукова організація праці є великий здобуток у царині розумного використаня людської енергії. Після повалення капіталізму в радянських умовах відкриваються перед науковою організацією праці величезні можливості. Але за влади капіталу капіталісти використовують наукову організацію праці, як і всякий здобуток науки, в своїх вузько-клясових інтересах. Наукова організація праці в капіталістичному підприємстві стає виключно одним із способів збільшити витискувану з робітника додаткову вартість.

Один з перших проповідників наукової організації праці був американський інженер Тайльор. Його систему (звану за його ім'ям тайльоризмом) вживається на багатьох капіталістичних підприємствах, і вона збільшує тут додаткову вартість.

До краю збільшуючи інтенсивність праці, обертаючи робітників на машину, що робить суворо зважені й вимірені рухи, капіталістичний тайльоризм приводить до витискування всіх соків з робітника, обертає його після кількох років на інваліда. Зниження відрядних розцінок, практиковане поруч заведення тайльоризму, примушує робітника давати багато більше праці за однакову, а часом і за знижену заробітну платню.

Після війни особливо уславилися витончені ті способи визиску, що їх вживає американський автомобільний король Генрі Форд. Його способи визиску—фордизм—стали швидко поширюватися не тільки в Америці, а й по капіталістичних країнах Европи. Основна прикмета фордівської системи—це продукція безперервним потоком, конвеєром. Прискорюючи рух конвеєру, прискорюється роботу, збільшується інтенсивність праці. Хто не встигає за конвеєром—вилітає з капіталістичного підприємства. Таким способом усяке удосконалення техніки капіталісти обертають на знаряддя дальшого озлиднення та поневолення пролетаріяту, на знаряддя витускувати всі соки з робітника.

Розплата натурою або грішми.

За старих часів на селі, найнявши робітника, йому рідко платили заробітну платню грішми. Звичайно робилося так: робітник жив на хазяйських „харчах", крім того під кінець літа він одержував дещо зерна. Тут з робітником розплачуються натурою: на обмін за свою робочу силу він одержує потрібні засоби на прожиття. Така натуральна злада схожа на безпосередній безгрошовий обмін будь-яких продуктів, скажімо — обмін сокири на хліб. Коли злада має такий натуральний характер, стає цілком ясно, що в основі вартости робочої сили лежить вартість речей, потрібних робітникам на прожиття.

У капіталістичній промисловості виключно натуральна оплата робітників ледве чи трапляється. А все ж і тут часто робітникові частину його заробітної платні сплачується натурою. Звичайно такий спосіб є для капіталіста тільки зручним шляхом збільшити свою наживу коштом робітника. Фабрична крамниця, що належить тому ж таки капіталістові, відпускає робітникам усяке дрантя за потрійну ціну. Таким способом справжню заробітну платню дуже знижується. Тому робітничі організації завжди борються проти подібних штук. Іноді капіталісти намагаються досягти тієї самої мети — зменшення заробітної платні, накидаючи робітникам товари за високу ціну — хитрішим способом. Вони загарбують до своїх рук усі крамниці та крамнички в робітничому селищі або районі, і робітникам, що одержують заробітну платню грішми, все ж доводиться купувати товари за невигідну ціну. Проти такого визиску робітники борються, об'єднуючись у кооперативи та організуючи кооперативний торг.

Номінальна та реальна висота заробітної платні.

У розвиненій капіталістичній промисловості заробітну плат ю за дуже рідкими винятками сплачується грішми. Робітник продає свою робочу силу і одержує, так само як і продаючи всякий інший товар, її ціну в формі певної грошової суми.

Але гроші потрібні робітникові не самі собою, а тільки як засіб, щоб набути потрібні речі споживання. Одержуючи певну заробітну платню, робітник набуває ті чи ті потрібні йому на прожиття товари; він платить за них ті ціни, що даного часу стоять на ринку.

Але ми знаємо, що рівень товарових цін не лишається незмінний. Купівельна сила грошей змінюється з різних причин. Коли в країні є золота валюта, то ціни можуть зрости через здешевлення золота; коли вартість золота дещо знизиться, знизиться й купівельна сила грошей. Щождо паперових грошей, то тут ціна товарів зазнає дуже раптових і великих змін через спад вартости, що майже завжди супроводить паперовогрошовий обіг.

Тим то, коли ми хочемо порівняти заробітну платню робітників, нам мало знати тільки те, скільки грошей одержували робітники тут і там. Треба також знати, скільки товарів можна було в кожному з цих випадків на дану грошову суму купити. Не можна обмежуватися порівнянням тільки номінальної величини заробітної платні (під номінальною заробітною платнею ми розуміємо ту грошову суму, що її одержує робітник). Треба також знати купівельну силу грошей, і тільки тоді ми зможемо визначити справжню, *реальну* висоту заробітної платні. Ця реальна висота платні виміряється тим, скільки речей споживання можна купити за дану суму грошей даного часу і в даному місці.

Оплата кваліфікованої праці.

Усім відомо, що робітників різних професій оплачується за капіталізму неоднаково. Робітників високої кваліфікації оплачується набагато краще, ніж чорноробів, що нічого не навчалися. Що вища кваліфікація, то й заробіток звичайно буває вищий.

Різні галузі промисловости потребують робітників різної кваліфікації. Тому оплата робочої сили в різних виробництвах не однакова. Ось, наприклад, пересічний місячний заробіток російських робітників 1913 року (на карбованці):

Залізнички	34,7
Металісти	33,0
Хеміки	20 0
Текстильники	18,0
Пересічно по всій промисловості	22,0

Крім цієї ріжниці в оплаті робітників різних галузей промисловости, ще й по-різному оплачується робітників різних кваліфікацій по кожній окремій галузі. Скрізь кваліфікованого

робітника оплачується вище від напівкваліфікованого, а напівкваліфікований одержує більше від ненавченого чорнороба. Легко навести скільки завгодно прикладів, що потверджують це правило.

У чому ж причина такої ріжниці заробітної платні робітників різної кваліфікації? Зрозуміти цю причину не дуже важко. Чорну роботу може робити кожен, а кваліфікований робітник повинен довго навчатися, повинен багато часу й праці витратити на те, щоб дістати свою кваліфікацію. Тим то й праця кваліфікованого робітника продукує більшу вартість, ніж праця невченого робітника, і таким чином капіталіст не тільки нічого не втрачає, оплачуючи кваліфікованого робітника краще, а навіть часто виграє. Коли б не було цієї ріжниці в оплаті, ніхто не став би витрачати багато сили та часу на навчання, ніхто не став би домагатися певної кваліфікації.

Праця кваліфікованого робітника звичайно набагато інтенсивніша, ніж праця невченого робітника. Кваліфікований робітник витрачає протягом кожної години набагато більше енергії, багато більше витрачає своєї мізкової та нервової енергії, ніж некваліфікований робітник. Часто-густо вища оплата в жадному разі не відшкодовує цього підвищеного витрачання життьової енергії. Тим то жадне підвищення кваліфікації не визволяє робітника за капіталізму від нелюдського, нестримного визиску.

Застосування нових машин робить звичайно зайвими чималі верстви робітників високої кваліфікації. Те, що перше робив вельми вмілий робітник, що багато років витратив на свою кваліфікацію, тепер робить машина. Чималі верстви кваліфікованих робітників стають зайві і їх викидається з підприємств. Щоб не повмирати з голоду, вони мусять іти на всяку чорну роботу, оплачувану набагато гірше.

Рівень заробітної платні в різних країнах.

У різних капіталістичних країнах рівень заробітної платні робітників неоднаковий. Між окремими країнами маємо щодо цього вельми істотну ріжницю. Причин цієї ріжниці є багато.

Було б смішно й нерозумно гадати, що капіталісти в одних країнах краще ставляться до робітників, ніж по інших країнах. На ділі капіталісти скрізь і всюди намагаються знизити заробітну платню докраю. Проте, умови в різних капіталістичних країнах вельми неоднакові. Різні країни пройшли неоднаковий історичний шлях. В Америці, наприклад, капіталізм багато десятиріч розвивався в такій обстанові, коли робітників радше не вистачало, аніж була зайвина їх; достаток вільних земель давав до певного часу прибулим з Европи змогу осідати на землю. В старіших капіталістичних країнах робітнича кляса раніш організувалася для відсічі капіталістам. У більш передових капіталістичних країнах інтенсивність праці надзвичайно

висока, вищий є також і пересічний рівень кваліфікації робітника.

Від усіх цих моментів залежить різний рівень заробітної платні в різних капіталістичних країнах.

Так, коли взяти оплату праці в Англії за 100, та заробітна платня (пересічна платня від години) в інших передових капіталістичних країнах напередодні війни становила.

Англія	100	Франція	64
Німеччина	75	Сполучені штати	240

За іншими підрахунками річна заробітна платня в різних країнах становила (1900 — 1907 рр.):

Сполучені штати	926 крб.	Австрія	334 крб.
Англія	517 „	Росія	194 „
Німеччина	473 „	Японія	110 „

Після війни ми бачимо також вельми значну ріжницю в оплаті праці в різних капіталістичних країнах. Ось числа, що змальовують ріжницю в дійсному рівні реальної заробітної платні (тобто тієї кількости різних продуктів, що їх можна купити за дану суму зарплатні) в значніших містах найважливіших країн. Ці числа характеризують стан у січні 1929 р. За основу як показник (100) береться Лондон 1924 р.

Філядельфія	206	Берлін	77
Дублін	106	Мадрід	57
Лондон	105	Брюссель	52
Стокгольм	93	Мілян	50
Амстердам	88	Рим	44

Зрозуміло, заробітна платня особливо низька в тих країнах, що тільки недавно стали на шлях капіталістичного розвитку. В цих країнах первинне нагромадження руйнує і селянство і ремісників, викидаючи їх до лав армії найманих робітників. Робітничий рух ще не встиг домогтися великих успіхів на економічному ґрунті, і тому рівень життя пролетаріяту надзвичайно низький. Як приклад найнижчої заробітної платні наводять звичайно китайських робітників, визискуваних особливо шалено. Китайського кулі (чорноробa), що харчується жменькою ризу, ночує на вулицях і майданах і одягається в дрантя, капіталісти вихваляють як найзразковішого робітника в цілому світі. Найбезсоромніші з капіталістів звертаються до европейських робітників із закликом: ідіть, мовляв, за прикладом китайського кулі, живіть так само „ощадно", як живе він. Такого ґатунку „поради" надто часто чути саме тепер, коли капіталізм задихається в лящатах кризи нечуваної сили.

Так, у липні 1931 р. німецький буржуазний професор Вільбрандт писав, розпинаючись за дальше зниження зарплатні ні-

мецьким робітникам: „Ми можемо й повинні тепер учитися у Далекого Сходу". Під „Далеким Сходом" тут слід розуміти Китай, де робітник, умиваючись потом 12—14 годин, одержує як заробітну платню жменьку рижу.

ЗАПИТАННЯ

1. Чим відрізняється вартість робочої сили від вартости інших товарів?
2. Як форма заробітної платні допомагає затемнювати капіталістичний визиск?
3. Яку вагу має професійна боротьба робітників за капіталізму?
4. Які причини існування резервної армії праці?
5. У чому полягає діяння загального закону капіталістичного нагромадження?
6. Які причини зубожіння робітничої кляси за капіталізму?
7. Коли капіталістові вигідніше практикувати платню від часу і коли—платню відрядну?
8. Чим пояснюється різниця в рівні зарплатні в різних країнах?

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

РОЗПОДІЛ ДОДАТКОВОЇ ВАРТОСТИ МІЖ КАПІТАЛІСТАМИ

У цьому розділі ми обізнаємося з тим, як ділиться бариш між основними групами капіталістів та між окремими підприємцями.

Розподіл баришу між капіталістами.

Ми вже знаємо, що *додаткову вартість* утворює тільки *праця робітників*. Але у різних фабрикантів працює неоднакове число робітників. При тому зовсім не завжди більше число робітників працює у того, хто вкладає більший капітал. Візьмімо двох капіталістів — з однаковим капіталом — на мільйон карбованців. Один спорудив електровню, устатковану за останнім словом техніки. Другий улаштував каменярню, де переважає ручна праця. На електровні працює 50 осіб, у каменярні — 500. Постає питання: невже володілець каменярні матиме вдесятеро більше баришу, ніж володілець електровні?

Ми знаємо, що мета продукції для капіталізму — це *мати зиск*. Коли каменярня дає більше зиску, ніж електровня (за однакової витрати капіталу, певна річ), та багато знайдеться охочих до наживи, що заходяться споруджувати каменярні. Навпаки, мало знайдеться капіталістів, що побажали б будувати електровні. Але ми вже знаємо, до чого подібне становище має призвести; ціна на камінь спадатиме, а ціна на електричну енергію підвищуватиметься. Питається, проте, до якої межі триватиме цей рух цін?

Припустімо, що ціни змінилися остільки, що володільці обох підприємств мають однаковісінький бариш. Чи триватиме тоді дальший рух цін? Очевидячки, ні. Тоді жадному володільцеві електровні не буде рації переходити на видобування каменю: обидва роди підприємства однаково вигідні.

Капіталістичне господарство складається не з двох тільки підприємств, а з сили-силенної фабрик і заводів. В усі ці підприємства повкладувано, розуміється, капітали неоднакові завбільшки. Але ці капітали відрізняються один від одного своїм *органічним складом*, тобто тим відношенням, як капітал розпадається на постійний і змінний. Що більший є постійний капітал порівняно із змінним, то вища, як кажуть, органічна будова капіталу. Навпаки, про низьку будову капіталу говориться тоді, коли змінний капітал є великий порівняно з постійним.

Отже, про електровню можна сказати, що вона відзначається *високою* будовою капіталу. В інших підприємствах ми маємо, навпаки, низьку органічну будову капіталу. Коли це буде так? Відповісти на це питання неважко. *Низький* склад капіталу ми матимемо скрізь, де працює багато робітників за невеликих витрат на будівлю, устаткування тощо. Так, коли підрядник виконує земляні роботи для залізниці, то витрати на постійний капітал у нього дуже невеликі: купити копаниць і лопат — та й годі. Зате він найме дуже багато робітників — грабарів; на найми робочої сили у нього піде більша частина всього капіталу.

Що додаткову вартість утворює тільки праця робітників, то підприємства з низьким органічним складом капіталу мали б одержати більше баришу. Проте, боротьба між капіталістами спричиняє те, що розміри баришу на рівні капітали зрівнюються. Відношення капіталістового зиску до його капіталу називається нормою зиску. Наприклад, коли капіталіст, уклавши в діло мільйон, мав за рік 100 тис. баришу, то його норма зиску — $^1/_{10}$, або 10%. Конкуренція між капіталістами веде до того, що панує закон загальної або пересічної норми зиску. Цей закон, як і всі закони капіталістичної продукції, здійснюється тільки стихійно, серед незліченних відхилень у боротьбі всіх проти всіх.

Крім ріжниці в органічній будові капіталу розмір витискуваної з робітників додаткової вартости залежить ще від *швидкости обороту капіталу*. Коли два капіталісти мають однаковий капітал і органічна будова капіталу однакова, то більше додаткової вартости може витиснути той, у кого капітал обертається швидче. Хай у одного з них капітал обертається раз на рік, а у другого тричі на рік, ясно, що другий капіталіст зможе найняти в три рази більше робітників і витиснути в три рази більше додаткової вартости. Ця ріжниця так само загалом і в цілому підпорядкована законові пересічної норми зиску, що здійснюється через конкуренцію між капіталістами.

Але в такому разі товари в капіталістичному суспільстві продаються не за вартістю їх, а за цінами, що якось то відрізняються від вартости. І справді — за капіталізму товари прода-

ється за цінами, що хитаються довкола цін продукції їх. А *ціною продукції* товару ми називаємо її витрати продукції плюс пересічний зиск на капітал.

„Зиск є відношення додаткової вартости до всього вкладеного в підприємство капіталу. Капітал „високої органічної будови" (тобто з перевагою постійного капіталу над змінним у розмірах вище від пересічного суспільного) дає норму зиску, нижчу від пересічного. Капітал „низької органічної будови"— вище від пересічного. Конкуренція між капіталами, вільний перехід їх від галузі до галузі введуть тут і там норму зиску до пересічної. Сума вартостей усіх товарів даного суспільства збігається з сумою цін товарів, але в окремих підприємствах і окремих галузях продукції товари під впливом конкуренції продаються не за вартістю їх, а за цінами продукції (або продукційними цінами), що є рівні витраченому капіталові плюс пересічний зиск" (*Ленін*).

Окремі товари продається за капіталізму не за вартістю їх а за цінами продукції. Чи значить це, проте, що закон вартости не має сили для капіталістичної продукції? Ні в якому разі. Адже ж бо ціни продукції — тільки *відмінена форма вартости.*

Котрі капіталісти продають свої товари вище від вартости їх, котрі — нижче, але всі капіталісти разом дістають повну вартість своїх товарів, і зиск усієї капіталістичної кляси є рівний додатковій вартості, що її випродукувала вся неоплачена в суспільстві праця. В маштабі всього суспільства сума цін продукції рівна сумі вартости товарів, а сума зиску рівна всій сумі неоплаченої праці робітників. Закон трудової вартости таким чином не має жадної шкоди від того, що існують ціни продукції.

„Таким чином загальновідомий і незаперечний факт відхилення цін від вартостей і рівности цін Маркс цілком пояснив на основі закону вартости, бо сума вартости всіх товарів збігається з сумою цін" (*Ленін*).

Тенденція до зниження норми зиску.

Капіталіст провадить продукцію задля того, щоб мати зиск. Зиск — ось рушійна сила капіталістичної продукції. Проте, розвиток капіталізму неминуче несе з собою тенденцію до зниження норми зиску.

Зиск — це додаткова вартість, узята відносно до всього вкладеного в підприємство капіталу. Норма зиску — це відношення, капіталістового баришу до всього його капіталу. Але ми знаємо, що розмір додаткової вартости визначають розміри змінного капіталу, тобто тієї частини капіталу, що йде на найми робочої сили.

Проте, органічний склад капіталу в міру розвитку капіталізму безупинно змінюється і до того ж змінюється в бік підвищення. Що більше зростає техніка, то більше зростає маса сировини, машин і устаткування на підприємствах, надзвичайно дуже зростає та частина капіталу, що її витрачається на оплату *мертвої* праці, тим часом як змінний капітал, що його витрачається на оплату праці *живої* зростає незрівняно повільніше.

Підвищення органічного складу капіталу має як свій неминучий наслідок за капіталізму тенденцію (тобто рух певним

напрямом) до зниження норми зиску. Кожен окремий капіталіст, заміняючи робітників машиною, здешевлює продукцію, поширює збут своїх товарів домагається для *себе особисто* підвищення баришу. Це цілком зрозуміло, бо інакше він не став би й братися до діла. Але розвиток техніки, що виявляється в зростанні органічного складу капіталу, спричиняє наслідки, що є *поза владою* окремого капіталіста. Цим наслідком є *тенденція до зниження загальної (або пересічної) норми зиску.*

Піднесення продуктивности праці значить більш швидке зростання постійного капіталу рівняючи з змінним. А що додаткова вартість є функція самого тільки змінного капіталу, то зрозуміло, що норма зиску (відношення додаткової вартости до всього капіталу, а не до його змінної тільки частини) має тенденцію до спаду, Маркс докладно аналізує цю тенденцію і ряд тих моментів, що прикривають її або протидіють їй" (*Ленін*).

До числа цих *протидійних* моментів належить насамперед *зростання норми визиску* робітників. Далі треба мати на увазі, що в міру зростання продуктивности праці *вартість машин*, устаткування тощо *спадає*. Коли перше робітник працював на двох варстатах, а тепер на шістнадцятьох, то треба мати на увазі, що тепер вартість варстатів нижча, ніж була перше.

Шістнадцятеро варстатів коштуютьтепер не увосьмеро дорожче від старих двох варстатів, а всього вп'ятеро або вчетверо дорожче. Тим то частка постійного капіталу, що припадає на одного робітника, зростає не увосьмеро, а вчетверо — вп'ятеро. Є й інші причини, що затримують спад норм зиску.

Далі треба мати на увазі, що зниження норми зиску не значить, що знижується й маса зиску, тобто ввесь обсяг витискуваної з робітничої кляси додаткової вартости. Навпаки, маса капіталістичного зиску неухильно зростає, бо зростають капітали зростає маса визискуваних робітників, зростає ступінь визиску.

А втім, наявність тенденції (тобто прагнення) до зниження норм зиску має величезне значення для капіталізму. Тенденція до зниження норми зиску *надзвичайно загострює капіталістичні суперечності.* Спад норми зиску капіталісти намагаються згладити, збільшуючи визиск робітників, а це веде до низки суперечностей між пролетаріятом і буржуазією. Спад норми зиску надзвичайно загострює боротьбу в таборі капіталістів. Рятуючись від цієї тенденції, капіталісти відкривають підприємства у відсталих країнах, де робочі руки дешеві, норма зиску вища і органічний склад капіталу нижчий, ніж у країнах високопромислових. Далі капіталісти об'єднуються в різного роду спілки, щоб підтримати ціни на високому рівні, намагаючися таким способом збільшити свій зиск, не дати спасти нормі зиску. Під час *криз*, коли загострюються всі суперечності капіталізму, надто яскраво виявляються всі ті суперечності, що їх спричиняє тенденція до зниження норми зиску.

Торговельний капітал і його добуток.

Як ми вже казали, в капіталістичному господарстві всякого роду товари продукується не на власне споживання, а на продаж. То й турботи фабриканта або власника заводу не закінчується, коли товар випродуковано: товар треба ще продавати. Підприємець має продати виготовлений товар, щоб знову обернути свій капітал на гроші.

У розвиненому капіталістичному господарстві підприємець не чекає, доки до його товар з'явиться безпосередній споживач. Як загальне правило, фабрикант продає свій товар *посередникові-торговцеві*, а вже цей має турбуватися про те, щоб просунути товар далі до тих споживачів, кому він потрібний.

Кожен знає, що для торговлі конче потрібний капітал. Не маючи ніяких коштів, торговець не міг би виконати своє завдання просунути товар від продуцента до споживача. Коли б промисловець мусів сам продавати свій товар, йому довелося б витратити певну частину свого капіталу на устаткування торговельного приміщення, на те щоб найняти продавців тощо. Тим то промисловець з більшою охотою відступає цю справу торговцеві, відступаючи йому й певну частину свого зиску.

Зиск торговельного капіталу являє собою, отже, ту *частину додаткової вартости*, що її промисловець відступає торговцеві. Витрачаючи певний капітал, торговець повинен мати на свій капітал зиск звичайної висоти. Коли його зиск буде менший від звичайного пересічного зиску, торговля стане невигідна, і торговець перейде із своїм капіталом до царини промисловости.

Визиск у царині обміну.

Торговець — це посередник і провідник не тільки тих товарів, що їх продукується на капіталістичних фабриках і заводах. Торговець закуповує товари у селян, у ремісників, у кустарів.

У будь-якому селі здавна квітне замковий промисел. Самим кустарям важко знайти збут своїм виробам: вся округа вже має досить замків. Скупник, збираючи велику партію товару, везе її до далеких губерень і там вигідно продає свій товар. Скупник, продавши замки, уторговує за них справжню ціну їх, а у кустарів скуповує задешево. Частину ріжниці між купівельною та продажною цінами повертається на покриття всякого роду витрат: на перевіз, пакування тощо. А решта цієї ріжниці становить скупників зиск, бариш.

Таким способом торговельний капітал визискує дрібних самостійних товаропродуцентів, поволі повертаючи їх на своїх робітників, що працюють дома. Таким способом він має собі зиск з простої товарової продукції.

Види торгу, спекуляції.

У сучасному капіталістичному господарстві торгують не тільки речами споживання. Навпаки, величезна маса торговельних актів припадає на товари, потрібні на дальшу продукцію.

Бавовняна фабрика купує бавовну, вугілля, машини, варстати, фарбу. Машино-

будівельний завод купує вугілля, залізо, знов же таки верстати та машини. Залізниці купують дуже багато рейок, злежнів, вагонів, паровозів.

В усіх цих випадках за предмет торговельної злади правлять товари, потрібні не на особисте споживання, а на дальшу продукцію або на транспорт, тобто перевіз товарів.

Треба розрізняти торг гуртовий і торг на роздріб. Фабрикант звичайно продає свій товар гуртовому купцеві, а гуртовик перепродує дрібнішим торговцям, що й собі збувають товар на роздріб споживачам.

У капіталістичних країнах устрій торговельного механізму дуже складний. Найбільші злади укладаються на товарових біржах. Котрий товар по кілька разів переходить з рук до рук, перше ніж дійде до свого споживача. Учасники злад і перепродажів часто-густо товару й не бачили: продається звичайно тільки квитки з комор, що посвідчують наявність товару і дають право одержати його. Звичайно, не з усяким товаром можна вчиняти такі акти; для цього треба, щоб товар був дуже однорідний, щоб його якість легко можна було визначити й зазначити у відповідних коморних документах.

Часто на товаровій біржі торговці купують товар не на те, щоб приставити його до покупця, а тільки тому, що вони сподіваються на підвищення ринкових цін, через що можна буде злупити бариш, перепродавши даний товар. Ціни справді часто хитаються залежно від цілої низки причин, що їх заздалегідь виявити надзвичайно важко або просто неможливо. Наприклад, за сприятливих перспектив на врожай хлібні ціни на початку літа спадають; коли перспективи на врожай потім раптом гіршають, хлібні ціни звичайно гостро збільшуються.

Такий стан відкриває можливість для спекулятивного торгу. Спекуляція нерозривно зв'язана з усім характером капіталістичного торгу. Той бариш, що дістається спекулянтові, являє собою втрати для сотен і тисяч людей, причетних до продукції або торгу даним товаром, що став об'єктом спекуляції.

Позичковий капітал і кредит.

У капіталістичному суспільстві нетрудовий добуток дістає не тільки той капіталіст, що має промислове або торговельне підприємство. За капіталізму дедалі більше стає дармоїдів, що мають величезні добутки, палець об палець не вдаривши, а тільки тому, що вони володіють великими капіталами, великими сумами грошей.

За капіталізму володільці грошових капіталів дають гроші на проценти, або, як кажуть, на „зростання". Яким же чином ці гроші зростають? Адже гроші — не рослина яка, що росте під цілющим промінням сонця. І справді, зростання грошей нічого спільного не має із звичайним ростом у природі. Гроші зростають тільки за певного суспільного ладу, що дозволяє капіталістам привласнювати неоплачену працю робітників.

Найчастіше володільці грошових капіталів вносять свої гроші до *банку*. Банк сплачує певні *проценти* на вкладені суми.

Але звідки бере банк кошти виплачувати ці проценти? Адже коли гроші лежать як золото або кредитові білети у підвалах банку, вони самі собою не зростають.

Капіталізм знає тільки одне місце, де капітал зростає: це на виробництві — на фабриці, на заводі, копальні, сільськогосподарському підприємстві тощо.

Тим то сучасний банк не стане ховати й тримати у себе віддані йому на схованку гроші. В своїй касі він залишить тільки таку суму, щоб стала на виплату вкладок назад, коли воло-

дільці цього жадатимуть. А решту грошей банк видаватиме як позики тим капіталістам, що даного моменту потребують грошей.

Ми вже знаємо, навіщо потрібні капіталістові ці гроші. Вони потрібні йому на купівлю сировини, на виплату заробітку робітникам. Вони потрібні йому, одно слово, на те, щоб ужити їх як *капітал*. Як капітал підприємець повертає одержані від банку гроші в діло, в продукцію. То дарма, що гроші він одержав не назавжди, а тільки на реченець. Продукуючи й продаючи випродуковані вироби, капіталісти в різні терміни мають різні суми грошей. Із цих сум промисловець може сплатити одержану в банку позику. Крім того треба мати на увазі, що за розвиненого капіталізму банки дають промисловцям не тільки позики на такий чи такий реченець, а й вкладають величезні кошти в промисловість на дуже тривалі реченці.

Гроші, одержані з банку, промисловець уживає як капітал. За допомогою цього капіталу він поширює свою продукцію проти тих розмірів, чим він мусів би був обмежитися, не одержавши позики. Отже, відмінна ознака позичкового капіталу є в тому, що його вживає в продукції не той капіталіст, чию власність він становить. Вживаючи у продукції одержану з банку позику, промисловець, що одержав цю позику, збільшує число робітників, отже має більшу суму додаткової вартости. *Частину цієї додаткової вартости* промисловець повинен сплатити банкові як винагороду за відданий у його розпорядження капітал. Коли промисловець узяв на початку року в банку тисячу карбованців і повинен під кінець року заплатити банкові 1.070 крб., то кажуть, що банк бере за видані позики 7%. У такому разі банк платитиме володільцям грошей, що внесли їх до банку, дещо менший процент—скажімо, 5%. Це значить, що з 70 крб., що їх банк одержав від промисловця, він має 50 крб. заплатити тим особам, що внесли цю тисячу карбованців до банку. Зиск банку в такому разі становитиме 20 крб. від усього цього акту.

Кожен бачить, що ввесь цей акт надзвичайно схожий на звичайний торговельний акт. Хай, скажімо, торговець купив коня за 50 крб., а продав його за 70. Його бариш становить 20 крб. Банк так само заплатив 50 крб., а вторгував 70 крб., його зиск становить 20 крб. Ріжниця тільки в тому, що об'єктом торгу банку був не кінь і не інший який звичайний товар, а товар зовсім особливого роду. Що це за товар, ми вже бачили: це була тисяча карбованців, повернена на капітал, використовувана на капітал протягом одного року. Отже, банк торгує капіталом; банк — це *торговець капіталом*.

Висота проценту. Капітал, отже, обернено на товар, з чим учиняють різного роду акти. В цих актах виявляється *ціна капіталу*. В нашому випадку 70 крб. були тією ціною, скільки заплатив промисловець за користування капіталом на тисячу карбованців протягом року. Цю ціну заплатить підпри-

ємець торговцеві капіталом — банкові. Банк і собі заплатив за те саме право користування протягом одного року володільцеві капіталу всього 50 крб. Постає питання, від чого залежить ця ціна, від чого залежить *рівень проценту*, сплачуваного на капітал?

Цей рівень часто змінюється. Серед капіталістів часто говорять: тепер гроші дешеві, або: тепер гроші дорогі. Це значить, що в першому випадку можна дістати гроші в позику за невеликий процент, а в другому, навпаки, доводиться платити високий процент. Як і в кожному торговельному акті, ціна в цьому разі встановлюється насамперед залежно від попиту та подавання. Коли в даному місяці дуже багатьом капіталістам потрібні стали додаткові кошти і вони поклали за всяку ціну їх дістати, тоді попит на позичкові гроші дуже підвищиться. Погляньмо, проте, до яких меж може дійти це підвищення.

У нашому прикладі промисловець заплатив банкові 70 крб. за річне користування з капіталу на тисячу карбованців. Чому така злада була для нього вигідна? Та тому, що він напевне в своєму підприємстві одержав 15—16% зиску на витрачений капітал. Це значить, що за рік на кожну тисячу карбованців підприємець має 150—160 крб. зиску. Такий самий бариш він має і від банківської тисячі карбованців. Заплативши 70 крб. банкові, він усе ж зберіг в своїх руках ріжницю на 80 — 90 крб. Це ріжниця між рівнем зиску, одержуваного в промисловості, і рівнем проценту, сплачуваного банкові.

Коли під впливом більшого попиту на позику рівень проценту підвищуватиметься, то цьому підвищенню очевидячки є певні межі. Банк замість 70 крб. може зажадати 80—90 крб. Промисловець тоді ж всеж матиме рацію взяти позику. Але коли банк зажадає 150—160 крб., то промисловець від таких умов відмовиться. Адже йому ніякої вигоди не лишиться, а клопоту буде багато більше.

Отже, рівень проценту при підвищенні обмежується рівнем того пересічного зиску, що його має підприємець. Звичайно він буває багато нижчий від пересічного зиску. Тільки зрідка (під час криз) він досягає такої височини. Навпаки, коли подавання грошей перевищує попит на них, рівень сплачуваного проценту спадатиме. Залежно від умов, рівень проценту в цьому випадку може спасти дуже низько, хоч, звичайно, задаремно ніхто давати позики не стане.

ЗАПИТАННЯ

1. Чим пояснити ріжницю в органічному складі капіталу в різних галузях?
2. Як зрівнюється норма зиску?
3. Що визначає ціну продукції?
4. Чи не суперечить продаж товарів за цінами продукції Марксовому вченню про вартість?
5. Які причини тенденції до зниження норми зиску?
6. Звідки береться зиск торговельних капіталістів?
7. Як банк торгує капіталом?
8. Що визначає висоту проценту?

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

СОЦІЯЛІСТИЧНІ ФОРМИ ПРАЦІ В СРСР

Від підневільної до соціялістичної праці.

У капіталістичному світі робітники вибиваються з сил під тягаром рабської, підневільної праці. Непідсильну працю, що виснажує всі сили, заступають роки вимушеного „відпочинку", роки безробіття. Рабство найманої праці робить працю осоружним ярмом.

У нашій країні, що вступила в період соціялізму, ми бачимо могутнє *трудове піднесення* мас робітників і селян. Зростає й ширіться *соціялістичне змагання*, що охоплює всі підприємства одно за одним. Соціялістичне змагання вже охопило близько половини всіх робітників нашої промисловости; з промисловости воно широкою хвилею перекинулося до радгоспів і колгоспів. Мільйони робітників проголошують себе ударниками. Ударні бриґади показують зразки справді геройської праці. Зростає число героїв праці.

Соціялістична революція робить корінний і вирішальний переворот у ставленні мас до праці. Скасування приватної власности на фабрики та заводи знищує визиск робітничої кляси від капіталістів. Боротьба за знищення кляс веде до перетворення всіх членів суспільства на працівників соціялістичної продукції. Праця перестає бути роботою на клясового ворога, що користується з наслідків праці робітників для дальшого поневолення їх та збільшення визиску. У нас перед очима здійснюється Марксове провіщення про той час, коли праця перестане бути тільки засобом до життя і стане найпершою життьовою потребою.

„Уперше після сторіч праці на чужих, підневільної роботи на визискувачів постає змога *роботи на себе*, до того ж роботи, що спирається на всі здобутки новітньої техніки та культури" (*Ленін*).

Капіталізм примушує величезні маси робітників робити чужу справу. Капіталізм приковує робітника невидимими ланцюгами голоду до його осоружної праці. Соціялістична революція робить щодо цього найвизначнішу історичну зміну. Свідома праця на себе, на добро всього соціялістичного суспільства, заступає працю на визискувачів.

„У буржуазному суспільстві жива праця є тільки засіб збільшувати нагромаджену працю. В комуністичному суспільстві нагромаджена праця є тільки засіб поширити, збагатити, підвищити рівень життя робітників. Таким чином у буржуазному суспільстві минуле панує над сучасним, у комуністичному — сучасне над минулим" [1]).

Ця найвизначніша в історії людства зміна праці підневільної на працю на себе відбувається оце тепер у Радянському

[1]) *Маркс і Енгельс*, Комуністичний маніфест.

союзі. Ця зміна відкриває велетенські можливості в справі соціялістичного будівництва. Капіталізм не дає змоги виявитися величезним запасам творчої енергії й ініціятиви робітничих мас. Панування капіталу приглушує ті здібності й хист, що таяться в робітничих масах. Уперше в історії людства у нас створено такий лад, що відкриває безмежні можливості розвитку всіх тих здібностей, всієї тієї ініціятиви, що не можуть знайти собі вихід за панування капіталу.

Зростання творчого піднесення та творчої ініціятиви відкриває широкі можливості здійснити те завдання, що поставила перед нами історія: наздогнати й випередити передові капіталістичні країни. Соціялістична праця на себе, що спирається на здобутки новітньої техніки та культури, є запорука остаточної перемоги соціялізму над капіталізмом. Перехід до соціялістичних форм праці дає змогу *піднести продуктивність праці.*

„Продуктивність праці, — каже Ленін, — це кінець-кінцем є найважливіше, найголовніше для перемоги нового суспільного ладу. Капіталізм створив продуктивність праці, невидану за кріпаччини. Капіталізм можна остаточно перемогти і його буде остаточно переможено тим, що соціялізм створить нову, набагато вищу продуктивність праці".

Про те, як швидко зростає у нас продуктивність праці, промовляє той факт, що за самий тільки 1931 рік продуктивність праці зросла на 28% у промисловості, якою відає ВРНГ, і на 35% у промисловості, що є у віданні Наркомпостачання—переважно харчовій, рибній, консервній тощо. Треба мати на увазі, що рівень продуктивності праці, успадкований від капіталістичної Росії, був надзвичайно низький. Слід пройти великий і тяжкий шлях, щоб і в царині продуктивности праці наздогнати й повипереджати передові країни капіталізму. Соціялістична праця, озброєна новітньою технікою, створить нову продуктивність праці, набагато вищу порівняно з капіталізмом.

Перший рік п'ятирічки (1928/29 р.) був рік великого перелому в цілій низці царин і разом у царині продуктивности праці та поширення нових форм праці. Саме на весні 1929 р. вперше в нашій промисловості постав могутній рух соціялістичного змагання, що незабаром розійшовся широкою хвилею по цілій країні. Того ж таки року почали вперше здійснювати широким розміром перехід на безперервку. Успіхи соціялістичного будівництва, перехід від відбудовного періоду до широкої реконструкції всього народнього господарства на основі новітньої техніки — все це стимулювало зростання творчої ініціятиви та піднесення трудового ентузіязму мільйонних робітничих мас.

„Розгортання творчої ініціятиви та трудового піднесення мас стимулювалося трьома основними лініями: а) лінією боротьби з бюрократизмом, що сковував трудову ініціятиву та трудову активність мас — через *самокритику*; б) лінією боротьби з прогульниками та руїнниками пролетарської трудової

дисципліни — через *соціялістичне змагання;* нарешті в) лінією боротьби з рутиною та млявістю в продукції — через організацію *безперервки.* В наслідок ми маємо найбільший здобуток на фронті праці в формі трудового ентузіязму та трудового переклику мільйонних мас робітничої кляси в усіх кінцях нашої неосяжної країни. А вага цього здобутку істинно неоціненна, бо тільки трудове піднесення та трудовий ентузіязм мільйонних мас можуть забезпечити те поступне зростання продуктивности праці, без чого немислима остаточна перемога соціялізму над капіталізмом" (*Сталін*).

Від капіталістичної заробітної платні до суспільно-трудової пайки.

Велика зміна праці підневільної на працю на себе, на працю плянову, організовану в гігантському, загальнодержавному маштабі — значить утворення нових, досі в історії людства небувалих продукційний стосунків.

„Відколи робітнича кляса стала коло влади й опанувала засоби продукції вона перестала вже бути в суворо науковому значенні слова робітничою клясою" (*Молотов*).

За капіталізму пролетаріят — це кляса, що живе з продажу своєї робочої сили капіталістам. У нас владу капіталістів повалено, встановлено диктатуру пролетаріяту. Капіталістів повигонено з нашої країни, а засоби продукції, що належали їм, становлять власність усієї робітничої кляси, власність пролетарської держави. Ясніснько, що про продаж робочої сили в нашій соціялістичній промисловості, соціялістичному хліборобстві, на соціялістичному транспорті — не може бути й мови. У нас робочої сили не повертається на товар. *Робоча сила перестає бути товаром,* бо робітнича кляса не продає свою робочу силу буржуазії, а прикладає її на фабриках, заводах, залізницях, належних самій же таки робітничій клясі.

Але там, де нема продажу робочої сили, там не може бути й продукування додаткової вартости для капіталістів. Справді бо, хіба наші підприємства сплачують яку данину капіталістам? У Радянському союзі наслідки праці робітничої кляси не потрапляють до рук ворожих їй кляс. Що засобами продукції володіє у нас робітнича держава, а не володіє монопольно кляса капіталістів, то в соціялістичній промисловості, хліборобстві, транспорті, торзі нема й не може бути того, щоб додаткову вартість привласнювали капіталісти.

Але там, де нема продукування додаткової вартости, там, де нема продажу робочої сили, — нема й заробітної платні як ціни робочої сили, що прикриває визиск робітників від капіталу. У нас ще по-старому вживається вислову „заробітна платня" стосовно оплати праці на наших соціялістичних підприємствах. Річ, розуміється, не в слові, до якого всі за довгі роки позвикали і що через це залишається в цілком нових умовах. Але ясніснько, що про заробітну платню в тому значенні, як це в капіталізму, в Радянському союзі не може бути й мови. У нас заробітна платня перетворюється по суті на *суспільно-трудову пайку* (цей вислів схвалив Ленін). А це значить, що

у нас діють *цілком інші закони* в розумінні оплати праці, в розумінні руху заробітної платні, в розумінні зміни всього становища робітничої кляси.

За капіталізму рівень заробітної платні визначається від вартости робочої сили. Хитання заробітної платні залежать від боротьби між робітничою клясою та капіталістами. Армія безробітних тисне на заробітну платню і веде до зниження її. Цілком інша картина у нас. У нас рівень заробітної платні визначається не від ринкового закону вартости робочої сили; визначає його свідоме вирішення пролетарської держави, що зважає як на потребу поліпшувати матеріяльне становище робітничих мас, так і на інтереси соціялістичного нагромадження, інтереси дальшого хуткого розвитку нашої індустрії та сільського господарства. Певна річ, що про жадну боротьбу за заробітну платню з ворожою клясою в наших умовах не може бути й мови. Не буржуазія встановлює у нас розміри заробітку, а сама робітнича кляса в особі своїх державних і господарських організацій. Безробіття у нас тепер ліквідовано, але й минулих років, коли безробіття ще було, безробіття в жадному разі не могло бути за привід або причину, щоб знижувати заробітну платню. Навпаки, у нас заробітну платню ввесь час підвищувано, дарма що безробіття було.

Фабрики та заводи, залізниці, радгоспи, належні пролетарській диктатурі, є підприємства *послідовно-соціялістичного типу*. Так називав їх Ленін. У розумінні технічному ми ще не наздогнали передові капіталістичні країни.

В Америці, в Німеччині, в Англії є набагато краще повстатковувані заводи та фабрики, ніж у нас. Але там підприємствами володіють капіталісти, а у нас вони належать робітничій клясі. Там підприємства є капіталістичні, а у нас підприємства — послідовно-соціялістичного типу. Клясова природа, клясовий характер підприємств у корені відмінні там і тут. На наших підприємствах знищено в корені клясовий визиск, що позначає яке-хоч капіталістичне підприємство.

Заперечування соціялістичного характеру нашої промисловости, наших радянських підприємств неминуче веде до скочування в табір найлютіших ворогів соціялізму. Саме цим шляхом пішов троцькізм. Троцькісти заперечують соціялістичний характер наших підприємств. Вони облудно твердять, що наша промисловість є не соціялістична, а державнокапіталістична. Вони при цьому покликуються на збереження у нас форми заробітної платні, на збереження грошей, банків, госпрозрахунку. Найголовніше й вирішальне вони залишають без уваги — це клясову природу наших підприємств, характер продукційних стосунків на цих підприємствах. Через це вони не добачають, що в нашій промисловості гроші, госпрозрахунок,

заробітна платня мають цілком інше значення, виконують іншу службу, ніж у капіталістів.

Заперечення соціялістичного характеру наших підприємств походить із троцькістського заперечення можливости зоудувати соціялізм у нашій країні. Заперечуючи соціялістичний характер наших підприємств, троцькізм підтримує меншовицькі вигадки про визиск робітничої кляси в радянській промисловості. Заперечення соціялістичного характеру нашої промисловости приводить троцькізм до одного табору з усіма іншими контрреволюційними групами запеклих ворогів соціялістичного будівництва.

Соціялістичне змагання й ударництво.

Ленін уже перших місяців радянської влади з усією силою підкреслював величезну ролю правильної організації змагання за переходового періоду від капіталізму до соціялізму. Він указав на нісенітність звичайних винувачень, що їх ставлять нам вороги соціялізму і що сходять на те, що от, мовляв, соціялізм зводить на нівець усяке змагання і тим повертає життя на одноманітну сіру касарню.

„Соціялізм не тільки не згашує змагання, — писав Ленін на початку 1918 р., — а, навпаки, вперше створює можливість застосувати його справді *широко*, справді *масовим* розміром, залучити справді більшість трудящих на арену такої роботи, де вони можуть виявити себе, розгорнути свої здібності, показати таланти, що їх у народі є непочате джерело і що їх капіталізм тіпцив, давив, гнітив тисячами й мільйонами".

Соціялістичне змагання розійшлося широкою хвилею по Радянському союзу за останні роки. Успіхи соціялістичного будівництва та ґрандіозні перспективи п'ятирічки викликали піднесення трудового ентузіязму серед широких мас робітників. Комсомольці одного з ленінґрадських заводів на початку 1929 р. вперше підхопили Ленінове гасло про соціялістичне змагання й організували змагання на своєму підприємстві. На весні 1929 р. XVI партійна конференція, затвердивши п'ятирічний плян, звернулася з відозвою про соціялістичне змагання до всієї робітничої кляси.

Робітнича кляса жваво відгукнулася на заклик XVI партійної конференції. Соціялістичне змагання почали застосовувати в найрізноманітніших формах і видах. Величезну ролю в розвитку соціялістичного змагання почала відогравати наша преса як загальна, так і заводська. Змагатися взялися як окремі робітники та робітничі бриґади на одному підприємстві, так і цілі великі заводи та фабрики.

„Тепер уже не може бути сумніву, — казав т. Сталін у своїй доповіді на XVI з'їзді партії, — що одним з дуже важливих фактів, коли не найважливішим фактом нашого будівництва є даного моменту соціялістичне змагання фабрик і заводів, переклик сотень і тисяч робітників про досягнені результати в змаганні, широкий розвиток *ударництва*. Тільки сліпі не бачать, що в психології мас і в їхньому ставленні до праці стався величезний перелом, у корені

ших заводів і фабрик. Не так давно чути було у нас голоси про „надуманість" і „нестійність" змагання та ударництва Тепер ці „мудрі" люди не заслуговують навіть насмішки і їх вважають просто за віджилих свій вік „мудріїв". Тепер справа змагання й ударництва є справа завойована й закріплена. Це факт, що соціялістичне змагання охопило у нас не менше від двох мільйонів робітників. а до ударних бриґад залучено над мільйон робітників.

Найвизначніше в змаганні полягає в тому, що воно вчиняє корінний переворот у поглядах людей на працю, бо воно перетворює працю з ганебного і важкого тягара, за що його вважали раніш, на справу *честі*, на справу *слави, доблести й геройства*. Нічого подібного нема і не може бути в капіталістичних країнах. Там, у них, у капіталістів, найбажаніша справа, схвалювана від суспільства,— мати ренту, жити на проценти, бути вільним від праці, вважану за ганебну річ. У нас, в СРСР, навпаки, найбажанішою справою, схвалюваною від суспільства, стає можливість бути героєм праці, можливість бути героєм ударництва, оточеним авреолею пошани серед мільйонів трудящих. За не менше визначний у змаганні треба вважати той факт, що воно починає ширитися й на селі, охопивши вже наші радгоспи та колгоспи. Всім відомі численні факти справжнього трудового ентузіязму в мільйонних масах радгоспників та колгоспників".

Соціялістичне змагання й ударництво дають разючі результати. В цих формах реалізується невичерпна творча енерґія робітничої кляси що скинула з себе кайдани найманого рабства. Змагання й ударництво дають зростання продуктивности праці, часом невидане і в технічно розвинених капіталістичних країнах. Зростає активність усієї робітничої маси, збільшується потік робітничих пропозицій, підвищується роля виробничих нарад.

На найбільших будівництвах нашого Союзу робітничі бриґади змагаються в мурування, на бетонних роботах, на землечерпальних роботах тощо. Преса відкриває можливість всесоюзних перекликів, де беруть участь Дніпробуд і Челябінськ, Ростов і Маґнетобуд, Кузнецьк і Березняки.

На наших фабриках і заводах соціялістичне змагання розгортається навколо завдання виконувати й перевиконувати пляни. Так, на Московському електрозаводі, нагородженому за свої заслуги на фронті соціялістичного будівництва орденом Леніна, ударництво та соціялістичне змагання зростають могутніми темпами.

На 1 жовтня 1930 р. на заводі було 385 ударних бриґад і 4.968 ударників. На 1 січня 1931 р. було вже 655 ударних бриґад і 9.104 ударники. За той самий час загальне число учасників соціялістичного змагання з 9.806 осіб на 1 жовтня 1930 р. зросло до 12.670. На 1 січня 1931 р. 90% усіх робітників Електрозаводу приєдналися до нових соціялістичних форм праці. За останні три місяця 1930 р. робітники подали 3.771 пропозицію про поліпшення виробництва.

Широкий розмах соціялістичних форм праці дав на Електрозаводі чудові наслідки. Електрозавод 1928/29 р. мав був за пляном випустити продукції на 22,3 млн. крб., а фактично виконав плян на 102,8%; 1929/30 р. плян зріс у $2^1/_2$ раза — до 56,8 млн. крб., але й цей плян виконано на 104,6%. На особли-

вий квартал, жовтень — грудень 1930 р., плян Електрозаводу на пропозицію адміністрації становив 20,7 млн. крб., а робітники самі, старанно все перевіривши, висунули зустрічний плян на 22 млн. крб. Цей плян також виконано на 102,3%. В особливому кварталі завод дав продукції на 22,6 млн, карб., тобто більше проти цілого 1928/29 р.

Робітники Тульського заводу № 1 звернулися на весні 1931 р. з нагоди других роковин соціялістичного змагання з особливим листом до всіх робітників і колгоспників СРСР. У своїй відозві тульські пролетарі повідомляють, що на їхньому заводі на 1 квітня 1931 р. соціялістичне змагання охопило вже 63% робітників, тим часом як ще 1 вересня 1931 р. цей процент становив тільки 13. Тульські товариші пишуть:

„Числа величезних перемог третього року п'ятирічки викликали нову хвилю піднесення серед робітників нашого заводу. *До армії ударників стали нові 714 ударників імени 518 нових підприємств.* 65 робітників подали заяви про вступ до партії. А всього за перший квартал *до лав нашої партійної організації вступили 650 кращих ударників заводу.* Всіма видами технічної освіти охоплено у нас на заводі 50% робітників. Здійснюючи гасло т. Сталіна „обличчям до техніки", завод поставив собі мету *охопити всіх ударників заводу технічним навчанням,* для чого заведено спеціяльні дні технічного навчання".

Широкий розмах ударництва та соціялістичного змагання дає змогу з успіхом виконувати виробничі завдання. Плян 1931 р. намічає збільшення програми проти 1930 р. *удвое,* зростання продуктивности праці — на 35% і зниження собівартости — на 18,5%.

„Ми зобов'язалися,— пишуть тульські товариші,— дати країні на 1931 р. 2.450 варстатів, тобто в 9,5 раза більше проти минулого року. Ми дамо разом 750 штук потужних універсальних фрезерних варстатів типу цінціннаті, що їх досі довозилося виключно з-за кордону. Першого спробного варстата вже закінчено і своєю якістю він не поступається перед закордонним. Це велика перемога робітників нашого заводу й цілого Радянського союзу.

Далі ми зобов'язалися дати цього року країні *на 17 млн. крб.* струменту, що становить збільшення проти 1930 р. в 3,2 рази. Виконавши програму із струменту та варстатів, заощадимо країні на валюті 14 млн. золотих карбованців. Програму першого кварталу третього вирішального року п'ятирічки ми виконали. *Ми дали 101% завдання першого кварталу*".

Із цього ясно, яку величезну вагу має широкий розвиток ударництва та соціялістичного змагання для успішного ходу соціялістичного будівництва. Всебічне зростання нових соціялістичних форм праці є одна з найдоконечніших умов, щоб виконати п'ятирічку за чотири роки, щоб з успіхом здійснити великі будівничі завдання соціялізму. Недооцінювання ваги соцзмагання та ударництва — це один з найгірших ґатунків правого опортунізму. Бюрократичне ставлення до цих форм трудового піднесення робітничих мас іде на користь тільки нашим ворогам.

До ударництва та соцзмагання увесь апарат господарського

керування повинен ставитися якнайуважніше. Премію ванн ударників, поліпшене й підвищене постачання ударникам, підвищена оплата тих, хто дає підвищену продуктивність праці, задоволення потреб ударників насамперед від обслуговних організацій — усе це має служити справі дальшого зростання ударництва. Заразом треба боротися проти псевдоударництва, викидаючи з робітничої родини тих, хто не справджує її довіри.

Соціялістичне змагання й ударництво підмуровують міцний підмурок під ту нову соціялістичну організацію праці, що тепер оце формується в Радянському союзі. Серед робітничих мас складається нове ставлення до продукції, як до своєї рідної справи. Величезні маси залучаються до справи управління народнім господарством. Через зустрічне планування, через наскрізні бриґади, виробничі наради, гуртки раціоналізації та винахідництва широкий виробничий актив бере участь в усій справі керування та управління нашим народнім господарством. Те, що було колись справою невеликої купки „обраних" власників капіталістів, стало кревною справою мільйонів людей.

Зростання матеріяльного добробуту пролетаріяту.

За капіталізму робітнича кляса неминуче озлиднюється, машина витискує робітників, зростає безробіття. Зростання продуктивности праці веде тільки до збільшення ступеня визиску робітників від капіталістів, до підвищення норми додаткової вартости.

У Радянському союзі *матеріяльний добробут робітників і селян неухильно зростає.* Зростання продуктивности праці веде за собою підвищення заробітку. Зростання промисловости та сільського господарства вже зліквідувало безробіття — це найстрашніше лихо пролетаріяту за капіталізму. Безупинне швидке зростання усуспільненого сектора веде до неухильного поліпшення матеріяльного та культурного становища трудящих мас. Зростання соціялістичного сектора значить скорочення частки визискувацьких кляс у народньому добутку країни та зростання частки робітників і селян.

У нашій країні *неухильно зростає чисельність робітничої кляси.* Безперервно ширяться лави армії праці. 1929 р. в промисловості працювали 3.761 тис. осіб, 1930 р. — 4.511 тис. осіб, 1931 р. *армія промислового пролетаріяту без будівельних робітників має становити 5.159 тис. осіб.* Ще разючіше зростає число робітників, що працюють на будівництві. 1931 р. на будівельних роботах працюватимуть *над 2 млн. осіб,* тим часом як 1930 р. їх працювало 1.432 тис. осіб, а 1929 р. — 923 тис.

Армія пролетаріяту в найбільш широкому значенні слова — всі особи найманої праці — налічувала 1930 р. *14 мільйонів осіб,* тобто збільшилася за рік майже на 2 млн. (з 12.394 тис. до

14.269 тис. осіб). А під кінець 1931 р. всього буде осіб найманої праці 16.300 тис.

У січні 1929 р. коли загальне число працівників становило 12 млн. з чимось, у країні було 1,6 млн. безробітних. На початку 1930 р. число безробітних становило 1,3 млн. осіб. Минув ще рік, і біржі праці довелося ліквідувати, бо вони стали непотрібні, й організувати натомість інституції для готування та вербування нових робітничих кадрів.

У нашій країні *неухильно зростає заробітна платня.* Ось табличка, що показує, як зростала заробітна платня за останні два роки:

Зростання заробітної платні по галузях народнього господарства

	Пересічно-річний заробіток за 1930 р. на крб.	На проценти до 1927/28 р.	Пересічно-річний заробіток за 1931 р. на крб.	На проценти до 1927/28 р.
Промисловість	1.011	123	1.046	127
Залізничий транспорт. .	1 002	122	1.103	134
Водний транспорт . . .	1.151	129	1.272	142
Освіта	887	135	982	149
Увесь несільськогосподарський сектор . .	947	124	1007	132
Сільськогосподарський сектор	495	162	617	202
Увесь пролетаріят . . .	881	129	945	139

В основних, вирішальних галузях промисловости заробітна платня зростала особливо значно. *В металюргії* заробітна платня збільшилася за три роки на 33,1%, *в кам'яновугільній промисловості* на 39,7%, не рахуючи додаткового підвищення на 20% для підземних робітників; в *основній хемії*—на 38%

Які величезні зрушення сталися в заробітній платні за минулі роки, видно з того, що, наприклад, *у металюргії* число робітників із зарплатнею меншою за 50 крб. на місяць становило 1927 р. 24,5%, а 1930 р.— всього 9,2%, зате число робітників із заробітною платнею від 100 до 150 крб. підвищилося з 13,8% року 1927 до 28,7% року 1930.

Проте, самою індивідуальною заробітною платнею, що її дістає кожен робітник на руки, у нас не вичерпується добуток робітничої кляси, її матеріяльний добробут. Поруч зростання „готової" індивідуальної зарплатні у нас *швидко зростають соціялізовані форми заробітної платні*, що мають величезну вагу для піднесення матеріяльного добробуту пролетаріяту.

1931 р. на забезпечення інвалідів, родин, що втратили годувальника, і забезпечення на старість асиґнується 371 млн. крб., що проти 204,8 крб. 1927/28 р. становить збільшення на 81%. На *меддопомогу убезпечуваним* 1931 р. буде витрачено 430 млн., тобто

на 77% більше проти 1927/28 р. *Допомогу на випадок хороби* збільшується поточного року на 373 млн. крб., тобто на 53% більше проти 1927/28 р. Асиґнування на робітниче та *житлове* будівництво досягає цього року 1.117 млн. крб., у два з половиною раза перевищивши витрати 1928 р. (419 млн. крб.). Фонд поліпшення побуту робітників становитиме 1931 р. 285 млн. крб., тобто на 300 з лишком процентів більше проти 1927/28 р.

На заходи оздоровлення умов праці, *охорону праці* та техніки безпеки 1931 р. буде витрачено 153,3 млн. крб. Проти 1927/28 р. ці асиґнування зросли на 169%.

На поширення *громадського харчування*, на нове будівництво фабрик кухонь буде вкладено 120 мільйонів карбованців замість 10 мільйонів карбованців 1927/28 року, довівши число готованих тут обідів під кінець 1931 року до 37,5 мільйонів *Уже 1930 року реальний заробіток пролетаріяту СРСР був вищий проти передвоєнного на 45%, а разом із соціялізованим фондом заробітної платні, соціяльним убезпеченням, культурним обслуговуванням він становить 170% передвоєнного.*

Семигодинний робітний день.

Найпотужнішою підоймою в піднесенні матеріяльного та культурного рівня пролетаріяту є семигодинний робітний день. Тоді як у капіталістичних країнах робітний день довшає, доходячи 12 і більше годин, у нас на семигодинну роботу вже переведено більшу половину пролетаріяту. Семигодинний робітний день у країні будованого соціялізму за безперервного здовження робітного дня в країнах капіталу — ось що яскраво характеризує ріжницю між двома господарськими системами.

Перехід до семигодинного робітного дня оповіщено декретом ЦВК під час десятих роковин Жовтневої революції в листопаді 1927 р. Тоді об'єднана троцкістсько-зінов'євська опозиція зняла шалений зойк з цього приводу. Протягом минулих років семигодинна робота ступнево поширювалася на низку найважливіших галузей промисловости. Під кінець поточного 1931 р. на семигодинну роботу буде переведено всіх залізничників, 92% робітників у промисловості, що є у віданні ВРНГ (основні й вирішальні ділянки промисловости), і 52% робітників промисловости, що є у віданні Наркомпостачання.

Перехід на семигодинну роботу є величезний крок уперед у справі поліпшення становища робітників. Зростає робітникове дозвілля. Робітник має багато більше можливостей підносити свій культурний рівень, свій розумовий розвиток, свою виробничу технічну підготову. Разом з безперервкою семигодинний робітний день відкриває щодо цього величезні перспективи. Це надто важливе й цінне в наших умовах, коли завдання опанувати техніку та завдання культурної революції стоять так гостро.

Ліквідація безробіття та забезпечення підприємств робочою силою.

За капіталізму загальний закон капіталістичного нагромадження веде до абсолютного зубожіння робітничої кляси, йдучи нога в ногу із зростанням багатства капіталістів. Зростання продукції, заведення нових машин, відкриття нових фабрик веде за капіталізму неминуче до зростання гігантської армії безробітних, що мусять неробствувати й голодувати. Зростає капіталістичне багатство, зростає й „відносне перелюднення". Мільйонні армії безробітних звертаються до володарів капіталу, вимагаючи „праці й хліба", — і дістають звичайно на відповідь оливо від найманих убивць буржуазії.

Резервна армія праці—невід'ємна ознака капіталізму. Постійна армія безробітних — невід'ємна риса всього ладу капіталістичного найманого рабства. Загальний закон капіталістичного нагромадження дбає за те, щоб до послуг кожного капіталістичного підприємства було досить голодних людей, згодних стати на яку-хоч роботу на перший поклик. Особливо жахливих розмірів набирає безробіття в капіталістичних країнах тепер, за періоду найглибшої кризи, що струшує капіталізм. Розміри безробіття перевищують усе, що бувало будь-коли раніш. У цій обстанові особливо разюче виступає цілковита протилежність між засудженим на смерть капіталізмом і дедалі міцнішим соціялізмом. Тим часом як усі чисто капіталістичні країни задихаються від безробіття, в Радянському союзі *безробіття ліквідовано*. За перших років нашого мирного будівництва в Радянському союзі були ще сотні тисяч безробітних. Це безробіття було наслідок старого капіталістичного ладу. Багато підприємств зруйнувала війна, нових підприємств ми будували тоді ще мало, не мавши коштів. Село, що жило по-дідівському, викидало щороку багато сотень тисяч людей до міст. Вороги соціялізму віщували тоді, що під кінець п'ятирічки у нас буде багато (котрий говорив 6, а котрий — 10) мільйонів безробітних.

Але наші вороги схибили. Користуючись величезними перевагами соціялістичного господарства, ми скінчили з таким лихом капіталізму, як безробіття. Відбудування підприємств дало роботу багатьом сотням тисяч людей. Величезне будівництво, провадженe тепер, залучило до продукційного процесу мільйонні маси робітників. За капіталізму нові фабрики викидають робітників з продукції. В радянських умовах, навпаки, будування нових підприємств і поширення старих залучає до продукції нову робочу силу.

Заразом у корені змінилися умови на селі, що раніш були головним постачальником „зайвих" робочих рук. Голод і нестатки гнали за старих часів бідняка-селянина до міста. Тепер село, позакочувавши рукава, будує велике усуспільнене господарство на основі нової техніки. Куркульський визиск підтято під самий корінь. Село дістало десятки тисяч тракторів і сільськогосподар-

ських машин. Уперше селянин дістав змогу жити й працювати по-людському. Отже, закрито той канал, що переважно живив безробіття за старих часів.

Знищення безробіття в Радянському союзі — величезна перемога соціялістичного будівництва. Ця перемога показує всьому світові, що тільки соціялізм може з успіхом покінчити з безробіттям. Над сотню років по всіх капіталістичних країнах марно силкуються позбутися цього лиха. Вигадувано тисячі різних способів для цього. Жаден з них не згодився. Та й не можна придумати ніякого способу для цього, бо безробіття — невід'ємний супутник капіталізму. Приклад Радянського союзу якнайпереконливіше доводить, що тільки повалення капіталістичного ладу є один-однісінький певний і надійний спосіб покінчити з безробіттям. Приклад Радянського союзу ясним маяком освітлює шлях боротьби мільйонів безробітних у капіталістичних країнах. Цей приклад показує, що тільки соціялізм може забезпечити роботою всіх членів суспільства, тим часом як капіталістичний лад неминуче засуджує велику частину працездатних членів суспільства на вимушене неробство.

Ліквідація безробіття ставить *по-новому* завдання *забезпечити робочою силою* наші підприємства. Раніш робітники самі йшли на фабрики та заводи, і підприємства купували потрібну їм робочу силу порядком самопливу. Ліквідація безробіття, зміна умов життя на селі знищили цей самоплив у постачанні робочої сили підприємствам. Хуткі темпи нашого будівництва потребують величезних мас нових робітників. Тепер багато підприємств і нових будівництв відчувають брак робочої сили. Брак робітників нерідко являє собою одну з основних причин невиконання планів у найважливіших галузях промисловости.

„Із цього виходить, по-перше, те, що не можна більше розраховувати на самоплив робочої сили. Отже, від „політики" самопливу треба перейти до політики *організованого* набирання робітників для промисловости. Але для цього є тільки один шлях—шлях договорів господарських організацій з колгоспами та колгоспниками" (*Сталін*).

Багато підприємств *уже* стали на цей шлях. Досвід показує, що цей спосіб організовано набирати робітників дає добрі наслідки.

„Із цього виходить, подруге, те, що треба негайно перейти на *механізацію* найбільш тяжких процесів праці, розгортаючи цю справу чимдуж (лісова промисловість, будівельна справа, вугільна промисловість, вантаження та розвантаження, транспорт, чорна металюргія тощо). Це не значить, звичайно, ніби треба покинути ручну працю. Навпаки, ручна праця ще довго відограватиме в продукції дуже серйозну ролю. Але це значить, що механізація процесів праці є та *нова* для нас і *вирішальна* сила, без чого неможливо витримати ні наших темпів, ні нових маштабів продукції" (*Сталін*).

Ті господарники, що не добачають і не розуміють доконечности набирати робітників організовано та механізувати найбільш тяжкі роботи, не можуть забезпечити правильне керівництво в теперішній обстанові. Робітники одного з найбільших металюр-

гійних заводів півдня, заводу ім. Дзержинського, ось що розповідають у своєму листі:

„У набиранні робочої сили у нас довго переважав самоплив. Ми мало були зв'язані з підшефними колгоспами та близькими районами в розумінні організованого набирання робочої сили. Останнім часом під проводом партосередків і цехпрофорганізацій *ми вживаємо метод набирання за принципом земляцтва. Основну роботу ми провадимо тепер через укладання обопільних договорів з колгоспами.* Це дало вже певні наслідки, і тепер *цех чималою мірою поповнено робочою силою з колгоспників*".

Товариші-дзержинці домоглися також певних успіхів і в механізації, що заощаджує витрачання робочої сили. Про це вони пишуть:

„На приставлянні матеріялу до печей з червня вже працює 15 електрокарів і 3 трактори, що заміняють працю каталя. Ми докладаємо всіх сил до того, щоб забезпечити нормальну роботу електрокарів і тракторів, зокрема перемощуємо плити коло печей. *Це перемощення на 3 печах ми вже зробили і тепер форсуємо його на 5-й і 6-й печах, з тим, щоб коли прибуде нова партія електрокарів і тракторів, під'їзні тляхи коло печей були у порядку.* Пробивши в жолобах спеціяльні засувки, *ми механізували навантаження і відвожування агльомерату. Це дозволило скоротити на 6-й печі число робітників, що робили цю роботу, з 24 до 6*".

Оплата праці й боротьба із урівнялівкою.

За розгорнутого комуністичного ладу кожен член суспільства працюватиме як на свої здібності й одержуватиме продукти суспільної праці як на свої потреби. Але щоб здійснити такий лад, потрібна низка надзвичайно важливих умов; їх поки ще нема і створено їх буде в процесі соціялістичного розвитку суспільства. Які ці умови?

Потрібний насамперед багато вищий рівень матеріяльного багатства суспільства. Капіталізм залишив нам у Росії надто злиденний рівень розвитку продукції. Величезна більшість трудящих мас не мала змоги задовольняти навіть найневідкладніші потреби. Недоїдання селянства в царській Росії — загальновідомий факт. Тільки соціялізм відкриває можливість такого хуткого розвитку продуктивних сил, коли матеріяльне багатство суспільства дійде рівня, доконечного для комунізму.

Потрібна ще одна істотна умова. Треба остаточно закріпити й заглибити нове ставлення до праці. Треба, щоб люди переробили себе з цього погляду. Треба, щоб створене сторіччями підневільної роботи рабське ставлення до праці зникло без сліду. Яснісінько, що такий переворот не може статися за один день. Тільки в процесі соціялістичного розвитку відбувається те нечуване в історії перероблення людей, що утворює потрібні передумови для комунізму.

Соціялізм ставить за своє завдання переробити людей, переробити їхнє ставлення до праці, переробити їхні думки, витруїти залишки старої рабської психології. Соціялізм бере робітників і селян такими, як вони виходять із надрів буржуаз-

ного суспільства. Соціялізм утворює нове ставлення до праці, утворює нову дисципліну праці.

Соціялізм вириває із корінням *основну нерівність* капіталістичного ладу, знищуючи *визиск* праці капіталом. Протиставство між буржуазією та пролетаріятом зникає, бо знищується саму буржуазію як клясу. Соціялізм веде до *знищення кляс*, клясових противенств і клясових відмінностей.

Але соціялізм зберігає розподіл продуктів відповідно до якости й кількости витраченої кожним окремим робітником *праці*. Саме ця форма оплати становить собою за переходу до соціялізму один із способів забезпечити свідоме ставлення до праці, потрібну трудову дисципліну. Оплата праці залежно від кількости та якости її—могутнє знаряддя в справі перевиховання людського матеріялу, в справі соціялістичного будівництва.

Вяснюючи питання про спосіб оплати праці за соціялізму, Ленін писав:

„Маркс не тільки якнайточніше зважує неминучу нерівність людей, він зважує також те, що самий ще перехід засобів продукції у спільну власність усього суспільства („соціялізм" у звичайному слововживанні) *не усуває* хиб розподілу та нерівности „буржуазного права", що *панує далі*, оскільки продукти розподіляється „по роботі".

„...Але ці вади, - каже Маркс далі,— неминучі в першій фазі комуністичного суспільства в тому його вигляді, як воно виходить, після довгих страждань пологів, із капіталістичного суспільства Право ніколи не може бути вище, ніж економічний устрій і залежний від нього культурний розвиток суспільства".

Таким чином у першій фазі комуністичного суспільства (званій звичайно соціялізмом) „буржуазне право" касується не цілком, а тільки почасти, в міру вже досягненого економічного перевороту, тобто тільки стосовно засобів продукції. „Буржуазне право" визнає їх за приватну власність окремих осіб. Соціялізм робить їх *спільною* власністю. *Остільки*—і лише остільки—„буржуазне право" відпадає.

Але воно лишається все ж у другій своїй частині, лишається як реґулятор (визначальник) розподілу продуктів і розподілу праці між членами суспільства. „Хто не працює, той не повинен їсти",—цей соціялістичний принцип *уже* здійснено; „за рівну кількість праці — рівна кількість продуктів"— і цей соціялістичний принцип *уже* здійснено. Проте, це ще не комунізм, і це ще не усуває „буржуазного права", що нерівним людям за нерівну (фактично нерівну) кількість праці дає рівну кількість продукту.

Це „вада",— каже Маркс,— але вона неминуча в першій фазі комунізму, бо, не вдаючися в утопізм, не можна гадати, що, поваливши капіталізм, люди відразу навчаться працювати на суспільство без *жадних норм права*, та й економічних передумов *такої* зміни скасування капіталізму *не дає відразу*" (*Ленін*).

У наших умовах надзвичайно шкідливі всякого роду „лівацькі" спроби провести зрівняльність в оплаті праці, не зважаючи на якість і кількість витрат праці. Зрівнялівка є велике лихо багатьох наших підприємств. Вона неминуче веде до спаду продуктивности праці та трудвої дисципліни. Зрівнялівка знищує той стимул, що полягає в розмірах оплати праці. Зрівнялівка приводить до того, що майже зникає ріжниця в оплаті праці тяжкої і легкої, праці кваліфікованої і некваліфікованої. Зрівнялівка в оплаті праці призводить до найзгубніших наслід-

ків для продукції. Насамперед вона надзвичайно збільшує плинність робочої сили — велике лихо багатьох наших підприємств. Зрівнялівка не зацікавлює робітника в тому, щоб лишитися на підприємстві. Робітник вищої кваліфікації переходить з заводу на завод, шукаючи кращої оплати. Зрівнялівка далі затримує утворення достатніх кадрів кваліфікованих робітників. За загальної недостачі робочої сили у нас особливо гостро дається взнаки недостача кваліфікованих робітників. Коли панує зрівнялівка в оплаті праці, робітник не зацікавлений підвищувати свою кваліфікацію.

„Маркс і Ленін кажуть, що ріжниця між працею кваліфікованою і працею некваліфікованою буде навіть за соціялізму, навіть після знищення кляс, що тільки за комунізму має зникнути ця ріжниця, що через це „зарплатню" навіть за соціялізму треба видавати по праці, а не по потребі. Але наші зрівнялівці з господарників і з профспілчан не згодні з цим і гадають, що ця ріжниця вже зникла за нашого радянського ладу. Хто має рацію — Маркс і Ленін чи зрівнялівці? Слід гадати, що рацію тут мають Маркс і Ленін. Але з цього виходить, що хто будує тепер тарифну систему на „принципах" зрівнялівки, не зважаючи на ріжницю між працею кваліфікованою і працею некваліфікованою, той розриває з марксизмом, розриває з ленінізмом" (*Сталін*).

Тим то оборонці зрівнялівки, хоч якими б „лівими" фразами вони прикривалися були, на ділі завдають шкоду справі соціялістичного будівництва, заважають перемозі соціялізму. Отже, рішуча боротьба із зрівнялівкою, організація правильної оплати праці є найважливіше завдання. Потрібна така система оплати праці, коли *чільні групи* робітників, що складають основний кістяк виробництва, оплачується досить високо. Всю систему оплати праці треба побудувати так, щоб кваліфікованішу, тяжчу роботу оплачувалося вище. Правильна система оплати праці являє собою найдоконечнішу умову для боротьби з плинністю робочої сили, для боротьби за створення нових постійних кадрів кваліфікованих робітників на наших підприємствах.

Відрядна оплата. Кращою системою оплати праці в нашій соціялістичній промисловості є оплата відрядна. Відрядна оплата праці цілком відповідає тому порядкові розподілу продукту за кількістю та якістю праці, що є єдино правильний за переходу до соціялізму. Відрядна оплата праці допомагає піднести продуктівність праці і зміцнити трудову дисципліну. Відрядна оплата є одна з доконечних ланок у справі заглиблення госпрозрахунку в нашому господарстві. Госпрозрахунок цеху, госпрозрахунок бриґади тільки тоді можна з успіхом здійснити, коли цілком використовується наявну робочу силу. Відрядна оплата править за потужну підойму в справі знищення непродуктивних витрат робітного часу. На багатьох наших підприємствах є ще дуже багато хиб у справі використання робочої сили. Часто трапляється зайвина робітників, тим часом як інші підприємства задихаються від недостачі робочих рук. Часто на корисну роботу витрачається тільки

частину робітного часу, а решту по-хижацькому марнується на всякі допоміжні роботи абож вона просто гине через малу трудову дисципліну. Відрядна оплата — один із найважливіших способів боротися з цими недоладностями.

Для правильної організації відрядної оплати потрібна чітка робота щодо нормування праці. Величезну вагу має продумане встановлення розцінок і норм продукції. Відрядні розцінки треба щоб спонукали кожного окремого робітника краще працювати, цілком використовувати робітний час і устаткування. Треба щоб розцінки сприяли піднесенню продуктивности праці.

Відрядна оплата — це оплата як на кількість і якість праці. Щоб зацікавити робітників підносити продуктивність праці, щоб дійти найбільших наслідків у боротьбі з втратами робітного часу, в боротьбі з браком продукції тощо, вживається *прогресивно-преміяльної відрядної оплати.* Досвід цілої низки передових підприємств показує, яких чудових наслідків можна домогтися за допомогою прогресивно-преміяльної відрядної оплати, пов'язаної з потужним рухом ударництва та соцзмагання. За прогресивно-преміяльної оплати переробіток над норму оплачується за підвищеними розцінками. Так, на будівництвах за переробітку норм на 10% встановлюється додатковий коефіцієнт на 1,20; на 20%—1,30; на 30%—1,40; на 40%—1,50; на 50%—1,65; на 60% — 1,80; на 70% — 1,95; на 80% — 2,15; на 90% — 2,35, на 100% — 2,50. За такої системи муляр, наприклад, за перевищення норми мурування цегли на 400 штук (1.300 штук замість 900) матиме 7 крб. 11 коп. замість 5 крб. 93 коп., скільки він дістав би за прямої відрядної оплати. Робітникам, переведеним на прогресивно-преміяльну відрядну систему оплати, дають певне виробниче завдання, зазначаючи обсяг роботи, норми, ціну за одиницю виробленої продукції, вартість усієї роботи і термін закінчення. Коли роботу зроблено незадовільно, премії не видають.

Численні повідомлення свідчать про чудові результати від заведення прогресивно-преміяльної відрядної оплати. Так, на вагонобудівельному заводі ім. „Правды" в Каменському вже перших днів заведення прогресивно-преміяльної оплати значно зросла продуктивність праці. За старої системи оплати коваль робив 6—7 ресор за зміну, тепер він дає 9—10 ресор. У Ленінграді з 1 липня 1931 р. на прогресивно-преміяльну відрядну оплату переведено всіх робітників найбільших будівництв: Алюміньбуду, Краснопутильбуду, Центроліту та Іжорського заводу. Нова система оплати праці цілком себе виправдала. До неї продуктивність праці на „Красном путиловце" була 98% норми, а після заведення прогресивно-преміяльної відрядної оплати продуктивність праці підвищилася за першу половину липня 1931р. до 135%.

У соціялістичних підприємствах сільського господарства, в *радгоспах,* так само практикується відрядну оплату праці. Краші з *колгоспів* з самого початку стали практикувати відрядну

оплату праці. Проте, по багатьох колгоспах замість відрядної оплати практикували розподіл добутків на їдців. Легко зрозуміти, що такий порядок не сприяє зміцненню трудової дисципліни, піднесенню продуктивности праці, підвищенню чуття відповідальности у кожного колгоспника. Навпаки, їдацький принцип розподілу надто несправедливий: рвач і ледащо, що хоче пожити з чужої праці, дістає стільки, скільки дістає й той працівник, що працює, не шкодуючи сил. Тим то за їдацький розподіл добутків у колгоспах виступають куркулі та їхні прибічники, що попролазили туди й хочуть таким способом розвалити колгоспи. Через те VI з'їзд рад дав тверді вказівки про доконечність перейти в колгоспах на розподіл добутків за кількістю та якістю витраченої від колгоспника праці на основі відрядної оплати праці.

Досвід найбільш передових колгоспів, що вже перейшли на відрядну оплату, показує скрізь чимале підвищення продуктивности праці. У своїй доповіді на VI з'їзді рад т. Яковлев подав багато прикладів цього.

В колгоспі ім. Калініна перейшли до відрядництва — відразу почали на роботу виходити з 60% до 100% всіх працездатних.

В колгоспі до запровадження відрядництва громадили на день від одної третини до половини *га*, після переходу на відрядну систему почали громадити півтора *га* на день.

По кримських колгоспах під час поденної роботи, коли садили тютюн, на гектар витрачалось 180 чоловіко-днів; перейшли на відрядництво — почали витрачати 40—60 чоловіко днів.

В колгоспі „Шлях до соціялізму" один гектар пропашних за 10-годинний робітний день обробляли 25 людей; перейшли до відрядництва, і оказалося, що той самий гектар за той же таки 10-годинний робітний день почали обробляти 8 — 10 людей.

В тому ж таки колгоспі водовіз до відрядної оплати возив на день 2 бочки води; коли ж перейшли до відрядництва, то він тою ж конякою почав возити 14 бочок.

В тваринницькому колгоспі „Шлях Леніна" доярка обслуговувала 10—12 корів, перейшли до відрядництва — і почала обслуговувати 14 — 15 корів.

В бавовницькому колгоспі Закавказзя жінки колгоспниці після переходу до відрядництва почали вдвоє більше збирати бавовни.

По різних зернових колгоспах на оброблення одного гектара витрачалося різне число трудоднів; виходило так що в одному колгоспі витрачено 25, в іншому 20, 13, 21 тощо. Де відрядництво — там досить 13 — 14 трудоднів, там, де його нема, 25 замало.

В колгоспах відрядництво треба організувати через облік роботи кожного колгоспника в трудоднях. Ось так голова Колгоспцентру т. Юркин характеризував значення обліку в трудоднях для колгоспів:

„Саме життя висунуло трудодень, самі колгоспники виробили його. Трудодень є формою для обліку праці кожного колгоспника зокрема. Стосунки, що встановлюються поміж колгоспниками, реґулюються саме цим трудоднем. Тому то ми повинні протиставити грошевій оцінці трудодень. Грошеву оцінку треба обов'язково і повсюди викинути а запровадити трудодень.

Трудодень проти ледарів. Ледар вже не зможе ховати свою погану роботу загальною роботою всіх колгоспників. З обліку його роботи в трудоднях зразу буде видно скільки він виробив і заробив. Це приведе до того, що ледаря або виженуть з колгоспу, або він виправиться й почне працювати по-справжньому. Інакше бо він не виробить трудоднів і не матиме права на участь в розподілі доходу колгоспу".

Безперервне виробництво і боротьба за правильну організацію праці.

При нинішніх гігантських розмірах виробництва нашої промисловости особливо важливого значення набирає завдання правильної організації праці по підприємствах. У нас ще є низка підприємств, де організація праці надзвичайно слаба. Брак порядку і погоджености в роботі, нерозбериха і брак відповідальности зривнялівка і знеосібка — ось найважливіші недоліки в організації праці.

Кілька років тому на залізницях перейшли до так званої знеособленої їзди на паротягах, коли окремої бриґади не прикріплюється до певного паротяга. Досвід показав, що знеосібка веде до недбайливого догляду за паротягом, до неправильного поводження з ним, через що паротяги часто псуються і потребують великого ремонту. Через це на початку 1931 року було проведено перехід від знеособленої їзди до паристої, коли кожний паротяг обслуговується певними бриґадами, які відповідають за його стан. Перехід до паристої їзди відразу дав прекрасні наслідки: скоротилося число поламок на паротягах, з'явилась можливість далеко краще використовувати паротяги.

Знеосібка веде до таких же неґативних наслідків у промисловості.

„Що таке знеосібка? Знеосібка — це відсутність будь-якої відповідальности за доручену роботу, відсутність відповідальности за механізми, за варстати, за струмент. Зрозуміло, що за знеосібки не може й мови бути про будь-яке серйозне піднесення продуктивности праці, про поліпшення якости продукції, про бережне ставлення до механізмів, варстатів, струменту" (*Сталін*).

Безліч повідомлень в газетах свідчить про надзвичайну шкідливість, яку несе знеосібка. Ось, наприклад, в Донбасі на Брянському рудоуправлінні втрата видобутку вугілля в червні 1931 р. дорівнювала через знеосібку величезної цифри — дорівнювала 3 *т* на день.

Знеосібка в керівництві покривлею на шахтах веде до частих завалів лав. Тому то втрата видобутку дорівнює 8.800 *т*. Надто знеосібка відбивається на робітниках шахти № 1 біс — Криворіжжя. В 2 лавах є 23 відбивні молотки, що їх не закріплено за окремими робітниками. Через це вони часто псуються, і для роботи приладає тільки 7 молотків на зміну. Ця шахта інколи виконує завдання по механізованому видобутку тільки на 14%.

Робітники металюрґійного заводу ім. Дзержинського в своїй відозві оповідають, як вони перебудовуються, ліквідуючи знеосібку. Вони пишуть:

„*Ми ліквідуємо знеосібку рудного двору. Каталів ми закріпляємо за певними ділянками сировини, окремо — бригаду каталів на руді, окремо — на коксі тощо. З кожної бригади виділяється старшого, що відповідає за правильний забір матеріялу на своїй ділянці.*

Прикріплення токарів до варстатів у механічній майстерні цеху ми вже закінчили. Отже, ми ліквідуємо знеосібку в обслуговуванні окремих ділянок. Але знеосібка струменту й устаткування ще дошкуляє. *Нині ми ліквідуємо знеосібку в роботі електрокарів*, прикріплюючи до них постійних шоферів, постійні бриґади для ремонту і постійного керівника від відділу раціоналізації. Закріпивши групу каталів за певним видом матеріялу, ми перейшли до за-

кріплення до цих ділянок і вагонет. *На 3 печі вже всі вагонети мають помітку, що показує, до якої печі і до якого гатунку руди вона належить; це ми проведемо і по інших печах*".

У промисловості знеосібка з'явилася, як образно висловився т. Сталін, як не законна супутниця *безперервки*. На низці підприємств перейдено на безперервне виробництво, не підготувавшися як слід. Не підготовано нової організації праці, не добрано робітників без змін, не встановлено чіткої відповідальности за кожне діло. Через надто велику поквапливість за переходу до безперервки на багатьох підприємствах на ділі вийшла знеосібка з усіма згубними наслідками її.

Проте, коли справу організовано як слід, перехід на безперервне виробництво дає нам багато величезних переваг. Тільки в радянській системі господарства можливий цей перехід. Безперервне виробництво — одна з переваг радянського господарства над капіталізмом і дає нам змогу домогтися високих темпів господарського розвитку.

„Було б невірно сказати, що безперервка обов'язково веде за собою знеосібку у виробництві. При правильній організації праці, при організації відповідальности кожного за окрему роботу, при наявності прикріплення певних груп робітників до механізмів, варстатів, при правильній ораганізації змін, які не поступаються одна одній якістю й кваліфікацією, — в таких умовах безперервка веде до величезного зростання продуктивности праці, до поліпшення якости роботи, до викорінення знеосібки. Так стоїть справа, наприклад, на залізничному транспорті, де тепер існує безперервка, але де нема більше знеосібки (*Сталін.*)

У чому ж основні переваги безперевки? Коли нема безперервки, фабрики та заводи використовується геть не цілком. Так за старого порядку робіт через самі неділі підприємства не працювали 52 дні, та інших святкових днів набиралося 13, разом 65 днів. Перед кожним святом робота кінчалася на 2 години раніше.Це давало ще 14 певних 8-годинних робітних днів, коли підприємства не працювали.

Нарешті робітники та службовці мали на рік від 2 до 4 тижнів відпустки; її на багатьох підприємствах надавали одночасно всім робітникам і службовцям. На таких підприємствах під час відпустки робота також припинялася. Всього гинуло для роботи близько сотні днів на рік. Перехід на безперервку кінчає з цим марнотратством; машини та варстати зовсім не потребують такого відпочинку, який потрібен людям. Безперервка полягає в тому, що окремі робітники по черзі відпочивають, а підприємства працюють без відпочинку. Таким способом набагато краще використовується устаткування наших підприємств і відкривається можливість розвивати наше господарство швидшими темпами. Підприємства, що раніш працювали близько 260 днів на рік, тепер працюють 360 днів.

Робітники за безперервного виробництва відпочивають не менше, ніж за старого семиденного тижня.

За п'ятиденного тижня (чотири дні роботи, п'ятий день відпочинку) робіт-

ники та службовці мають 73 звичайних днів відпочинку і крім того ще п'ять днів відпочинку, що припадають на революційні свята: свято Жовтневої революції—2 дні (7—8 листопада), свято Першого травня—2 дні (1—2 травня), а також день смерти Леніна (22 січня).

Безперервне виробництво відкриває можливість багато повніше використовувати наші фабрики та заводи й веде до величезного зростання продуктивности праці. Безперервка відкриває великі можливості в справі розумної організації відпочинку та всього побуту робітничої кляси.

Проте, ці позитивні наслідки безперервка дає тільки тоді, коли перехід до неї добре підготувано і продукцію добре налагоджено. В противному разі виходить, що безперервку здійснюється тільки на папері, суть її перекручується, безперервку повертається на знеосібку. На багатьох підприємствах саме так і є.

„Щоб зліквідувати це становище й знищити знеосібку, є два виходи. Або змінити умови запровадження безперервки, щоб безперервка не поверталася на знеосібку, на зразок того, як це зроблено щодо залізничого транспорту. Або там, де нема тепер сприятливих умов для такої спроби,—відкинути геть паперову безперервку й перейти тимчасово на 6-денну перервку, як це зроблено нещодавно на Сталінградському тракторному, і підготувати умови до того, щоб повернутися потім до справжньої, не паперової безперервки, повернутися до безперервки без знеосібки.

Інших виходів нема" (*Сталін*).

Не тільки в промисловості, на транспорті знеосібка шкодить інтересам продукції. В багатьох радгоспах і колгоспах так само пробували провести знеосіблену роботу на тракторах і на складних машинах. Досвід показав, що такий порядок дуже знижує чуття відповідальности робітника; результат — часті поломи, передчасне зношування машин. Тим то VI всесоюзний з'їзд рад рішуче висловився проти знеосібки в радгоспах і колгоспах.

Боротьба за нову трудову дисципліну.

Створити нову дисципліну праці — одне з тих найважливіших завдань, що постають за переходу від капіталізму до соціялізму. Найсвідоміші передові робітники, загартовані в боях проти капіталу, з перших днів революції дають геройські приклади трудової дисципліни. Нові верстви робітників, притягувані до виробництва, ступнево засвоюють також потрібну трудову дисципліну. Вже через кілька місяців після Жовтневої революції Ленін у цілій низці статтей і виступів усіляко підкреслював потребу створити й зміцнити нову, свідому дисципліну праці на місці зруйнованої старої дисципліни, що була за капіталізму. В своїй статті про змагання він писав:

„Боротьба з старою звичкою—дивитися на міру праці, на засоби продукції з погляду підневільної людини: як би звільнитися від зайвого тягара, як би відірвати бодай шматок у *буржуазії*,—ця боротьба конче потрібна. Цю боротьбу вже почали передові, свідомі робітники, даючи рішучу відсіч тим зайдам до фабричного кола, що їх особливо багато з'явилося під час війни і що тепер хотіли б ставитися до *народньої* фабрики, до фабрики, що перейшла у власність народу, по-старому з погляду єдиного помислу: „відірвати шматок побільш

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА

і дати тягу". Усе, що є свідомого, чесного, спроможного мислити серед селянства та трудящих мас, стане в цій боротьбі на бік передових робітників".

В іншій статті Ленін писав:

„Акуратно й сумлінно рахуй гроші, господарюй ощадно, не ледарствуй, не крадь, додержуй найсуворішої дисципліни в праці. Якраз такі гасла, що з них справедливо глузували революційні пролетарі тоді, коли буржуазія прикривала подібними речами своє панування як кляси визискувача, стають тепер, після повалення буржуазії, черговими й головними гаслами моменту".

Під час громадянської війни, коли збройні напади білогвардійських банд і інтервентів призвели до голоду та геть усяких нестатків, найпередовіші загони пролетаріяту показували геройські приклади самовідданої роботи. Однією з форм самовідданої праці були тоді суботники. В своїй статті з приводу першого суботника, що його організували робітники на Московсько-Казанській залізниці 1919 р., Ленін писав:

„Кріпацька організація суспільної праці трималася на дисципліні палиць за крайньої темноти й затуркапости трудящих, кого грабувала й над ким знущалася жменька поміщиків. Капіталістична організація суспільної праці трималася на дисципліні голоду, і величезна маса трудящих, не зважаючи на ввесь поступ буржуазної культури та буржуазної демократії, лишалася в найбільш передових, цивілізованих і демократичних республіках темною і затуркапою масою найманих рабів або задавлених селян, кого грабувала й над ким знущалася жменька капіталістів. Комуністична організація суспільної праці, до чого першим кроком є соціялізм, тримається і що далі то більше триматиметься на вільній і свідомій дисципліні самих трудящих, що скинули ярмо як поміщиків, так і капіталістів.

Ця нова дисципліна не з неба падає і не з добреньких побажань народжується, вона виростає з матеріяльних умов великої капіталістичної продукції, тільки з них. Без них вона неможлива. А носієм цих матеріяльних умов або провідником їх є певна історична кляса, що її створив, організував, об'єднав, навчив, просвітив, загартував великий капіталізм. Ця кляса — пролетаріят".

Кожен суспільний лад має свою дисципліну праці. У нас тепер виробляється вперше в історії нову соціялістичну дисципліну праці. Дедалі більше піднесення широких мас є найкраща запорука того, що соціялістична дисципліна праці буде незрівняно вища проти старої примусової капіталістичної дисципліни.

Соціялістичне змагання й ударництво, що розлились оце широкою хвилею, мають за одне із своїх основних завдань усіляко зміцнити соціялістичну дисципліну праці. Боротьба з прогулами, боротьба проти звички „працювати абияк", боротьба проти браку, до чого призводить неохайна робота, боротьба з усіма видами розхитаности та розбещености — отакі-о способи зміцнити нову дисципліну праці.

Боротьба за нову дисципліну праці вимагає зміцнити відповідальність кожного окремого робітника, кожної бриґади. Все, що послаблює відповідальність, шкодить виробництву.

Боротьба за кадри.

Буйне зростання соціялістичної промисловости й хутке усуспільнення сільського господарства ставлять на весь зріст питання про кадри. Нові підприємства, нові колгоспи потребують дуже багато про-

відних працівників, що мають достатню спеціяльну підготовку. Потреба на командний склад і інженерно-технічні кадри для промисловости зростає в сучасній обстанові надзвичайно швидко.

„Але нам потрібні не *всякі* командні та інженерно технічні сили. Нам потрібні *такі* командні та інженерно-технічні сили, що здатні зрозуміти політику робітничої кляси нашої країни, здатні засвоїти цю політику й готові сумлінно здійснити її. А що це значить? Це значить, що наша країна вступила в таку фазу розвитку, коли *робітнича кляса повинна створити собі свою власну продукційно-технічну інтелігенцію*, здатну боронити її інтереси в продукції як інтереси панівної кляси" (*Сталін*).

Готування кадрів — завдання велике й серйозне. Партія та радянська влада віддають за останні роки виключну увагу цьому завданню. Готування кадрів у наших умовах — питання клясової боротьби. Згадаймо, як численні шкідники намагалися використати свої технічні знання на те, щоб завдати зрадницького удару в спину робітничій клясі, що будує соціялізм. Використовуючи всіх чесних і відданих спеціялістів, утворюючи для них товариську обстанову в роботі, робітнича кляса йде на штурм технічних знань. Не може бути сумнівів, що й цю фортецю буде взято.

ЗАПИТАННЯ

1. У чому полягає той переворот у ставленні до праці, що його здійснює соціялістична революція?
2. До чого призводить троцькістське заперечування соціялістичного характеру наших підприємств?
3. Яку вагу має соціялістичне змагання в нашому будівництві?
4. Чим відрізняється розподіл національного добутку в СРСР від розподілу національного добутку в капіталістичних країнах?
5. Яке значення має ліквідація безробіття в СРСР?
6. У чому полягає організоване набирання робітників для промисловости?
7. У чому полягає шкідливість зрівнялівки?
8. Чому за соціялізму треба зберегти розподіл за кількістю та якістю праці?
9. Яку вагу має відрядна оплата в наших умовах?
10. Що таке внеосібка та якої шкоди вона завдає?
11. У чому переваги безперервної продукції?
12. У чому полягає класове значення боротьби за кадри?

ВІДДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

РЕПРОДУКЦІЯ ЗА КАПІТАЛІЗМУ І В СРСР

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

РЕПРОДУКЦІЯ І КРИЗА ЗА КАПІТАЛІЗМУ

1. Репродукція і нагромадження капіталу

Засоби продукції і засоби споживання.

Приглянувшися до будь-якої країни, ми побачимо, що вона рік-у-рік продукує певні маси якнайрізноманітніших продуктів: хліба, ситцю, паровозів, плугів, житлових будинків, машин, вугілля, цукру, галош. Цей список можна було б провести багато далі; важко, мабуть що, перелічити всі ті різноманітні речі, що їх продукується в сучасному суспільстві на фабриках і заводах, на полях і на руднях.

Дальша доля цих продуктів людської праці неоднакова. Хліб, цукор, м'ясо з'їдають люди, із ситцю й інших тканин люди роблять собі одяг, у будинках живуть. Зовсім іншої долі зазнають ціла низка інших речей, випродукуваних людською працею: плугом обробляють землю, машини, верстати, фабричні будівлі служать для дальшої продукції всякого роду товарів, паровозами та вагонами перевозять людей і товари на великі або малі віддалення. Ті продукти людської праці, що потрібні безпосередньо на задоволення потреб людини, його особистих потреб на харч, одяг, розвагу, житло тощо, ми називаємо *засобами споживання;* навпаки, все те, що потрібне для дальшої продукції, ми називаємо, як ми вже бачили, *засобами продукції.* Треба пам'ятати, що в *кінцевому результаті* всі продукти людської праці мають служити на задоволення тих чи тих потреб окремої людини або цілих суспільних груп. Проте, різниця в тому, що одні речі служать цій справі безпосередньо, це — речі особистого споживання, а інші служать тільки для *продукції* цих речей споживання, — до них належать засоби продукції. Нарешті, ціла низка товарів може служити і як речі споживання, і як засоби продукції. За найпростіший приклад може бути кам'яне вугілля. Коли його спалюють у паливнях парових казанів або на заводських електровнях, воно є засіб продукції, а коли спалюють у хатніх печах, щоб нагріти житло, воно є засіб споживання. Кожен легко пригадає низку інших товарів, що можуть відбувати таку саму подвійну службу.

За капіталізму всією продукцією керують окремі підприємці або групи їх. Фабрикантові чи власникові заводу байдуже до задоволення потреб суспільства. Він організує й провадить продукцію, як ми вже бачили, маючи перед собою тільки одну мету — зиск, особисту наживу. Тим то капіталістові по суті байдужісінько, що продукуватиметься на його заводі — паровози чи запальнички, простий ситець чи тонкі духи. Йому важливе тільки одне: мати більше зиску. Ясніснько, що капіталістові однаково, що продукувати — засоби продукції чи засоби споживання людини. Що саме продукуватиме фабрикант — галоші чи паси на машини — залежить виключно від того, який товар дає йому більше зиску.

Що таке репродукція.

Маса товарів, продукованих у будь-якій країні, безперервно перебуває в русі. Речі споживання проходять шлях від фабрик до споживача. Тут вони зникають: котрі з них можуть задовольняти людські потреби досить довго (наприклад, одяг, книжки тощо), а котрі, навпаки, зникають вельми швидко (наприклад, харч). Засоби продукції, випродуковані на заводах і фабриках або видобуті в надрах землі, так само йдуть у діло. Тут так само деякі дуже недовговічні (наприклад, вугілля, нафта), інші, навпаки, зношуються тільки поволі і їх треба заміняти тільки через досить довгий час (наприклад, машини, варстати).

Одне тільки ясне. Для того, щоб суспільство могло існувати, щоб господарство могло зберігатися, конче треба, щоб певні маси товарів не тільки було випродуковано один раз, а щоб їх продукувалося безперервно, щоб їх продукувалося *знову й знову*. І справді, кожен знає, що так воно й є.

Будь-який чавуноливарний завод не може витопити партію чавуну і витопивши заспокоїтися. Ні, він витоплює чавун *рік-у-рік*. Паровозобудівельний завод *щороку* виготовляє певне число паровозів, а текстильна фабрика *безперервно* продукує вагони мануфактури.

Виходить так, що ситцеві сорочки зношуються й зотлівають, а натомість на фабриках продукують усе новий і новий ситець. Хліб зникає в людських шлунках, а в той самий час новий хліб стигне на полях. Вугілля спалюється в печах і паливнях, а заразом чимраз нові маси вугілля видобувають із надрів землі на поверхню її. Паровози зношуються, варстати старіють, а людська праця продукує все нові варстати, будує нові паровози.

В усіх цих прикладах, не зважаючи на велику ріжницю між ними, можна помітити один *спільний* момент. Різного роду товари тут продукується, споживається і продукується знову. Відбувається постійна репродукція товарів.

Коли ми кажемо про *репродукцію*, ми маємо на увазі якраз цей безперервний, що раз-у-раз відновлюється, характер продукції. У капіталістичному господарстві, де нема свідомого ке-

рівництва всією суспільною працею, ніхто не дбає про те, щоб репродукція товарів відбувалася завжди потрібними розмірами, в потрібних співвідношеннях і формах. Сказавши правдивіше, про це дбає той же таки найвищий володар капіталістичного господарства — *ринок*, із стихійною силою примушуючи кожного окремого капіталіста робити так або так.

Репродукція проста й поширена.

Коли б протягом багатьох років зряду в будь якій країні рік у рік продукувалося цілком однакову кількість усякого роду товарів, при чому вся маса нововипродукованих за рік товарів була б рівна тій масі товарів, що її протягом року споживається, то ми мали б цілком незмінний, дуже нерухомий стан господарства. Справді бо, уявімо собі таку картину. В країні продукується пятдесят мільйонів тонн хліба, але за рік увесь цей хліб з'їдає людість; видобувається двадцять мільйонів тонн вугілля, але все це вугілля за рік спалюється; виготовляється півтора мільйона плугів, але стільки ж плугів рік-у рік і зношується; усі нововипродуковані плуги потрібні, отже, тільки на заміну тих плугів, що рік-у-рік виходять із ряду. Те саме діється з паровозами й вагонами, машинами й варстатами, рейками й електричними проводами.

Кожному зрозуміло, що така картина значила б цілковитий застій у господарстві, де рік-крізь-рік усе лишається по-старому, де нема жадного руху вперед. У такому разі ми мали б перед собою, як звичайно кажуть, *просту репродукцію:* рік-у-рік просто, без жадних змін, продукується однаковісіньку кількість усякого роду товарів.

Проте, ми знаємо, що людське суспільство не стоїть на місті. Воно розвивається, воно йде вперед. Тепер по всьому світу продукується багато більше всяких товарів, ніж 100, 50 чи навіть 25 років тому. Далі ми побачимо, що хід репродукції за капіталізму дуже складний, зростаючи репродукція наштовхується на всякого роду перешкоди, її переривають кризи та періоди застою. Та одне безперечне: капіталізм за час свого існування викликав величезне зростання продуктивних сил, величезне збільшення кількости продукованих товарів. За всякого суспільного ладу, коли він розвивається, іде в гору, — рік-у-рік продукується дедалі більше потрібних суспільству продуктів. Таку репродукцію, коли рік-у рік зростають маси продукованих продуктів, ми називаємо *поширеною репродукцією*, або репродукцією на поширеній основі. Коли суспільство розвивається, тут відбувається репродукція на поширеній основі. Коли той чи той суспільний лад іде вгору, він здійснює поширену репродукцію.

Легко зрозуміти, що за репродукції на поширеній основі проста репродукція не відпадає, а входить тільки як частина до загального процесу поширеної репродукції. Хай, скажімо, якась країна випродукувала минулого року п'ятдесят мільйо-

нів тонн хліба, а поточного — сімдесят п'ять. Перед нами — поширена репродукція. Проте, можна поділити нововипродуковану масу хліба на дві частини: п'ятдесят мільйонів тонн — ця маса становить результат простої репродукції усієї тієї кількости, що її випродуковано і попереднього року, і решта на п'ять мільйонів тонн, що являє собою поширення репродукції проти попереднього року.

Репродукція за капіталізму.

Отже, ясно, що репродукція відбувається в якому-хоч суспільстві за всякого суспільного ладу. Але репродукція відбувається цілком *неоднаково* за різних устроїв суспільства. Наприклад, за соціялізму репродукція відбувається цілком *інакше,* ніж за капіталізму.

У процесі репродукції постійно репродукується не тільки різні продукти людської праці, а репродукується також суспільні стосунки продукції, *продукційні стосунки* між людьми. Справді бо: за капіталізму репродукція полягає не тільки в тому, що на ринок викидається чимраз нові маси хліба, вугілля, машин замість спожитих раніш. Репродукція полягає ще в тому надзвичайно важливому моменті, що постійно відновлюється й зберігається капіталістичний тип стосунків між людьми. Рік-у-рік робітники далі працюють на капіталістичних фабриках і заводах, рік-у-рік володільці цих підприємств кладуть собі до кишені додаткову вартість, створену працею робітничої кляси. Отже, ми бачимо, що за капіталізму репродукується не тільки масу товарів, — хліба, м'яса, металю, вугілля тощо, а репродукується також і певні стосунки між людьми в процесі продукції. Репродукується також стосунки між робітничою клясою та буржуазією. Репродукується також і інші стосунки продукції, наприклад, стосунки між різними групами капіталістів тощо.

Але репродукція капіталістичних стосунків значить заразом і *репродукція* тих глибоченних *суперечностей,* що їх має в собі капіталістичний лад. За капіталізму поширена репродукція значить не тільки зростання кількости різного роду товарів, продукованих рік-у-рік. Поширена репродукція за капіталізму значить також, що зростає число і розміри капіталістичних фабрик та заводів, зростає визиск робітників на цих підприємствах. За капіталізму поширена репродукція значить поширення капіталістичних стосунків, уґрунтованих на визиску найманих робітників, поширення капіталізму з країни в країну, значить, що капіталізм захоплює галузь за галуззю всю продукцію. Таким чином поширена репродукція значить за капіталізму неухильне зростання найгостріших суперечностей капіталістичного ладу, що приводять до загину цього ладу та до заміни його на новий соціялістичний лад. Отже, зростання капіталізму несе з собою і загин його.

Капіталістичне нагромадження.

Щоб видобути більше вугілля або залізної руди, треба спорудити нові рудні та копальні. Щоб випродукувати більше ситцю, треба поставити на роботу нові веретена та верстати. Взагалі для поширеної репродукції товарів, як це кожному зрозуміло, треба або поширити ті підприємства, що вже є, або побудувати нові. Як це діється в капіталістичному господарстві?

У капіталістичних країнах засобами продукції володіє невеличка купка людей; фабрики та заводи, рудні й копальні — усе ле є приватна власність кляси капіталістів. В одному з попередніх розділів, де ми обізналися з первинним нагромадженням, ми вже бачили, що капіталістична приватна власність постає з грабунку та розбою, насильства та беззаконства. Проте, раз поставши капіталістична власність на засоби продукції зберігається й поширюється рік-у-рік чимраз більше.

Капітал дає своєму володільцеві додаткову вартість. Ми вже розглянули, що лежить в основі додаткової вартости. Ми бачили також, у яких формах, у якому вигляді цю додаткову вартість розподіляється між різними верствами панівних кляс, що дістають зиск, процент або ренту.

На перший погляд здається, що підприємець може робити із своїм зиском все що забажає. Справді, капіталізм не знає будь-яких певних приписів щодо цього. Коли фабрикант сукна мав за рік сто тисяч карбованців зиску, то він може порядкувати цією сумою на свій власний розсуд. Коли він ненажера — він може ці гроші проїсти, коли він п'яниця — може їх пропити. І справді, серед капіталістів є люди, що витрачають свої бариші на дуже різні цілі. Та не в цьому, проте, суть.

Дарма що будь-яких писаних законів щодо цього нема, капіталіст завжди, за дуже рідкими винятками, повертає певну частину свого баришу на збільшення та поширення свого підприємства. Оце додавання частини додаткової вартости до капіталу ми називаємо *капіталістичним нагромадженням.*

Із свого стотисячного зиску наш фабрикант сукна відкладе 60 або 80 тисяч крб. на поширення своєї фабрики, на те щоб придбати нові, удосконаленіші машини. Його примушують зробити це дві сили: жадоба наживи і страх перед конкуренцією. Капіталіст саме тим і відзначається, що жадоба наживи тут не знає жадних меж. Хоч який би великий був капітал підприємця, хоч який би великий мав він зиск, підприємець завжди прагнутиме збільшити розміри свого багатства та свого баришу. А шлях до цього один: збирати бариші, збільшувати таким способом свої капітали. Дивлячися на своїх конкурентів, наш фабрикант не може спокійно вжити ввесь свій бариш на свої особисті потреби, на всякого роду непродуктивні витрати. Він бачить, що кожен із конкурентів із сили вибивається, намагаючися краще налагодити продукцію, поширити розміри її та поліпшити тех-

нику, щоб продукувати дешевше й краще і задавити таким способом своїх конкурентів. Коли наш фабрикант не хоче, щоб його розчавили, він мусить чималу частку своїх баришів вкладати до свого підприємства.

Таким чином, коли за капіталізму нема ніяких законів про обов'язкове нагромадження, то тут діють зате такі стихійні сили, що примушують переважну більшість капіталістів нагромаджувати певну частку одержуваних здобутків. Нагромадження продукованої від пролетаріяту додаткової вартости є доконечна умова капіталістичної поширеної репродукції.

Концентрація та централізація капіталу.

Нагромаджуючи рік-у-рік частину своїх зисків, фабрикант стає володільцем чимраз більшого капіталу. Коли спочатку його підприємство коштувало мільйон карбованців, то, збираючи по 50 — 70 тисяч крб. щороку, наш фабрикант через десяток років матиме вже майна на 1.500 — 1.700 тисяч крб., тобто збільшить свій капітал у півтора раза чи навіть більше. Те зростання капіталу, що відбувається через нагромадження додаткової вартости, ми називаємо *концентрацією капіталу.*

Є ще другий спосіб, як збільшується розміри окремих капіталів. Ми вже бачили, як великий капіталіст пожирає й поглинає своїх дрібних і кволіших суперників. Поскуповувавши за безцінь підприємства свого зруйнованого конкурента або приєднавши їх до свого підприємства іншим яким способом (наприклад, за борги), великий фабрикант збільшує розміри свого капіталу, що є в його руках. У подібних випадках кілька капіталів об'єднуються в один через боротьбу, що дає перемогу одним і руйнує інших. Проте, нерідко багацько капіталів об'єднуються в один мирним способом: через організацію пайового товариства, акційного товариства абощо. Про це ми скажемо далі докладніше. Завжди, коли капітал зростає через об'єднання кількох капіталів в один, ми говоримо про *централізацію капіталу.* Дуже часто не розрізняють ці два способи зростання капіталу і надають словам концентрація та централізація однакового значення.

Концентрація та централізація капіталу призводять до того, що всі великі капітали зосереджуються в руках дуже невеликої купки багатіїв. Жменька мільярдерів, володільців величезних маєтків, тримає в своїх руках небувалі маси багатства. В їхніх руках доля багатьох десятків і сотень тисяч людей. Отже, — концентрація та централізація капіталу спричиняють чимраз більше загострення класових противенств, чимраз гострішій розпад капіталістичного суспільства на дві протилежні кляси: на жменьку величезних капіталістів і на масу визискуваних пролетарів.

Концентрація та централізація капіталу, зосереджуючи величезні цінності в руках дуже небагатьох осіб, відкривають

широкі можливості для створення величезних підприємств. Як ми вже бачили, велика продукція багатьма сторонами вигідніша проти дрібної. Недивно, отже, що капіталізм висуває на перше місце щораз більші підприємства, де працюють величезні маси робітників.

Ось, наприклад, як змінилося співвідношення між великими, середніми і дрібними підприємствами в Росії за двадцять років перед революцією.

Із 100 підприємств припадало

Розмір підприємств	1895 р.	1915 р.
Великі (з числом робітників над 500) . .	45,2	61,2
Середні (від 51 до 500)	38,9	30,9
Дрібні (від 10 до 50)	15,9	8,2

Пересічно на одне підприємство 1895 р. припадало 98,5 робітників, а 1915 р. вже 173,4.

Або ось, наприклад, дані по ПАСШ. Там на одне підприємство припадало:

	1869 р.	1889 р.	1909 р.	1919 р.
Робітників	8,1	13,8	24,1	,3
Капіталів (тис. дол.)	6,7	19,0	68,7	154,1
Продукції (тис. дол.)	13,4	28,1	77,2	216,9

Розвиваючись капіталізм веде до дедалі більшого усуспільнення праці. Нечуваною мірою зростають геть усякі зв'язки між окремими підприємствами, районами, цілими країнами. Окремі, раніш здебільшого самостійні галузі промисловости, поділяються на цілу низку взаємно зв'язаних і залежних одна від одної галузей. Капіталізм об'єднує працю різних людей, зв'язуючи їх незліченними невидимими нитями. Але продукцію за капіталізму усуспільнюється не в інтересах усього суспільства, не в інтересах трудящих мас, а в інтересах невеликої купки капіталістів, що прагнуть збільшити свої бариші. Разом із зростанням суспільного характеру праці зростає також і роздрібнення праці між підприємствами, боротьба та конкуренція між капіталістами. Тільки знищення приватної власности на засоби продукції та передача їх у власність цілого суспільства, тільки експропріяція буржуазії й організація соціялістичної продукції знищують цю суперечність.

Побільшення розмірів підприємств, що відбувається заразом із концентрацією та централізацією капіталу, *підготовляє* всі умови для *усуспільнення* засобів продукції, для того щоб перебудувати господарське життя на соціялістичних принципах. Велике підприємство, де працюють тисячі робітників, це не те, що ремісна майстерня. Коли суспільство не може взяти до своїх рук силу-силенну дрібних майстерень, то усуспільнити продукцію, зосереджену на небагатьох велетенських фабриках і заводах, цілком можливо.

Маркс так визначає історичну тенденцію (тобто лінію, напрямок розвитку) капіталістичного нагромадження.

Ринок і реалізація товарів.

Щоб мати змогу провадити своє підприємство безперервно й безперебійно, фабрикант повинен продавати випродукований товар на ринку. Продавши партію готових чобіт, фабрикант взуття на вторговані гроші купує все потрібне для дальшого ходу фабрики: сировину, паливо, робочу силу. Кредит дещо ускладнює справу: він відтерміновує доконечність продавати виготовлені чоботи, але не знищує цю доконечність. Продаж готового товару, або, як кажуть, *реалізація* його, є доконечна умова для дальшого провадження продукції. Для того, щоб реалізація могла відбуватися без перешкод, конче треба, щоб між усіма галузями продукції були правильні співвідношення. Коли б ґудзиків було вироблено надто багато, а штанів надто мало, то людям довелося б сидіти голими на горах ґудзиків,— вони були б безкорисні, бо пришивати їх не було б до чого. Що всі виробництва зв'язані одне з одним, то треба, щоб між продукцією найрізноманітніших товарів була певна відповідність, певна пропорційність. Як досягається цієї пропорційности?

Ми вже бачили в III розділі, що в капіталістичному суспільстві нема свідомого реґулювання продукції. Тут нема такого органу, що визначав би заздалегідь, який товар і скільки має продукувати кожен підприємець. Навпаки, кожен підприємець розв'язує це питання на свій страх і риск, залежно від своїх міркувань про вигоду, що її він розраховує мати від продукції того чи того товару В капіталістичному суспільстві панує, як ми вже знаємо, *анархія продукції* (анархія, тобто безначальність, безладдя).

Певна відповідність між окремими галузями продукції встановлюється тільки на ринку вже після того, як товари випродуковано. Рух ринкових цін показує окремому капіталістові, які саме товари має він виробляти, на які товари є даного моменту потреба.

Коли домінує дрібна ремісна продукція, рух ринкових цін може справді керувати продукцією й охороняти суспільство від значних струсів. Справді бо, хай у суспільстві продукується надто мало чобіт, тоді ціна на чоботи підвищується і деякі ремісники, що до того працювали над іншим ділом, тепер візьмуться виробляти чоботи. Аж ось занадто багато ремісників взялися до шевської справи, і виходить, що чобіт випродуковано більше, ніж слід було. Що тоді вийде? Ціна на чоботи впаде нижче від вартости їх, стане невигідно працювати в шевському промислі. Певна частина шевців візьметься до кравецтва або іншого ремества. Такі переходи від одного ремества до іншого можуть відбуватися досить легко й швидко, адже ніяких особливих машин, ніякого складного устаткування ремісник не має. Зовсім

інша річ за капіталізму. Коли підвищиться попит на чавун, то за один тиждень чи місяць нової ливарні не устаткуєш; підвищиться попит на паровози — нового паровозобудівельного заводу не збудуєш менше як за два-три роки.

А що, коли паравозів вийде надто багато, і більше їх не треба. Що тоді? Чи можна паровозобудівельний завод пристосувати до виробництва шерстяних тканин? Кожен скаже, що це дурниця.

Ось одна з причин того, чому капіталіст не може так швидко й точно пристосовувати продукцію до вимог ринку, як це буває за дрібної продукції, що в наслідок цього не знає таких страшних струсів, як капіталістичні кризи.

Розвиток капіталізму веде до постійного зростання числа й обсягу злад між капіталістами, до зростання розмірів капіталістичного ринку. Розвиток капіталізму повертає колишніх самостійних продуцентів на підлеглі ґвинтики єдиної невкладистої капіталістичної машини. Зростають розміри ринку, зростає й те безладдя, що панує в суспільному процесі продукції.

Умови реалізації за простої і за поширеної репродукції.

Кожен окремий капіталіст тільки тоді зможе без перешкод продати свій товар на ринок, реалізувати його, коли він знайде для свого товару покупця. А покупця він знайде тільки тоді, коли даних товарів випродуковано загалом і в цілому не більше від того, скільки їх треба. Тільки тоді, коли є деяка відповідність між кількістю випродукованого товару і попитом на цей товар від ринку, фабрикант зможе без перешкод реалізувати свій товар, обернути свій товар на гроші.

Ми вже знаємо, що за капіталізму ніхто не дбає про те, щоб таку відповідність було встановлено і щоб вона зберігалася. Щоб така відповідність була, треба насамперед, щоб були певні співвідношення між продукцією ріжного роду товарів.

Пригляньмося ближче, які умови реалізації за капіталістичної репродукції. Увесь продукт капіталістичної країни, подібно до одиничного товару, випродукованого на капіталістичному підприємстві, щодо своєї вартости складається з таких-о трьох частин: 1) постійний капітал, 2) змінний капітал, 3) додаткова вартість. Далі ми вже знаємо, що всю масу різних підприємств можна поділити на дві великі групи: 1) підприємства, що виготовляють засоби продукції (машини, сировину, вугілля тощо); 2) підприємства, що продукують засоби споживання. Для простоти ми можемо припустити, що все господарство країни провадиться на капіталістичних засадах. На ділі цього ніде в світі нема: навіть у найрозвиненіших капіталістичних країнах ще збереглася деяка частка ремісної та селянської продукції, що не має капіталістичного характеру. Проте, коли уявити собі таке, як кажуть, чисте, без жадних домішок капіталістичне гос-

подарство, то за простої репродукції буде таке-о становище. Вся маса товарів, продукована в першій групі підприємств, треба щоб була рівна тій масі засобів продукції, яку за рік спожито в підприємствах обох груп. Наприклад, коли за рік спалено близько 20 мільйонів тонн вугілля, то треба, щоб річний видобуток так само становив приблизно 20 мільйонів тонн. Коли за рік зносилося близько ста тисяч веретен, то продукція нових прядильних машин має становити таке саме число. Щождо другої групи підприємств, то вся маса випродукованих там товарів, речей споживання треба щоб була своєю вартістю рівна тому, скільки мають добутку робітники й капіталісти обох груп підприємств. Справді бо: адже всі випродуковані речі споживання треба щоб спожили капіталісти та робітники, бо інших кляс, за нашим припущенням, у країні нема. Але капіталісти та робітники можуть спожити лише стільки, скільки вони можуть купити на той добуток, що вони мають: робітники — на свою заробітну платню, капіталісти на свою додаткову вартість.

Як реалізуватиметься окремі частини річного продукту? Постійний капітал першої групи підприємств буде реалізовано всередині тієї самої групи, бо він існує у вигляді засобів продукції. Змінний капітал і додаткова вартість другої групи можна реалізувати знов же в межах тієї самої групи, бо вони існують у вигляді засобів споживання. Які ж частини надійдуть на обмін між двома групами? На це питання відповісти не важко. Змінний капітал і додаткову вартість першої групи треба обміняти на засоби споживання, а змінний капітал другої групи треба обміняти на засоби продукції. Яснісінько, що ці частини треба щоб були рівні між собою, щоб обмін міг відбутися безперешкодно. Таким чином умовою простої репродукції є така-о рівність: змінний капітал і додаткова вартість першої групи треба щоб були рівні постійному капіталові другої групи.

Маркс означує постійний капітал літерою c, змінний капітал літерою v і додаткову вартість літерою m. Підподіли означуються римськими цифрами. Тоді формула простої репродукції буде така: I $(v+m) = \text{II}\, c$.

Тепер погляньмо, які умови реалізації за поширеної репродуції. Ми вже знаємо, що проста репродукція — це тільки можливий випадок, а на ділі капіталістичний устрій розвивається шляхом поширеної репродукції. Як змінюються умови реалізації за переходу до поширеної репродукції? Поширена репродукція значить нагромадження. Щоб поширити репродукцію, треба поширити підприємство або поспоруджувати нові. І в тому і в тому випадках треба пустити в хід деяку кількість нових засобів продукції. Але створити ці засоби продукції може тільки попередня праця. Виходить, у першій групі підприємств, що продукують засоби продукції, треба, щоб був деякий лишок засобів продукції, потрібний на поширення продукції. А це

значить, що сума змінного капіталу та додаткової вартости першої групи треба щоб була *більша*, ніж змінний капітал другої групи. Тільки за цієї умови з'являється той лишок засобів продукції, що його можна пустити в хід для поширеної репродукції.

Це значить, що I (v , m) повинне бути більше, ніж II c.

Ми знаємо, що за капіталізму постійний капітал зростає швидше, ніж змінний. Зростає органічний склад капіталу, збільшується машинове озброєння, що припадає на одного робітника. Ми бачимо, що за поширеної репродукції змінний капітал (разом з додатковою вартістю) першої групи має зростати швидше від постійного капіталу другої групи. З цього ясно, що постійний капітал першої групи має ще більше випереджати зростання постійного капіталу другої групи. А це значить, що за поширеної репродукції той підподіл суспільної продукції, яка виготовляє засоби продукції, має зростати швидше, ніж той, що виготовляє засоби споживання.

Марксова теорія виясняє ті умови, що є конче потрібні для реалізації товарів за продажу та поширеної капіталістичної репродукції. Але вона в жадному разі не твердить, що за капіталізму ми ці умови маємо. Навпаки, ввесь рух капіталістичного ладу відбувається шляхом безперервних хитань і відхилень, шляхом постійного порушення тих співвідношень, що повинні бути між окремими галузями. Саме тому Ленін каже: „як і всякий інший закон капіталізму, закон реалізації здійснюється тільки шляхом нездійснення. Інакше кажучи, закон реалізації існує тільки у формі сліпої сили ринку, що прагне прокласти собі шлях серед незліченних хитань і відхилень, серед неминучих порушень, що набирають часом надзвичайно гострих форм".

Неминучість криз за капіталізму.

За товарової продукції окремі підприємства якнайбільше залежать одне від одного. Машинобудівельний завод не може працювати, коли він не одержує скільки слід металю, вугілля, нафти, дерева тощо. Швацька майстерня не може шити штанів з повітря, треба мати сукно, доклад, ґудзики, нитки тощо. Але заразом окремі підприємства за капіталізму належать власникам їх. Володілець підприємства може продукувати, що і як йому захочеться; ніхто йому вказувати не може. Але за такого устрою завжди можлива цілковита невідповідність між тим, що випродуковано, і тим, чого треба. Продукція товарів уже сама собою відкриває *можливість* для постання криз, для цілковитого розладження й порушення ходу репродукції.

Як ми вже бачили, капіталізм веде до поширення суспільного характеру праці, зливаючи в єдиний потік різні роботи окремих робітників. Заразом продукти цієї об'єднаної праці багатьох тисяч і мільйонів робітників надходять під цілковитий заряд невеликої купки капіталістів, що порядкують всією долею продукції.

„Усі продукції зливаються таким чином в один суспільний продуктивний процес, а між тим кожну продукцію провадить окремий капіталіст, і вона залежить від його сваволі, віддає суспільні продукти в його приватну власність. Невжеж не ясно, що форма продукції стає в непримиренну суперечність з формою привласнення?" *(Ленін).*

Саме ця *основна суперечність капіталізму* — суперечність між суспільним характером продукції і приватним характером привласнення — робить *неминучими* кризи за капіталізму. Саме ця суперечність виявляється найгостріше й найяскравіше в кризах.

Характеризуючи руйнівну кризу 1906 р., Ленін писав про капіталістичні кризи ось що:

„Капіталістична продукція не може розвиватися інакше, як скоками, два кроки наперед і крок (а часом і цілі два) назад. Як ми вже зауважили, капіталістична продукція є продукція на продаж, продукція товарів на ринок. А порядкують продукцією окремі капіталісти кожен нарізно, і ніхто не може точно знати, скільки саме і яких саме продуктів треба на ринку. Продукують навмання, дбаючи тільки про те, щоб випередити один одного. Цілком природно, що кількість випродукованого може не відповідати потребі ринку. І ця можливість особливо велика, коли величезний ринок раптом поширюється на нові, незнані й величезні краї".

Шукаючи наживи, буржуазія шалено розвиває продукцію найрізноманітніших товарів. За капіталізму кожен вид товару однаково добрий, як і всякий інший, аби тільки він давав підприємцеві більше баришу. Кожен підприємець прагне якомога поширити продукцію — більший розмах обіцяє йому більше наживи. Яснісінько, що в цій гонитві за зиском, у цій боротьбі всіх проти всіх неминуче порушуються ті складні умови, що є доконечні для того, щоб зберегти відповідність між різними галузями.

„Величезні крахи тільки тому й стали можливі та неминучі, що під владою ватаги багатіїв, які шукають самої наживи, опинилися могутні суспільні продуктивні сили" *(Ленін).*

За капіталізму продукція зростає *стихійно.* Продукцію провадиться безпляново, анархічно. Гонитва за зиском призводить до прагнення без краю поширювати продукцію. Проте, це прагнення наштовхується на непереборні перешкоди, що їх ставлять капіталістичні стосунки. Ці перешкоди коріняться в обмеженому споживанні широких пролетарських мас, висискуваних капіталом.

„Щоб був зиск від підприємства,— пише Ленін, — треба продати товари, знайти покупців. І покупцем треба щоб вся маса людности, бо величезні підприємства продукують гори продуктів. А в усіх капіталістичних країнах дев'ять десятих людности складається з жебраків: з робітників, що одержують найнезначнішу заробітню платню, і з селян, що живуть у масі ще гірше від робітників. І от, коли велика промисловість під час проквітання розмахується випродукувати якомога більше, вона викидає на ринок таку силу продуктів, що за них не може заплатити немаетна більшість народу. Кількість машин, знарядь, складів, залізниць тощо дедалі зростає, але це зростання від часу

до часу перериваеться, бо маса народу, для кого кінець-кінцем призначено всі ці поліпшені способи продукції, лишаеться в бідності, що доходить до жебрацтва".

Отже, капіталізмові властива глибоченна суперечність між колосальним зростанням продукційних можливостей і відносним скороченням платоспроможного попиту від трудящих мас. Продуктивні сили пориваються до безмежного зростання. Щоб мати більше зиску, капіталісти поширюють продукцію, поліпшують техніку, посилюють визиск робітників. Розвиток кредиту надає окремим капіталістам змогу поширити продукцію геть за рамки їхніх власних капіталів. Постійна тенденція до зниження норми зиску, властива капіталізмові, ще більше підгонить кожного підприємця поширювати продукцію. Але це прагнення до *безмежного поширення продукції* неминуче наштовхується на *обмежені рамки споживання* широких мас трудящих. Зростання визиску значить не тільки зростання продукції. Зростання визиску значить також скорочення платоспроможного попиту мас, скорочення можливостей збуту товарів. Купівельна спроможність робітничих і селянських мас лишається на низькому рівні. З цього виходить *неминучість криз перепродукції* за капіталізму. Ця суперечність неминуче веде до того, що настає момент, коли випродуковані маси товарів не мають собі *збуту*. Вони не мають собі збуту не тому, що нема таких, хто потребує хліба, м'яса, одягу, взуття. Навпаки, таких, кому потрібні найдоконечніші речі, за капіталізму є сила-силенна. Та лихо в тому, що мільйонні маси трудящих, потребуючи найдоконечнішого, не мають коштів на те, щоб придбати потрібні товари. Збут скорочується, фабрики та заводи не можуть збувати свою продукцію, перепродукція охоплює галузь за галуззю. Склади готових товарів стоять переповнені, фабрики скорочують продукцію, багато підприємств зовсім зупиняються, робітників викидають на вулицю. *Безробіття* зростаючи ще більше скорочує споживання робітничої кляси, ще більше скорочує попит на товари. Голодування величезних мас трудящих, тим часом як склади переповнені, — така-о картина капіталістичної кризи.

Суперечність між зростанням продукційних можливостей капіталізму та відносним скороченням платоспроможного попиту робітничих мас є вияв суперечности між суспільним характером продукції та приватнокапіталістичною формою привласнення продуктів продукції. Яснісінько, що усунути цю суперечність за капіталізму неможливо. Доки існує капіталізм, доти неминучі є руйнівні кризи, що саме за періоду занепаду капіталізму набирають небувалих до того розмірів і нечуваної гостроти.

Періодичність криз.

Тепер увесь капіталістичний світ задихається в обіймах небувалої гостроти кризи. Теперішня криза доводить, що засуджений на загибель капіталістичний лад хорий на тяжку хоробу. Проте,

кризи супроводять капіталізм з самого раннього періоду його розвитку. Почавши з перших ступенів розвитку капіталістичної промисловости, кризи струшують капіталізм, повторюючися через певні відрізки часу. Кризи народилися разом з народженням панування капіталізму. Економічні кризи є неминучий результат капіталізму. Уже над сотню років вони через кожні 12—10—8 і менше років струшують капіталістичний світ.

Перша криза вибухла в Англії, в першій капіталістичній країні, 1815 р. Далі кризи повторювалися 1825, 1836, 1847, 1857, 1873, 1890, 1900, 1907 рр. Почавши з 1847 р., кризи почали захоплювати вже не одну країну, а всі країни з розвиненим капіталізмом.

Як видно з цього переліку кризових років, кризи повторювалися протягом усього розвитку капіталізму через певні проміжки часу. Кризи за капіталізму відзначаються періодичністю (тобто вони через певні проміжки часу повторюються). Між однією кризою і другою капіталістична промисловість робить певне коло (або, як кажуть, цикл). За періоду до імперіялістичної війни кризу звичайно заступала тиша (депресія), потім ступнево ця тиша переходила на помірне пожвавлення, пожвавлення й собі переходило на розквіт, коли гонитва за зиском і поширення продукції доходили вищих меж. Тоді наступала криза, і все коло починалося спочатку.

Причини реґулярного (тобто правильного) наступання криз коріняться, як ми вже бачили, в основній суперечності капіталізму — суперечності між суспільним характером праці та приватною формою привласнення. Після того, як криза вибухла й зруйнувала господарське життя, потрібний є певний поштовх для переходу від занепаду до пожвавлення. Таким поштовхом до пожвавлення основних галузей промисловости, що продукують засоби продукції, є *переустаткування* підприємств. Фабрики, заводи після кризи потребують нового, поліпшеного устаткування. Вони замовляють машини, і це створює хвилю попиту, що докочується до найвіддаленіших закутків промисловости. Між тим можна вважати, що *устаткування* підприємств пересічно *служить близько десятьох років.* Отже, якраз через десятирічні проміжки часу належить поновлювати основний капітал у промисловості. Якраз через десятирічні проміжки промисловість дістає той поштовх, що його надає поновлення устаткування підприємств.

За післявоєнного періоду капіталізму ця картина змінюється. Капіталізм тепер переживає занепад, він гниє живцем. Тепер криза незрівняно більше струшує його підпори, ніж коли раніше. Колишній круговий розвиток промисловости порушений. Піднесення промисловости в багатьох країнах зовсім не було, в інших воно було незначне і дуже недовгочасне. Зате тим більший є занепад під час теперішньої кризи.

Значення криз. Кризи мають величезне значення для капіталізму. Під час кризи особливо яскраво виявляється неспроможність капіталізму упоратися з тими силами, що їх породив самий же таки капіталізм. Особливо яскраво виявляться *анархічність*, безладність капіталістичної *продукції та репродукції*. Далі криза виявляє *хижацький характер* капіталізму, коли марно гинуть величезні багатства, тим часом як не задовольняється навіть найневідкладніших потреб широких народніх мас.

„Криза показує, що сучасне суспільство могло б продукувати незрівняно більше продуктів, що йдуть на поліпшення життя всього трудящого народу коли б земель, фабрик, машин тощо не захопила була купка приватних власників, що здобувають мільйони з народніх злиднів",— писав Ленін.

Криза *загострює класові протиріччя*, погіршуючи становище робітників, до краю збільшуючи безробіття. Криза примушує дуже багатьох робітників, що до того були настроєні мирно або байдужно до капіталізму, тепер виступити активно на боротьбу проти капіталізму.

Криза виявляє всі *суперечності* капіталізму й показує *неминучість його загину*.

У „Комуністичному маніфесті" подано таку-о яскраву характеристику ролі кризи за капіталістичної продукції.

„Сучасне буржуазне суспільство, що мов би чарівною силою створило такі могутні засоби продукції та сполучення, схоже на того чарівника, який не може впоратися з земними силами, що їх викликали його закляття. Ось уже кілька десятиріч історія промисловости та торгу являє собою історію обурення сучасних продуктивних сил проти сучасної організації продукції, проти майнових стосунків, цих умов життя для буржуазії та її панування. Досить назвати торговельні кризи, що, повертаючися періодично, чимраз більше загрожують існуванню всього буржуазного суспільства. Під час криз повсякчас нищиться чималу частину не тільки готових уже продуктів, а й тих продуктивних сил, що є в розпорядженні суспільства. Під час криз з'являється епідемія, що за всіх попередніх епох здалася б за нісенітницю,—епідемія зайвої продукції. Суспільство раптом повертається на деякий час до варварського стану; можна подумати, що голод або загальна нищівна війна позбавила його всіх життьових засобів; промисловість і торг мов би знищено,— чому? Тому, що суспільство надто цивілізоване, тому, що воно має надто багато життьових засобів, тому, що торг і промисловість його розвинені надто високо. Ті продуктивні сили, що є в його розпорядженні, не сприяють уже розвиткові буржуазної цивілізації та буржуазних майнових стосунків; навпаки, вони стали надто великі для цих стосунків, вони мають у них перешкоду, а коли їм удається перемогти цю останню, вони розладжують усе буржуазне суспільство, загрожують існуванню буржуазної власности. Буржуазні стосунки стають надто вузькі, щоб уміститн те багатство, яке вони створили. Яким способом буржуазія усуває кризи? З одного боку, примусовим нищенням цілої маси продуктивних сил; з другого боку, завойовуванням нових і ширшою експлуатацією старих ринків. Отже, не іншим чим, як готуванням ще ширших і сильніших криз та зменшенням засобів протидіяти їм".

ЗАПИТАННЯ

1. Що таке репродукція?
2. Які умови простої репродукції?
3. Які умови поширеної репродукції?

4. Як пояснити концентрацію та централізацію капіталу?
5. Чим відрізняється концентрація капіталу від централізації капіталу?
6. Які причини криз за капіталізму?
7. Яке значення криз для робітничої кляси?
8. Як пояснити періодичне повторення криз?

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

СОЦІЯЛІСТИЧНА РЕПРОДУКЦІЯ В СРСР

Репродукція й боротьба за соціялізм.

Репродукція за капіталізму значить дедалі більше поширення капіталістичних стосунків. Капіталізм від десятиріччя до десятиріччя захоплює чимраз нові країни та краї, поширюючися по цілому світу. Велика продукція витискує й б'є дрібних продуцентів, клясові стосунки між працею та капіталом загострюються. Репродукція за капіталізму веде до неминучих і руйнівних криз, що загострюють до найвищої міри всі суперечності капіталістичного суспільства і дедалі грізніше віщують годину його загибелі.

Зовсім інакше відбувається репродукція в радянському господарстві за переходової від капіталізму до соціялізму доби. Після встановлення пролетарської диктатури поруч соціялістичного укладу, що постає у нас, маємо ще низку укладів, що лишилися від старого капіталістичного устрою. На весні 1918 р. і потім після переходу до непу на весні 1921 р. Ленін зазначав, що в господарстві Радянської країни є п'ять укладів. Він перелічив такі-о уклади:

1) Патріярхальне селянське господарство, що чималою мірою живе ще натуральним устроєм.

2) Дрібне товарове господарство (господарство селян, що продають свої продукти на ринку).

3) Приватногосподарський капіталізм.

4) Державний капіталізм.

5) Соціялізм.

Репродукція в радянському господарстві відзначається тим, що тут відбувається, ввесь час зростаючи, репродукція соціялістичного укладу. Навпаки, елементи капіталістичної продукції, що є в Радянській країні, спочатку обмежуються й витискуються, а потім зовсім знищуються. Щодо простої товарової продукції дрібних і найдрібніших селянських господарств, то з розгортанням соціялістичного будівництва його перебудовується на соціялістичній основі. Репродукція в радянських умовах значить переможне зростання *соціялістичної продукції*, викорчовування коріння капіталізму, переведення дрібної розпорошеної селянської продукції на рейки великого колективного господарства. Із цього ясно, що репродукція в Радянському

союзі мов небо від землі відрізняється від репродукції в капіталістичних умовах.

У нас відбувається поширена репродукція. Рік-у-рік швидкими темпами зростає кількість усяких продуктів, що їх продукують промисловість і сільське господарство, зростає кількість вантажів, що їх перевозить транспорт. Ми вже знаємо, що за капіталізму поширена репродукція значить поширення й зростання капіталістичного визиску, руйнування дрібних товаропродуцентів, зростання майна великих акул капіталізму. В Радянському союзі, де влада в руках робітничої кляси, поширена репродукція *є поширення й зростання соціялізму.* Соціялістичні форми господарства розвиваються швидким темпом, соціялізм іде вперед семимильними кроками, разом з вирішальними перемогами соціялізму викорчовується все коріння й залишки капіталізму.

Репродукція в радянському господарстві відбувається в обстанові *запеклої клясової боротьби.* Поширена репродукція соціялістичних стосунків значить наближення до безклясового суспільства. Уже 1931 року ми завершили побудову фундаменту соціялізму. Головним завданням другої п'ятирічки є остаточна ліквідація капіталістичних елементів і кляс взагалі, цілковите знищення причин, що породжують клясові ріжниці і експлуатацію, і переборення пережитків капіталізму в економіці, у свідомості людей, перетворення всієї трудящої людности країни в свідомих і активних будівників безклясового соціялістичного суспільства. Але кляси-визискувачі добровільно не здаються. І ми справді бачимо одчайдушний опір залишків капіталістичних кляс (куркулі, шкідники тощо) переможному ходові соціялістичної репродукції в Радянському союзі.

Будівництво соціялізму і згубність опортуністичної ставки на самоплив.

Соціялізм *не зростає самопливом.* Навпаки, тільки напружені зусилля всієї армії будівників соціялізму забезпечують переможний наступ соціялістичних форм господарства. Тим то однією з найгірших відмін *опортунізму* в теорії й на практиці є ставка на самоплив у соціялістичному будівництві. Самопливом не зростають нові велетні соціялістичної промисловости. Самопливом не постають великі усуспільнені господарства в хліборобстві. Самопливом не зміцнюється основа соціялізму. На це потрібна величезна енергія й активність усієї робітничої кляси, що будує соціялізм. На це потрібне непослабне плянове керівництво й *організація.* На це потрібна *мобілізація* волі й зусиль усіх трудящих.

Правий опортунізм проповідує самоплив у соціялістичному будівництві. Про соціялістичну перебудову села праві опортуністи міркують приблизно так. За капіталізму село стихійно йшло за містом. Капіталізм самопливом поширював свій вплив на село, переробляючи його на капіталістичний лад. Але коли

так було за капіталізму, міркують праві опортуністи, то чому б і в наших умовах селу не піти самопливом за соціялістичним містом? Із цього прибічники самопливу роблять висновок, що не треба особливо гарячитися з будівництвом радгоспів та колгоспів, бо село однаково, без особливих зусиль від нас, має піти за соціялістичним містом.

Теорії самопливу в соціялістичному будівництві дав руйнівну відсіч т. Сталін у своєму виступі перед марксистами-аграрниками в Комуністичній академії. Тов. Сталін відзначив, що теорія самопливу є теорія антимарксистська, антиленінська; ця теорія на ділі дає нову зброю в руках куркульських елементів, що борються проти колгоспів і радгоспів.

Провідна роля соціялістичного міста щодо дрібного селянського господарства на селі надзвичайно велика. Промисловість безперечно перебудовує сільське господарство. А в ім, чи можна ж робити з цього той висновок, що село саме піде за соціялістичним містом? Цей висновок глибоко помилковий і згубний. Тов. Сталін каже:

„За капіталізму село йшло стихійно за містом, бо капіталістичне господарство міста та дрібнотоварове господарство селянина є в своїй основі *однотипове* господарство. Звичайно, дрібноселянське товарове господарство не є ще капіталістичне господарство. Але воно в своїй основі є однотипове з капіталістичним господарством, бо спирається на приватну власність, на засоби продукції. Ленін тисячу разів має рацію, кажучи в своїх замітках з приводу книжки т. Бухаріна „Економіка переходового періоду“ про „товарово-*капіталістичну* тенденцію селянства“ всупереч „*соціялістичній* тенденції пролетаріяту“. Це якраз і пояснює те, що „дрібна продукція *породжує* капіталізм та буржуазію повсякчас, щоденно, щогодини, стихійно і в масовому маштабі“ (*Ленін*). Чи можна ж, отже, сказати, що дрібнотоварове селянське господарство в своїй основі є однотипове з соціялістичною продукцією в місті? Ясніснько, що не можна цього сказати, не розриваючи з марксизмом“.

Із цього ясно, що соціялістичне місто має *вести* за собою село, має *насаджувати* на селі колгоспи та радгоспи, має *активно впливати* на село, *перебудовуючи* його на новий соціялістичний лад. Колгоспи та радгоспи це є на селі бази соціялізму. Спираючися на ці бази, соціялістичне місто поведе за собою основні маси селянства до соціялізму.

Теорія рівноваги соціяльних секторів.

Ті різні уклади, що їх маємо ми в радянському господарстві, репродукуються порізному. Наша соціялістична промисловість здійснює поширену репродукцію швидкими темпами. Вона робить великі нагромадження, потрібні на те, щоб швидко зростати далі. Вона йде вперед семимильними кроками.

Іншу картину побачимо ми, коли звернемося до дрібноселянського господарства. Воно не тільки не здійснює в своїй масі поширеної репродукції; воно не завжди може здійснити навіть просту репродукцію. Причини ясні: дрібноселянське господарство ґрунтується на надзвичайно низькому рівні техніки, на по-варварському низькому рівні продуктивности праці. Дрібно-

селянське господарство в своїй масі не тільки не дає можливости нагромаджувати, а геть недостатньо забезпечує поточні потреби селянської родини та її господарства.

Після того як велика соціялістична промисловість закінчила свій відбудовний процес і перейшла до широкої реконструкції, йдучи вперед велетенськими кроками, питання про сільськогосподарську основу її стало дуже гостро. З другого боку, велетенське зростання соціялістичної індустрії дало потрібні засоби на те, щоб створити велику усуспільнену продукцію на селі.

У своїй промові перед аграрниками марксистами т. Сталін казав:

„Чи можна просувати далі прискореним темпом нашу соціялізовану індустрію, маючи таку сільськогосподарську базу, як дрібноселянське господарство, що нездатне на поширену репродукцію, являючи собою до того ж переважну силу в нашому народньому господарстві? Ні, не можна. Чи можна протягом більш-менш довгого періоду часу базувати радянську владу та соціялістичне будівництво на двох *різних* основах — на основі величезної й об'єднаної соціялістичної промисловости і на основі докраю розпорошеного і відсталого дрібнотоварового селянського господарства? Ні, не можна. Це колись має скінчитися цілковитим розвалом усього народнього господарства".

Де в такому разі вихід? — Вихід у зміцненні сільськогосподарської бази для великої промисловости. Але зміцнити сільськогосподарську базу це значить перейти від дрібного розпорошеного малопродуктивного господарства до великої продукції, заснованої на здобутках новітньої науки та техніки. Ми знаємо, що перейти до великого господарства на селі можна двома способами: або способом капіталістичним, що несе з собою зруйнування і голод величезних мас селянства та зростання великого визискувацького господарства куркулів-капіталістів,— або способом соціялістичним, що полягає в насадженні радгоспів і колгоспів, у залученні багатомільйонних селянських мас до колгоспного будівництва, у витисненні та знищенні капіталістичних паростків у сільському господарстві. Ясніснько, що тільки другий, соціялістичний спосіб прийнятний для нас.

„Отже, питання стоїть так: або один шлях, або другий, або *назад* — до капіталізму, або *вперед* — до соціялізму. Ніякого третього шляху нема і не може бути" (*Сталін*).

Праві опортуністи намагаються висунути третій шлях, якого на ділі нема. Вони проповідують *теорію рівноваги соціяльних секторів* радянського господарства. Полягає ця теорія ось у чому. Ми маємо сектор соціялістичний і сектор дрібноселянський. Праві вважають, що ці обидва сектори можуть спокійно розвиватися рівнобіжно один з одним. Вони уявляють собі ці два різні уклади приблизно як два ящики, що котяться вперед поруч один одного по рейках, не зачіпаючи один одного й один одному не заважаючи. На думку правих, ці два різні соціяльні сектори радянського господарства є в цілковитій рівновазі, і цю рівновагу не слід порушувати.

Легко зрозуміти, що ця теорія рівноваги не має нічого спільного з марксизмом і ленінізмом. Ця теорія проповідує на ділі *відмову* від соціялістичного будівництва на селі. Вона проповідує *увічнення* дрібного селянського господарства. А ми знаємо, що Ленін неодноразово підкреслював: „Поки ми живемо в дрібноселянській країні, для капіталізму в Росії є міцніша економічна база, ніж для комунізму".

Теорія рівноваги соціяльних секторів значить, отже, відмову від соціялістичного будівництва; ця теорія на ділі може привести тільки до повернення капіталізму. Теорія ця спускає з ока те, що за так званими „ящиками" стоять кляси, а рухаються ці „ящики" порядком запеклої клясової боротьби, боротьби на життя й смерть, боротьби за принципом: „хто кого?" (*Сталін*).

„Теорія рівноваги соціяльних секторів нашого господарства припадає дуже до серця всім ворогам соціялістичного будівництва. Шкідники, що сиділи по кілька років у наших плянових органах, будували нерідко плянові накреслення, виходячи саме з цієї теорії. Так один з держплянівських шкідників Осадчий побудував 1926 р. плян на 15 років, що за ним під кінець цього реченця число індивідуальних селянських господарств в СРСР мало дійти 35 млн. (замість 23—24 млн. 1926 р.)".

Боротьба за нові пропорції.

З теорією рівноваги соціяльних секторів як найщільніше пов'язане уявлення про те, нібито пропорції (співвідношення) між окремими частинами нашого господарства мають у процесі репродукції лишатися незмінні.

На ділі соціялістична репродукція корінним чином *ламає старі співвідношення* між окремими великими частинами господарства (промисловістю, сільським господарством, транспортом) і між окремими галузями промисловости. Царська Росія була дуже відстала з економічного й технічного погляду. Ті співвідношення між галузями господарства, що лишилися нам у спадщину від минулого, є наслідок і відбиток цієї відсталости. Відсталість ця виявляється в незначному розвитку важкої індустрії: продукції металю, машин, здобування мінерального палива, Відсталість царської Росії була в тому, що тут зовсім не було цілої низки дуже важливих продукцій. У царській Росії зовсім не продукувалося автомобілів, аероплянів, тракторів, не продукувалося дуже багатьох варстатів і машин. Навіть електричних лямпочок у царській Росії не продуковано. Тепер усі перелічені речі в Радянському союзі продукуються.

Яснісінько, що знищення нашої відсталости утворює цілком інші пропорції між галузями продукції рівняючи з старими пропорціями. В корені *змінюється питома вага* різних продукцій: ті галузі, що раніш були мало розвинені, давали мало продуктів, забирали мало робітників, тепер зростають буйним темпом. З'являються маса нових продукцій, яких раніше зовсім не було.

Ми вже знаємо, що за капіталізму співвідношення між продукцією окремих товарів встановлює стихійна сила ринку—закон вартости. В радянських умовах співвідношення між окремими частинами господарства встановлюється свідомо. Ці співвідношення визначає в наших умовах *плян*. Пляновим порядком встановлюється те, як має розвиватися кожна галузь народнього господарства. Отже, в наших умовах потрібні пропорції в господарстві встановлюються цілком інакше, ніж за капіталізму. Там ці пропорції встановлює гра стихійних сил, у нас їх встановлюється свідомим пляновим порядком. Там цілком неминучі постійні порушення правильних співвідношень між галузями. Тільки серед цих порушень і відхилень прокладає собі шлях закон вартости, що керує продукцією. У нас, навпаки, плян заздалегідь свідомо накреслює потрібне співвідношення частин господарства.

Ми бачимо, що в наших умовах пропорції між галузями господарства визначаються зовсім інакше, ніж за капіталізму. Поперше, їх встановлюється *іншим шляхом*. Подруге, вони мають зовсім *інший характер*. Будівництво соціялізму неминуче зв'язане з боротьбою за нові пропорції між частинами господарства. Старі, успадковані від минулого, пропорції ламаються. Постають нові, соціялістичні, відповідні до завдань соціялістичного будівництва.

Із цього ясно видно контрреволюційну суть усяких спроб нав'язати нашому господарству збереження старих пропорцій, що дісталися нам у спадок від капіталізму. Увічнити старі співвідношення між промисловістю та сільським господарством, між важкою та легкою промисловістю значило б увічнити нашу технічну та економічну відсталість. Увічнення відсталости й собі неминуче вело б до відновлення капіталізму. Тільки на шляхах ліквідації нашої відсталости ми забезпечуємо перемогу соціялізму.

Шкідники, що докладали своїх рук у царині плянування, всіма силами виступали проти революційної зміни співвідношень між галузями. Вони вимагали зберегти стару рівновагу. Вони проповідували, що основне завдання пляну є не знищити нашу відсталість та по-соціялістичному перебудувати господарство, а встановити рівновагу й додержувати її. Праві опортуністи і в цьому питанні зазнавали на собі великого впливу шкідницьких теорій. Вони так само виступають під прапором збереження й додержання тієї пропорції між галузями, що лишили ся від минулого. Вони також борються проти революційного ламання цих співвідношень. Вони так само боронять той погляд, що основне завдання пляну—це зберегти стару незмінну рівновагу. На це сходить той „закон трудових витрат" т. Бухаріна, про що у нас була мова в одному з попередніх розділів.

Перевага радянського господарства над капіталізмом.

У нас у Радянському союзі ми маємо економічне піднесення, тим часом як капіталістичні країни задихаються в лещатах небувалої економічної кризи. Ми наздоганяємо техніко-економічною стороною передові капіталістичні країни, дарма що нас ще відділяє від них величезна віддаль. Цю віддаль, що її капіталізм пройшов за 50—100 років, ми пройдемо за одне десятиріччя. Репродукція нашого соціялістичного господарства поширюється нечувано швидкими кроками, тим часом як капіталізм під нагнітом кризи стискує продукцію. У нас зліквідовано безробіття і безперервно зростає матеріяльний добробут робітників та селян, тим часом як капіталізм викидає на вулицю щораз нові мільйони робітників, руйнує мільйони селянських господарств, знижує зарплатню робітникам. Можливість швидкого зростання дають нам ті небувалі *переваги*, що їх має радянська система господарства *проти капіталістичної*.

У своїй доповіді на XVI з'їзді партії т. Сталін так характеризував *основні переваги* радянської системи господарства над системою капіталістичною:

„Що таке радянська система господарства?

Радянська система господарства значить, що:

1) владу кляси капіталістів повалено й замінено на владу робітничої кляси;

2) знаряддя й засоби продукції, землю, фабрики, заводи тощо повідбирано у капіталістів і передано у власність робітничої кляси та трудящих мас селянства;

3) розвиток продукції підпорядковано не принципові конкуренції та забезпечення капіталістичного зиску, а принципові планового керівництва й систематичного піднесення матеріяльного та культурного рівня трудящих;

4) народній добуток розподіляється не в інтересах збагачення визискувацьких кляс і їхньої численної паразитичної челяді, а в інтересах систематичного піднесения матеріяльного стану робітників і селян та поширення соціялістичної продукції в місті й на селі;

5) систематичне поліпшення матеріяльного стану трудящих і безупинне зростання їхніх потреб (купівельної спроможности), являючи собою дедалі значніше джерело поширення продукції, ґарантує робітничу клясу від криз перепродукції, зростання безробіття тощо;

6) робітнича кляса є господар країни, що працює не на капіталістів, а на свою власну клясу.

Що таке капіталістична система господарства?

Капіталістична система господарства значить, що:

1) влада в країні належить капіталістам;

2) знаряддя й засоби продукції скупчені в руках визискувачів;

3) продукцію підпорядковано не принципові поліпшення матеріяльного стану трудящих мас, а принципові забезпечення високого капіталістичного зиску;

4) народній добуток розподіляється не в інтересах поліпшення матеріяльного стану трудящих, а в інтересах забезпечення максимуму зисків визискувачів;

5) капіталістична раціоналізація та швидке *зростання* продукції, що мають за свою мету забезпечити високі зиски капіталістів, наштовхуються як на перешкоду на злиденне становище та *зниження* матеріяльної забезпечености мільйонних мас трудящих, що не завжди мають змогу задовольнити свої потреби навіть у межах крайнього мінімуму, а це неминуче створює ґрунт для неминучих криз перепродукції, зростання безробіття тощо;

б) робітнича кляса є кляса визискувана, що працює не на себе, а на чужу клясу, на клясу визискувачів.

Отакі-о переваги *радянської* системи господарства над системою *капіталістичною*.

Отакі-о переваги *соціялістичної* організації господарства над організацією *капіталістичною*".

Ці величезні переваги радянського господарства мають вирішальне значення для всього ходу репродукції в наших умовах. Капіталізм немислимий без криз, що значать величезне марнотратство всяких цінностей, поназбиранних роками. Капіталістична репродукція з залізною неминучістю приводить до криз. Тільки знищивши капіталізм, відкривається можливість безкризового розвитку. *Безкризовий розвиток* — одна з найбільших переваг радянського ладу над капіталістичним.

За капіталізму кризи породжує основна суперечність капіталістичного ладу — суперечність між суспільним характером продукції та приватним характером привласнення. Із цього постає анархія продукції, із цього — обмеженість споживання пролетарських мас, із цього неминуче постають кризи. Радянський лад знищує з корінням цю основну суперечність капіталістичного ладу. У нас суспільну продукцію провадиться не в корисливих інтересах окремих капіталістів або груп їх, а в інтересах усіх трудящих. У нас продукцію провадиться не анархічно, а по-пляновому. У нас продукція поширюється поруч систематичного поліпшення становища трудящих. От чому репродукція в радянських умовах відбувається *без криз*, от у чому причина безкризового розвитку радянського господарства, от чому радянське господарство не має криз перепродукції, що реґулярно спустошують країни капіталізму.

Ліквідація відсталости та боротьба за темпи.

Переваги радянської організації господарства відкривають можливість такого швидкого господарського розвитку, якого не знала ще жадна країна. Потребу хутких темпів владно диктує нам уся обстанова. Ще напередодні Жовтневої революції Ленін писав:

„Революція зробила те, що за кілька місяців Росія своїм *політичним* устроєм наздогнала передові країни. Але цього мало. Війна невблаганна, вона ставить питання з немилосердною гостротою: або загинути, або наздогнати передові країни й випередити їх також *економічно*. Загинути, або чимдуж рушити вперед. Так поставила питання історія".

Те завдання, що його поставив тут Ленін: *наздогнати й випередити* передові капіталістичні країни з техніко економічного погляду — перетворено на одне з найбільш бойових гасел ленінської партії. Після завершення відбудовного процесу та переходу до соціялістичної реконструкції всього народнього господарства ми швидко рушили вперед, виконуючи це велике завдання.

Царська Росія була убога і відстала країна. Довголітнє господарювання царської ватаги поміщиків і капіталістів лишило нам тяжку спадщину. З розрахунку на одного мешканця в Росії продукувалося в $4^1/_2$ рази менше цінностей, ніж в Англії, в $3^1/_2$ рази менше, ніж у Франції, і в 3 рази менше проти Німеччини. Ця відсталість виявлялася насамперед у недостатньому розвитку промисловости. Наша країна посідає майже одну шосту частину землі і стоїть щодо простору на другому місці серед усіх країн світу. Числом людности наша країна посідає третє місце. А продукцією найважливіших виробів промисловости царська Росія дуже відстала від інших країн. У царській Росії здобувалося тільки 4,4% (тобто одну двадцять другу частину) вугілля, що його здобувалося в усьому світі. Здобич залізної руди в Росії до війни становили близько 5% світової здобичі, витоплення сталі — теж близько 5% усього світового витоплення. Тільки нафти у нас здобувалося більше: близько шостої частини всієї світової здобичі. В текстильній промисловості передвоєнної Росії перероблялося тільки десяту частину всієї бавовни, споживаної в світовому господарстві. Російська промисловість мала тільки одну шістнадцяту (6,3%) усіх веретен, що працювали в світовому господарстві.

Передвоєнна промисловість Росії мала відсталу техніку. Світова промисловість мала перед війною механічних рушіїв потужністю на 600 млн кінських сил. З цієї армії залізних помічників людей на Росію припадало тільки 13 млн. кінських сил, а на ПАСШ, наприклад, удесятеро більше — 130 млн кінських сил.

Квола й відстала технічна промисловість Росії давала багато менше виробів, ніж по інших країнах. Так споживання чавуну на душу у нас становило 18 кг. на рік, а в Англії — 137 *кг*, у Німеччині 219 *кг*, в Америці 291 *кг*. Споживання кам'яного вугілля на душу людности у нас становило 218 *кг*, а в Англії 4.686 *кг*, тобто вдвадцятеро більше.

Текстильних товарів у нас продукувалося на рік на 9 крб. 20 коп. на душу людности, а в Америці — на 36 крб. 80 коп. Цукру припадало на душу людности в Росії 7,04 *кг*, а в Англії — 41,6 *кг*. Паперу виготовлялося в Росії на 70 коп. за рік на душу, а в Америці на 18 крб. 60 коп.

Наздогнати й повипереджати капіталістичні країни, що пішли далеко вперед проти нас техніко-економічною стороною, ми можемо тільки тоді, якщо наше господарство розвивається досить швидкими темпами. Швидкі темпи не постають самі собою. За них треба боротися, треба уперто перемагати нашу одвічну відсталість і нерухливість, насаджувати нові, передові методи роботи, що відповідають рівневі новітньої техніки. Швидкі темпи господарського розвитку вимагають максимально *напружити* всю волю й усі сили робітничої кляси. Швидкі темпи неминуче спричиняють певні труднощі, але це — труднощі зростання. Ці труднощі містять у собі можливість перебороння їх.

„Часом запитують, чи не можна дещо уповільнити темпи, стримати рух? Ні, не можна, товариші. Не можна знижувати темпи. Навпаки, скільки сил і можливостей їх треба збільшувати. Цього вимагають від нас наші зобов'язання перед робітниками і селянами СРСР. Цього вимагають від нас наші зобов'язання перед робітничою клясою цілого світу" (*Сталін*).

Загаяти темпи — значить відстати, значить зберегти й увічнити відсталість, успадковану від царської Росії. Але царську Росію завжди били її воєнні супротивники. В капіталістичному світі діє закон: відсталих і кволих б'є кожен, кому не лінь. Ясно, що нам не можна більше відставати. Ясно, що успадковану *відсталість* треба знищити й *перебороти* якнайшвидше.

„Ми відстали від передових країн на 50 — 100 років. Нам треба пробігти цю відстань за десять років. Або ми зробимо це, або нас зімнуть" (*Сталін*).

Хуткі темпи соціялістичного будівництва диктує нам як *зовнішня*, так і *внутрішня* обстанова. Зовнішня обстанова владно вимагає зліквідувати нашу одвічну відсталість. Поки ми розвиваємося в оточенні капіталістичних хижаків — наша відсталість являє собою величезну *небезпеку*. Тільки переборовши відсталість, можна посилити нашу міць рівняючи з капіталістичними ворогами, тільки зліквідувавши нашу відсталість, можна піднести *обороноспроможність* Радянського союзу. Але й внутрішня обстанова владно вимагає швидких темпів господарського розвитку, швидких темпів соціялістичної індустріялізації. Ми вже бачили, що не можна без кінця, не можна протягом надто довгого часу будувати радянську владу й провадити соціялістичне будівництво на двох різних основах: на основі великої соціялістичної промисловости, з одного боку, та дрібного розпорошеного сільського господарства — з другого. Щоб закріпити перемогу нового соціялістичного ладу, треба й у царині сільського господарства перейти до великої усуспільненої продукції. Тепер цей перехід, що має величезну всесвітньо-історичну вагу, відбувається нечувано-швидкими темпами. Але щоб село перейшло до великої усуспільненої продукції, потрібний був досить *хуткий розвиток промисловости* — насамперед тих галузей, що постачають селу сільськогосподарські машини, трактори, комбайни, збиральні машини, штучне добриво. Проте, розвиток цих галузей і собі впирається в розвиток інших галузей, насамперед у розвиток *важкої індустрії*, що дає металь і паливо. Отже, швидкий темп індустріялізації, хуткий темп розвитку важкої індустрії диктує також внутрішня обстанова, диктує завдання перевести розпорошене сільське господарство на рейки великих механізованих радгоспів і колгоспів.

Темпи й рівень розвитку.

Ми розвиваємо наше господарство прискореним темпом, наздоганяючи передові країни капіталізму. Тільки хуткий темп розвитку відкриває можливість знищити нашу відсталість. *Рівнем розвитку* промисловости ми ще дуже відстаємо від передових країн, але *темпи розвитку* у нас багато вищі, ніж у капіталістів.

Коли взяти продукцію чавуну 1929 р., то ми маємо по різних країнах таку-о картину: ПАСШ — 42,3 млн. тонн, Німеччина — 13,4 млн. тонн, Франція—10,45 млн. тонн, Англія—7,7 млн. тонн; у

Радянському союзі продукція чавуну тільки 1931 р. має становити 8 млн. тонн. Щодо продукції електроенергії 1929 р. ми бачимо таку-о картину: ПАСШ — 126 млрд. *квт-г*, Канада — 17,5 млрд., Німеччина — 33 млрд., Італія — 11 млрд., Радянський союз — 6,5 млрд. Ці числа промовляють про нашу надзвичайну відсталість щодо рівня розвитку промисловости. Але заразом темпи розвитку у нас незрівняно вищі, ніж у капіталістичних країнах. Це доводять такі-о порівняння. Продукцію електроенергії ми збільшили за 5 років, з 1924 р. до 1929 р., майже вшестеро, тим часом як у ПАСШ вона зросла за цей час менше ніж удвоє, в Канаді — вдвоє, в Німеччині — в два з половиною раза, в Італії — в два з чвертю раза. Продукція чавуну у нас за три роки, з 1927/28 р. по 1929/30 р., зросла приблизно вдвоє, за наступні три роки, з 1930 по 1932 р., продукцію так само буде подвоєно; жадна капіталістична країна не знає нічого подібного в розумінні темпів промислового розвитку.

„Про що все це каже?

Про те, що:

1) *не можна* плутати темп розвитку промисловости з рівнем її розвитку;

2) ми по-диявольському *відстали* в розумінні рівня розвитку нашої промисловости від передових капіталістичних країн;

3) *тільки дальше прискорення* темпу розвитку нашої промисловости дасть нам змогу наздогнати й повипереджати техніко-економічною стороною передові капіталістичні країни;

4) люди, що базікають про доконечність *знизити* темп розвитку нашої промисловости, є вороги соціялізму, аґенти наших клясових ворогів" (*Сталін*).

У нашій країні є *всі передумови* для високих темпів розвитку господарства. Радянський союз має невичерпні природні багатства. У нас найпередовіша влада, що спирається на найактивнішу підтримку багатомільйонних мас. У нас скинуто з дороги ті пута, що ними капіталізм стримує розвиток продуктивних сил. Але найглибшою помилкою було б гадати, що хуткі темпи можуть постати самопливом, без всебічного напруження всіх сил робітничої кляси, без нищівної боротьби проти всіх ворогів соціялізму.

„Максимум за десять років нам треба пробігти ту віддаль, на скільки ми відстали від передових країн капіталізму. Для цього є у нас усі „об'єктивні" можливості. Не стає тільки уміння використати по-справжньому ці можливості. А це залежить від нас. *Тільки* від нас. Час нам навчитися використати ці можливості" (*Сталін*).

Уже тепер гасло „наздогнати й випередити" щорік то більше здійснюється. Розміри нашого будівництва перевищують розміри будівництва в багатьох країнах; так, ми будуємо вже тепер більше електровень, ніж Америка.

Щодо вугілля ми 1931 р. станемо на четверте місце в світовій продукції і стоятимемо за Америкою, Англією та Німеччиною. Видобувши 1931 р. 83,6 млн. тонн вугілля, наша країна більше ніж утроє перевищить річний видобуток вугілля Бельгії 1929 р., дарма що всього тільки 1929 р. видобуток вугілля Бельгії перевищував видобуток СРСР більше ніж у півтора рази (155%); ми перевищили річний видобуток Франції 1929 р., дарма що всього тільки 1926 р. Франція більше ніж удвоє перевищувала нас видобутком вугілля.

Витопленням чавуну наша країна посяде 1931 р. четверте місце в світовій продукції, маючи попереду себе тільки ПАСШ, Німеччину та Францію. Витопивши 1931 р. 8 млн. тонн чавуну, ми випередимо майже вдвоє Бельгію 1929 р., хоч усього тільки 1925 р. Бельгія в два рази перевищувала нас щодо цього. Ми випередимо Англію 1929 р., хоч 1928 р. Англія майже в два рази перевищувала нас.

Сталі СРСР поточного року має витопити 8,8 млн. тонн і стати на п'яте місце в світовій продукції, маючи попереду себе ПАСШ, Англію, Німеччину та Францію. Проте, вже 1932 р. СРСР стане на третє місце і щодо чавуну і щодо сталі, а 1933 р. СРСР посяде друге місце в світовій металюргійній промисловості, поступаючись тільки перед ПАСШ.

Соціялістичне нагромадження.

Поширена репродукція за капіталізму сполучена з нагромадженням капіталу. Щоб будувати нові фабрики та заводи, щоб поширювати продукцію, капіталісти повинні нагромаджувати капітал. Як ми вже знаємо, нагромадження капіталу неминуче загострює суперечності капіталістичного ладу. По один бік нагромаджується багатство, по другій бік — злидні. Нагромадження капіталу є нагромадження витиснутої з робітників додаткової вартости. Цю нагромаджену додаткову вартість капіталісти вживають як знаряддя, щоб поневолювати робітників. Вона служить для поширення рамок визиску робітників від капіталістів. Будується нові заводи, до визиску береться нові тисячі робітників. Заводиться нові машини — зростає ступінь визиску робітничої кляси.

У радянських умовах *поширена репродукція* відбувається шляхом *соціялістичного нагромадження*. На те, щоб будувати нові фабрики та заводи, на те, щоб забезпечити сільське господарство потрібними машинами, тракторами, будівлями — на все це потрібні великі кошти. В капіталістичних країнах промисловість створено на ті кошти, що надходили зовні. По багатьох країнах капіталісти будували промисловість, *грабуючи колонії*. Інші країни мали великі *воєнні податки* від розбитого ворога. Чимало країв, що пізніше стали на шлях промислового розвитку, діставали кошти *позиками* у багатіших країн, що пішли далі вперед. Яснісінько, що для Радянського союзу всі ці джерела позакривані. Ми не грабуємо колоній, ми не беремо контрибуцій з переможеного ворога, ми не закабаляємо радянську країну капіталістам великими позиками. Із цього зрозуміло, що кошти на будівництво соціялістичної індустрії та технічне озброєння сільського господарства нам треба дістати *всередині країни*. Із цього зрозуміло, що нам треба нагромаджувати певну частину тих коштів, що їх продукують своєю працею робітники та селяни.

Ці кошти нагромаджує соціялістичний сектор нашого господарства і вони живлять собою поширене соціялістичне нагромадження. За першого періоду непу певну частину коштів нагромаджувано також у куркульських господарствах — там відбувалося в певних рамках капіталістичне нагромадження. Від-

няцько-середняцькі господарства також вкладали певні кошти на поліпшення продукції, на піднесення господарства. Проте, в умовах розпорошеної дрібної продукції будь-скільки серйозне піднесення неможливе. Тільки перейшовши на колгоспні рейки постають потрібні умови для корінного піднесення продукції, для швидкого нагромадження та зростання господарства.

На теперішньому етапі, коли ми вступили в період соціялізму, соціялістичний сектор посів абсолютно переважне місце. Куркульство ми ліквідуємо як клясу на основі суцільної колективізації. Зрозуміло, що переважна маса нагромаджуваних у країні коштів надходить через соціялістичний сектор, надходить порядком соціялістичного нагромадження. Будується силу-силенну підприємств, серед них багато велетенських заводів що досягають небачених навіть у Західній Европі та Америці розмірів. Колгоспи та радгоспи вкладають величезні кошти на поліпшення свого господарства. Будується багато машинотракторних станцій. Радикально реконструюється наш транспорт, будується нові залізниці, десятки тисяч вагонів і паровозів вливається до залізничої сіті. Переваги радянського господарства дають нам змогу вживати на розвиток продукції більше коштів, що їх за капіталізму по-хижацькому розтягають паразити-дармоїди або без користи винищується в озвірілій боротьбі всіх проти всіх. На потреби соціялістичного *нагромадження*, що забезпечує знищення нашої відсталости та збудування соціялістичного суспільства, повертається вельми *чималу частину* всього народнього добутку країни. У 1931 році за народнього добутку на 49 млрд. крб. на потреби соціялістичного нагромадження повернено 17 млрд., що становить приблизно 35%, або трохи більше за третину.

Хутке зростання продукції значить, що народній добуток наш зростає такими темпами, яких досі в історії не бувало. Зростає загальний обсяг народнього добутку. Це загальне зростання народнього добутку відкриває можливість *заразом* зростати як тій частині, що її повертається на задоволення потреб трудящих, так і тій частині, що її повертається на соціялістичне нагромадження. І справді, у нас поруч зростання вкладень до народнього господарства неухильно поліпшується матеріяльне становище робітничої кляси й усієї трудящої маси. В цьому одна з корінних переваг радянського господарства над капіталізмом.

Ми вже знаємо, що хуткі темпи індустріялізації країни та рішуче технічне переозброєння сільського господарства диктує нам вся зовнішня і внутрішня обстанова нашого розвитку.

Для хутких темпів господарського розвитку потрібне чимале нагромадження. Потрібна рішуча *ощадність*, потрібна немилосердна боротьба з усякими надмірами та непродуктивними витратами, *боротьба з втратами* всіх ґатунків. Кожна копійка,

кожен карбованець, що йде на потреби соціялістичної поширеної репродукції, наближає той момент, коли ми наздоженемо й випередимо капіталістичний світ і збудуємо соціялізм.

Яснісінько, що в соціялістичному нагромадженню беруть участь як робітнича кляса, так і селянство. Адже завдання індустріялізувати країну, завдання знищити нашу одвічну відсталість маємо виконати не тільки в інтересах робітничої кляси, а й в інтересах усієї маси бідняцько-середняцького селянства. Щодо куркулів, то чималу частину їхніх нетрудових добутків пролетарська держава вилучає податками, індивідуальним оподаткуванням тощо. За ліквідації куркульського господарства ті засоби, що воно нагромадило — будівлі, машини, худоба тощо — переходять до колгоспів і йдуть на зміцнення колективного господарства. Маса селян і колгоспників активно бере участь у соціялістичному нагромадженні. Певну частину добутку колгоспу повертається на поліпшення господарства: на будівлі, на машини, на збільшення стада тощо. Деяка частина продукованого в колгоспі продукту надходить до загальної державної скарбниці на потреби соціялістичної промисловости та транспорту, на потреби всього сільського господарства в цілому.

Минулих років, до того як розійшлася широка хвиля колгоспного руху, бідняцько-середняцька маса селянства так само брала участь у соціялістичному нагромадженні. Багатьма каналами певну частину добутків бідняка та середняка повертається на потреби соціялістичного нагромадження. Позики, опадкаси, певна частина оподаткування — всіма цими шляхами частину селянських коштів притягалося на потреби будівництва соціялізму.

Ми вже вклали до справи відбудови та реконструкції важкої промисловости, сільського господарства, транспорту десятки мільярдів карбованців. Ці кошти досі бралося переважно з легкої промисловости та з сільського господарства.

„Зовсім інакше стоїть справа тепер. Коли перше ставало старих джерел нагромадження на реконструкцію промисловости та транспорту, то тепер їх починає вже видимо не ставати. Тепер ідеться не про те, щоб реконструювати стару промисловість. Ідеться про те, щоб створити нову, технічно озброєну промисловість на Уралі, в Сибіру, Казакстані. Йдеться про те, щоб створити нову велику сільськогосподарську продукцію в зернових, скотарських і сировинних районах СРСР. Ідеться про те, щоб створити нову залізничу сіть між Сходом і Заходом СРСР. Зрозуміло, що старих джерел нагромадження не може вистачити на цю ґрандіозну справу“ (*Сталін*).

Нові завдання, нова обстанова й нові умови вимагають нових джерел нагромадження. Самими старими шляхами нагромадження тепер не обійтися. Старим джерелам видимо не під силу виконати ті ґрандіозні завдання, що стоять тепер на черзі денній.

„Легка промисловість становить багатюще джерело нагромадження, і вона має тепер усі шанси розвиватися далі, але джерело це не безмежне. Сільське господарство становить не менш багате джерело нагромадження, але воно саме потребує тепер, за періоду його реконструкції, фінансової допомоги від держави. Щодо бюджетових нагромаджень, то самі знаєте, що вони не можуть і не повинні бути безмежні. Що ж лишається? Лишається важка промисловість. Отже, треба домогтися того, щоб важка промисловість — і насамперед її машинобудівельна частина — так само давала нагромадження. Отже, посилюючи й розгортаючи старі джерела нагромадження, треба домогтися того, щоб важка промисловість — і насамперед машинобудівництво — так само давала нагромадження" (*Сталін*).

Із цього зрозуміло, яку величезну вагу в сучасних умовах має рішуча боротьба за цілковите *заглиблення госпрозрахунку*, за систематичне зниження собівартости, за зростання *осередпромислового нагромадження* в усіх чисто галузях промисловости. Зростання осередпромислового нагромадження — ось основний спосіб соціялістичного нагромадження за сучасного періоду.

Помилки троцькізму та правого опортунізму в питаннях соціялістичного нагромадження.

У питаннях соціялістичного нагромадження надто грубі й згубні помилки роблять як правий опортунізм, так і троцькізм. *Троцькізм* пропонує так перелити кошти з селянського господарства в промисловість, що призвело б неминуче до захиріння та зруйнування сільського господарства і до розриву союзу між робітничою клясою й основними масами селянства. Троцькізм проповідує і теорію — рахунок „початкового соціялістичного нагромадження". Теорія ця твердить, що для будівництва соціялізму треба так само грабувати дрібного продуцента - селянина, як це діється в усіх країнах, коли постає капіталізм, за періоду первинного капіталістичного нагромадження. Теорія первинного соціялістичного нагромадження, засуджена Леніном, розглядає селянство як колонію, яку пролетарська влада має руйнувати, щоб розвивати промисловість. Політика троцькізму веде неминуче до розриву союзу між пролетаріятом і основними масами селянства. Політика троцькізму веде до неминучого загину радянської влади, *до відновлення капіталізму*.

Праві опортуністи вважають, що селянство взагалі не можна залучати до справи соціялістичного нагромадження. Це приводить їх до черепашачих темпів. За таких черепашачих темпів нема чого говорити про те, щоб знищити нашу відсталість, щоб наздогнати передові країни. За черепашачих темпів промисловість не могла б допомогти технічному переозброєнню сільського господарства, не могла б створити бази для колгоспного руху. Праві на ділі боронять інтереси *куркуля* — найлютішого ворога соціялістичної індустріялізації. Зрозуміло, що політика правих так само веде до загину соціялістичного будівництва, до *перемоги капіталізму*.

Індустріялізація країни.

Наздогнати й випередити капіталістичний світ — значить насамперед домогтися рішучої індустріялізації країни. Передові країни — це індустріяльні країни. Промисловість являє собою провідну засаду технічного розвитку. В Радянському союзі *промисловість* — основна вирішальна *база соціялізму*. Перетворити нашу країну з відсталої на передову — це значить перетворити її з аґрарної на індустріяльну. Тільки велика соціялістична промисловість є та сила, що здатна в корені переробити й хліборобство.

Тим то індустріялізація країни є основне завдання всієї господарської політики радянської влади. Тим то вороги індустріялізації — вороги соціялістичного будівництва.

За останні роки ми домоглися вже серйозних успіхів у справі індустріялізації. Індустріялізація значить зростання питомої ваги промисловости в усій гуртовій продукції країни. Зростала вона так:

Роки	Частка промисловости	Частка сільського господарства
Передвоєнний період .	42,1	57,9
1927/28	45.2	54,8
1928/29	48.7	51,3
1929/30	53,0	47,0

Коли взяти питому вагу промисловости в усій товаровій продукції народнього господарства, то перевага індустріялізації виходить ще більша, перетворення нашої країни з аґрарної на індустріяльну виступає ще яскравіше:

	Частка промисловости	Частка сільського господарства
1926/27 . . .	68,8	31,2
1927/28 . . .	71.2	28,8
1928/29	72,4	27,6
1929/30	76,0	24,0

Слід мати на оці, що в міру зростання колгоспів та радгоспів, у міру переходу від замкненого малопродуктивного господарства до великого усуспільненого, частка сільського господарства в загальній масі товарової продукції має зростати.

Промисловість ділиться на такі галузі, що продукують засоби продукції, і такі галузі, що продукують засоби споживання. Індустріялізація країни вимагає насамперед розвинути ті галузі, що продукують *засоби продукції*. Індустріялізація країни вимагає хутко розвинути вирішальні ділянки *важкої індустрії*, паливну, металюрґійну, машинобудівельну, електротехнічну, будівельну промисловість. Індустріялізація значить насамперед зростання видобутку вугілля, руди, нафти, торфу, зростання продукції чавуну та сталі, кольорових металів, машин,

тракторів, електротехнічного устаткування, будівельних матеріялів. Тільки важка індустрія — запорука зміцнення нашої незалежности від капіталістичних країн, запорука піднесення обороноспроможности країни.

Праві опортуністи виступали з проповіддю „ситцевої" індустріялізації. Ми не проти індустріялізації, казали вони, але ми пропонуємо давати кошти насамперед на розвиток текстильної й взагалі легкої промисловости, а не на будівництво Дніпробуду, велетенських металюрґійних і машинобудівельних заводів. Легко зрозуміти, що таке гасло значить на ділі цілковиту відмову від індустріялізації. Щоб випередити капіталістичний світ, щоб переробити сільське господарство, щоб забезпечити дальший самостійний розвиток країни, треба мати насамперед потужну важку індустрію. Відмовитися від хуткого розвитку важкої індустрії рівнозначно тому, щоб увічнити технічну відсталість країни.

Здійснюючи політику індустріялізації, партія забезпечує хутке зростання важкої індустрії. Частка важкої індустрії в загальній промисловій продукції країни зростає рік-у-рік. Це доводять такі-о числа:

Роки	Частка важкої індустрії	Частка легкої індустрії
1927/28	27,2	72,8
1928/29	28,7	71,3
1929/30	32,7	63,3

Коли ж узяти тільки ту промисловість, що є під зарядом ВРНГ, то перевага важкої індустрії виступає ще яскравіше.

Роки	Частка важкої промисловости	Частка легкої промисловости
1927/28	42,7	57,3
1928/29	44,6	55,4
1929/30	48,0	52,0

Ми бачимо, отже, що рік-у-рік зростає й міцніє важка промисловість — основа нашої економічної незалежности. Ось табличка, що показує як виконувалося промислову п'ятирічку за перші два роки.

Виконання п'ятирічного пляну за перші два роки в промисловості (млрд. крб.)

	Накреслено п'ятирічним пляном	Звітні дані	Виконання за два роки (на %)
Гуртова продукція плянованої промисловости (на ціни 1926/27 р.)	29,33	30,46	103,8
В тому числі:			
За групою „А"	12,47	13,76	110,3
За групою „Б"	16,86	16,69	99,0

Ми бачимо отже, що у важкій індустрії накреслення п'ятирічного пляну виконано з перевищенням на 10%, тим часом як легка промисловість іде загалом на рівні пляну. XVI з'їзд

партії в своїй постанові відзначив, що тепер ми маємо вже змогу забезпечити також достатнє зростання легкої індустрії.

Подана нижче таблиця показує, як ми мали виконати накреслення п'ятирічки 1931 р.

Країну індустріялізується у нас на базі *плянової електрифікації*. За капіталізму боротьба між підприємцями та угрупованнями їх, анархічність усього господарства дуже утруднює використати ті велетенські можливості, що є в електриці. Тільки поваливши владу капіталу відкривається неосяжні можливості щодо цього. Плянова електрифікація—ось *передова ланка* нашої індустріялізації.

	КЦ 1931 р.	П'ятирічка	
		1930/31	1932/33
Група „А" млн. крб. в цінностях 1926/27 р.	17.513,0	8 517	14.213,5
Група „Б" в цінностях 1926/27 р.	8.230,0	7.959	12,074
Разом	25.743,0	16.476	26.287,5
Нафта млн. *т*	25,59	16,9	21,7
Кам'яне вугілля млн. *т*	83,6	55,1	75,0
Чавун млн. *т*	8,0	6,2	10,0
Сталь млн. *т*	8,8	6,4	10,0
Вальцювання млн. *т*	6,7	4,9	8,0
Трактори колісні тис. шт.	56,0	6,5	53,0
Цемент млн. бочок	35,0	25,0	40,0
Пиломатеріяли млн. куб. *м.*	30,5	19,0	30,0
Бавовняні тканини млн. куб. *м*	2 835,0	3.636,0	4.588,0
Взуття млн. пар	84,6	60,0	80,0
Шерсть млн. *м*	125,0	133,7	200,0
1. Загальне машинобудівництво млн. крб.	2.457,5	1.159,0	2 059,0
2. Сільськогосподарське машинобудівництво млн. крб.	760,0	341,0	610,0
3. Електротехніка	972,0	438,0	895,9
4. Електроенергія млрд. *квт-г*	12,7	11,3	—
5. У тому числі районові електровні млрд. *квт-г*	6,3	5,0	8,0

Електрична енергія цілком переозброює промисловість. Ціла низка продукцій цілком немислимі без електрифікації. Багато продукцій, яких зовсім не було в царській Росії, потребуватимуть сили-силеної електричної енергії. Така є електрометалюргія (продукція високоякісних сталей, алюмінію, електролитне витоплювання інших кольорових металів), електрохемія тощо. Могутній розвиток важкої індустрії так само ставить величезний попит на електроенергію.

Велетенські електровні в умовах соціялістичного будівництва мають величезне значення. Перший перспективний плян нашого господарського будівництва був плян електрифікації (плян

ГОЕЛРО). В неймовірно тяжких умовах громадянської війни, голоду й руїни будовано перваків радянської електрифікації: Волховську електровню коло Ленінграду, Шатурську та Кашірську під Москвою. Тепер кипить робота на *Дніпробуді*, що своєю потужністю набагато випереджає всі електровні, збудовані досі.

З індустріялізацією країни щільно сполучене зростання *транспорту*. З розвитком промисловости зростають завдання, що стоять перед транспортом як залізничим, так і водним. Наш транспорт має перевозити щораз більші маси промислових виробів, металю, палива, машин, чимраз більші маси сільськогосподарської сировини та хліба. Робота залізничого транспорту (перевіз вантажів і пасажирів) уже 1930 р. удвоє перевищувала передвоєнний рівень і була тільки на 7% нижча проти завдання п'ятирічки на останній 1932/33 р. 1931 р. транспорт уже перевиконує п'ятирічку обсягом своїх робіт. За останні роки збільшилося число паровозів, збільшилася потужність їх. Збудовано низку нових залізниць.

Індустріялізація ставить до транспорту величезні вимоги. Докорінна реконструкція транспорту, будівництво нових залізниць становить одну з невід'ємних частин загального процесу індустріялізації.

Друга вугільно-металюрґійна база.

Основою важкої індустрії є вугілля та метал. Радянський союз має величезні запаси вугілля та залізної руди. Чималу частину цих запасів ще мало досліджено. Аж до останнього часу у нас була тільки одна вугільно-металюрґійна база. Це — південна база на Україні, що спирається на донецьке вугілля та криворізьку руду. За наших темпів індустріялізації, за доконечної потреби збудити до нового життя величезні, досі ще мало залучені до господарського обороту райони нашої країни, самої цієї бази геть замало. Тим то партія поставила з усією силою завдання створити нову паливно-металюрґійну базу на сході нашої країни. Створення другої вугільно-металюрґійної бази зовсім не значить відмовитися від дальшого всебічного розвитку старої бази на Україні. Проте, південна база вже видимо не може цілком обслуговувати щораз більші потреби тих величезних просторів що прокидаються до індустріяльного життя.

Другою вугільно-металюрґійною базою є Урало-кузнецький комбінат, збудований на сполученні уральської руди з кузнецьким коксівним вугіллям.

„Збудування автозаводу в Нижньому, тракторного заводу в Челябінську машинобудівельного заводу в Свердловську, комбайнових заводів у Саратові та Новосибірську, зростання кольорової металюрґії в Сибіру та Казакстані, яка вимагає створити сіть ремонтних майстерень і низку металюрґійних заводів на сході, нарешті, постанова побудувати текстильні фабрики в Новосибірську та Туркестані,— все це вимагає негайно взятися до справи утворення другої вугільно-металюрґійної бази на Уралі" (*Сталін*).

Проти утворення другої вугільно-металюрґійної бази чимдуж боролися шкідники, що сиділи були в різних плянових органах. Вони тут виконували завдання своїх господарів-інтервентів. Інтервенти дуже добре розуміють, що друга база важкої індустрії найдужче підносить обороноспроможність Радянського союзу. Шкідники також були проти широкого використання різних видів місцевого палива: підмосковного вугілля, торфу, лупаків тощо. Вони прагнули того, щоб поставити все господарське життя Союзу в цілковиту залежність від одного тільки району—Донбасу. Партія викрила й викорінила шкідництво і поставила хреста на шкідницьких розрахунках.

Будівництво Урало-кузнецького комбінату має величезну вагу. Тут уперше в світі створюється величезну промисловість на засадах соціялістичного будівництва. Пляни цього комбінату малюють картину, небачену в історії господарського розвитку.

Урало-кузнецький комбінат охоплює величезну територію, в багато разів більшу проти території якої-хоч західньоевропейської держави.

У цьому величезному краю маємо невичерпні багатства,— з них будь-скільки досліджено покищо тільки невелику частину. Тут ми маємо поруч колосальних запасів вугілля величезні запаси залізної руди високої якости. На території Урало-Кузбасу зосереджені $^3/_4$ всіх вугільних запасів СРСР—420 млрд. тонн. За геть неповними відомостями запаси залізної руди доходять 1,2 млрд. тонн, що становить $^1/_5$ всіх залізорудних запасів СРСР.

Відходи металюрґійної кокусової продукції, солікамський калій, вятські фосфорити дають потужну основу для небаченого розвитку продукції *штучних добрив*. Комбінат охоплює дуже родючі землі Західнього Сибіру, що мають стати за базу для високопродуктивної *сільськогосподарської* продукції. Поруч металюрґії дуже розвивається *машинобудівельна промисловість*. Індустріялізація цього великого краю та потужне зростання сільського господарства зумовлюють швидкий розвиток *електрифікації* та *транспорту*.

Уже 1931 р. в будівництво Урало-кузнецького комбінату було вкладено величезні кошти. Витрати по Урало-Кузбасу тільки на передові галузі важкої індустрії становлять 1931 р. близько 1.320 млн. крб., або близько третини всієї суми вкладень у ці галузі по всьому Союзу. Треба мати на увазі, що під початок п'ятирічки, 1928 року, ввесь основний капітал промисловости Уралу та Сибіру становив усього тільки півмільярда карбованців, тобто був більше ніж у $2^1/_2$ рази менший проти тих сум, що їх вкладається в нове будівництво за самий тільки 1931 р.

Найважливішими будівництвами Урало-Кузбасу у 1931 р. Маґнетогорський і Кузнецький заводи, що вже стали до роботи.

Потужність районових електровень зросла за 1931 р. з 32 тис. *квт* до 300 тис. *квт*, тобто майже вдесятеро.

Утворення Урало-кузнецького комбінату є тільки початок ґрандіозної справи нового розміщення промисловости. Досі всю промисловість зосереджено на дуже невеликому шматочку неосяжної території Радянського союзу. Незліченні багатства таяться в надрах землі на окраїнах нашої країни, в малозалюднених напівпустельних місцях. Там протікають могутні річки й потоки, що можуть дати силу-силенну навдивовижу дешевої електричної енерґії. Там є ще малодосліджені родовища вугілля та залізної руди, кольорових металів і нафти. Там величезні поклади корисних копалин, чого ми покищо зовсім не вико ристовуємо.

На основі Урало-кузнецького комбінату накреслюється ґрандіозна перспектива розвитку незліченних багатств Східнього Сибіру на основі використання водної енерґії річки *Анґари*. Анґара має дати енерґії вдесятеро більше проти Дніпробуду. В *Туркестані* на базі використання дешевої електричної енерґії, що її дадуть гідроелектровні, розвинеться потужна промисловість. У *Казакстані* буде створено потужну промисловість кольорових металів. Проєкт використання енерґії Волги цілком змінює обличчя *Надволжя*, характер його промисловости та господарства.

В усіх ґрандіозних будівельних плянах, почасти вже здійснюваних, почасти ще підготовлюваних провідну ролю відограє *електрифікація*. Електровні, що дають нечувані кількості електроенерґії у вигідних умовах, стають тими центрами, до чого тяжіє будівництво цілої низки підприємств. Сполучення низки електровень між собою—кільцювання електровень дає потужну енерґетичну базу для промисловости, транспорту та сільського господарства.

Труднощі зростання.

Виконання ґрандіозних завдань будівництва соціялізму має на своєму шляху цілу низку *труднощів*. Причина цих труднощів—відсталість нашої країни, опір ворожих соціялістичній країні кляс і груп. Куркуль та його помічники, шкідники та бюрократи, залишки колишніх панівних кляс, що прагнуть повороту старого капіталістичного ладу, шалено борються проти соціялізму. Успіхи соціялізму тільки загострюють їхній опір, збільшують їхню скажену ворожнечу. Тільки після остаточного викорчування всього коріння капіталізму буде знищено це джерело наших труднощів. Капіталістичні країни, що оточують Радянський союз, силкуються встановити зв'язок з ворожими соціялізмові силами всередині нашої країни. Вони геть усякими способами підтримують шкідників і куркульських аґентів, що намагаються зірвати соціялістичне будівництво. Отже, наші труднощі випливають не з будь-яких випадкових незлагодженостей, вони є труднощі клясової боротьби.

Капіталістичні країни також переживають труднощі. Саме тепер труднощі там надзвичайно посилились і загострились. А втім, яка ріжниця між господарськими труднощами у них і у нас! У них труднощі є труднощі занепаду, застою, загнивання. Наші труднощі — це труднощі зростання, буйного руху вперед.

„А що це значить? Це значить, що наші труднощі є такі труднощі, які самі *містять у собі можливість перебороння їх.* Це значить, що відмінна риса наших труднощів є в тому, що вони *самі дають нам базу для перебороння їх*" *(Сталін).*

Із цього виходить, що для того, щоб дійсно в корені перебороти наші труднощі, треба рішуче продовжувати розгорнутий соціялістичний наступ усім фронтом, треба нещадно придушувати наших клясових ворогів, треба дати руйнівну відсіч усяким опортуністам, цій аґентурі клясового ворога в країні пролетаріяту, що бореться за соціялізм.

ЗАПИТАННЯ

1. Яка роля клясової боротьби за соціялістичної репродукції в СРСР?
2. У чому шкідливість теорії самопливу?
3. Які взаємовідносини між секторами в процесі соціялістичної репродукції?
4. Чому теорія рівноваги соціяльних секторів іде на користь куркулеві?
5. Чому за соціялістичної репродукції треба утворювати нові співвідношення (пропорції) між частинами господарства?
6. Які переваги радянського господарства над капіталізмом?
7. Чому в радянському господарстві нема криз?
8. Які моменти зовнішнього та внутрішнього порядку диктують нам потребу хутких темпів?
9. Яка ріжниця між рівнем розвитку і темпом розвитку?
10. У чому полягає завдання „наздогнати й випередити" передові країни капіталізму?
11. Чим соціялістичне нагромадження відрізняється від капіталістичного нагромадження?
12. Чим згубні наставлення правих і троцькізму в питаннях соціялістичного нагромадження?
13. Яка роля важкої індустрії в справі індустріялізації країни?
14. Який характер наших труднощів зростання?

ВІДДІЛ П'ЯТИЙ

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ЗА КАПІТАЛІЗМУ І В СРСР.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

КАПІТАЛІЗМ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

У цьому розділі виясняється особливості розвитку капіталізму в царині сільського господарства. Для цього розглядається питання про противенство між містом і селом за капіталізму, виясняється ролю й значення земельної ренти, питання про перевагу великої продукції над дрібною, питання про розшарування селянства в капіталістичних умовах.

Противенство між містом і селом.

До того, як поширився капіталізм, сучасної промисловости зовсім не було. Не було велетенських металюрґійних заводів, де працюють тисячі робітників, не було нафтових веж і вугільних шахт, текстильних фабрик з сотнями тисяч веретен і тисячами ткацьких варстатів. Не було за капіталізму ні залізниць, ні пароплавів. Велику промисловість створив капіталізм: за старих часів на її місці можна було знайти тільки кустаря та ремісника.

Зовсім не те щодо сільського господарства. І до того, як постав капіталізм, люди хліборобствували, скотарствували, розводили різні корисні людині тварини та рослини. Сільське господарство жило кріпацьким ладом, коли з'явився капіталізм. Розвиток капіталізму почав швидко руйнувати старі підпори сільського господарства, та все ж майже по всіх країнах багато пережитків поміщицько-кріпацького господарства показали себе надзвичайно живучими і збереглися й після перемоги капіталізму. Найважливіший пережиток — це збереження землі в руках поміщиків, у руках приватних власників взагалі.

Капіталізм веде до *відділення промисловости від сільського господарства.* За старих передкапіталістичних стосунків одежу, взуття, чимало речей хатнього вжитку продукували селянські родини або селяни-кустарі. Капіталізм створює текстильну та взуттьову промисловість. Її вироби витискують селянську продукцію своєю дешевиною, своєю якістю.

Але капіталізм не тільки відділяє щораз нові галузі промисловости від сільського господарства. Капіталізм рие *безодню між містом і селом*, утворює й поглиблює *противенство* між промисловістю та сільським господарством. У промисловості розвиток капіталізму несе з собою хутке зростання техніки:

кожне десятиріччя, іноді кожен рік приносить нові методи продукції, нові удосконалення, нові машини. В сільському господарстві навіть у найпередовіших капіталістичних країнах часто-густо зберігається цілі сторіччя стара, прадідівська, надзвичайно відстала техніка. В промисловості вживається щораз більше новітніх досягнень науки, а в сільському господарстві далі панує одвічна відсталість. Промисловість працює цілком на ринок, сільське господарство найчастіше зберігає напівнатуральний характер. Мов з-під землі виростають колосальні міста, де у величезних будинках-хмарочосах живуть десятки тисяч людей. У містах зосереджується все культурне життя, а селу лишаються темнота, неуцтво, здичавіння. Багатомільйонні маси сільської людности, селянство навіть у найпередовіших країнах відрізані від міської культури, живуть у темноті та дичині.

Буйний розвиток промисловости і застійний стан, відсталість сільського господарства — така-о одна з тих *найглибших суперечностей* капіталістичного ладу, що спричиняють усякого роду струси та кризи, віщують і підготовляють неминучий *загин капіталізму*.

„Хліборобство відстає своїм розвитком від промисловости — явище, що властиве *всім* капіталістичним країнам і що становить одну з найглибших причин порушення пропорційности між різними галузями народнього господарства, криз і дорожнечі.

Капітал звільнив хліборобство від февдалізму, залучив його до торговельного обороту, а заразом до світового економічного розвитку, вирвав його із застою та зашкарублости середньовіччя та патріярхальности. Але капітал не тільки не усунув пригнічености, визиску, злиднів мас, а навпаки, він створює ці лиха в новому вигляді і відновлює на „сучасній“ базі старі форми їх. Капіталізм не тільки не усунув суперечности між промисловістю та хліборобством, а навпаки поширює й загострює її щораз більше. Над хліборобством дедалі дужче тяжіть гніт капіталу, що формується переважно в сфері торгу та промисловости“ (*Ленін*).

Земельна рента. У сільському господарстві основна умова продукції — *земля*. У нас у Радянському союзі землю націоналізовано. Її відібрано у поміщиків і всіх інших володільців й передано у власність пролетарської держави, що надає землю тим, хто її обробляє. По всіх капіталістичних країнах земля перебуває в *приватній власности* окремих землевласників. Майже по всіх країнах сила-силенна землі є в руках *поміщиків* і великих землевласників, що самі її не обробляють, а здають селянам в *оренду*. Поміщики зберегли свої великі маєтки ще від часів кріпацтва. По-старому вони живуть у розкошах з чужої праці. Змінилася тільки та форма, як вони визискують селян, витискуючи з них свої добутки.

За капіталізму власник землі дістає *ренту*. Це — той податок, що бере він за право користування землею. За капіталізму вся земля є в руках приватних власників; нема „нічиєї“ або

„божої“ землі. І от кожен, хто хоче працювати в сільському господарстві, мусить насамперед дістати дозвіл у тих, кому належить та ділянка землі, яку він уподобав. Зрозуміло, що власник землі скористується з свого права власности на землю для того, щоб узяти данину з тих, кому ця земля потрібна. Цю данину, що дістають землевласники, називається земельною рентою.

Слід розрізняти ренту *диференціяльну* й *абсолютну*. Розглянемо спершу диференціяльну ренту. Ми знаємо, що в промисловості вартість товару та ціну продукції визначають пересічні умови продукції. Не те в сільському господарстві. Загальна земельна площа обмежена, її не можна збільшити в міру потреби. Серед земель, як кожен знає, є ділянки різної родючости. Велику вагу має також віддалення від великих міст, від річок і морів або від залізниць. Господарство, провадженe на родючішій ділянці, має кращий урожай за однакових витрат праці. Господарство, провадженe на вигідно розташованій ділянці, заощаджує на витратах, потрібних на перевіз продуктів з глушини. Ціну продукції хліборобських продуктів визначають умови продукції на гірших землях — інакше капіталістичні підприємці не бралися б господарювати на гірших землях і попереходили б до промисловости. Але в такому разі господарства, провадженi на кращих землях, мають лишок добутку. Кому дістається цей добуток? Ясно, що він дістається тому, хто є власник землі.

Але крім диференціяльної ренти власник землі має ще й абсолютну ренту. Земля перебуває в монопольному володінні приватних власників. Ця монополія земельної власности перешкоджає вільному переходові капіталів з промисловости до сільського господарства. Щоб господарювати на землі, треба мати дозвіл від землевласника. В хліборобстві техніка стоїть на нижчому рівні, ніж у промисловості. Отже, органічний склад капіталу в сільському господарстві нижчий, ніж у промисловості. Це значить, що на однаковий капітал у хліборобстві продукується більше додаткової вартости, ніж у промисловості. Коли б була повна воля переливання капіталу між промисловістю та сільським господарством, норма зиску тут і там зрівнялася б через конкуренцію. Та річ у тому, що цієї волі нема через приватну власність на землю. Тим то сільськогосподарські продукти продаються за цінами, вищими від ціни продукції. Той лишок, що його мають при цьому, дістається землевласникові. Зветься він абсолютною земельною рентою.

„Абсолютна земельна рента — данина земельному власникові“ (*Маркс*).

Маркс отак-о визначає ріжницю між абсолютною та диференціяльною рентою:

„Абсолютна рента є лишок вартости над ціною продукції продукту землі Диференціяльна рента є лишок ринкової ціни продукту земель, що перебувають у сприятливішому становищі, над вартістю власного продукту їх".

Джерело земельної ренти.

Марксова теорія ренти, викладена вище, виходить із таких-о засад. Землевласник здає свою землю в оренду. Орендарем є капіталіст, що господарює найманими робітниками. В такому разі не важко зрозуміти, звідки береться земельна рента, що пливе до землевласникової кишені. Наймані робітники продукують своєю неоплаченою працею додаткову вартість. Ця додаткова вартість потрапляє насамперед до рук орендаря-капіталіста, що ділить її на дві частині: одну частину він залишає собі — це його підприємницький зиск, зиск на його капітал, а другу частину, певний лишок над цей зиск, він мусить віддати землевласникові. Ця частина додаткової вартости й становить ренту. Яснісінько, що абсолютна й диференціяльна рента, як і всякий інший нетрудовий добуток за капіталізму, може мати тільки одне джерело — *додаткову вартість*, продуковану працею робітничої кляси. „Всяка земельна рента є додаткова вартість, продукт додаткової праці", — каже Маркс.

„Теорія ренти припускає, що вся хліборобська людність цілком розкололася на землевласників, капіталістів і найманих робітників. Це — ідеал капіталізму, але в жодному разі не його дійсність" (*Ленін*).

На ділі справа стоїть багато складніше. Проте, теорія ренти зберігає цілком свою силу і в складнішій обстанові.

У капіталістичних країнах часто буває, що землевласник не здає землю в оренду, а сам наймає робітників і господарює. Тоді він є заразом і землевласник, і капіталіст-підприємець. Як землевласник він має ренту, а як капіталіст — зиск на капітал. У цьому разі рента та зиск з'єднуються в одній кишені.

Дуже часто у поміщиків-землевласників землю орендують не капіталістичні підприємці, а селяни, що обробляють землю власною працею і не вживають найманої робочої сили. Слід згадати, як поміщики висмоктували всі соки з селян у передреволюційній Росії. Селяни, кого душило малоземелля, мусіли орендувати землю у поміщиків на найкабальніших умовах. І тут ясно, що поміщик одержував ренту в формі орендної плати, в формі всякого роду відробітку, в формі платежів натурою, якими він закабаляв селян. Звідки береться рента тут? Адже тут нема найманої праці, що продукує додаткову вартість?

Яснісінько, що в цьому разі за джерело земельної ренти є *визиск праці селянина*. Селянин віддає поміщикові як ренту частину продуктів своєї праці. Часто-густо ця частина, віддавана поміщикові, така велика, що селянин мусить мало не голодувати за непідсильної, виснажливої праці. Тим то Маркс каже, що за капіталізму „визиск селян відрізняється від визиску промислового пролетаріяту тільки формою".

Купівля—продаж землі.

Проте, нерідко селяни в капіталістичних країнах працюють на власних клаптях землі. Як тоді стоїть справа з рентою?

Земля за капіталізму є в приватній власності. Земля за капіталізму є об'єкт *купівлі та продажу*. Погляньмо, як визначається ціна землі.

Землевласник має ділянку землі, яку він оддає в оренду. Орендар платить йому за рік 10 тис. карбованців. Орендар розбагатів і пропонує землевласникові продати йому цю ділянку землі. Яку ціну загне землевласник? Він міркуватиме так: коли я не продам землю, вона даватиме мені щороку 10 тис. крб. ренти. Треба в усякому разі не прогадати. Треба взяти таку суму грошей, що даватиме мені щороку 10 тис. крб. процентів, коли я покладу її до банку. Припустімо, що банк платить за вкладені туди гроші (за „вкладки") 4%. Тоді наш землевласник легко обчислить, що йому треба взяти 250 тис. крб. за свою землю. Справді, коли покласти 250 тис. крб. до банку, за умови, що він платитиме 4%, то за рік виходитиме 10 тисяч крб. Тут ціна землі буде приблизно 250 тис. крб.

Іноді кажуть про вартість землі. Це неправильно. Коли не рахувати штучні, створені працею споруди та поліпшення (наприклад, будівлі, водогони та зрошення), то земля як така жадної вартости не має й не може мати. Земля не є продукт людської праці. Але земля, не маючи вартости, може мати (і за капіталізму завжди має) ціну. Ця ціна землі випливає з того, що землевласники захопили її в приватну власність.

Ми бачимо, отже, що ціну землі визначається, виходячи з того щорічного добутку, що його дає земля. Розраховують, яка сума грошей, покладена до банку за певного рівня проценту, даватиме такий самий добуток. Такий розрахунок називається *капіталізація*. Тому Маркс каже, що „ціна землі є не що інше, як капіталізована рента".

Земельна рента і відсталість сільського господарства.

Земельна рента є важкий тягар, що перешкоджає розвиткові сільського господарства за капіталізму. Маса додаткової вартости, продукованої в сільському господарстві, потрапляє до рук великих землевласників. Вони не повертають ці кошти на поліпшення продукції, а розтрачують їх у містах. Справа ані трохи не кращає в разі купівлі землі. Тоді сільськогосподарський продуцент витрачає переважну частину своїх коштів на купівлю землі і у нього лишається дуже мало на купівлю машин, ремонту тощо. Земельна рента є та помпа, що переливає величезні кошти з хліборобства до кишені поміщиків-паразитів. Таким способом земельна рента сприяє збереженню одвічної *відсталости* та варварства в сільському господарстві. Таким способом земельна рента, цей наслідок приват-

ної власности на землю за капіталізму, сприяє дедалі більшому *поглибленню противенства* між містом і селом.

З розвитком капіталізму дуже швидко *зростають розміри земельної ренти.* Та й зрозуміло. Абсолютна рента зростає так, як збільшується кількість оброблюваних земель. А диференціяльна рента зростає дуже швидко, бо разом з тим, як залучається щораз нові землі до господарського обороту, надзвичайно зростає ріжниця в родючості та вигідному розташуванні різних ділянок землі, а також ріжниця в продуктивності різних витрат капіталу на тій самій ділянці. Далі надзвичайно підвищує земельну ренту той момент, що якість довгооброблюваних земельних ділянок підвищується через вкладення силисиленної праці в різні споруди (зрошення, удобрення, прокладання шляхів, викорчовування пеньків тощо). Результати всієї цієї праці кінець-кінцем потрапляють до рук землевласників.

Через безперервне зростання земельної ренти постійно зростають також ціни на землю. Не кажучи вже про великі капіталістичні міста та передміські місцевості, де кожен гектар землі дає часто-густо шалені гроші, дуже зростає також ціна землі в сільських місцевостях. Ціна землі становить дедалі більшу частку всіх витрат, що їх робить сільське господарство за капіталізму. Так вартість усієї фармерської власности в ПАСШ зросла за десять років, з 1900 по 1910 р., більше ніж удвадцятеро. З цієї суми збільшення вартости ременаненту, будівель тощо становить тільки 5 млрд. долярів, а решта 15 млрд. долярів припадає на підвищення ціни землі.

Зростання розмірів земельної ренти, що відбувається разом з розвитком капіталізму, значить збільшення тієї данини, що її платить суспільство паразитам-землевласникам. Зростання розмірів земельної ренти ще більше утруднює розвиток сільського господарства за капіталізму, ще більше увічнює його відсталість, ще більше поглиблює безодню між промисловістю та сільським господарством.

Проте, розвиток сільського господарства терпить за капіталізму не від самої тільки земельної ренти. Продукування задля зиску, загальна безпляновість і анархія капіталістичної продукції призводять до хижацького виснажування землі. Капіталістичні кризи, що струшують усе господарство, нерідко мають особливо згубні наслідки в царині сільського господарства. Зростаючи капіталістичні суперечності охоплюють як промисловість, так і сільське господарство.

Велика й дрібна продукція в сільському господарстві.

Капіталізм несе з собою *перемогу великої продукції* над дрібною. Велика продукція має низку величезних переваг над дрібною. Велика продукція відкриває можливість вживати машини широкими розмірами. Велика продукція може надзвичайно підносити продуктивність праці рівняючи з дрібною. Тому капіталістична промисловість неухильно витискує ремісника та кустаря. Серед капіталістичних підприємств також точиться безупинна боротьба, що веде до перемоги неба-

гатьох великих і величезних підприємств у кожній окремій галузі.

Перемога великої продукції над дрібною в царині промисловости — незаперечне явище. Навіть завзяті оборонці капіталізму порівнююче рідко наважуються заперечувати цей факт. Але перемога великого капіталу над дрібним продуцентом, переможний хід централізації та концентрації капіталу спричиняє гігантське *зростання клясових противенств.* Розмивається середнє прошарування, зникає те міжстіння між буржуазією та пролетаріятом, що являє собою масу самостійних дрібних продуцентів, ремісників, торговців тощо. Дрібна буржуазія, цей „середній стан", щораз більше розмивається, виділяючи окремі одиниці вгору, до капіталістів, і великі тисячі вниз, до лав робітничої кляси. Дві протилежні кляси — невелика купка буржуазії і величезні маси пролетаріяту, що стоять грізно одна проти одної,— такий-о результат переможного ходу великої капіталістичної продукції.

Не маючи змоги заперечувати той факт, що велика продукція в царині промисловости витискує й нищить дрібну продукцію, оборонці капіталізму з надією звертають свої очі до сільського господарства. Тут, кажуть вони, дрібне господарство міцно стоїть на своїх ногах. У сільському господарстві, на їхню думку, велика продукція не має тих великих вирішальних переваг, як у промисловості.

Подібного роду твердження повторюють усі оборонці капіталізму. Та на ділі і в сільському господарстві велика продукція незрівняно вигідніша проти дрібної. У нас у Радянському союзі зростання великих радгоспів і колгоспів, що мають багато вищу продуктивність проти розпорошеної дрібної продукції, доводить це якнайкраще. Але і в капіталістичному світі *вигоди великої продукції* в хліборобстві цілком незаперечні. Тільки велика продукція має змогу вживати дорогі машини, що в багато разів збільшують продуктивність праці: трактори, комбайни тощо. Тільки велика продукція може легко діставати кредит у капіталістичному банку, до того ж на умовах незрівняно вигідніших, ніж дрібне господарство. Велике підприємство може незрівняно вигідніше організувати збут своєї продукції та закупівлю потрібних матеріялів. Тільки у великому підприємстві можна застосовувати науку в сільському госодарстві. Величезні переваги великої продукції в сільському господарстві яснісінькі.

Не зважаючи на відставання сільського господарства від промисловости вживання машин і штучного добрива пробиває собі шлях у капіталістичних країнах. Вживання складних машин, що дають більшу вигоду, під силу тільки великим господарствам. Число тракторів у ПАСШ зросло з 80 тис. 1918 р. до 1 млн. 1930 р. Число комбайнів — з 3,5 тис. 1920 р.—до 50 тис. 1930 р. В Німеччині з 1913 р. по 1928/29 р. вживання азотових добрив зросло в $2^1/_2$ раза, калійних солей у $1^1/_2$ раза; у Франції — азотових добрив удвоє, калію — вп'я-

теро, суперфосфату більше ніж удвоє. В Німеччині чималу частину робіт у великих підприємствах механізовано; дрібним господарствам, розуміється, жадна механізація неприступна. Дрібне господарство не може придбати трактора, ваговоза або електромотора. Чимала частина великих господарств має ці машини. Так у Німеччині 1925 р. з числа господарств з площею над 200 *га* електромотори були в 70% господарств, трактори — в 14,5%, парові машини — в 60%, ваговози — у 8%. Проте, капіталістична приватна власність ставить непереборні перешкоди такому побільшенню розмірів господарств, коли справді можна було б використати розумно всі здобутки сучасної техніки. Навіть порівняно великі господарства за капіталізму найчастіше не досягають розмірів, потрібних, щоб повнотою використати сучасні потужні трактори або комбайни. Навіть у великих господарствах ці машини використовуються геть не повно. Тільки соціялістична революція, що скидає всі перешкоди приватної власности, утворює всі доконечні умови, щоб цілком використати сучасну техніку в сільському господарстві.

Отже, капіталізм іде в сільському господарстві, як і в промисловості, до *перемоги великої продукції* над дрібною та до витиснення дрібної продукції великою. Проте, через відсталість сільського господарства цей загальний закон капіталістичного розвитку в сільському господарстві має деякі особливості. Через *відсталість* сільського господарства велика машинова продукція поширюється в хліборобстві повільно. Тим то навіть у передових країнах капіталізму зберігаються дуже багато *дрібних селянських господарств*, де надзвичайно по-хижацькому використовується сили людини й природи. Дрібний селянин за капіталізму згодний узяти на себе всякі злидні, аби тільки обстояти свій клаптик землі, свою позірну самостійність. Дрібне господарство в хліборобстві тримається тільки неймовірно хижацьким витрачанням життьових сил хлібороба та всієї його родини. Дрібне господарство веде також до розкрадання продуктивних сил землі: землю погано удобрюється, не обробляється як слід. Худоба гіршає. Дрібний селянин з своєю родиною *живе надголодь*, працюючи не по-людському тяжко. Він увесь час тремтить перед завтрашнім днем. Кожне збільшення податків, спад цін на його продукти, підвищення цін на промислові товари ставить під знак запитання його дальшу самостійність. Силасиленна дрібних господарств рік-у-рік *руйнуються*, дарма що селянин докраю напружує всі свої сили, щоб урятувати свою самостійність.

Нерідко великий поміщик сам зацікавлений у тому, щоб зберегти найдрібніше господарство у довколишніх селян. Маючи мізерний клаптик землі, селянин не може прохарчуватися. Він мусить дешево продавати свою робочу силу найближчому володільцеві великого маєтку. Коли б не було цього шматка землі, що прив'язує його до цього місця, селянин певно пішов би на заробітки до міста, і поміщик позбувся б надзвичайно *дешевої робочої сили*. Селянин обертається на „батрака з наділом", як називав таких селян Ленін.

„Ми бачимо, отже, що „основна й головна тенденція капіталізму полягає у витискуванні дрібної продукції великою і в промисловості і в хліборобстві. Але це витискування не можна розуміти тільки як негайну експропріяцію; до витискування стосуються також ті руйнування, погіршання в умовах господарства дрібних хліборобів, що можуть тривати цілі роки й десятиріччя. Це погіршення виявляється в надмірній праці і в погіршеному харчуванні дрібного хлібороба, і в обтяженні його боргами і в погіршенні корму, і взагалі утримання худоби, і в погіршенні умов догляду землі, оброблення, удобрювання її тощо, і в застої техніки господарства і ін.“ (*Ленін*).

Усі ці моменти свідомо замазують оборонці капіталізму, коли вони твердять про переваги дрібного господарства над великим. Вони на ввесь голос вихваляють терпіння та витривалість дрібного хлібороба. Проте, вони свідомо замазують при цьому всі ті нестатки, що йому дістаються.

Розподіл землі й становище селян у капіталістичних країнах.

У сільському господарстві основна умова продукції — земля. Ми вже згадували, що за капіталізму переважна частина землі є в руках невеликих купок великих поміщиків і капіталістів. Звичайно в капіталістичних країнах величезна більшість дрібних селян має менше землі, ніж маленька купка великих землевласників. У Росії перед революцією переважна частина землі була в руках поміщиків, царської родини, манастирів та куркулів. Малоземелля або цілковите безземелля — така була доля сільської бідноти. Тільки Жовтнева революція позгонила з землі паразитів і передала землю в користування трудящому селянству.

У країнах капіталу й тепер земля зосереджена переважно у *великих землевласників*. У Німеччині за переписом 1925 р. 60% усіх господарств з площею до 2 *га* мають тільки 6,5% усієї землі, зате 11,5% усіх господарств з площею над 10 *га* тримають у своїх руках 67% усієї землі. Це значить, що маленька купка великих господарств (близько десятої частини всіх господарств) має дві третини всієї землі, тим часом як більша половина дрібних селян — дві п'ятих усіх господарств — мають тільки одну шіснадцяту частину землі. У Франції господарства, що мають до 1 *га*, становили 1928 р. 38% усіх господарств; у їхніх руках було всього тільки 2,5% усієї землі. Отже, дві п'ятих усіх господарств мали тільки одну сорокову частину землі. Зате господарства з площею над 10 *га*, що становлять 16% усіх господарств, мали 74,5%, тобто три чверті всієї землі. В Польщі 1921 р. господарства з площею до 2 *га* становили 34% усіх господарств; у їхніх руках було всього тільки 3,5% усієї землі. Зате господарства з площею над 100 *га*, що становлять усього півпроцента числа господарств, володіють майже половиною (44%) землі. На Угорщині половина землі належить 99% усіх господарств (дрібні та середні господарства), а друга половина — у руках 1% великих поміщиків. Інакше

кажучи, 10 тис. поміщиків мають стільки ж землі, скільки мають мало не мільйон селянських господарств.

Такий розподіл земельної власности веде до *поневолення* та *озлиднення* селянина. Бідняцьке та середняцьке селянство мусить орендувати землю у поміщика на найкабальніших умовах. Крім невигідности дрібного господарства з його відсталою технікою, на селянина тиснуть ще низка моментів. Він мусить віддавати велику частину свого продукту поміщикові, як орендну плату. Держава оподатковує його великими податками. В Америці, наприклад, податки з'їдають дві третини всього добутку фармера (так називаються американські селяни). Взявши за неврожаю або за будь-якого родинного нещастя позику в банку, селянин потім ніяк не вилізе із сплачування процентів. Скупник також дурить дрібного продуцента, обплутуючи його всякими кабальними умовами.

Дані сільськогосподарського перепису 1930 р. в ПАСШ дуже наочно показують картину зубожіння американського селянства — фармерства. За останні 10 років, з 1920 р. по 1930 р., загальна вартість фармерських земель знизилася з 55 млрд. дол. до 35 млрд. Пересічна вартість землі й будівель фармерського господарства знизилася з 10 тис. дол. до 7,5 тис. Число фармерських володінь зменшилося з 6,4 млн. 1920 р. до 6,3 млн. 1930 р. Число дрібних орендарів за цей самий період побільшало з 2.455 тис. до 2.664 тис. Засівна площа фармерів-власників скоротилася з 637 млн. до 618 млн. акрів, а засівна площа фармерів-орендарів збільшиласи заразом з 255 млн. до 306 млн. Ці числа вельми красномовно промовляють про озлиднення основних мас американського фармерства, про зменшення земельної власности фармерів, про зростання оренди чужої землі, розпад фармерського господарства.

Про становище широких селянських мас у панській Польщі дає певне уявлення стаття дуже відомого буржуазного письменника Свентоховського, що з'явилася влітку 1931 р. в одній польській буржуазній газеті. Свентоховський пише в цій статті:

„Хто хоче бачити злидні оголені, виснажені, повні страждань і розпуки, хэй придивиться до неї на селі. Тут він побачить темні, брудні, смердючнори, де живуть люди разом з худобою, тут дрантя на тілах, вимучених голоі дом, тут обличчя повні туги, і з цих облич швидко злітає рідкий усміх, тут мертва тиша, зрідка порушувана голосами злости, але майже ніколи — голосами радости. Уже два роки не чув я поміж людей праці пісень, що колись лунали по нивах і хатах.

У 10-кілометровому радіюсі від тієї місцевости, де я живу, нема й 20 селян, що мають заощадження на 50 злотих [1]). Велика більшість — це бідняки та боржники, що дорого оплачують свої кредити (3,5% на місяць)... Більшість цього люду їдять усього двічі або один раз на день, переважно картоплю. Я знаю родину, де вже два місяці нема навіть печеного хліба, а його вживають тут майже виключно з домішкою картоплі. По селах, де зліквідовано черезнив'я і закінчено землевпорядження, навіть заможні господарі не мають

[1]) Злотий = 22 коп.

на що попереносити свої старі будівлі або побудувати нові, і криються в норах мов лиси. Коли котрий із них дістане кредит, він будує всього одне приміщення на свою родину, худобу, корову, свині, птицю. Над цією озлиднілою масою, мов ті шуліки, кружляють збирачі податків, кого ця маса ненавидить і боїться більше над смерть, пожежу, град, злодійство і всяке нещастя. Для своїх потреб, що їх дуже рідко задовольняється цілком, селяни, бажаючи уникнути розпродажу з торгів, продають не тільки зайвину, а й те, без чого не можуть обійтися,— коні, корови, телята й різне господарське приладдя... Не всі, проте, з доброї волі розпродують своє господарство. У багатьох майно продають з торгів, що призводять їх до цілковитої руйнації.

Село так само має своє безробіття, не підраховане, не зареєстроване і все ж дуже велике. Суспільний фонд його не полекшує, а тому воно тут ще тяжче. Дорогою повз будинок, де я живу, проходить журливий похід людей без пристановиська, марно шукаючи роботи".

Ось як описує один товариш становище селянських мас у Румунії:

„Селянин, кому своєї землі та свого хліба не стає, мусить іти в неволю до сусіди куркуля або поміщика. За якусь мірку борошна чи якусь сотню лей [1]), позичених у поміщика-куркуля, румунський селянин мусить улітку обробити десятину або дві, відвезти поміщикові задаремно воза-другого дров, скосити, висушити й позвозити копиць 15—20 сіна, принести бояринові за літо пару—другу курей, кількадесятеро яєць тощо.

Та крім поміщицької кабали румуньскому селянинові доводиться терпіти дуже багато від лихваря та жандара. Збирач податків (перчептор) з'являється до нього мало не щодня. А що селянинові платити нема з чого, то перчептор забирає у нього не тільки корову, а й останнього кухенного горщика. У басарабських селян перчептор з особливою охотою відбирає старі молдавські килими, бо їх дуже цінять букарештські пані „вищого світу". Квартирі букарештських бояр і біржовиків поспіль поприкрашувані басарабськими селянськими килимами. Останніх років податки та банківські проценти особливо тиснуть на трудове селянство, бо збирачі відмовляються брати на сплату зерно: „Воно нічого не варте", кажуть вони, вимагаючи грошей".

Розшарування селянства за капіталізму.

Селянина за капіталізму засуджено на тяжку боротьбу за існування. Він із сили вибивається, аби тільки зберегти своє „самостійне" господарство. Земля виснажується, гіршає догляд худоби; самому селянинові та його родині живеться що далі то гірше. Опосідають податки, доводиться платити орендну плату за землю. Селянин легко потрапляє в неволю до лихваря, що висмоктує з нього всі соки. Свій хліб та худобу він продає здебільшого скупникові: бо де ж таки їхати йому світ за очі продавати свої товари. Лихвар і торговець цупко тримають селянина в своїх пазурях. Над селом дедалі дужче тяжить гніт капіталу.

У нашому селі капіталізм почав швидко розвиватися тільки після скасування кріпацтва. Відтоді серед селянства почало діятися приблизно те саме, що й серед ремісників або кустарів. Невеличка частина селян стала пролазити в куркулі-глитаї. Ці „міцні мужички" прикуповували собі земельку, давали гроші в лихву за „справедливі" проценти; чимало з них відкривали шинки й споювали люд; декотрі наживалися на торгівлі. Маса

[1]) Лея = 80—90 коп.

селян руйнувалася й убожіла; хоч як тримайся, а доводилося продавати корову, далі шкапину. Безкінний відразу потрапляв до цупких пазурів куркуля - „доброчинця". Доводилось іти або в батраки або до міста на заробітки. Так одна частина селян оберталася на буржуазію (*куркулі*), а друга частина — на найманих робітників (*батраки*). В цьому полягає *розшарування села* за капіталізму.

Між цими двома крайніми групами лишався, проте, ще великий проміжний шар — *середнє селянство.*

„Воно відзначається найменшим розвитком товарового господарства. Самостійна хліборобська праця хіба тільки доброго року за особливо сприятливих умов оплачує утримання такого селянина і тому воно перебуває в дуже нестійкому стані. Здебільшого середній селянин не може звести кінців з кінцями без того, щоб не вдаватися до позик за відробіток абощо, без того, щоб не шукати „допоміжних" сторонніх заробітків, що складаються також почасти з продажу робочої сили й ін. Кожен неврожай відкидає масу середнього селянства до лав пролетаріяту" (*Ленін*).

По багатьох країнах ще є великі маси середнього селянства. Капіталізм має для більшости середняків тільки один шлях: сповзання до рядів сільської бідноти і далі перетворення на робітників-батраків. Меншість вибивається вгору, стає куркулями-визискувачами. Про розмивання середніх верств селянства кажуть підсумки сільськогосподарського перепису 1930 р. в ПАСШ. Дані перепису показують зростання дрібних (менше від 20 акрів) і великих (над 500 акрів) фармерських господарств. Дуже поменшало середніх фармерських господарств (від 20 до 500 акрів).

Селянство як союзник пролетаріяту в революції.

Із цього ясно, що пролетаріят має собі на селі друзів і спільників у своїй революційній боротьбі проти капіталістичного панування. Сільський *батрак* — усе одно що пролетар. Уся ріжниця в тому, що один стоїть за фабрикантовим варстатом, а другий ходить за поміщиковим чи куркулевим плугом. Сільська *біднота*, що дедалі більше руйнується, є надійна підпора й спільник робітничої кляси. Їй нема чого втрачати від повалення капіталізму, бо їй нема на що сподіватися від збереження його. Нарешті, *середнє селянство*, що відограє часто досить видатну ролю, може стати пролетаріятові в пригоді, якщо він провадитиме правильну політику. Під час боротьби за владу надто важливо невтралізувати середняка, тобто запобігти його переходові на бік ворогів пролетаріяту. Після перемоги пролетаріят укладає міцний *союз із середнім селянством.* Твердою рукою робітнича кляса веде середняка за собою у будівництві нового життя.

ЗАПИТАННЯ

1. У чому противенство між містом і селом?
2. Яке джерело абсолютної та диференціяльної ренти?

3. Чим визначається ціна землі?
4. Які переваги великої продукції над дрібною в сільському господарстві?
5. Як розподіляється земельна власність у капіталістичних країнах?
6. Як розшаровується селянство за капіталізму?

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

СОЦІЯЛІСТИЧНА ПЕРЕБУДОВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА СРСР

Шляхи соціялістичної перебудови села.

Наша країна була перед революцією країна убогого селянства, руйнованого від поміщиків та царського уряду. Наша країна була країна дрібного, надзвичайно відсталого сільського господарства. Варварські способи праці, прадідівське знаряддя, надзвичайно низька врожайність — ось що характеризувало сільське господарство царської Росії. Тепер Радянський союз стає країною *найбільшого, найпередовішого* сільського господарства. У нас перед очима виростають великі усуспільнені господарства, що доходять небачених у жадній із країн капіталізму розмірів. Ці великі соціялістичні господарства мають можливість використати нову сільськогосподарську техніку незрівняно краще, ніж це можливо за капіталізму. Перед Радянським союзом відкриваються неоглядні перспективи в царині сільського господарства.

Сільське господарство в СРСР розвивається в той самий час, як капіталістичні країни задихаються в лещатах нечуваної своєю силою кризи, що надзвичайно болюче вдарила по сільському господарству. Капіталістичні правителі вигадують геть усяких способів як скоротити сільськогосподарську продукцію та засівні площі. В той самий час у нас продукція сільського господарства та засівна площа зростає рік-у-рік. Тим часом як в Америці бавовну вживають на брукування шляхів, промащуючи її гудроном, у нас площа під бавовником 1931 р. збільшилася на 33% проти 1930 р. Тим часом як капіталісти вирубують цілі плянтації кавчуконосних дерев, ми робимо щораз успішніші спроби розводити кавчуконоси (ґваюля, хондриля, ту-сагиз тощо). Тим часом як аґрарна криза руйнує сотні тисяч, мільйони селян у капіталістичній Европі та Америці, у нас мільйони селян міцно стали на шлях колгоспного життя, що відкриває надійний вихід з одвічних злиднів та непідсильної праці.

Жовтнева революція скинула владу буржуазії й установила диктатуру робітничої кляси. Жовтнева революція передала селянам землі поміщиків і інших визискувачів. Приватну власність на землю скасовано, земля перестала бути об'єктом купівлі-продажу, землю *націоналізовано* — передано у власність пролетарської держави. Знищення приватної власности на землю значить *знищення абсолютної ренти*, що висить важким тя-

гарем на розвитку сільського господарства за капіталізму. Жовтень геть-чисто змів кабальну залежність селянина від поміщика, всякі здирства тощо.

Здобутки Жовтня в корені змінили хід розвитку села. Перші роки революції *осереднячили* село. В радянських умовах розшарування селянства пішло *іншим* порядком, ніж за капіталізму. В умовах пролетарської диктатури, що міцно спирається на бідноту, додержує союз з середняком і нещадно бореться проти куркуля, перед основними масами селянства відкрилися нові можливості. Поки відновлювалося сільське господарство, зруйноване імперіялістичною та громадянською війною, піднесення відбувалося так, що підносилась уся маса бідняцько-середняцького селянства. Середняк — „центральна фігура хліборобства" *(Ленін)*. Заразом в умовах дрібної продукції неминуче зростали куркульські господарства, хоч партія здійснювала політику обмеження та витиснення куркуля, ставлячи суворі рамки його зростанню.

Проте, збереження дрібної продукції не дає основній масі селян виходу із злиднів та нестатків. Збереження дрібної продукції значить збереження того середовища, де зароджується капіталістичний визиск. Ленін неодноразово підкреслював, що *дрібна продукція породжує капіталізм* щоденно й щогодинно. Ленін неодноразово вказував, „що дрібним господарством із злиднів не вибитися". Ленін казав:

„Коли ми сидітимемо по-старому в дрібних господарствах, хоч і вільні громадяни на вільній землі, нам однаково загрожує неминучий загин".

Ленін підкреслював, що

„тільки за допомогою спільної артільної, товариської праці можна вийти з тієї безвиході, куди загнала нас імперіялістична війна".

Ленін указував, що

„треба перейти до спільного обробітку у великих зразкових господарствах, бо без цього вийти з тієї руїни, з того просто таки розпачливого становища, де є Росія, не можна".

Досі історія знала тільки один шлях переходу від дрібного розпорошенного господарства селян до великої продукції,— це шлях капіталістичний, що засуджує переважну масу селянства на незліченні страждання й нещастя, на руїну й злидні, на поневолення й визиск, на непідсильну працю, та напівголодне існування. Радянська влада відкриває перед селянством *новий*, досі ще небачений *шлях переходу до великої продукції* — шлях товариського об'єднання селянських господарств, шлях колективізації.

Ленін накреслив шлях соціялістичної перебудови сільського господарства ще перших років радянської влади, коли промисловість і сільське господарство ледве почали одужувати від тих ран, що їх завдали війна та інтервенція. На основі зміц-

нення й розвитку великої соціялістичної промисловості, на основі провідної ролі пролетаріяту та його держави кооперувати, (тобто по-товариському об'єднати) бідняцько-середняцькі маси — такий той шлях, що його вказав Ленін. Охоплюючи попервах збут і постачання, кооперування бідняцько-середняцького селянства має переходити на виробничі об'єднання, на колгоспи. В цьому значенні Ленін називав кооперацію битим шляхом села до соціялізму. Тим то Ленін казав, що просте зростання кооперації рівнозначне у нас зростанню соціялізму.

Щоб здійснити ленінського пляна соціялістичної перебудови села, потрібні хуткі темпи індустріялізації, зміцнення пролетарського проводу селом, насадження радгоспів і колгоспів, нещадна боротьба з куркулем, завзятим ворогом соціялізму. Наша партія за проводом свого Центрального комітету твердо йде шляхом, вказаним Леніном. Тільки на ленінському шляху домоглися ми тих величезних успіхів у справі соціялістичної перебудови села, що їх ми тепер маємо.

Партія при цьому рішуче бореться проти *правого опортунізму* та *троцькізму*, що виступають проти ленінського шляху соціялістичного будівництва на селі. Правий опортунізм є *головна небезпека* в сучасній обстанові. Праві опортуністи в теорії й на практиці виступають проти хуткіх темпів індустріялізації. Вони виступають проти насадження колгоспів і радгоспів, заявляючи, що „радгоспи та колгоспи дадуть потрібну кількість хліба через п'ять-десять років, а нам треба викручуватися тепер же" (заява т. Бухаріна в січні 1929 р.). Вони виступають проти рішучої боротьби з куркулем, проповідуючи куркульську теорію про те, що нам, мовляв, однаково, який хліб їсти — радгоспний чи куркульський. Вони проповідують теорію мирного вростання куркуля в соціялізм. Із цього ясно, що праві опортуністи є на ділі помічники куркуля в його запеклій боротьбі проти соціялізму, проти колгоспів і радгоспів, проти соціялістичної промисловости, проти радянської влади.

Троцькісти виступили на боротьбу проти ленінської політики нашої партії ще раніше, ніж праві. Троцькізм виходить із невіри в можливість збудувати соціялізм у нашій країні. Троцькізм не вірить у можливість міцного союзу робітничої кляси з середняком. На погляд троцькістів середняк — тільки молодший брат куркуля. Троцькізм запевняє, що в умовах радянської влади селянство розшаровується таким самісіньким порядком, як і за капіталізму. Троцькізм здіймав паніку перед зростанням куркуля, а потім пророкував загин радянської влади, коли ми повели рішучий наступ проти куркуля, об'єднуючи бідняцько-середняцькі маси села. Троцькізм заперечує Ленінів кооперативний плян. Троцькісти по-наклепницькому називають кооперацію в усіх її відмінах, аж до виробничої, тільки однієї з форм держкапіталізму. Прикриваючися лівою фразою, троцькізм

по суті бореться проти соціялістичного будівництва й за відновлення капіталізму.

Відгуком троцькізму є „ліві закрути", що дуже яскраво виявилися за проведення колективізації на весні 1930 р. Для „лівого закруту" характеристичне нерозуміння суті стосунків між робітничою клясою та селянством. „Ліві закрутники" намагалися адміністративними заходами прискорити хід колективізації, утворюючи дуті колгоспи командуванням над середняцькою масою, примусом. Партія повиправляла „ліві закрути", рішуче осмикнувши „лівих закрутників". Не важко зрозуміти, що протисередняцькі „ліві закрути" сприяють правим опортуністам і допомагають куркулям у їхній боротьбі проти колективізації.

Із цього зрозуміло, що найважливішою умовою соціялістичної перебудови села є *тверде здійснення генеральної лінії партії* та непримиренна боротьба проти ухилів: проти правого ухилу як головної небезпеки, проти троцькізму та напівтроцькістських „лівих закрутів", а також проти всякого вияву примиренства до ухилів як у теорії, так і на практиці.

Великий перелім.

Поворот селянства до колективізації *підготовлювано всім ходом нашого господарського розвитку.* Масовий колгоспний рух бідняків і середняків підготовлювано протягом ряду років радянської влади. Пролетарська держава домоглася швидкого розвитку індустрії, що являє собою ключа до перебудови сільського господарства на засадах колективізації. На селі зростала й міцніла кооперація, поставали й зміцнювалися колгоспи, виникли й поширилися машинотракторні станції. На основі союзу з основними середняцькими масами селянства, згуртовуючи бідноту й батрацтво, партія здійснювала рішучу боротьбу проти куркульської верхівки села. Партія погромила контрреволюційний троцькізм і правий ухил, рішуче борючися за здійснення Ленінових заповітів. Усе це створило ті умови, серед яких почався приблизно з другої половини 1929 р. великий перелім у соціялістичній реконструкції села, великий перелім у житті нашої країни.

У своїй доповіді на XIV з'їзді т. Сталін так схарактеризував готування цього великого перелому.

„Підготовляв його увесь хід нашого розвитку, увесь хід розвитку нашої індустрії і насамперед розвиток індустрії, що постачає машини та трактори для сільського господарства. Підготовляла його політика рішучої боротьби з куркульством і хід наших хлібозаготівель у його нових формах за 1928 і 1929 р., що ставлять куркульське господарство під контроль бідняцько-середняцьких мас. Підготовляв його розвиток сільськогосподарської кооперації, що привчає індивідуального селянина до колективного провадження справи. Підготовляла його сіть колгоспів, де селянин перевїряв переваги колективних форм господарства над індивідуальним господарством. Підготовляла його нарешті сіть розкиданих по всьому СРСР і озброєних новою технікою радгоспів, де селянин мав змогу переконатися в силі й перевагах нової техніки".

Отже, ми бачимо, що корінний поворот чималих бідняцько-середняцьких мас селянства до соціялізму підготовляла вся

попередня політика нашої партії. Цей поворот привів до того, що вже за перші два роки п'ятирічки вдвоє перевищено всю п'ятирічну програму колективізації. П'ятирічний плян передбачав засівну площу колгоспів 20,6 млн. *га* в останньому році п'ятирічки, а на ділі вже 1930 р. засівна площа колгоспів дійшла 43,4 млн. *га*.

Число селянських господарств, об'єднаних у колгоспи, становило:

1928 р.	420 тис.
1929 „	1 млн.
1930 „	6 млн. (85 тис. великих колгоспів)
Березень 1931 р.	9.400 тис. (37% усіх бідняцьких і середняцьких господарств)
20 червня 1931 р. . . .	140.57.300 (57% усіх бідняцьких і середняцьких господарств)

Засівна площа колгоспів зростала так:

1928 р.	2 млн. *га*
1929 р.	6,5 „
1930 р.	43,4 „

Перехід селянського господарства на колективні рейки можливий тільки в обстанові пролетарської диктатури, тільки під проводом робітничої кляси, що будує соціялізм. Пролетарська держава будує велетенські заводи сільськогосподарських машин, що роблять цілковитий переворот у сільському господарстві. Радянська влада насаджує колгоспи, що показують селянам усю вигідність великої продукції. Радянська держава подає геть-усяку допомогу колгоспному рухові. Робітнича кляса надіслала на село на початку 1930 року 25 тис. загартованих пролетарів для допомоги та керівництва колгоспним потоком. Багато з двадцятип'ятитисячників показали себе чудовими керівниками й організаторами колективного господарства. Вони принесли на село уміння колективно працювати та пролетарську витриманість.

Поворот бідняцько-середняцьких мас селянства до соціялізму має *всесвітньо-історичне значення*. Цей поворот означає блискуче потвердження й перевірку на фактичному досвіді мільйонів людей ленінського шляху переходу до соціялізму в сільському господарстві. Цілі сторіччя буржуазія визискувала селянство і до того використовувала його в боротьбі проти пролетаріяту. Буржуазія геть-усякими способами підтримувала в селянинові його душу дрібного власника. Борючися проти соціялізму буржуазія надіялася на селянина, на його прихильність до індивідуального господарства та приватної власности. Оборонці капіталізму запевняли, що у селянина, мовляв, череп індивідуалі-

БІБЛІОТЕКА НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА

стичний і всі спроби робітничої кляси повернути на шлях соціялізму успіху не матимуть. Досвід колгоспного руху блискуче збив ці гидкі вигади прибічників визискувацького ладу.

Цей досвід блискуче спростував також вигадки троцькістів і правих ухильників у їхній боротьбі проти генеральної лінії партії.

Поворот бідняцько-середняцьких мас у бік колективізації лескуче потверджує Ленінові слова:

„Тільки тоді, коли пощастить на ділі показати селянам перевагу суспільного, колективного, товариського, артільного обробляння землі; тільки тоді, коли пощастить допомогти селянинові за допомогою товариського, артільного господарства, тільки тоді робітнича кляса, що тримає в своїх руках державну владу, справді доведе селянинові свою правдивість, справді притягне на свій бік міцно й по-справжньому багатомільйонну селянську масу".

На ґрунті розгортання суцільної колективізації в низці районів СРСР партія перейшла від старої політики обмеження та витиснення капіталістичних елементів на селі до *політики ліквідації куркульства як кляси.* Ліквідацію куркульства як кляси здійснюється як невідривну частину суцільної колективізації, на ґрунті об'єднання бідняцько-середняцьких мас навколо колгоспного будівництва. Отже, масовий поворот бідняцько-середняцьких господарств до колгоспів відкриває можливість знищити останню підпору капіталізму в нашій країні — клясу куркулів. Падає та остання підпора, що на неї покладали стільки надій капіталісти російські й чужоземні. Ліквідація куркульства як кляси на основі суцільної колективізації значить рішуче викорчування коріння капіталізму в Радянському союзі. Природно, отже, що ця політика розлютовує всіх ворогів соціялізму як усередині, так і за кордоном нашої країни. Зате вона підбадьорює всіх борців за соціялізм, викликає небувале піднесення серед широких трудящих мас.

Великий перелім, що відбувається в нашій країні, змінює *співвідношення* різних господарських *укладів* в економіці СРСР. Поруч соціялістичної індустрії виростає соціялістичний сектор у сільському господарстві, що складається з радгоспів, колгоспів, машинотракторних станцій, які зростають надзвичайно швидкими темпами. Соціялістичне сільське господарство швидко витискує капіталістичний уклад, заступає його з виробничого погляду. Соціялістичний сектор убирає в себе дедалі більші маси колишніх одноосібних господарств — бідняків і середняків.

Великий поворот мас бідняків і середняків до колгоспів створює нові співвідношення клясових сил у країні. Соціялістичне будівництво, що спирається досі майже виключно на соціялістичну промисловість, тепер починає спиратися на соціялістичний сектор у сільському господарстві, що росте й зміцнюється. По-новому ставиться тепер питання про підпору радянської влади на селі.

У резолюції XVI з'їзду партії говориться:

„Відтепер у найважливіших зернових районах СРСР село поділяється на дві основні частини: на колгоспників, що являють собою дійсну й сталу підпору радянської влади, і на неколгоспників з бідноти та середняків, що поки ще не бажають вступати до колгоспу, але кого масовий досвід колгоспів безперечно переконає за відносно найкоротші реченці в доконечності вступити на шлях колективізації".

Дальше успішне здійснення колективізації поставило по-новому питання перед одноосібниками, які ще не вступили до колгоспу. Проти колгоспів шалено бореться куркуль. Природно, що той бідняк або середняк, що допомагає куркулеві в його боротьбі проти колгоспу, на ділі є спільник куркуля. П'ятий з'їзд рад СРСР у березні 1931 р. підкреслив у своїй постанові, що тільки той одноосібник — бідняк чи середняк — лишається спільником пролетаріяту, хто допомагає будівництву колгоспів, хто підтримує колгоспний рух, хто допомагає рішуче боротися проти куркуля. Розуміється, добровільність вступу до колгоспу лишається основним принципом колгоспного руху. Заразом треба мати на увазі, що величезні успіхи колективізації ставлять на кожному кроці перед одноосібником питання: з ким він — за колгоспи чи проти колгоспів?

„Тепер навіть сліпі бачать, що зроблено величезний корінний поворот селянства від старого до нового, від куркульської неволі до вільного колгоспного життя. Нема більше вороття до старого. Куркульство засуджене і його буде зліквідовано. Лишається тільки один шлях, шлях колгоспів. А шлях колгоспів не є вже шлях невідомий і невипробуваний. Його випробували й перевірили на тисячу ладів самі селянські маси. Його випробувано й оцінено як те нове, що визволяє селян від куркульської неволі, від злиднів, від темноти. В цьому основа наших здобутків" (*Сталін*).

1931 рік дав перевищення того темпу колективізації, що його накреслили пляни. В колгоспах об'єднано вже над половину бідняцько-середняцьких господарств. В основних зернових районах колективізацію вже завершено. Колгоспне селянство вже перетворилося на центральну фігуру хліборобства. Основними продуцентами зерна та найважливіших сировинних культур (бавовник, буряк, соняшник) уже стали колгоспники. Одноосібник — бідняк і середняк — почав уже відограватн другорядну ролю в сільськогосподарській продукції. В основних зернових і сировинних районах ліквідацію куркульства як кляси завершується.

Здобутки соціялістичного будівництва в сільському господарстві.

Великий поворот мільйонних мас селянства до соціялізму практично довів величезні переваги великої усуспільненої праці над розпорошеною дрібною продукцією. Зростання колгоспів набагато випереджає теперішню можливість постачання тракторів і інших удосконалених машин. Через те переважна маса колгоспів за першого періоду свого існування працює на основі простого об'єднання наявного селянського

реманенту. Це викликало дешеве глузування від Троцького, що заявив:

„Із селянських сох і селянських шкап, хоч би й об'єднаних, не можна створити велике сільське господарство, як із сумп рибальських човнів не можна зробити пароплава".

У такому самому дусі виступали праві опортуністи, пропонуючи зачекати до того часу, коли ми зможемо відразу ж постачити кожному колгоспові скількі треба тракторів і інших машин.

Дійсність злісно посміялася з троцькізму та правого опортунізму. Переваги великої продукції в радянських умовах дали змогу домогтися серйозних успіхів навіть на ґрунті простого об'єднання нехитрого селянського реманенту. Не зважаючи на те, що досліду не було, не зважаючи на новину справи, не зважаючи на численні помилки та вади в організації роботи, колгоспи вже блискуче довели *величезні переваги* колективної праці у великих маштабах.

85 тис. великих колективних господарств, що утворилися через об'єднання 6 млн. бідняцьких і середняцьких одноосібних дрібних селянських господарств, засіяли на весні 1930 р. 32,6 млн. *га*, тим часом як решта 20 млн. одноосібних селянських господарств засіяли всього 22,8 млн. *га*. Таким чином 85 тис. колективних господарств зуміли засіяти на своїх ланах більше половини (62%) усього того засіву, скільки змогли засіяти 20 млн. одноосібних господарств. На один колгоспний двір припадає значно більший засів, ніж на одне одноосібне господарство.

На весні 1930 р. засів на один двір становив по всьому Союзу РСР 2,7 *га* у одноосібників і 5,2 *га* в колгоспах (майже вдвічі більше); по основних зернових районах: у одноосібників—3,7 *га*, а в колгоспах 7,7 *га* на двір (перевищення більше ніж удвоє); по решті зернових районів: у одноосібників 2,9 *га*, а в колгоспах — 4,6 *га* на двір (перевищення більше ніж у $1^1/_2$ рази); по споживчій смузі та в національних районах: у одноосібників 2,2 *га*, а в колгоспах 2,8 *га* на двір (перевищення на $^1/_5$).

Це перевищення засіву пояснюється перевагами великого господарства. У колгоспах знищено межі. Поля об'єднано в суцільний масив. Застосовується рядковий засів, насіння протруюється. В колгоспах працюють тисячі тракторів; інші сільськогосподарські машини використовуються незрівняно краще, ніж у одноосібників. Навіть кінь обробив 1930 р. в колгоспах у $1^1/_2$ — 2 рази більшу площу ніж у одноосібників.

Ще яскравіше переваги колективного господарства виявилися на весні 1931 р., коли колгоспи об'єднали в своїх лавах половину всього числа бідняцько-середняцьких господарств. На весні 1931 р. 200 тисяч колгоспів, що об'єднали близько 13 млн. колишніх одноосібних господарств, разом з 4 тис. радгоспів засіяли більше від двох третин усієї ярової засівної площі. З 90 млн. *га*, засіяних на 1 червня 1931 р., 63 млн. *га* припадає на усуспільнений сектор. Решта селянських господарств, які ще не вступили до колгоспів, змогла засіяти тільки третину всієї засівної площі. Загальна засівна площа 1931 р.

набагато перевищує площу минулого року. Засів на двір у колгоспі в 2—3 рази перевищив засів в одноосібному господарстві. Засів на колгоспну площу майже втроє перевищив засів на площу у одноосібників. Покращав обробіток землі.

У наслідок переваг колгоспної роботи врожай у колгоспах був уже 1930 р. на 15—20% вищий, ніж у одноосібному господарстві. Перехід до великого колективного господарства набагато збільшує продуктивність праці й ступінь використання реманенту. Збільшується і добуток колгоспника. Обслідування багатьох колгоспів показало, що вже 1930 р. добуток колгоспника здебільшого був у $1^1/_2$ рази вищий, ніж за одноосібного господарювання. І це дарма, що було багато вад у колгоспній роботі,—вад які були наслідком новини справи й браку досвіду. З числа цих вад особливо слід відзначити хиби збиральної кампанії, через що втрачено частину врожаю в низці колгоспів. Виною цих втрат була головно неправильна організація праці та система розподілу добутку на їдців. Коли зміцнюється тверда організація праці, коли скрізь переходять до розподілу продуктів за кількістю та якістю праці, ці дитячі хороби колгоспного руху зникають і всі вигоди колективного господарювання виявляються ще яскравіше.

Великі соціялістичні господарства на селі—колгоспи та радгоспи—мають перевагу не тількі над дрібним селянським господарством, а й проти капіталістичного господарства передових країн. Звичайно, наше господарство покищо озброєне машинами багато менше, ніж в Америці, але *використання машин* у нас набагато повніше. Американське сільське господарство мало 1930 р. близько мільйона тракторів, 45 тис. комбайнів, близько 800 тис. ваговозів, не рахуючи інших машин. У нас 1930 р. було близько 70 тис. тракторів, мізерне число ваговозів і комбайнів. Проте, в Америці капіталістичний лад, заснований на приватній власності, ставить непереборні перешкоди повному використанню сучасних машин. Це повне використання можливе тільки в господарстві таких розмірів, яких в Америці не дуже багато. В Америці є мільйон тракторів, а тим часом три чверті її господарств не мають тракторів. Робота мільйона тракторів, що могла б подвоїти розміри засівних площ Америки, на ділі збільшила засів на мізерну величину—4 млн. *га*. Трактори та комбайни можна повнотою використати тільки в таких господарствах, що мають не менше від тисячі гектарів. Між тим навіть господарства вище за 200 *га* становлять в Америці близько 3,5% загального числа господарств. Із цього видно, як рамки капіталістичної приватної власности становлять непереборну перешкоду для використання новітньої техніки в сількому господарстві.

І справді, в Америці трактор працює пересічно не більше від 500—600 годин на рік, тим часом як у нас трактор працює

близько 2.500 годин. Це значить, що кожен трактор робить у наших умовах учетверо — вп'ятеро більше роботи, ніж в американському сільському господарстві. Це значить, що, маючи чверть мільйона тракторів, ми матимемо від них стільки ж роботи, скільки в Америці мають від мільйона. Такі-о величезні *переваги в застосуванні машин* у великій соціялістичній продукції.

Переваги соціялістичних форм сільського господарства зумовлюють *гігантські темпи зростання* суцільного сектора в сільському господарстві. Ще три роки тому питома вага усуспільненого сектора в сільському господарстві була дуже мала. 1930 р. соціялістичний сектор давав уже близько 50% усієї товарової зернової продукції. Щодо робочих коней питома вага усуспільненого сектора становила: 1928 р.—0,48%, 1929—1,2%, а 1930 р.—17,2%; щодо корів: 1928 р.—0,4%, 1929 р.—0,8%, а 1930 р.—вже 6,6%.

Третій вирішальний рік п'ятирічки дає дальше швидке зростання сільського господарства. Народньогосподарський плян на 1931 р., затверджений партією та урядом, поставив завдання колективізувати не менше від половини селянських господарств; цей плян уже перевиконано.

Низка найбільших і найважливіших районів уже в основному закінчила колективізацію. Мірилом завершення в основному колективізації є залучення до колгоспів не менш від 68—70% селянських господарств і охоплення колгоспами не менш 75—80% засівних площ селянських господарств, а в жадному разі не обов'язкове охоплення всіх 100% бідняцько-середняцьких господарств. Під початок серпня 1931 р. колективізацію в основному закінчено в вирішальних зернових районах. На Північному Кавказі (без деяких національних районів) колективізовано 88% бідняцько-середняцьких господарств, охопивши 94% засівних площ; на Нижній Волзі (без Калмицького краю)—82%, охопивши 92% засівних площ; на Середній Волзі (лівобережжя) відповідно—90 і 95%; на Україні—Степ—85 і 94%; Лівобережжя—69 і 80%; у Криму—83 і 93%; на Уралі (зернові райони)—75 і 82%; на Молдавщині—68 і 75%. По цілому Союзу колективізація на 20 липня охопила 57,1% усіх бідняцько-середняцьких господарств (над 14 млн. господарств). Темпи колективізації, накреслені пляном, перевищено.

По всіх цих краях і районах, де колективізацію вже в основному завершено, центр ваги всієї роботи тепер полягає в закріпленні здобутих величезних успіхів. На перший плян стає організаційно-господарське зміцнення колгоспів: боротьба за правильну організацію праці, за облік, за відрядну роботу, боротьба за якість роботи, підготова кадрів.

По інших зернових районах СРСР, а також у бавовницьких та бурякових районах СРСР, колективізацію в основному буде

закінчено 1932 р. В решті районів СРСР, разом і в районах споживчої смуги, колективізацію належить в основному закінчити 1932, 1933 р. По всіх цих районах боротьбу за залучення селян до колгоспів у жадному разі не можна перетворювати на нездорову гонитву за роздутими числами колективізації, від чого застерігає ЦК нашої партії.

Число машинотракторних станцій доведено 1931 року до 1040 (замість 360 1930 р.), а потужністю тракторів на 980 тис. кінських сил; засівна площа радгоспів становить 9,5 млн. *га*, а колгоспів — 66 млн. *га* за загального розміру засівних площ по всіх культурах (яровий і озимий засів) на 143 млн. *га* (замість 127,9 млн. 1930 р.).

Щоб виконати ці завдання, радянська влада подає сільському господарству серйозну допомогу. 1931 р. сільське господарство купило 120 тис. тракторів (перечисливши на 10-силовий трактор). Постачання сільськогосподарських машин подвоюється, становлячи 1931 р. 768 млн. крб. замість 400 млн. крб. 1930 року. Того ж 1931 року сільське господарство купило 7 тис. автомобілів. Сільське господарство одержало 24 млн. *ц* штучного добрива; колгоспи — 21 млн. *ц* поліпшеного сортового насіння. Обсяг *капітальних вкладень* по соціялістичному сектору сільського господарства досяг 1931 р. суми на 3,8 млрд. крб.

Під кінець п'ятирічки колективізацію в СРСР маємо в основному закінчити.

Зернова та тваринницька проблеми.

На шляхах рішучої боротьби з куркульством, на основі хуткого будівництва радгоспів та колгоспів партія 1930 р. в основному розв'язала зернову проблему.

Основна трудність зернової проблеми залежить від того, що в передреволюційній Росії три чверті товарового хліба постачали поміщики та куркульські господарства. Швидке зростання промисловости і міської людности під кінець відбудовного періоду почало ставити вимогу на дедалі більшу кількість зернових хлібів. Проте, відстале дрібне господарство не могло серйозно поліпшити й підвищити продукцію зернових хлібів.

Засівні площі зернових культур змінювалися так. Коли взяти 1913 р. за 100, то ми маємо 1926/27 р.— 96,9%, 1927/28 р.— 94,6%, 1928/29 р.— 96,2%, 1929/30 р.— 105,1% (спад засівної площі 1927/28 р. пояснюється тим, що загинуло 7.700 тис. *га* озимини). *Гуртова продукція* зернових становила (на проценти до 1913 р.): 1927 р.— 91,9%, 1928 р.—90,8%, 1929 р.—94,4%, 1930 р.— 110%. Проте, ще більше відставання від передвоєнного рівня показує рух *товарової продукції* (на проценти до 1913 р.): 1927 р.— 37%, 1928 р.— 36,8%, 1926 р.— 58%, 1930 р.—73%. Такий гострий спад товарової продукції пояснюється тим, що відпали найбільш товарові поміщицькі господарства й дуже скоротилися куркульські господарства.

Ці дані про рух засівної площі, гуртової та товарової продукції показують, у чому основа наших хлібних труднощів, що особливо загострилися були 1928 р.

„Розв'язати зернову проблему і таким способом вивести сільське господарство на шлях серйозного піднесення — це значить зліквідувати в корені від-

сталість сільського господарства, озброїти його тракторами та сільгоспмашинами. Постачити йому нові кадри наукових працівників, піднести продуктивність праці, збільшити товаровість. Без цих умов нема чого й мріяти про те, щоб розв'язати зернову проблему" (*Сталін*).

Яснісінько, що ці умови здійснено тільки на шляху будівництва великої соціялістичної продукції, на шляху організації радгоспів і колгоспів. І справді, тільки радгоспно-колгоспне будівництво розв'язало нам 1930 р. в основному зернову проблему.

Уже 1929/30 р. наші хлібозаготівлі дійшли одного мільярда пудів. На 1 березня 1930 р. хліба заготовлено вже 1.313 млн. пудів. 1913 р. увесь товаровий хліб становив близько 130 млн. пудів, при чому до цієї сумн входило 280 млн. пудів поміщицького хліба і 650 млн. пудів куркульського. Таким чином хліб поміщиків і куркулів становив 931 млн. пудів, себто близько $^3/_4$ всього тодішнього товарового хліба. Із цього ясно, що ми спромоглися вже на основі колгоспів і радгоспів цілком замінити визискувацьке господарство, що давало товаровий хліб у царській Росії.

У цьому полягає величезна перемога соціялізму, в цьому й полягає розв'язання в основному зернової проблеми.

Зернова проблема є основна ланка в царині сільського господарства. Тільки розв'язавши зернову проблему, можна з успіхом боротися за тваринництво та технічні культури. Щоб збільшити продукцію технічних культур (бавовнику, льону, буряку тощо), треба забезпечити продуцентів хлібом, треба таким способом витиснути хліб з тих площ, де слід культивувати технічні культури. В царині скотарства основне питання — це корми, а кормове питання також упирається чималою мірою в зернову проблему. Тим то зернова проблема є не тільки першочергове завдання, що його слід розв'язати, вона є також ключ до того, щоб розв'язати друге завдання сільського господарства.

Розв'язавши в основному зернову проблему, партія поставила на ввесь зріст завдання *тваринництва*. М'яса й молока в нашій країні споживають багато менше, ніж по інших країнах. У царській Росії тваринництво провадилось дуже відсталими методами. Якість худоби, вихід м'яса, удій корови — всіма цими показниками наша країна стоїть далеко позаду від інших країн. Шалений опір куркульства спричинив дальше погіршення нашої тваринницької бази. Куркуль по-шкідницькому винищував чимало худоби протягом 1929 та 1930 рр.

Це доводять такі-о дані:

Коли взяти кількість усіх видів худоби 1916 р. за 100, то матимемотаку-о картину за роками: 1927 р. коней було 88,9%, великої рогатої худоби—114,3%, овець і кіз—126%, свиней —126,1%; 1929 р. коней—96,9%, великої рогатої худоби — 115,6%, овець і кіз — 127,8%, свиней — 103%; 1930 р. коней — 88,6%, великої рогатої худоби — 89,1%, овець і кіз — 87,1, свиней — 60,1% від норми 1916 р.

Тваринницьку проблему розв'язується таким самим шляхом, як і зернову проблему, тобто шляхом утворення *великих тваринницьких радгоспів і колгоспів.*

Уже 1930 р. організовано велику сіть спеціяльних м'ясних соціялістичних фабрик: 128 радгоспів „Скотаря", що мають 1.012 тис. голів худоби, 116 радгоспів „Вівчаря" із стадом на 2.680 тис. голів, 308 господарств „Свинаря" із стадом на 117 тис. голів; решта радгоспів та приміські господарства робітничої кооперації мають 386 тис. голів рогатої худоби, 456 тис. голів свиней і 218 тис. овець. Зрушення в царині колективізації тваринництва та організації спеціяльних тваринницьких радгоспів забезпечать швидке розв'язання тваринницької проблеми.

1931 р. закладається міцну підвалину для дальшого швидкого зростання соціялістичного скотарства; 1931 року ставилося такі-о завдання: довести стадо „Скотаря" до 2.800 тис. голів; стадо „Свинаря"—до 1.900 тис. голів; стадо „Вівчаря"—4,8 млн. голів; стадо молочних республіканських трестів до 60 тис. корів; стадо Молококолгоспцентру—до $1^1/_2$ млн. дійних корів.

Радгоспи та колгоспи.

Починаючи з 1928 р., коли дуже загострилася зернова проблема, партія почала швидкими темпами будувати великі зернові радгоспи. Засівні площі зернових культур у радгоспах становили 1928 р. 1 млн. *га*, 1929 р.—1,5 млн. *га* і 1930 р.—3,9 млн. *га*.

Зернові радгоспи незабаром почали дуже впливати на довколишнє бідняцько-середняцьке господарство. У величезному зерновому радгоспі „Гігант" на Північному Кавказі кожного літа буває багато тисяч селян. Іноді з найвіддаленіших місцевостей приходять селяни подивитися, як провадять по-новому велике господарство, озброєне небаченими доти машинами. Радгоспи подають виробничу допомогу довколишньому селянству, що об'єднується в колгоспи. Радгоспи—один з кращих рушіїв колективізації.

„Було б хибно вбачати в наших радгоспах тільки джерело хлібних ресурсів. На ділі радгоспи з їхньою новою технікою, з їхньою допомогою довколишнім селянам, з їхнім небаченим господарським розвитком стали тією провідною силою, що полегшила поворот селянських мас і рушила їх на шлях колективізації" (*Сталін*).

Слідом за зерновими радгоспами постає, починаючи з 1930 р., потужна сіть тваринницьких радгоспів.

За 1930 р. утворено „Скотар" з 140 радгоспами, з земельною площею на 20 млн. *га* та з стадом на 1,1 млн. голів; „Свинар" з 350 радгоспами, з земельною площею на 1,2 млн. *га* та з стадом на 218 тис. голів; „Вівчар" із 115 радгоспами, з земельною площею на 13 млн. *га* та з стадом на 2,7 млн. голів; „Маслотрест" з 52 радгоспами із земельною площею на 1,3 млн. *га*, із стадом на 50 тис. голів; утворюється широку сіть республіканських тваринницьких радгоспів (конярських, птахівничих, молочарських).

У царині технічних культур величезне значення мають радгоспи „Союзцукру"; далі йде низка радгоспів лляних і бавовницьких.

Радгоспи будовано в обстанові якнайшаленішого опору куркульства. Тільки рішуче ламаючи опір куркулів, непримиренно борючися проти правих опортуністів, партія домоглася вирішальних перемог на радгоспному фронті.

Радгоспи, поозброювані новою технікою, дійшли розмірів, небачених досі в жадній країні. Радгоспи „Зернотресту" мають від 20 до 100 тис. *га* засіву. В радгоспах „Свинаря" зібрано від 50 до 300 тис. голів худоби, в радгоспах „Вівчаря"—від 5 до 150 тис. голів.

Радгоспи є одна з могутніх підойм колективізації. Проте, треба чітко розуміти *ріжницю* між радгоспами та колгоспами на теперішньому етапі. Як радгоспи, так і колгоспи є складова частина усуспільненого сектора сільського господарства. Проте, між ними є величезна ріжниця. Радгоспи—це державні підприємства, належні пролетарській державі. Їх створено на кошти пролетарської держави. З цього погляду вони нічим не відрізняються від першої-ліпшої соціялістичної фабрики в промисловості. Колгоспи є, навпаки, добровільні громадські об'єднання селян, що усуспільнили свої засоби продукції й господарюють на землі, належній пролетарській державі. Господарями колгоспу є наші колгоспники, кому радянська влада подає всіляку допомогу та підтримку.

Радгоспи всіляко *допомагають* колгоспному селянству, наприклад, 1930 р. один тільки радгосп Зернотресту зорав колгоспам та бідняцько-середняцьким одноосібним господарствам 800 тис. *га* і заволочив 700 тис. *га*. Ця допомога не має, проте, нічого спільного з усякого роду шкідливими спробами ототожнити радгоспи та колгоспи, об'єднати їх в одне, переносити до колгоспів способи організації та управління радгоспів, підпорядкувати колгоспи радгоспам. Усякі такі спроби не мають нічого спільного з ленінською політикою партії. Їм треба дати рішучу відсіч.

Троцькісти, що заперечують кооперативний Ленінів план, намагаються змалювати колгоспи не як соціялістичну форму господарства, а як форму капіталістичну. Троцький, що скотився остаточно до табору контрреволюції, висловив думку, що в колгоспах селянство розшаровуватиметься ще швидше, ніж за одноосібного господарства. Не важко зрозуміти все безглуздя таких вигадок.

Усім відомо, що *тип* господарства визначають *стосунки* між людьми в процесі продукції.

„А хіба в колгоспі є кляса людей, що являють собою власників засобів продукції, і кляса людей, позбавленних цих засобів продукції? Хіба в колгоспі є кляса визискувачів і кляса визискуваних? Хіба колгосп не являє собою усуспільнення основних знарядь продукції на землі, належній тій же таки державі? Яка є підстава твердити, що колгоспи як тип господарства не являють собою однієї з форм соціялістичного господарства?" (*Сталін*).

Колгоспний рух зростає й міцніє в обстанові запеклої боротьби бідняцько-середняцьких мас під проводом пролетаріяту проти куркульства. Колгоспи здебільшого народжуються в запеклих боях з куркулем. Навколо колгоспів кипить одчайдушна клясова *боротьба,* де куркуль не гидує нічим. Куркуль силкується пролізти до колгоспів, щоб підривати й розкладати їх ізсередини. Куркуль убиває з-за рогу керівників і організаторів колгоспу, куркуль палить колгоспні комори, будівлі, псує колгоспний реманент і худобу. Куркуль намагається використати тут у своїх цілях вагання окремих колгоспників — учорашніх одноосібників.

Помилково було б гадати, що вчорашній одноосібник, вступивши до колгоспу, відразу обертається на соціяліста. Яснісінько, що для того, щоб перетворити селянина-колгоспника на справжнього працівника соціялістичного будівництва, треба багато працювати. В колгоспах є пережитки, перенесені з старого індивідуального дрібного господарства, в колгоспах ще лишається деяка нерівність.

„Чи є елемеити клясової боротьби в колгоспах? Так, є. Не може не бути елементів клясової боротьби в колгоспах, коли там лишаються ще пережитки індивідуалістичної або навіть куркульської психології, коли там є ще деяка нерівність" *(Сталін).*

Проте, елементи клясової боротьби в колгоспах надзвичайно гостро відрізняються від клясової боротьби *поза* колгоспами, навколо колгоспів. Навколо колгоспів кипить клясова боротьба з куркулем-визискувачем, клясова боротьба з ворожим соціялізмові капіталістичним укладом, тим часом як всередині колгоспів

„ідеться про боротьбу між членами колгоспів, що з них одні не звільнилися ще від індивідуалістичних та куркульських пережитків і намагаються використати деяку нерівність у колгоспах на свою користь, а другі бажають повигонити з колгоспів ці пережитки та цю нерівність. Чи не ясно, що тільки сліпі можуть не добачати різниці між клясовою боротьбою на базі колгоспів і клясовою боротьбою поза колгоспами" (*Сталін*).

Через те колгоспи, дарма що тут є елементи клясової боротьби та індивідуалістичних пережитків, є найпотужніша підойма в справі соціялістичної перебудови села. Колгоспи становлять *основну базу* для широкого застосування великої механізованої продукції, для перероблення селянства, для перероблення його психології в соціялістичному дусі.

Куркуль чимдуж намагається зірвати роботу колгоспників. Він силкується всякі неналагодженості використати для своєї аґітації. Він намагається перешкодити роботі колгоспів. Він хоче занести чвари до колгоспного середовища, спираючися на менш стійких, на менш свідомих колгоспників. Куркулева мета — зірвати колгоспну продукцію. Він аґітує за розподіл прибутків на їдців, бо такий лад убиває у колгоспника прагнення підносити продукцію.

Для остаточної перемоги соціялістичних форм у сільському господарстві, дуже важлива є правильна *організація* всіх *робіт* у колгоспах та радгоспах. Кожен колгосп повинен працювати за заздалегідь обдуманим і розробленим виробничим пляном. Розподіляти добутки треба за *кількістю* та *якістю* витраченої кожним колгоспником *праці*. Велику вагу має правильна організація та розподіл робочої сили, надто під час збирання врожаю, а також під час сівби. Робота бриґадами, заведення відрядної оплати праці дають якнайкращі наслідки. Величезну вагу має розгортання соціялістичного *змагання* як у колгоспах, так і насамперед у радгоспах. Величезну вагу має боротьба за викорінення знеосібки. Треба прикріпляти певних працівників або цілі бриґади до певних знарядь або машин, щоб збільшити відповідальність за правильне використання та зберігання машин.

Форми колгоспів.

Наш колгоспний рух має три форми колгоспів: товариство спільного оброблювання землі (тоз), сільськогосподарська артіль і комуна.

В основі товариства спільного обробітку землі (тозу) лежить об'єднання і спільне використання засобів продукції на час польових робіт. Це найпростіша і заразом найменш стійка форма об'єднання. Своєю простотою този можуть привабити широкі маси селянства, являючи собою перший ступінь до організації стійкішої форми колективного господарства — артілі. *В підготуванні* переходу до артілі й полягає головне значення тозу. Тоз виробляє деякі звички колективного господарювання і закладає основи суспільного господарства. Заразом тоз не може глибоко переробити основи дрібної продукції. В тозі об'єднано тільки працю його членів. Основні засоби продукції лишаються в індивідуальній власності. Тим то в тозі лишається майнова нерівність. У тозі важко також здійснити цілковите плянове використання всіх засобів продукції. Відогравши певну ролю на перших ступенях колективізації, този є тепер уже перейдений ступінь колгоспного руху, зберігши значення тільки для деяких відсталих районів.

1928/29 р. (точніше—в другій половині 1929 р.) този були дуже поширені й являли собою переважну форму колгоспів. Так на Україні 1928 р. 71,8% усіх колгоспів були този, на Північному Кавказі—85,2%, по Низовій Волзі — 62,9%, по ЦЧО — 74,6%. До другої половини 1929 р. та в 1930 р. становище гостро змінюється. На перше місце стає артіль як основна форма колгоспів.

Основною формою колгоспів тепер є сільськогосподарська *артіль*. У сільськогосподарській артілі основні засоби усуспільнені. В артілі усуспільнюється працю і землекористування, усуспільнено робочу худобу, машини й інший реманент, господарські будівлі. В артілі не усуспільнюються: присадибну замлю, дрібну худобу, птицю, певну частину молочної худоби, житлові будівлі, дрібні городи, невеликі садки. В резолюції XVI з'їзду партії говориться з приводу артілі:

„Основною формою колгоспів у даній стадії є сільськогосподарська артіль. Вимагати, щоб селяни, вступаючи до артілі, негайно зрікалися всяких індивідуалістичних звичок і інтересів, від можливости провадити додаткове до усуспільненого особисте господарство (корова, вівці, птиця, присадибний город), від можливости використати для себе заробіток на стороні тощо—значить забувати азбуку марксизму-ленінізму".

Дані про колгоспний рух потверджують цілком значення сільськогосподарської артілі як основної форми колгоспів тепер. На Північному Кавказі 1930 р. було вже 94% артілей проти 8,5% 1928 р., по Низовій Волзі — 96% артілей проти 33% 1928 р., у ЦЧО — 86% артілей проти 18,9% 1928 р. По всіх районах Союзу процент тозів гостро спадає, процент артілей гостро підвищується.

Усуспільнюючи основні, вирішальні засоби продукції, артіль відкриває можливість *глибокого перероблення* господарства на соціялістичних засадах. В артілі є всі потрібні умови для заведення планового господарювання, правильної організації праці, широкого вживання машин. Майнова нерівність в артілі набагато менша, ніж у тозі. Артіль набагато міцніше об'єднує колгоспників навколо їхнього усуспільненого господарства. Заразом артіль прийнятна для широких мас бідняцько-середняцьких мас селян, не страхаючи їх повним усуспільненням усіх чисто засобів продукції.

Нарешті, *вища* форма колгоспів є *комуна*. Комуна відрізняється тим, що тут усуспільнено геть-чисто всі засоби продукції. На цій основі комуна ступнево переходить до створення суспільної інституції для обслуговування побуту колгоспників. Проте, не в усуспільненні побуту комунарів, а якраз в усуспільненні повнотою всіх засобів продукції полягає основна відміна комуни. Легко зрозуміти, що комуна є вищий ступінь колективного господарства. Проте, щоб перейти до комуни, потрібна ґрунтовна *підготова*. Утворення комуни — річ складна. Для цього треба, щоб колгоспники відбули певну школу колективної праці, щоб вони зреклися найбільш шкідливих індивідуалістичних звичок, позвикали до суспільної дисципліни та спільної праці. Такою школою, що підготовляє до комуни, є артіль. Тільки в міру зміцнення артілей поставатимуть потрібні умови для масового руху селян до комуни. „Через це комуна являє собою вищу форму, може стати головною ланкою колгоспного руху тільки в майбутньому" (*Сталін*).

Машинотракторні станції.

У справі соціялістичної перебудови сільського господарства найбільшу ролю відограє машинотракторні станції. Вони, як влучно висловився т. Сталін, є „міст між індивідуальним бідняцько середняцьким господарством і колективними усуспільненими формами господарства". Цим мостом уже пройшли мільйони селян, покинувши своє дрібне господарство і перейшовши до суспільної великої продукції.

Першу машинотракторну станцію створено в радгоспі імени Шевченка в колишній Одеській окрузі на Україні. З осени 1928 р. починається будівництво машинотракторних колон сільськогосподарської кооперації. На 1 січня 1929 р. у сільськогосподарській кооперації було 14 тракторних колон, на 1 квітня—45, на 1 листопада—98, на 1 січня 1930 р.—192 і на 1 червня 1930 р.—479; з них—340 колон з тракторним парком від 10 до 30 машин і 139 станцій з тракторним парком від 30 до 180 десятисильних машин (переєічна потужність тракторного парку — 57 десятисильних машин). З осени 1929 р. почав будувати машинотракторні станції спеціяльно утворений державний орган—Трактороцентр. На весні 1930 р. він уже мав 159 станцій з пересічною потужністю тракторного парку на 45 умовних десятисильних машин. 1930 р. був рік розгорнутого будівництва машинотракторних станцій. Під кінець цього року всі станції як кооперативні, так і державні об'єднав єдиний всесоюзний центр—Трактороцентр. Під кінець 1930 р. загальне число машинотракторних станцій становило 350. 1931 року утворюється 1.040 нових машинотракторних станцій. Отже, загальне число їх доходить 1.400.

Машинотракторні станції є *підпорні пункти* в боротьбі за суцільну колективізацію. За допомогою машинотракторних станцій робітнича кляса Радянського союзу здійснює справу технічного переозброєння колгоспів. Другої п'ятирічки машинотракторні станції повинні охопити всі колгоспи і в основному вивершити механізацію сільськогосподарського виробництва. Машинотракторні станції є чудовий спосіб заглибити *нову техніку* в сільське господарство. МТС дає змогу найповніше, найкраще використати трактори та машини. Роботу тракторів сполучається з роботою коней так, що важча робота припадає на трактор, а легшу роботу виконується кіньми. Машинотракторні станції несуть на село нову культуру, механізацію тяжчих робіт, нові форми праці, що наближаються до праці в промисловості. В машинотракторних станціях колгоспники привчаються до машини, до трактора, навчаються поводитися з ними, працювати ними. Машинотракторні станції беруть на себе обслугування колгоспів *аґротехнічними силами.* Машинотракторні станції є *організатори* не тільки технічної бази, а й *усього господарства* колгоспів. Ті договори, що їх укладають машинотракторні станції з обслуговуваними колгоспами, передбачають умови здавання товарової продукції колгоспів державі. *Здавання товарової продукції* колгоспів державі є безпосереднє завдання машинотракторних станцій.

Машинотракторні станції — могутня зброя в боротьбі за *поширення засівної площі.* Вже на весні 1930 р. машинотракторні станції обробили 2 млн. *га* замість 1,5 млн. *га* за пляном. На весні 1931 р. на наших ланах працювали вже близько 1.200 машинотракторних станцій. Вони обробили над 20 млн. *га,* перевищивши свого пляна, встановленого на 18 млн. *га.* Під кінець 1931 р. працюватимуть 1.400 МТС із загальною засівною площею близько 30 млн. *га.*

1919 р. на VIII з'їзді партії Ленін казав: „Коли б нам могли дати завтра сто тисяч первоклясних тракторів, постачити їм бензини, постачити їм машиністів (ви чудово знаєте, що поки

це — фантазія), то середній селянин сказав би: „я за комунію", тобто за комунізм".

Те, що 1919 р. звучало як фантазія, стає тепер дійсністю. Трактор, машина, комбайн учиняють цілковитий переворот у предковічних способах сільськогосподарської продукції. Вони підмуровують міцну базу під усуспільнення сільського господарства, закріплюючи здобуті успіхи й відкриваючи шлях до дальших перемог.

Перемога соціялізму в сільському господарстві.

Вирішальні перемоги колгоспного руху корінним чином змінюють увесь характер сільської продукції. Відходить у минуле старий неймовірно відсталий устрій продукції. Радянський союз є країною передової великої продукції в царині сільського господарства.

Перемога соціялізму в сільському господарстві відкриває неоглядні можливості для швидкого зростання продуктивних сил. Відкриває можливість якнайдоцільнішої *спеціялізації* цілих величезних районів країни на тих видах сільськогосподарської продукції, що в тому чи тому районі дають найкращі результати. Сільське господарство своїм типом починає щораз більше *наближатися* до типу *промислової* продукції. Машина пробиває собі шлях на село. Учорашній селянин, що звик був вовтузитися на своєму маленькому клаптику землі, стає учасником організованої колективної праці. Встановлюється якнайщільніший *продукційний зв'язок* між сільським господарством і промисловістю. Сільське господарство обслуговують ціла низка галузей промисловости. Трактори, комбайни, причіпні знаряддя, штучне добриво, бензин і мастила — всього цього надходить на село щораз більше. В корені змінюється ввесь характер старих стосунків між містом і селом. Зникає та недовіра до міста, що з давніх-давен була укорінилась у селянина. Колгоспник привчається дивитися на місто, на промисловість, на пролетаріят як на джерело братерської допомоги та керівництва.

Перемога соціялізму в сільському господарстві відкриває перспективи *знищення противенства між містом і селом*, знищення кляс і збудування цілком соціялістичного суспільства. Те перероблення сільського господарства, що оце відбувається у нас, значить перші кроки до знищення противенства між містом і селом.

Повна колективізація сільського господарства, зростання великих державних сільськогосподарських підприємств і озброєння радгоспів та колгоспів передовою машинною технікою, що на ділі перетворює сільськогосподарську працю на відміну індустріяльної праці, і значне зміцнення транспортного зв'язку та крамообігу між промисловістю і сільським господарством — утворюють умови, щоб цілком усунути протилежність між містом і селом.

ЗАПИТАННЯ

1. Що підготовило великий перелім?
2. Яке значення має індустріялізація для соціялістичної перебудови села?
3. Що зумовило перехід від політики обмеження й витиснення куркуля до політики ліквідації куркульства як кляси?
4. Як ставляться праві опортуністи та троцькісти до колективізації?
5. У чому полягає значення радгоспів для колективізації?
6. Яка ріжниця між радгоспом і колгоспом?
7. Чим відрізняється артіль від комуни?
8. У чому полягала основна трудність зернової проблеми?
9. Що роблять машинотракторні станції?

ВІДДІЛ ШОСТИЙ

ІМПЕРІЯЛІЗМ І ЗАГИН ІМПЕРІЯЛІЗМУ

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

ІМПЕРІЯЛІЗМ — ПЕРЕДОДЕНЬ СОЦІЯЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ПРОЛЕТАРІЯТУ

У цьому розділі ми обізнаємося з особливостями сучасного етапу розвитку капіталізму-імперіялізму. Ми розглянемо основні прикмети імперіялістичної доби, зростання суперечностей за цієї доби і побачимо, що імперіялізм є передодень пролетарської революції.

Від промислового капіталізму до імперіялізму.

Протягом XIX ст. капіталізм розвивався, охоплюючи країну за країною, поширюючися по цілому світу. Разом із зростанням капіталізму неухильно зростали й посилювалися ті суперечності, що його роздирають. За цього періоду на чолі капіталістичного розвитку йде промисловий капітал. Тому ми називаємо цей період добою промислового капіталу або *промисловим капіталізмом.*

Зростання й розвиток основних суперечностей промислового капіталізму приводить до нового ступеня в розвитку капіталізму — до *імперіялізму.* Імперіялізм як новий і вищий ступінь (або стадія) в розвитку капіталізму зформувався під початок XX ст. За імперіялізму всі основні *суперечності* капіталізму дуже *загострюються.* Тим то імперіялізм є *останній ступінь* у розвитку капіталізму. Імперіялізм — це капіталізм, що вмирає. За імперіялізму капіталістичний лад стає перешкодою для дальшого розбитку суспільства. Ці перешкоди можна усунути лише шляхом революційного поборювання пролетаріятом капіталістів — шляхом пролетарської соціялістичної революції, інакше суспільству загрожує загин. Соціялізм або загин — так стоїть питання.

„Імперіялізм виріс як розвиток і пряме продовження основних властивостей капіталізму взагалі,—писав Ленін.—Імперіялізм є новий ступінь у розвитку капіталізму, але цей новий ступінь є пряме продовження попереднього ступеня — доби промислового капіталізму. Основні вирішальні суперечності, властиві промисловому капіталізмові,—анархія продукції, противенство між буржуазією та пролетаріятом, боротьба в таборі капіталістів, кризи—не тільки не зникають за імперіялізму, а навпаки загострюються до краю. Надзвичайно помилковим є уявлення про те, ніби імперіялізм не має анічогісінько спільного

з попередньою добою промислового капіталізму. Такого роду погляд (так звану „теорію чистого імперіялізму") висунули ще за років імперіялістичної війни Бухарін і деякі інші товариші. Не зважаючи на зовнішню позірну „лівизну" цієї теорії (всіляко підкреслюється особливий характер імперіялізму), вона на ділі веде до цілком опортуністичних висновків як щодо сучасного капіталізму, так і щодо переходу до соціялізму".

Панування монополії.

Ми вже знаємо, що один з найважливіших законів капіталізму є закон *концентрації* та *централізації капіталу*. Розвиток капіталізму веде до загину дрібної продукції та до перемоги великих підприємств. У ході конкуренції дужий гнітить малосилого. В конкурентній боротьбі на боці великих і величезних підприємств усі переваги. Найбільші підприємства використовують у своїх цілях усі здобутки науки та техніки, неприступні їхнім малосилішим суперникам.

Перемога великої продукції, концентрація та централізація капіталу неминуче ведуть до *монополії*. Монополія — це згода або об'єднання капіталістів, у чиїх руках перебуває переважна частина продукції тих чи тих товарів. Легко зрозуміти, які велячезні *вигоди* дають такі згоди капіталістам. Що вся продукція (або переважна частина продукції) даного товару є виключно в їхніх руках, то вони можуть дуже збільшити свої *бариші*, підвищуючи ціну на свій товар. Зрозуміло також, що така згода може відбутися тільки тоді, коли величезна частина продукції зосереджена в руках невеликого числа великих капіталістів.

Уже під початок поточного, XX ст. концентрація продукції на порівняно невеликому числі великих і найбільших підприємств у більшості капіталістичних країн зайшла дуже далеко. Певна річ, у кожній країні ще й тепер є підприємства середні та дрібні, що мають небагато робітників і дають небагато продуктів. Але вирішальну ролю мають *великі фабрики та заводи*, що визискують тисячі робітників, мають більшу частину механічних рушіїв, споживають дуже багато електричної енергії. Саме великі підприємства, що продукують величезні маси товарів, посідають панівне становище. Так, у ПАСШ уже під початок поточного сторіччя майже половина всієї продукції промисловости була зосереджена в руках приблизно трьох тисяч найбільших підприємств. Ці три тисячі підприємств - велетнів становили щодо числа тільки одну соту частину всіх промислових підприємств. Ясно, що решта 99 сотих припадають на дрібну розпорошену продукцію, що зовсім неспроможна протистояти небагатьом великим підприємствам.

Переможному походові великого капіталу надзвичайно сприяє *акційна форма підприємств*. За старих часів фабрики та заводи засновували одноосібні підприємці. Окремі капіталісти володіли підприємствами, керували ними, клали собі до кишені зиск від них. Проте, деякі справи, що потребували особливо

великих витрат капіталу — наприклад, будівництво залізниць — були не під силу окремим капіталістам; для цього почали засновувати акційні товариства. В акційному товаристві об'єднується капітал численних володільців. Кожен капіталіст дістає певне число *акцій*, відповідно до суми вкладеного ним капіталу. Формально основні питання мають розв'язувати загальні збори володільців акцій, а на ділі цілковитим господарем є купка *найбільших акціонерів*. Що голоси на загальних зборах акціонерів розподіляються залежно від числа акцій, належних тому чи тому капіталістові, то дрібні акціонери не можуть мати жадного впливу на хід справ. Досить володіти 30—40% усіх акцій, щоб бути цілковитим господарем акційного підприємства. Таким чином акційне товариство — це форма, в якій великий капітал підбиває собі й використовує в своїх цілях ті кошти, що їх зібрали дрібні та середні капіталісти, почасти навіть заощадження верхівки службовців і робітників.

У сучасних капіталістичних країнах переважна більшість великих підприємств має форму акційних товариств. Акційні товариства якнайбільше прискорюють і поширюють централізацію капіталу та побільшення розмірів продукції. Акційні компанії будують велетенські підприємства, що були б не під силу окремим капіталістам. Сучасні залізниці, вугільні копальні, металюрґійні заводи, найбільші автомобільні заводи, пароплавні лінії — все це було б неможливе без акційних товариств.

Сприяючи побільшенню продукції, акційні товариства геть-усякими способами підготовляють ґрунт для створення монополістичних об'єднань. Монополістичні організації постають насамперед у вирішальних і провідних галузях промисловости — *у важкій індустрії*. В цих галузях велика продукція перемагає особливо швидко. Видобування нафти, залізної руди, топлення чавуну, заліза та сталі зосереджуються в руках кількох десятків великих підприємств у кожній країні. Конкуренція між цими гігантами набирає особливо запеклого характеру. Вільний відхід капіталу з цих галузей надзвичайно утруднений. Кожне з цих підприємств потребує величезних витрат капіталу на будівлі, споруди, велетенські машини. Використати цей капітал на продукцію інших товарів, коли ціни невигідні, неможливо. Кризи особливо боляче б'ють по важкій індустрії. Під час кризи попит на машини, на залізо та вугілля спадає більше, ніж попит на речі особистого споживання. Кожне скорочення продукції особливо тяжко б'є по важкій індустрії: стоять без роботи мільйонні споруди через недовантаження, дуже зростає собівартість продукції. З усіх цих причин важка промисловість є улюблена галузь монополій. Проте, охопивши важку індустрію, монополії поширюються також і на галузі легкої індустрії, підпорядковуючи собі ці галузі одну за одною.

Картелі, синдикати, трести

Форму капіталістичні об'єднання мають різну. Недовгочасні угоди між окремими підприємствами про ціни мають попервах випадковий характер. Вони тільки підготовляють ґрунт для довгочасніших угод різного роду.

Буває, що окремі підприємства укладають угоду про ціни, за якими збуватиметься товари. Кожне підприємство зберігає за собою повну самостійність. Воно тільки зобов'язується не знижувати свої ціни нижче від певного рівня, щоб своєю конкуренцію не завдати шкоди інтересам інших підприємств даної галузі. Така угода називається *картель*.

Щільніший зв'язок між підприємствами встановлюється тоді, коли вони об'єднуються в *синдикат*. Тут підприємства втрачають свою комерційну самостійність: *продаж* готових виробів, а іноді й закупівля сировини на продукцію *переходить до рук спільної контори синдикату*. Кожне підприємство далі самостійно провадить продукцію, але тепер воно вже має певну норму, кількість товарів, більше від чого воно вже не може продукувати. Цю кількість (її називають квотою) встановлює синдикат.

Ще більшого ступеня об'єднання досягається в *тресті*. Тут окремі підприємства *цілком зливаються*. Володільці колишніх підприємств стають пайовиками тресту. Всі підприємства, належні до тресту, тепер мають спільну управу.

Комбінати.

Щораз більшу ролю мають *об'єднання різних підприємств, зв'язаних між собою в процесі продукції*. Наприклад, об'єднується металюрґійне підприємство з кам'яновугільним, що постачає йому вугілля та кокус. Далі таке вугільно-металюрґійне підприємство нерідко об'єднується з машинобудівельним заводом, де з металю споруджується паровози, машини тощо. Таке об'єднання називається *комбінат*, *комбіноване підприємство*.

Розвиток монополій штовхає багато підприємців на шлях утворення комбінованих підприємств. Хай, скажімо, вуглепромисловці об'єдналися в синдикат і набагато підвищили ціни на вугілля та кокус. Металюрґії треба багацько і того і другого. Чимало володільців металюрґійних заводів у такому разі подбають за те, щоб завести свої власні вугільні копальні та коксівні печі. Тоді вони звільняються від передплат об'єднаним вуглепромисловцям та дістають і собі змогу мати величезні надзиски.

Концерни.

Поширення акційної форми підприємств веде часто до встановлення щільного зв'язку між окремими підприємствами. Постає складне переплетення інтересів різних підприємств, коли одне підприємство й собі зв'язане з будь-яким третім і т. д. Активна участь і втручання *банків* до справ промисловости особливо поширює такі фінансові зв'язки між цілими групами підприємств.

Особливої уваги варті ті випадки, коли будь-які сильні капіталістичні групи скуповують чималу частину акцій якогось підприємства. Ми вже зазначали, що досить мати приблизно третину всіх акцій, щоб *мати змогу* повновладно хазяйнувати в акційному підприємстві. Маючи таке число акцій (або, як звичайно кажуть, *контрольний пакет акцій*), група великих капіталістів підбиває своєму впливові одне акційне товариство за одним. Це втягнення окремих підприємств до царини впливу королів великого капіталу діється скрізь, при чому форми цього процесу бувають вельми неоднакові.

Звичайно всякого роду форми щільнішого зв'язку, об'єднання і злиття окремих підприємств на ґрунті *фінансової* взаємозалежности називають концернуванням, а створювані таким способом групи — *концернами*.

Монополія і конкуренція.

Зміна вільної конкуренції на капіталістичну монополію — основна риса доби імперіялізму. Ще Маркс зазначав, що вільна конкуренція неминуче веде до постання й панування монополій. Але монополія намагається знищити вільну конкуренцію. Монополісти прагнуть загарбати до своїх рук продукцію будь-якого товару цілком і повністю. Монопольне становище відкриває перед купками великих капіталістів можливість нечувано збагачуватися, збільшуючи визиск широких мас трудящих.

Легко зрозуміти, що створення й зростання монополій не *усуває* конкуренції між капіталістами, а, навпаки, робить її ще *гострішою й запеклішою*. Коли раніш за панування вільної конкуренції боролися між собою численні розпорошені підприємці, то тепер до боротьби стають могутні об'єднання капіталістів. Монополісти одчайдушно борються проти тих підприємств, що не бажають вступати в спілку з ними (проти так званих „диких"). Цю боротьбу провадять геть-усіма способами, аж до організації вибухів на ворожих підприємствах, до позбавлення їх, як кажуть, вогню й води. Далі, коли монополісти підвищують ціни на свій товар, це викликає запеклий опір від тих галузей промисловости, що є споживачі та покупці цього товару. Коли вугільний синдикат підвищує ціни на вугілля, проти цього борються ті фабриканти та власники заводів, кому вугілля потрібне для їхніх підприємств. Чимало з них намагаються перейти з вугілля на інші види палива, наприклад, на торф, нафту або на електричну енергію. Металюрґійні заводи, кому треба особливо багато вугілля та кокусу, подбають завести власні шахти. Розгортається боротьба не на життя, а на смерть між цими галузями промисловости. Що більше концентрована промисловість, що більшу ролю відограють тут монополії, то запекліша ця боротьба. Ми бачимо, отже, що не тільки конкуренція породжує монополію, а й *монополія* і собі *породжує конкуренцію, посилюючи та загострюючи* її до краю.

„Вільна конкуренція є основна властивість капіталізму та товарової продукції взагалі; монополія є пряма протилежність вільній конкуренції, але ця остання у нас перед очима почала обертатися на монополію, утворюючи велику продукцію, витискуючи дрібну, заміняючи велике найбільшим, доводячи концентрацію продукції та капіталу до того, що з неї виростала й виростає монополія: картелі, синдикати, трести, капітал будь-якого десятка банків, що ворочають мільярдами,— капітал, що зливається з ними. І заразом монополії, виростаючи з вільної конкуренції, не усувають її, а існують над нею та поруч неї, породжуючи цим низку особливо гострих і великих суперечностей, незгод, конфліктів" (*Ленін*).

Монополістичні союзи в найважливіших країнах.

Найшвидше поширювалися монополістичні союзи в *Америці*: її через це називають „країною трестів". Уже під початок поточного сторіччя *американські трести* зосередили в своїх руках переважну частину продукції. Так нафтовий трест має в своїх руках 95% усього видобування нафти. Користуючися з своєї монополії, нафтовий трест збільшив свої бариші з 5% 1882 р. до 42% на початку поточного сторіччя. Хемічний трест об'єднує 81% продукції; олив'яний — 85% тощо. Американський сталевий трест є одна з наймогутніших організацій капіталу в цілому світі. Він збільшив свій капітал з $1^1/_2$ мільярда долярів 1902 р. до $2^1/_2$ мільярдів 1929 р. (доляр рівний приблизно 2 золотим карбованцям), має 147 заводів, 500 домен. Він продукує 15 млн. тонн чавуну і 20 млн. тонн сталі. Це становить 40% усієї продукції ПАСШ. На підприємствах цього тресту працюють 276 тис. осіб. Приблизно стільки ж люду працює на підприємствах іншого тресту — американської телеграфної та телефонної компанії, що тримає в своїх руках 80 — 85% усього телеграфного та телефонного сполучення в країні. Три чверті всієї сталевої продукції ПАСШ зосереджено в руках трьох великих трестів. В електротехнічній промисловості панівне становище посідає електричний трест (загальна електрична компанія). В цукровій і тютюновій промисловості близько 80% продукції об'єднано в руках відповідних трестів.

Американський нафтовий трест має капіталу над мільярд долярів. В автомобільній промисловості є всього десятків зо два компаній; з них п'ять найбільших зосередили в своїх руках три чверті продукції. З них далі виділилися дві фірми, що завзято борються одна з одною.

Це відома Фордова фірма та її суперник — Загальна автомобільна компанія. Форд має капітал над мільярд долярів. Загальна компанія — півтора мільярди. Її виторг від продажу автомобілів становив 1926 р. мільярд долярів, у Форда—три чверті мільярда. Її чистий зиск становив 180 млн. дол., а Фордів зиск — близько 100 млн. Величезна залізнича сіть Америки є в руках невеликої купки мільярдерів. Банкірська група Моргана 1927 р. тримала в своїх руках 35 тис. *км* залізниць вартістю на 3,5 млрд. дол.

Американські банки якнайщільніше зв'язані з промисловістю. Банківські королі тримають під своїм впливом і контролем силу-силенну підприємств. За приблизними підрахунками банкірська група Морґана контролює дуже багато підприємств, капітал яких досягає 74 млрд. дол.

У *Німеччині* сталева „Спілка" мала до війни в своїх руках дев'ять десятих усієї продукції сталі; у кам'яновугільний промисловості Райнсько-вестфальський синдикат об'єднав уже під час заснування його 87% (а далі 95%) усього здобування вугілля в цьому найбагатшому вугільному районі Німеччини.

За післявоєнних років у Німеччині особливо уславилося величезне підприємство (концерн) Стіннеса. Цей промисловець дуже нажився на постачаннях під час войни. Після війни він почав скуповувати за безцінь, користуючись із знецінення марки, всякого роду підприємства: вугільні шахти й електричні підприємства, телеграфні аґенства й банки, паперові фабрики й пароплавні компанії, металюргійні заводи й газети. Після стабілізації марки це величезне підприємство, що мало сотні тисяч робітників та службовців, зазнало краху й розпалося.

Після війни в Німеччині прокотилася нова хвиля концентрації та утворення величезних монополістичних об'єднань. Під кінець 1926 р. в концернах було об'єднано дві третини всіх акційних товариств (за величиною капіталів). На той самий час через злиття низки підприємств постають два величезні трести сучасної Німеччини — хемічний і сталевий. Хемічний трест має капітал на 1,2 млрд. марок. Він зосередив у своїх руках продукцію фарб на 80%, продукцію азота на 75%. Сталевий трест Німеччини має капітал на 800 млн. марок, мав (до кризи) над 150 тис. робітників і зосереджує в своїх руках близько половини всієї німецької продукції чавуну та сталі.

По інших капіталістичних країнах діється те саме. В Англії і Японії, у Франції й Італії, навіть у невеликих країнах, як Бельгія або Швеція,— скрізь основні командні висоти є в руках мізерного числа великих монополістичних підприємств, що ними керують невелика купка трестівських маґнатів.

У *царській Росії* також було кілька великих монополістичних спілок капіталістів. Синдикат „Продуголь" об'єднував над половину здобичі Донецького вугілля. Другий синдикат „Продамета" тримав у своїх руках продаж до 95% усього заліза, що надходило на ринок. Одним з найстаріших був синдикат власників цукроварень. Цей синдикат уславився тим, що вивозив до Англії цукор і продавав його там за таку низку ціну, що англійці годували російським цукром свині. Роблено це на те, щоб завоювати ринок. Збитки від цього вивозу повертали дуже просто: в Росії цукор продавали так дорого, що робітники та селяни пили чай здебільшого „в приглядку".

Фінансовий капітал.

Сила й значення монополій особливо зростають у зв'язку з тією новою ролею, що її за імперіалізму відограють *банки*.

Банки попервах є посередники в платежах. У міру розвитку

капіталізму поширюється кредитова діяльність банків. Банк торгує капіталом. Він бере капітал у тих капіталістів, що не можуть його даного часу використати, і дає капітал тим підприємцям, кому він даного моменту потрібний. Банк збирає всілякі грошові добутки і надає їх у розпорядження капіталістів.

З розвитком капіталізму банківські підприємства, як і промислові, об'єднуються, розміри їх і обороти щораз збільшуються, в їхніх руках збираються величезні маси капіталів. Ці капітали здебільшого чужі, але розмір власних капіталів банку зростає також швидко. Досить навести такий приклад. З 1890 по 1912 р. число банків в Англії зменшилось від 107 до 44, а капітали їхні зросли з $4^1/_2$ до $8^1/_2$ млрд. крб. Тепер банк уже не може обмежуватися тим, щоб давати короткореченцеві позики окремим промисловцям, коли їм потрібні гроші. Щоб використати зібрані величезні капітали, *банк щільніше зв'язується з промисловістю.* Певну частину своїх капіталів банк уже вкладає до продукції, видаючи промисловцям позики на довгий реченець на поширення продукції тощо.

Акційні товариства мають для банку найпридатнішу форму для того, щоб вміщувати свої капітали до промислових підприємств. Для цього банкові досить купити певне число акцій того чи того підприємства. А набувши бодай третину всіх акцій, банк дістає повну й необмежену владу над усім підприємством.

Таким чином акційні товариства сприяють зв'язуванню, злиттю банків з промисловістю. Банки й собі сприяють зростанню акційних підприємств, беручи на себе реорганізацію (перебудування на нових засадах) одноосібних підприємств на акційні, а також особливо дбають про заснування нових акційних товариств. Продаж і купівля акцій також провадиться щораз більше через банки.

У банківській справі закон концентрації та централізації виявляється з особливою силою. В найбільших капіталістичних країнах тепер є по 3—5 *великих* банків, що тримають у своїх руках всю банківську сіть. Решта банків фактично або підпорядковані цим гігантам, лишаючися самостійними тільки зовнішньо, або відограють мізерну ролю. Ці банки-велетні якнайщільніше зв'язані з монополістичними спілками в промисловості. *Банківський і промисловий капітали* зливаються або *зрощуються.* Банківський капітал, що зріся з промисловим капіталом, називається *фінансовий капітал.* Зростання банківського капіталу з промисловими монополіями—одна з відмінних ознак імперіялізму. Тим то імперіялізм називається добою фінансового капіталу.

Зростання монополій і зростання фінансового капіталу призводять до того, що в руках невеликої купки найбільших орударів капіталу зосереджується доля всього капіталістичного світу. Зрощування банківського капіталу з промисловим при-

зводить до того, що банківські орударі стають активними керівниками промисловости, а з другого боку — великі промисловці включаються до керівних органів банків. У кожній капіталістичній країні доля всього господарського життя є в руках мізерної купки банкірів та монополістів-промисловців. А хто орудує господарським життям, той орудує всією країною. Хоч яка б була форма урядування в буржуазній державі за доби імперіялізму—на ділі вся влада є в руках некоронованих королів фінансово-монополістичного капіталу. Офіціяльні правителі є тільки прості слуги цих маґнатів капіталу. Мізерна купка найбільших капіталістів тримає в своїх руках розв'язання всіх життьових питань у кожній капіталістичній країні. В своїх ненажерних інтересах маґнати капіталу спричиняють ґрандіозні сутички між цілими країнами, розпалюють війни, придушують робітничий рух та повстання в колоніях.

За панування монополій невелика купка людей тримає в своїх руках ключі від усіх царин народнього життя. Один з ватажків капіталістичної Німеччини, директор електротехнічного тресту Ратенав одного разу заявив одверто: „Триста осіб, що знають один одного, керують господарською долею світу і призначають своїх наступників із свого ж таки кола. Підраховано, наприклад, що у Франції 50 — 60 великих фінансових орударів є владарі в 108 банках, 105 найбільших підприємствах важкої промисловости (тобто вугільної, металевої тощо), 101 залізничому товаристві і 107 інших дуже важливих підприємствах, а разом у 431 підприємстві, що з них кожне орудує сотнями мільйонів карбованців. Надзвичайно прискорюється зосередження переважної маси багатства в руках мізерної купки людей. Так в Англії в руках $^1/_3$% власників зосереджено 38% усіх багатств країни, а менше як 2% власників володіють 64% багатства країни. В Америці близько 1% власників мають у своїх руках 59% усього багатства країни.

Вивіз капіталу. За доби вільної конкуренції розвивається світовий торг. Величезні маси *товарів* перевозиться з країни до країни. За доби монополістичного капіталізму великих розмірів досягає *вивіз капіталу*.

За капіталізму окремі країни розвиваються нерівномірно, скоками. В передових країнах, що рано пішли шляхом капіталістичного розвитку, збираються великі „зайвини" капіталу. Цей „зайвий" капітал шукає собі вигідного приложення. Капіталісти починають *вивозити* нові *капітали*, що збираються у них в наслідок нагромадження баришів. За кордоном організуються цілі *підприємства*, належні буржуазії інших країн.

Перед війною вкладений за кордоном капітал трьох головних европейських країн (Англія, Франція, Німеччина) доходив велизного числа: близько 100 млрд. франків [1]). Добуток з цього капіталу доходив приблизно 8—10 млрд. франків на рік.

Яку вагу має вивіз капіталу для сучасної держави, показує такий розрахунок. Англія 1925 р. вивезла товарів — виробів своєї промисловости на суму 7 млрд. крб., зиск від цього вивозу становить приблизно 1 млрд. І того ж

[1]) Франк = $37^1/_2$ коп.

таки 1925 р. Англія одержала самих баришів від своїх капіталів, вкладених в інших країнах, на круглу суму 4.200 млн. крб. Цей добуток перевищує, отже, добуток від вивозу промислових товарів більше ніж учетверо.

Капітали йдуть переважно до відсталих країн, де дешевша робоча сила, де малосила промисловість, де ще великий через це ринок збуту. Всякому відома роля чужоземних капіталів у дореволюційній Росії. Під початок світової війни до промислових підприємств Росії було вкладено чужоземних капіталів, як вважають, на суму над 2 млрд. крб.

Участь французького та бельгійського капіталів у нашій кам'яновугільній промисловості, наприклад, була така велика, що управа синдикату „Продуголь", який порядкував дуже чималою часткою російського вугілля (до 65%), містилася постійно в Парижі. В російській електричній та електротехнічній промисловості майже неподільно панували німецькі фірми: „Загальна компанія електрики" та „Сіменс і Шуккерт". У нафтовій промисловості Росії було вкладено величезні капітали англійського, американського й голляндського походження.

За вивозу капіталів встановлюється *щільний зв'язок* між тією країною, що вивозить капітал, і тією, куди його вивозиться. Країна, що вивозить капітал, зацікавлена в збереженні старого ладу в тій країні, куди вона вивозить капітал. Французькі банкіри були зацікавлені в збереженні царського режиму в Росії; сталася революція і їхні підприємства націоналізовано, їхні капітали загинули. Тим то французькі лихварі дали 1906 р. цареві позику, чим дуже допомогли йому придушити першу робітничу революцію.

У міру того як розвивається монополістичний капіталізм вивіз капіталів набирає щораз ширших розмірів і щораз більшого значення.

„Для старого капіталізму,— писав Ленін,— з цілковитим панування вільної конкуренції типовим був вивіз *товарів*. Для новітнього капіталізму, з пануванням монополії, типовим став вивіз *капіталу*".

Поділ світу між спілками капіталістів.

Синдикати та трести штучно тримають ціни на високому рівні, що забезпечують їм колосальні надзиски. Щоб зберегти високі ціни, монополістичні організації намагаються повідгороджувати свої країни від чужоземної конкуренції. Для цього імперіялістичні держави заводять у себе високі *митні збори* з довізних товарів. Нерідко розмір мита на товар перевищує в кілька разів вартість товару.

Уже 1927 р. митні збори пересічно становили (на процент до вартости товарів): у ПАСШ — 37%, у Німеччині—20%, у Франції —21%, Бельгії—15%, Аргентіні—29%, Еспанії — 41, Австрії — 16%, Чехо-Словаччині—27%, Югославії—23%, Угорщині—27%, Польщі—32%, Італії—22%, Швеції —16%. Такий-о пересічний процент. Що на цілу низку товарів (сировину для промисловости, якої нема в даній країні) мита не можуть бути великі, то на інші товари

(насамперед вироби промисловости, почасти речі харчування) мита доходять багато більших розмірів. Саме останніх років більшість країн запровадили нове підвищення мита. Влітку 1930 р. в Америці заведено новий тариф, що на ділі значить заборону довозити цілу низку товарів. Того ж таки 1930 р. Німеччина підвищила до небувалих розмірів мита на сільськогосподарські продукти. Цим способом східньопруські поміщики дістали змогу підвищувати ціни на свої продукти. Оплачувати все це мусить робітнича кляса — основний масовий споживач.

Таким способом внутрішній ринок стає в цілковиту кабальну залежність від монополій. Але внутрішній ринок обмежений. За імперіялізму клясові противенства загострюються, маси озлиднюються щораз більше. Внутрішній ринок не може спожити ті величезні маси товарів, що їх викидають велетенські підприємства. Боротьба за *зовнішні ринки збуту* стає на перший плян. Ця боротьба точиться між озброєними до ноги державами монополістичного капіталу. В цій боротьбі беруть участь монополістичні організації колосальної сили. Ясно, що ця боротьба стає щораз гостріша, запекліша. Ясно, що боротьба за ринки збуту поруч боротьби *за ринки сировини, за ринки вивозу капіталу, за розділ світу* взагалі стає однією з причин неминучих за капіталізму збройних сутичок, руйнівних воєн.

Зростання монополій веде до спроб монополістичних організацій різних країн змовитися між собою про поділ ринків. Коли в продукції певного товару вирішальну ролю в цілому світі починають відогравати два-три великі трести різних країн, боротьба між ними стає особливо руйнівна. Тоді неминуче починаються спроби змовитися. Угода звичайно передбачає розподіл ринків збуту: кожен учасник угоди дістає низку країн, де він може продавати свої товари, не боячися конкуренції від решти учасників угоди. Такого роду *міжнародні картелі* були в деяких царинах ще до війни. Ще до війни вся продукція електричного устаткування була зосереджена у двох найбільших трестів—американського та німецького, щільно зв'язаних з банками. 1907 р. вони уклали угоду про розділ світу: кожен з них дістав низку країн у своє „розпорядження". Була до війни угода між американськими та німецькими пароплавними трестами. Був рейковий і цинковий синдикат. Підготовлялося угоду між нафтовими трестами.

Після війни організовано цілу низку картелів, що охоплюють кілька европейських країн. Це насамперед европейський сталевий картель, далі — картелі, що охоплюють продукцію каменю, хемічних продуктів, міді, алюмінію, радіо, фільшкіри, клею, стеолу, дроту, штучного шовку, цинку, текстилю, емальованого посуду. В більшості цих картелів беруть участь Франція, Німеччина, Бельгія, Чехо-Словаччина, Австрія, в деяких також Польща, Швайцарія, Угорщина, Еспанія, Скандинавські країни. Світова криза, що вибухла 1929 р., мала величезний вплив на більшість цих картелів. Внутрішні суперечності в них дуже

посилились і багато картелів або порозпадалися, або мають ось-ось порозпадатися.

Дуже помилково було б гадати, ніби міжнародні монополістичні угоди являють собою мирний спосіб полагоджувати суперечності. Якраз навпаки.

„Міжнародні картелі показують,— каже Ленін,— до якої міри зросли тепер капіталістичні монополії та з-за чого точиться боротьба між спілками капіталістів. Міжнародні угоди визначаються нестталістю і таять у собі джерело найзапекліших сутичок. Розподіляючи ринки, кожна країна дістає частку як на свою силу та міць. Але сила окремих трестів змінюється. Кожен з них безперестанно провадить глуху боротьбу за підвищення своєї частки. Зміни в співвідношенні сил спричиняють неминучий перерозподіл ринків, а кожен перерозподіл спричиняє найзапекліщу боротьбу. Отже, міжнародні монополії не тільки не послаблюють суперечностей між імперіялістичними країнами, а, навпаки, сприяють крайньому загостренню їх".

Захоплення колоній і поділ світу.

За доби монополій і фінансового капіталу дуже зростає *загарбницька діяльність* капіталістичних країн.

Ще з давніх-давен европейці довозили до колоній відсталих країн свої товари, лупили з тубільців потрійні ціни за всякий мотлох, вивозили з колоній цінні речі. Могутні країни поволі загарбували до своїх рук силу-силенну земель з величезною людністю. Англійські імперіялісти люблять похвалятися, що „у володіннях англійського короля ніколи не заходить сонце". І справді, володіння англійського імперіялізму порозкидані по всій землі, отже кожного моменту сонце десь та світить. З $1^3/_4$ мільярда людности земної кулі близько 600 млн. живе в пригноблених колоніях, а 400 млн. у напівколоніях (Китай, Персія тощо). Отже, більше від половини людства, близько мільярда осіб, є під владою найбільших країн-хижаків.

Особливо швидко відбувався поділ світу за останні десятки років перед світовою війною. З 1876 по 1914 р. так звані „великі держави" нагарбали 225 млн. кв. км.; вони награбували таким чином чужих земель загалом удвоє більше проти цілої Европи. Найбільше земель дісталося старим хижакам — Англії та Франції. Молодші хижаки—Німеччина, Італія тощо — дістали самі недоїдки. Всі будь-скільки придатні для визиску країни порозбирали інші; доводилось задовольнятися недоїдками з чужого столу, або спробувати зубами видирати ласі шматки з зубів інших хижаків.

Запекла боротьба за ринки збуту, за ринки сировини, за ринки приложення капіталу приводить до розділу всього світу між небагатьма хижаками.

„Вільних" земель більше нема. Імперіялісти можуть дістати дещо нового тільки одним способом: відняявши частину здобичі у своїх супротивців. Розділ світу *закінчено.* Тепер неминучі бійки між імперіялістами з-за нових *перерозподілів* земної кулі. А подібна боротьба неминуче призводить до збройних сутичок, до воєн.

Демпінг. Щоб завоювати зовнішні ринки збуту, монополістичні організації звичайно широко вживають демпінґа. Демпінґ або *викидний експорт*— це продаж товарів на зовнішньому ринку за ціни, нижчі від цін внутрішнього ринку і часто навіть нижчі від собівартости товару. Продаж товарів за кордоном за демпінґовими цінами потрібний трестам з низки причин. Насамперед викидним експортом завойовують зовнішній ринок. Далі збут товарів за кордон дає змогу дуже обмежити збут усередині країни, а це потрібне, щоб підвищити, і утримати високі монопольні ціни. Викидний збут за кордон дає змогу скоротити збут усередині країни, не скорочуючи продукції, бо це дуже збільшило б витрати продукції.

Демпінґ — звичайне явище за імперіялізму. В Німеччині сталевий трест щомісяця оголошує ціни на свої вироби: на кожен вид виробів оголошується дві ціни — одну для внутрішнього ринку, а другу, приблизно на $^1/_3$ нижчу,—для зовнішнього. В царській Росії чистісінького демпінґа практикував синдикат власників цукроварень. Визначна річ, що тоді жадна капіталістична країна не заперечувала проти цього демпінґа.

Тепер капіталісти і їхні газети в багатьох країнах галасують про „радянський демпінґ". Цей галас є тільки частина цькування Радянського союзу, що має за мету підготувати ґрунт для нової інтервенції, для нового нападу імперіялістів на першу в світі державу будованого соціялізму. Галас про те, ніби „радянський демпінґ" загострює кризу в капіталістичних країнах, особливо смішний. Річ у тому, що наш вивіз товарів до капіталістичних країн вельми невеликий своїм розміром. На жаль, наш вивіз не дійшов ще навіть довоєнних розмірів, коли вивіз Росії становив близько 3,5% усього світового вивозу. В таких країнах, як Англія, Франція й Італія, наш вивіз становить усього 0,5%, в Німеччині—2,6%. Ми вивозимо товари не на те, щоб здобувати зовнішні ринки, а щоб оплатити потрібні нам закордонні машини та устаткування. Переваги соціялістичного господарства дають нам змогу продукувати низку товарів з багато нижчою собівартістю, ніж у капіталістів. Жовтнева революція знищила паразитів — поміщиків та капіталістів, знищила і їхні добутки—земельну ренту та капіталістичний зиск. Отже, яснісінько, що балачки про радянський демпінґ є вигадки наших ворогів, особливо безглузді як через те, що радянське господарство визволилося від капіталістичних пут і зв'язаних з ними метод боротьби, так і тому, що серед імперіялістичних країн демпінґ являє собою цілком звичайний спосіб торгувати.

Закон нерівномірного розвитку за імперіялізму. За капіталістичного ладу окремі підприємства, окремі галузі промисловости й окремі країни розвиваються *нерівномірно й скоками.* Зрозуміло, що за капіталізму, з його анархією продукції та шаленою боротьбою між капіталістами з-за бари-

шів, інакше й бути не може. За імперіялістичної доби закон нерівномірного розвитку капіталізму *загострюється чимдуж*, Вивіз капіталу надзвичайно прискорює розвиток одних країн. затримуючи дальше зростання решти. Сучасна техніка дає змогу деяким молодим країнам капіталізму швидкими скоками випереджати старі країни, що пішли вперед.

„Фінансовий капітал і трести,—пише Ленін,—не послаблюють, а посилюють ріжницю між швидкістю зростання різних частин світового господарства".

Нерівномірність і скокоподібність у розвитку окремих країн, зростаючи за імперіялізму, загострюють суперечності між країнами. Закон нерівномірного розвитку робить неможливими тривалі й сталі міжнародні об'єднання імперіялістичних держав. *Співвідношення сил* між різними країнами безупинно *змінюються*, а зміни в співвідношенні сил неминуче призводять до всякого роду *сутичок та конфліктів*.

„*Рівномірного* розвитку окремих підприємств, трестів, галузей промисловости, країн за капіталізму бути не може,— писав Ленін.— Півсторіччя тому Німеччина була мізерне ніщо, коли порівняти її капіталістичну силу з силою тодішньої Англії; те саме Японія проти Росії. Через десяток—другий років чи мислимо уявити, щоб лишилося незмінним співвідношення сили між імперіялістичними державами? Абсолютно немислимо".

Закон нерівномірного розвитку, що його загострює імперіялістична доба, збиває всякі утопічні теорії про можливість сталої мирної згоди між монополістами різних країн. Цей закон, з другого боку, відкриває можливість перемоги соціялізму попервах у небагатьох або навіть в одній, окремо взятій капіталістичній країні.

Отже, ленінський закон нерівномірного розвитку має величезне значення для революційної практики. Недивно, що всі вороги СРСР: соціяль-фашисти, контрреволюційні троцькісти та опортуністи всіх ґатунків завзято нападають на цей закон. Троцький і його прибічники твердять, що за імперіялізму нерівномірність розвитку окремих країн не збільшується, а зменшується. Троцькізм, що є передовим загоном контрреволюційної буржуазії, заперечує ті вирішальні суперечності, що від них залежить зростання нерівномірности за доби імперіялізму. Борючися проти ленінського закону нерівномірного розвитку, троцькізм переходить до меншовицького висновку про неможливість збудувати соціялізм в одній країні. Імперіялістична війна 1914—1919 рр. призвела до погромлення Німеччини, поділу Австро-Угорщини та утворення на її руїнах цілої низки нових держав.

Післявоєнних років нерівномірність розвитку окремих країн виявляється особливо яскраво й наочно. Найбільш виграла від війни Америка. Вона більш за всіх виграла на чужій бійці. Раніш вона була в боргах у інших країн, переважно у Англії. Тепер майже ввесь світ винен їй разом і Англія. Низка промислових галузей в Америці продукують тепер товару в півтора

рази більше, ніж до війни, а деяких товарів продукується навіть у два рази більше.

У ПАСШ живе менше від 7% людности земної кулі; вони займають близько 6% поверхні землі. А заразом у цій країні видобувається 40% світового видобутку вугілля, 35% гідроелектричної енергії, 70% нафти, продукується 60% світового збору пшениці та бавовни, 55% будівельного лісу, близько 50% заліза та міді, близько 40% олива та фосфатів. Америка споживає 42% світової продукції заліза, 47% міді, 69% нафти, 56% кавчуку, 53% цини, 48% кави, 21% цукру, 72% шовку і 80% автомобілів.

Зате дуже пішла під гору Англія, що до війни посідала перше місце в світовому господарстві.

Англійські капітали пливуть за кордон, де вони дають більше зиску, ніж у себе на батьківщині. Англія дедалі більше стає країною-лихварем, а низка найважливіших галузей промисловости — особливо вугільна промисловість — стоять на старому місці, тим часом як країни-суперниці простують наперед.

Боротьба між Америкою і Англією дедалі розростається. Ця боротьба загрожує новими імперіялістичними сутичками, до якої неминуче пристануть і інші капіталістичні країни.

Теорія організованого капіталізму.

Зрадники робітничої кляси—соціяль-фашисти змальовують справу так, ніби зростання монополії веде до зміни капіталістичної анархії на новий устрій — *організованого капіталізму*. Надто за післявоєнних років соціяль-фашисти поширюють леґенди про організований капіталізм. Вони намагаються доводити, що із зростанням монополій надходить край владі сліпих сил ринку. Капіталізм нібито організується, зникає конкуренція, ліквідується анархію продукції, кризи відходять у минуле, починає панувати плянова свідома організація. Із цього соціяль-фашисти роблять зрадницький висновок про те, що трести та картелі мирно переростають на плянове соціялістичне господарство; лишається, мовляв, тільки пособляти трестовикам та банкірам налагоджувати господарство, і тоді теперішній капіталізм цілком непомітно, без жадної боротьби й революції „врасте“ в соціялізм.

Цю зрадницьку теорію на кожному кроці збиває сучасна капіталістична дійність. Імперіялізм не усуває, а навпаки, неймовірно *посилює й загострює* всі основні *суперечности* капіталістичного ладу. *Анархія продукції* не тільки не зникає за капіталізму, а, навпаки, набирає особливо потворних розмірів і спричиняє особливо руйнівні наслідки. *Конкуренція* між монополістичними об'єднаннями в багато разів запекліша, ніж між окремими капіталістами за старих часів. *Кризи* за імперіялізму стають гострі, й руйнівніші наслідки їх ще болючіше б'ють по робітничій клясі. Це доводила вже криза 1907 р., що з особливою силою вибухла в країні з найбільшим зростанням монополій — у ПАСШ. Сучасна *світова криза капіталізму* цілком і повнотою викриває леґенду про організований капіталізм, поширювану від льокаїв буржуазії.

Казка про організований капіталізм потрібна соціяль-фашистам на те, щоб *дурити робітничі маси*, щоб відвертати їх від непримиренної класової боротьби, щоб виправдати зрадницьку практику класового миру з буржуазією, боротися з революційним робітничим рухом.

Леґенду про організований капіталізм підхопили *праві опортуністи* в лавах нашої партії та інших партій комуністичного інтернаціоналу. Тов. Бухарін твердив, ніби

„проблеми ринку, цін, конкуренції, криз стають все більше проблемами світового господарства, а всередині країни їх заступає проблема організації.

Із цього праві опортуністи робили висновок, ніби внутрішні суперечності в капіталістичних країнах послаблюються, капіталізм зміцнюється і говорити про революційне піднесення можна буде тільки після того, як вибухне нова імперіялістична війна.

Сучасна криза капіталізму наочно доводить усю *нестійкість* цієї теорії. Ясніснько, що ця опортуністична байка про організований капіталізм, запозичена у соціяль-фашистів, не має нічого спільного з марксизмом-ленінізмом. Ленін неодноразово підкреслював, що монополії, виростаючи з конкуренції, не усувають її, а існують над нею і поруч неї, породжуючи цим особливе загострення всіх суперечностей та конфліктів. Ленін писав: „Імперіялізм ускладнює й загострює суперечності капіталізму, „сплутує" з волею конкуренції монополії, але *усунути* ринок, конкуренцію, кризи тощо імперіялізм *не може*.

Імперіялізм — це є капіталізм, що відживає, але ще не віджив, що вмирає, але ще не вмер. Не чисті монополії, а монополії поруч обміну, ринку, конкуренції, криз — ось найістотніша особливість імперіялізму взагалі".

Ленін через це підкреслив, „що якраз це сполучення суперечних один одному „принципів":— конкуренції та монополії — і є істотне для імперіялізму, що саме воно підготовляє крах, тобто соціялістичну революцію".

Казка про організований капіталізм щільно зв'язана з теорією *ультраімперіялізму* (тобто надімперіялізму), що її за світової війни проповідував зрадник соціялізму, ворог Радянського союзу Каутський. Теорія надімперіялізму твердить, ще в наслідок зростання монополістичних об'єднань в окремих країнах суперечності й боротьба між окремими країнами зникають, капіталісти різних країн об'єднуються між собою, імперіялістичні війни відходять у сферу минулого, постає єдине світове організоване господарство. Ця теорія „мирного" надімперіялізму наскрізь ворожа революційному марксизмові. Вона цілком перекручує картину імперіялістичної дійсности. Збиваючи цю вигадку Каутського, Ленін писав:

„Поставте поруч цієї дійсности—поруч гігантської різноманітности економічних і політичних умов, поруч крайньої невідповідности в швидкості зростання різних країн тощо, поруч шаленої боротьби між імперіялістичними державами — ідеї Каутського про „мирний" ультра-імперіялізм! Хіба інтернаціональні картелі, що здаються Каутському за зародки ультраімперіялізму, не показують нам прикладу поділу та перерозподілу світу, переходу від мирного

поділу до немирного і навпаки? Хіба американський і ін. фінансовий капітал, що мирно ділив увесь світ, з участю Німеччини, скажімо, в міжнародньому рейковому синдикаті або в міжнародньому тресті торговельного пароплавства, не *перерозподіляє* тепер світ на основі нових відношень сили, що змінюються зовсім немирним шляхом?"

Закон нерівномірного розвитку окремих країн, що посилюється за імперіялізму, цілком збиває теорію надімперіялізму. Ленін з цього приводу писав:

„Балачки Каутського про ультра-імперіялізм заохочують між іншим ту глибоко помилкову... думку, ніби панування фінансового капіталу послаблює нерівномірність і суперечності всередині світового господарства, тим часом як на ділі воно посилює їх".

Паразитизм і загнивання капіталізму.

Імперіялізм — це *паразитичний капіталізм* або капіталізм, що *загниває*. Капіталістичні монополії неминуче породжують тенденцію до застою та загнивання. Вони прагнуть повстановлювати монопольні ціни й утримати їх на високому рівні. За вільної конкуренції кожен капіталіст намагається підвищити свій бариш, скорочуючи витрати продукції, а щоб скоротити витрати продукції, заводяться всякі технічні удосконалення. Монополії, оскільки вони можуть втримати високі монопольні ціни, не зацікавлені застосувати технічні новини. Навпаки, вони часто-густо над усе в світі бояться технічних винаходів, що могли б пошкодити їхньому монопольному становищу або знецінити ті величезні капітали, що їх вони повкладали до продукції. Монополії нерідко штучно *затримують технічний поступ*. Імперіялістична доба знає безліч таких випадків.

Ленін у своїй праці про імперіялізм наводить випадок з Оуенсовою пляшковою машиною, винайденою ще до війни в Америці. Німецький пляшковий картель поскуповував Оуенсові патенти й затримав застосування їх. Післявоєнний період знає дуже багато таких випадків. Зовсім недавно винайдено електричну лямпу, що не перегорає, „вічну лямпочку". Цього винаходу досі не застосовується, бо він загрожує скоротити збут монополістичних трестів електротехнічної промисловости. Шведський сірниковий трест Крейґера, що обснував своїм павутинням майже цілий світ і працює з допомогою американських банків, чимало стурбований винаходом „вічного сірника", що його зробив один віденський хемік. Спосіб видобувати нафту з вугілля (так звана гідрогенізація вугілля), що його винайшов професор Бертус у Німеччині, купив американський нафтовий трест і затримує застосування його. Залізниць Америки не електрифікується, бо це невигідно монополістам.

Слід мати на увазі, що прагнення підвищувати бариші, заводячи технічні поліпшення, певною мірою діє й далі. Тим то великі трести заводять добре устатковані лабораторії та науково-технічні інститути, де працюють тисячі інженерів, хеміків, фізиків. Проте, через монополії застосовується тільки невеличку частку здобутків науково-технічної думки. В певних умовах перемагає тенденція до застою, властивого монополії.

За імперіялістичної доби особливо яскраво виступає паразитичний характер буржуазії. Переважна більшість буржуазії жадною мірою не зв'язана з процесом продукції. Більшість капіталістів — це люди, що живуть, як звичайно кажуть, „зрізаючи купони". Капіталісти поперетворювалися на власників акцій, обліґацій, державних позик і інших цінних паперів, що дають їм добуток. Підприємствами керує найманий технічний персо-

нал. Буржуазія та її численні прислужники (політичні діячі буржуазії, буржуазна інтеліґенція, духівництво, проститутки тощо) знищують наслідки каторжної праці мільйонів найманих рабів капіталу. Цілі країни (от як Швайцарія) або великі райони (в південній Франції, Італії, почасти в Англії) обернено на місця, де міжнародня буржуазія в неймовірних розкошах прогулює свої нетрудові добутки.

У передових країнах імперіялізм *підкуповує верхівки робітничої кляси.* Коштом величезних добутків від колоній, коштом надприбутків, витискуваних у відсталих країнах, і коштом пригноблення та озлиднення основних мас пролетаріяту трестівський капітал підвищує заробітну платню і взагалі поліпшує умови життя для невеликої верстви привілейованих робітників. Ця підкуплена верхівка пролетаріяту стає підпорою буржуазного ладу. На цю верхівку спирається *соціяль-фашистський II Інтернаціонал.* Ця верхівка постачала контрреволюційні кадри, що під час боротьби завдавали пролетаріятові вдара в спину за рішучого моменту. Проте, імперіялізм може підкупити тільки мізерну меншість робітничої кляси. Підкупати їх він може коштом ще більшого визиску основних пролетарських мас. Це кінець-кінцем призводить до ще більшого зростання клясових противенств, до ще більшого поглиблення безодні між клясами.

Основні ознаки імперіялізму.

Ми обізналися з найважливішими ознаками нової доби капіталізму. Ми бачили, що імперіялізм виріс як розвиток і пряме продовження основних властивостей капіталізму взагалі. Підіб'ємо підсумок. Ленін перелічує такі-о п'ять *основних ознак імперіялізму:*

„1) Концентрація продукції та капіталу, яка дійшла такого високого ступеня розвитку, що вона створила монополії, які відограють вирішальну ролю в господарському житті;

2) злиття банкового капіталу з промисловим і створення на базі цього „фінансового капіталу" фінансової олігархії;

3) вивіз капіталу відмінно від вивозу товарів набирає особливо важливого значення;

4) постають міжнародні монополістичні спілки капіталістів, що ділять світ, і

5) найбільші капіталістичні держави закінчили територіяльний розділ землі.

Імперіялізм є капіталізм на тій стадії розвитку, коли склалося панування монополій і фінансового капіталу, набув видатного значення вивіз капіталу, почали розділ світу міжнародні трести і закінчили розділ усієї території землі найбільші капіталістичні країни".

ЗАПИТАННЯ

1. Яким способом конкуренція спричиняє постання монополій?
2. Чи знищує монополія конкуренцію?
3. Звідки беруться бариші монополістів?
4. Як змінюється роля банків за доби імперіялізму?
5. Що спричиняється до вивозу капіталу?

6. Для чого заводять митні збори?
7. У чому полягає закон нерівномірного розвитку?
8. У чому помилка теорії організованого капіталізму?
9. У чому подібність теорії організованого капіталізму до теорії ультраімперіялізму?
10. У чому полягає загнивання за імперіялізму?
11. Які п'ять основних ознак імперіялізму?

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

ВІЙНА Й ЗАГАЛЬНА КРИЗА КАПІТАЛІЗМУ

У цьому розділі ми обізнаємося з причинами й наслідками першої імперіялістичної війни (1914 — 1918 рр.) та з процесами розвитку загальної кризи капіталізму, що почалася разом з війною.

Імперіялізм і катастрофа капіталізму.

Усім своїм розвитком капіталізм підготовляє неминучу перемогу соціялістичної революції пролетаріяту. Капіталізм розмиває середні, проміжні кляси, що посідають місце між робітниками та капіталістами. Самостійне ремество гине, селянські маси руйнуються й підпадають у кабалу до капіталу. Інтереси робітників і капіталістів непримиренні. Тільки знищення капіталістичного ладу насильства та гніту становить кінцеву мету робітничого руху, всіх свідомих пролетарів світу.

Основні суперечності капіталістичного ладу доходять свого *найвищого розвитку* за доби імперіялізму. По один бік — купка магнатів капіталу, що дедалі більше вироджується, по другий бік — величезна більшість знедоленого людства. Така о картина капіталістичного суспільства за панування імперіялізму.

За доби імперіялізму капіталістичний устрій *загниває*, занепадає. Сучасний лад стає перешкодою для дальшого розвитку. Людська думка, наука й техніка святкують щораз нові перемоги над природою. Людина підкоряє собі одну за одною всі найгрізніші її сили. Проте, результати цих перемог пожинає тільки купка обраних. Більше від того, капіталістичні стосунки звужують поле застосування багатьох блискучих відкриттів і винаходів.

Людство загалом стало досить багате, щоб людям можна було забезпечити гідне існування. За перешкоду стають знов же капіталістичні стосунки. Величезні багатства вживається не з користю для широких мас, а на шкоду їм. Руйнівні війни, неминучі за імперіялізму, забирають мільйони людських жертов, знищують наслідки праці багатьох поколінь.

Соціялізм або загин, соціялізм або неминуче виродження — так стає питання за доби імперіялізму. Світовий пролетаріят має виконати величезної ваги завдання — вирвати людство з лещат капіталізму. В боротьбі за повалення імперіялістичного панування пролетаріят має собі численних *спільників* серед знедолених усього світу. Трудящі маси колоніяльних країн, що

зазнають на своїй спині всіх принад імперіялістичного господарювання, руйновані селянські маси й проміжні верстви трудящих — ось звідки бере пролетаріят допомогу в своїй боротьбі за повалення капіталізму. Не зважаючи на тимчасові поразки в тій чи тій країні, остаточна перемога пролетаріяту неминуча. Таким чином імперіялізм приводить до надзвичайного загострення клясових суперечностей і клясової боротьби. В цій боротьбі розв'язується *долю* капіталістичного ладу. Тому боротьба ця відзначається величезною упертістю.

Нерівномірність капіталістичного розвитку, що за доби імперіялізму ще більше поширюється, утворює неоднакові умови для перемоги пролетаріяту в різних країнах. Природно, що пролетаріят захоплює владу й заходжується будувати соціялізм насамперед у тих країнах і тоді, коли складається сприятлива обстанова.

„Гігантський поступ техніки взагалі, шляхів сполучення зокрема, колосальне зростання капіталу й банків зробили те, що капіталізм достиг і перестиг. Він пережив себе, він став реакційнішою перешкодою для людського розвитку. Він зійшов на всевладність жменьки мільярдерів та мільйонерів, що штовхають народи на різанину, щоб розв'язати питання про те, німецький чи англо-французькій групі хижаків має дістатися імперіялістична здобич, влада над колоніями, фінансові „сфери впливу" або „мандати на урядування" тощо.

Під час війни 1914 — 1918 рр. десятки мільйонів людей побито й покалічено саме з-за цього, тільки з-за цього. Свідомість цієї істини з нестримною силою й швидкістю поширюється серед маси трудящих по всіх країнах,— і це тим паче, що війна спричинила скрізь нечувану руйнацію, а за війну треба скрізь, разом і народам - „переможницям", платити проценти на борги.

Крах капіталізму неминучий. Революційна свідомість мас зростає скрізь. Про це промовляють тисячі ознак.

Капіталісти, буржуазія можуть у „кращому" для них разі відтермінувати перемогу соціялізму в тій чи тій окремій країні ціною винищення ще сотень тисяч робітників і селян. Але врятувати капіталізм вони не зможуть" (*Ленін*).

Світова імперіялістична війна.

Боротьба між імперіялістичними державами за перерозподіл світу призвела до світової війни 1914 — 1918 рр. Війна струсила капіталістичний устрій до його основ, принесла з собою незліченні страждання народнім масам. По всіх країнах — учасницях війни покликано до зброї 62 млн. осіб. *Убито* в цій війні близько 10 млн., число поранених, покалічених людей, що лишилися каліками на все життя, дійшло 24 млн. Величезні багатства найрозкішніших країн землі божевільно розстрілювано в повітря. Підраховано, що на цю війну *витрачено* 1.200 млрд. марок. Для порівняння слід зазначити, що всі багатства країн учасниць війни напередодні її становили 2.400 млрд. марок, отже війна поглинула суму, рівну половині того, що зібрали народи Европи ціною тяжкої підневільної праці багатьох поколінь.

Війна завдала небувалої руйнації світовому капіталістичному господарству. Війна поруйнувала ті зв'язки, що були між окремими державами. Деякі з країн, що брали участь у війні,

було цілком відрізано від усього світу (Німеччина). Припинився довіз сировини та харчування. Величезні маси продуктивної людности, робітників і селян, повідривано від праці через призов до армії. В деяких країнах майже третина всього числа працівників промисловости та сільського господарства стояла під рушницею. До того ж не треба забувати, що на війну йшов кращий продуктивний шар людности — повні сили чоловіки. Дома лишалися старі, підлітки, жінки, чия праця була, звичайно, багато гірша.

Величезні краї поруйновано й сплюндровано дощенту в процесі воєнних дій. Фронти світової війни проходили не тільки по сільськогосподарських місцевостях, а часто й по дуже важливих промислових. Згубний гарматний вогонь змітав з лиця землі фабрики, заводи. Затоплювано шахти, копальні. Нищено цілі міста та промислові райони, от як у Північній Франції, де проходив найважливіший фронт світової війни — західній фронт.

Нарешті найважливіше значення в тій господарській руїні, що до неї призвела війна, мало те переродження всього народнього господарства, та зміна характеру продукції, що її вимагала війна.

Коли розпочалася війна, характер продукції корінним чином змінився. До старих трьох видів товарів — засобів продукції, засобів споживання і речей розкошів — тепер додано четвертий вид, що посідав дедалі видатніше місце: знаряддя руйнації та нищення — гармати, набої, аеропляни, субмарини, гвинтівки, танки, отруйні гази тощо.

На імперіялістичну війну, як сказано вище, витрачено 1200 млрд. марок, тим часом як усе багатство країн, учасниць війни, становило 2.400 млрд. марок. Річний народній добуток цих країн становив 340 млрд. марок. Коли ми візьмемо до уваги, що народній добуток кожної країни зменшився під час війни хай на третину через величезний відрив робочих рук і, отже, став рівний 225 млрд. марок, коли ми далі припустимо, що всі невоєнні витрати забирали 55%, то ми дійдемо висновку, що з поточних національних добутків можна було покривати воєнні витрати не більше як на 100 млрд. золотих марок на рік. За чотири роки війни це складає 400 млрд. марок. Отже, решту 800 млрд. марок треба було взяти з основного капіталу націй — учасниць війни. Із цього виходить, що загальне майно країн — учасниць війни становило після неї вже не 2.400 млрд. золотих марок, а всього тільки 1.600, тобто на третину менше.

Війна завдала нечуваної руйнації в царині людської робочої сили.

1913 р. по всій Европі було 401 млн. осіб, під середину 1919 р., коли б не було війни, за звичайного природного при-

[1]) Марка—трошки менше за 50 коп.

росту людности, мало б бути 424,5 млн., а на ділі вийшло 389 млн. Отже Европа через війну втратила 35,5 млн. осіб, або близько 9% своєї людности. Вплив війни на скорочення людности Европи виявився, поперше, в безпосередній втраті людей на фронті та в боях або в тилу від пошестей, подруге— в скороченні числа народжень через те, що майже всіх чоловіків мобілізували, і потретє — через збільшення смертности в наслідок погіршення умов життя (голод, нестатки тощо). Число убитих на фронтах доходить майже 10 млн., число покалічених людей, що втратили більшу чи меншу частину своєї працездатности, досягає майже 24 млн. Коли взяти на увагу, що ці жертви припадають на кращу робочу силу країн учасниць війни, то картина руйнації людського апарату продукції стане ясна.

До цього треба додати, що великі верстви кваліфікованих робітників під час війни замінено маловивченими. Сталося таким чином „розкваліфікування" робочої сили, що завдало народньому господарству великої шкоди.

Війна спричинила небувалі страждання широким масам трудящих. Робітники та селяни, повбирані в салдатські шинелі, йшли як гарматне м'ясо на фронт, де на них чекала смерть або нелюдські страждання. Ті, що лишилися в тилу, працювали на заводах до останніх сил за злиденну платню. В умовах воєнної диктатури всякий вияв невдоволення від робітників нещадно придушувано найлютішими способами. Робітники на підприємствах ввесь час були під загрозою відрядження на фронт, де на них чекала смерть або тяжке каліцтво. Під час війни робітничі маси терпіли голод.

Війна *загострила* до краю усі *суперечності* капіталістичного ладу. Війна поглибила провалля між робітниками та капіталістами. Війна поруйнувала широкі маси селянства. Війна сприяла розмиванню верстви дрібної буржуазії, озлиднюючи ці кола.

„Війна ця була суто імперіялістична війна, яку провадила і німецька і англо-французька буржуазія з-за пограбування чужих країн, з-за придушення малих народів, з-за фінансового панування над світом, з-за розподілу та переподілу, колоній з-за рятування від загину капіталістичного ладу, одуренням та роз'єднанням робітників різних країн" (*Ленін*).

Наслідки світової війни і загальна криза капіталізму.

Війна навіч показала всьому світові злочинний характер капіталістичного устрою. Війна показала, що капіталізм остаточно став перешкодою для дальшого розвитку людського суспільства. Війна виявила, яку величезну небезпеку й загрозу для дальшої долі людського суспільства несе в собою капіталізм. Війна поклала початок загальній *кризі* всієї капіталістичної системи.

Світова війна перекроїла всю мапу світу. Вона в корені змінила *співвідношення сил* між окремими капіталістичними

країнами. Пролетарська революція перемогла в одній шостій частині світу й вирвала її з-під влади капіталу. Але і в решті світу, що лишився під владою капіталу, сталися дуже важливі зміни.

Війна тяжко вдарила по народньому господарству всіх країн, учасниць війни. Звичайно, переможці — країни Антанти (тобто союзні країні) — подбали за те, щоб перекласти ввесь тягар воєнних витрат на переможених. Проте, серед переможених можна було здерти дещицю тільки з самої Німеччини, бо спільниці Німеччини (Австро-Угорщина, Туреччина, Болгарія) були у вельми жалюгідному стані. Німеччина була головний ворог країн Антанти. Саме конкуренція з німецьким імперіялізмом привела імперіялістичних владарів Англії та Франції до війни. Тим то першою справою переможців було скінчити з Німеччиною, викреслити її з числа можливих конкурентів, забезпечити себе від її конкуренції, надовго зупинити або затримати хід господарського розвитку її. Заразом треба було покласти на Німеччину по змозі більшу частину воєнних витрат. Мирний договір, укладений 1919 р. у Версалі (через що його звичайно називають „Версальським миром"), передбачає цілу низку заходів пограбування Німеччини. Низку країн відірвано від Німеччини; Франція дістала краї, багаті на вугілля та залізо; далі Німеччина мусіла віддати союзникам усю свою торговельну фльоту; Німеччина відмовилася від усіх своїх колоній, від усіх своїх володінь за кордоном. Нарешті — це найважливіше — на Німеччину накладено певні *платежі,* що мали піти на відшкодування (*репарацію*) воєнних збитків у союзних країнах. Ці платежі у Версалі визначено на суму 132 млрд. марок; їх мали внести протягом низки років. Далі ми побачимо, що ці репараційні платежі досі ще є одне з болючих місць у сучасному господарському житті капіталістичного світу.

Пограбування Німеччини розбійницьким Версальським миром призвело до того, що з усіх учасниць війни найбільш зруйнованою опинилася після неї Німеччина (коли не рахувати маленької Австрії, кого американські доброчинці мали милостинею рятувати від справжнісінького голоду).

Війна корінним чином змінила співвідношення сил у таборі країн-переможниць. Найбільше виграла від війни Америка, що брала дуже малу участь у воєнних діях, але надзвичайно нажилася на військових постачаннях всякого роду. В результаті війни зайшла зірка англійського капіталізму. Англія втратила свою першість на світовому ринку. Вона мусіла відступити першість молодому суперникові — ПАСШ. Суперечність і боротьба між ПАСШ і Англією є основна вісь імперіялістичних суперечностей усього періоду після першої світової війни.

Америка показувала себе досить дужою, щоб здобути дуже багато вигід з війни, де її старі конкуренти (насамперед Англія та Німеччина) перегризали одна одній горлянки.

Країни—учасниці війни не могли задовольняти своїми силами дедалі більші воєнні потреби на безліч вугілля, чавуну, сталі, хліба, нафти, тканин. Цей величезний попит ішов до Америки. Заразом звільнився ринок збуту промислових виробів у хліборобських країнах Південної Америки, Азії тощо. Раніш туди довозили свої промислові товари Англія, Німеччина й інші европейські країни. Тепер про вивіз із цих країн не було чого й говорити. Все це спричинило небачений розвиток промисловости та сільського господарства ПАСШ. Америка стала найбагатшою країною в світі. Центр ваги світового капіталізму завдяки війні перейшов з Европи до Америки.

До війни промисловість не посідала домінатного становища в господарстві ПАСШ. В 1905 р. ПАСШ вивезли на 1 млрд. долярів[1]) продуктів сільського господарства та сирових матеріялів і тільки на 460 млн. промислових виробів. Під час війни промисловість розвивається нечувано швидко. 1914 р. промисловість ПАСШ дала продуктів усього на суму 24.246 млн. дол., а 1918 р.— вже на 62.580 млн.

За час війни продукція текстильних товарів зросла на 40%, продукція сталі — на 40%, видобуток вугілля й продукція міді—на 20, продукція цинку на 8 , видобуток нафти — на 45%. Будівництво морських суден з 1913 по 1918 р. зросло більше ніж удесятеро, продукція автомобілів більше ніж удвоє. За час війни ПАСШ перетворилися на промислову країну, що вивозить промислові вироби 1919 р. з ПАСШ вивезено на 2.072 млн. долярів готових фабрикатів і тільки на 1.408 млн.— засобів споживання та сировини.

Але й сільське господарство ПАСШ за час війни ступило вперед. Урожай збільшився за час з 1913 по 1918 р. приблизно на 12%, число голів худоби зросло ще більше.

Війна зробила ПАСШ *найбагатшою країною* в світі. До того найбагатшою країною була Англія. Вона посідала керівне місце в капіталістичному світі, вона володіла капіталами в усіх країнах, разом і в Америці,— всі були винні Англії. Англійські гроші — фунт стерлінґів — вважалося за найстійкіші в світі; не можна було собі уявити, щоб англійський фунт знецінився. Тепер все змінилося: Англія втратила чималу частину своїх багатств на війні і відступила на другий плян, а ПАСШ страшенно розбагатіли.

За час з 1915 по 1920 р. ПАСШ вивезли на 18 млрд. долярів більше, ніж довезли, інакше кажучи, вони віддали країнам Европи — учасницям війни на 18 млрд. долярів більше, ніж одержали від них навзамін довізними товарами. Чи покрито цю величезну суму? Що одержали за неї ПАСШ?

Насамперед підприємства ПАСШ, що належали европейським буржуа, попереходили у власність американців. На це пішла чимала сума — від 3 до 5 млрд. дол. Потім більше від половини всього світового запасу золота зконцентрувалося (зібралося) в Америці; країни—учасниці війни віддавали свої золоті запаси Америці за ті маси військового спорядження та засобів споживання для війська та для людности, що їх вони довозили. Нарешті союзники лишилися після війни винні Америці величезну суму, близько 10 млрд. дол.

Світова імперіялістична війна поклала початок загальній кризі капіталізму. Світова історія розгорнула нову сторінку.

[1]) *Доляр* — близько 2 крб.

Жовтнева революція прорвала фронт імперіялізму в Росії. На місці царської Росії — підпори найчорнішої реакції — постала Радянська держава. Одну шосту частину світу вирвано з-під влади капіталу і вона стала країною будованого переможного соціялізму. Жовтнева революція поклала початок міжнародній соціялістичній революції пролетаріяту. Вона поділила увесь світ на *два табори* — табір капіталізму і табір будованого соціялізму. Вона зробила першу велику пробоїну в фортеці капіталізму. Замість колишнього єдиного світового капіталізму тепер у світі борються дві в корені ворожі одна одній системи: система капіталізму і система соціялізму. Радянський союз є батьківщина світового пролетаріяту. Теперішня доба — це доба *катастрофи* й *загину* капіталізму, доба світової пролетарської революції й *перемоги соціялізму*.

Три періоди загальної кризи капіталізму.

Загин капіталізму заповнює собою цілу історичну добу. Це смуга революційної боротьби міжнароднього пролетаріяту за свою диктатуру, за соціялізм. Роки, що минули після імперіялістичної війни, розпадаються на *три періоди*. Перші роки після війни (1918—1921) були періодом якнайгострішого розпаду всієї капіталістичної системи та запеклої боротьби між пролетаріятом і буржуазією, що переходила в низці країн в одверту громадянську війну. В наслідок воєнної руїни, нечуваних втрат людьми та матеріяльними цінностями господарське безладдя дійшло нечуваної міри. Всі суперечності капіталізму загострилися докраю. Невдоволення мас, що опинилися коло розбитого корита, зростало. Країни Середньої Европи палали в огні громадянської війни. Радянська республіка проіснувала 1919 року кілька місяців в Угорщині, кілька тижнів у Баварії. 1920—1921 рр. капіталістичні країни охопила глибока господарська криза, ще більше позагострювавши суперечності.

Радянський союз цих років відбивав атаки об'єднаних сил російських білогвардійців і міжнародньої буржуазії. Громадянська війна закінчилася перемогою й зміцненням радянської влади, всі спроби інтервенції порозбивалися об залізну непохитність пролетарської революції. Організовано Комуністичний інтернаціонал — бойовий штаб світової революції. В низці найважливіших капіталістичних країн уперше постали комуністичні партії, підносши прапор революційного соціялізму, що його затоптали були в багно й кров зрадники соціялізму з II Інтернаціоналу.

Проте, буржуазія в низці країн спромоглася з допомогою зрадницької соціяль-демократії повідбивати атаки революційного пролетаріяту і зламати його опір. 1923 р. німецька буржуазія спромоглася знову завдати поразки революційному пролетаріятові. Перший період таким чином закінчився перемогою радян-

ської влади в СРСР, з одного боку, і тимчасовою поразкою західньоевропейського пролетаріяту — з другого.

Завдавши поразки робітничій клясі, західньоевропейська буржуазія переходить у загальний наступ. Настає *другий* період. Це період часткової стабілізації, що ступнево складається, в капіталістичних країнах. В таборі капіталізму певною мірою „відбудовують" частину тієї руїни, що її залишила після себе світова війна. З другого боку, цей період був період надзвичайно швидкого відновлення народнього господарства в СРСР і найсерйозніших успіхів соціялістичного будівництва.

Повідбивавши атаки робітничих мас, буржуазія взялася загоювати найстрашніші з ран, що їх лишила світова війна. Спосіб лікування був по всіх капіталістичних країнах приблизно однаковий. Він полягав у тому, щоб покласти ввесь той тягар, що його лишила імперіялістична різанина, на плечі робітничої кляси. Коштом неймовірного зниження життьового рівня робітників буржуазія домоглася тимчасової і часткової стабілізації капіталізму. В низці країн відновлено грошовий обіг, докраю розладнений війною та післявоєнною руїною. Буржуазія заходилася здійснювати капіталістичну раціоналізацію. Раціоналізація за капіталізму значить надзвичайне збільшення визиску робітника. Цій меті служать ті технічні новини, що їх заводять раціоналізатори. Раціоналізація за капіталізму скорочує число робітників на підприємствах, збільшуючи продукцію кожного робітника. Частина робітників вилітають на вулицю без жадної надії знову вернутися на виробництво. Залишені пролетарі працюють з подвоєною й потроєною інтенсивністю, витрачаючи всі сили на потребу капіталу.

Часткова стабілізація капіталізму могла бути тільки тимчасова, хитка, гнила. Вона могла тільки на дуже короткий час поприглушувати деякі з суперечностей сучасного капіталізму, але порозв'язувати ці суперечності вона не могла. Навпаки, рік-у-рік ці суперечності давалися взнаки щораз більше. Поруч тимчасової стабілізації в капіталістичних країнах, у Радянському союзі швидко відновлювалося господарство. Радянський союз самостійно, без чужоземної допомоги за дуже короткий час позагоював ті глибоченні рани, що їх завдала господарському життю імперіялістична та громадянська війна. Зміцнення й зростання моці Радянського союзу поглиблюють і загострюють загальну кризу капіталізму. Визискувані від імперіялістів колоніяльні країни повстають на боротьбу проти визискувачів. Революція в Китаї, не зважаючи на тимчасові поразки, не дає спокою імперіялістам. Зростає революційний рух в Індії, в багатьох інших колоніях англійського та французького капіталу. Зростають і загострюються суперечності між імперіялістичними країнами. Переміщення економічного центру світу до Америки, перетворення ПАСШ на світового визиску-

вача надзвичайно загострили стосунки між американською та європейською, насамперед англійською буржуазією. Суперечності між Америкою та Англією стають віссю світової імперіялістичної боротьби. В міру того, як капіталістична промисловість у низці країн досягає довоєнних розмірів продукції (приблизно під 1927/28 р.), надзвичайно загострюється боротьба за ринки.

Настає *третій період* післявоєнної загальної кризи капіталізму. Цей період характеризується *загостренням* основних *суперечностей* сучасного капіталізму. 1927 р. в світовому господарстві видобуто проти 1913 р. нафти — 300%, витоплено чавуну 102%, сталі 127%, зібрано бавовни — 125%, пшениці — 110%, жита 95%. Наступний 1928 р. дав дальше зростання продукції багатьох товарів. *Капіталізм* приблизно через деся ок років після закінчення війни виходить за *передвоєнні рамки.* Одночасно з цим нечувано *зростають* капіталістичні *суперечності* як усередині окремих країн, так і між ними.

Капіталістична раціоналізація неймовірно посилює визиск робітничої кляси від буржуазії. Раціоналізація докраю загострює клясові противенства. Раціоналізація в умовах капіталізму приводить до закриття багатьох застарілих підприємств, до скорочення числа робітників на решті фабрик і заводів. Постає *хронічне* (тобто постійне, безупинне) *безробіття.* Навіть у низці розвинених капіталістичних країн становище робітничої кляси гіршає.

Так навіть у найбагатшій капіталістичній країні, що її угодовці малюють мало не як „рай земний" — у ПАСШ з 1919 по 1925 р. сталися з цього погляду такі-о зміни. Число робітників у промисловості, сільському господарстві, на транспорті зменшилося на 7%; продукція зросла на 20%; продуктивність праці робітника збільшилася на 29%. Число робітників, що працюють у цих галузях, зменшилося за ці роки приблизно на 2 млн. осіб. Частина з них знайшла собі роботу в торзі, шоферами тощо. Але чимала частина лишилася без роботи.

У Німеччині на порозі 1929 р. всіх безробітних було мабуть що не менше від 3 млн. осіб. За останні роки капіталістичної раціоналізації постала постійна резервна армія, що навіть під час промислового пожвавлення не опускалася нижче за 1 — 1,5 осіб. З цього числа від півмільйона до мільйона осіб припадає на безробітних, чиє становище цілком безнадійне. Це справжні жертви капіталістичної раціоналізації, що повимотувала всі їхні сили й повикидала на вулицю, як непридатне ганчір'я.

Загальне число безробітних, що їх повикидала на вулицю капіталістична раціоналізація останніх років у найважливіших країнах, доходить 10 млн. Якраз те саме число, що й число побитих за світової війни. Як і ті жертви, капіталізм засудив ці 10 млн. кінець-кінцем на загин; ріжниця, проте, в тому, що мирного часу жертви капіталізму вмирають повільно.

Зубожіння робітничої кляси йде плече в плече із зростанням техніки, що викидає робітників із заводів і заразом надзвичайно збільшує кількість тих товарів, що виходять із цих самих підприємств. *Поруч зростання величезних кількостей товарів звужується внутрішній ринок,* що залежить від добро-

буту широких мас. Збільшена продукція натикається на скорочене споживання мас. Труднощі збуту посилюються і змушують капіталістів різних країн *запекло боротися за зовнішні ринки.*

За третього періоду особливо загострюються суперечності між розвитком продуктивних сил і звуженими ринками. Зростають як внутрішні, так і зовнішні суперечності, що роздирають капіталістичні країни в обстанові загальної кризи капіталістичної системи. Третій період несе в собою руйнівні кризи і щораз більшу небезпеку нових імперіялістичних воєн.

Заразом в СРСР переходять від відбудовного періоду до реконструктивного. Починають здійснювати пляна великих робіт— п'ятирічку. Реконструкція народнього господарства, гігантське зростання соціялістичної промисловости, корінна перебудова сільського господарства на основі колективізації — все це значить переможний похід соціялізму на величезній території шостої частини світу. Третій період загострює боротьбу двох систем — капіталізму, що конає, і соціялізму, що буйно зростає. Вся згубність капіталістичного ладу, всі переваги соціялізму особливо яскраво виступають за теперішнього періоду, коли гігантське зростання соціялізму в СРСР відбувається на тлі небувалої глибиною кризи що струшує аж до основ капіталістичні країни.

За років часткової стабілізації капіталізму буржуазні писаки та соціяль-фашистські лакузи капіталу із сил вибивалися щоб довести, що капіталістичний лад позагоював усі рани, завдані війною, і остаточно переборов післявоєнну кризу Оборонці капіталістичного гамана твердили, що капіталізм повний сил і здоров'я, що перед ним блискуче майбутнє. Соціяль-фашисти в своїй безмежній льокайській догідливості перед буржуазією запевняли, що тепер надійшов час капіталістичного проквітання й добробуту, тисячолітнє царство організованого капіталізму, що не має жадних струсів, воєн і криз.

Опортуністи в комуністичній партії повторювали ці вигадки оборонців буржуазії в трохи прихованішій формі. *Праві опортуністи* повторювали соціяль-фашистські міркування про організований капіталізм За переходу від другого періоду до третього праві опортуністи намагалися змалювати третій період не як період кінця капіталістичної стабілізації, а як період дальшого зміцнення її. Праві опортуністи і троцькісти твердили про американське проквітання, створивши теорію про те, нібито Америка являє собою „виняток", що його не зачепила загальна криза капіталізму. Стабілізація капіталізму на погляд правих опортуністів була міцна й непохитна Троцькісти заперечували всяке значення капіталістичної стабілізації, збуваючись „лівими" фразами про те, що на останній стадії капіталізму, в добу загальної кризи капіталістичної системи неможливий будь-який

розвиток продуктивних сил, навіть частковий. Виходячи саме з цих своїх позицій, троцькісти разом з правими твердили про те, що Америка є „виняток" з усіх інших капіталістичних країн, що Америка не переживає загальної кризи капіталізму. Теорія Троцького про те, що за доби загальної кризи капіталізму неминучий повний застій в розвитку продуктивних сил капіталізму, цілком споріднена з антиленінською, напівменшовицькою теорією імперіялізму Рози Люксембург. Контрреволюційний троцькізм як і люксембургіянці намагалися довести, що загибіль капіталізму відбудеться не шляхом революційного поборювання його пролетаріятом, а що капіталізм загине „автоматично" в наслідок абсолютного припинення його матеріяльного розвитку. Ця теорія Троцького, як і теорія автоматичного краху капіталізму Р. Люксембург, розброює пролетаріят в його боротьбі з капіталізмом аж до повного його знищення і грає на-руку буржуазії. Ця теорія стала тепер „науковою" основою „лівого" соціяль-фашизму, але незабаром цілком пристали до загального хору голосів, що славлять міць і сталість капіталістичної стабілізації. Праві опортуністи та троцькісти не бажали визнати наступу теперішньої світової економічної кризи навіть тоді, коли більшість буржуазних політиків мусіли визнати, що криза вже є.

Наша партія та Комінтерн уже за періоду часткової стабілізації передбачали *неминучість наступу нової кризи.* Наша партія виходила з революційної, марксистсько-ленінської аналізи тих внутрішніх суперечностей, що неминуче розвиваються в сучасному капіталізмі. Тов. Сталін у своїй доповіді на XV з'їзді партії в грудні 1927 р. підкреслював, що „із стабілізації народжується наростання кризи капіталізму". Він казав:

„Ще на XIV з'їзді говорилося в доповіді, що капіталізм може дійти до передвоєнної норми, може перейти через цю передвоєнну норму, може раціоналізувати свою продукцію, але що це ще не значить,—набагато ще не значить, що стабілізація капіталізму може від цього стати міцною, що капіталізм може вернути собі колишню довоєнну сталість. Навпаки, із самої стабілізації, з того, що продукція зростає, з того, що торг зростає, з того, що технічний поступ і продукційні можливості зростають, тим часом як світовий ринок, межі цього ринку та сфери впливу окремих імперіялістичних груп лишаються більш-менш стабільні,— саме з цього виростає найглибша й найгостріша криза світового капіталізму, що має в собі зародки нових воєн і загрожує існуванню хоч якої б то стабілізації. З часткової стабілізації виростає посилення кризи капіталізму, криза наростаючи розвалює стабілізацію—така-о діялектика розвитку капіталізму даного історичного моменту".

Дальший розвиток показав цілковиту правдивість цієї оцінки, що її подав тов. Сталін. Уже наприкінці 1929 року настала *„найглибша й найгостріша криза світового капіталізму".* Ця криза позбивала всі вигадки буржуазних і соціяль-фашистських оборонців капіталізму, всі опортуністичні теорії. Ця криза показала цілковиту правильність тієї оцінки третього періоду, що її подають наша партія та Комінтерн.

ЗАПИТАННЯ

1. Які причини призвели до світової імперіялістичної війни?
2. Якої руйнації завдала війна?
3. Які країни найбільше виграли від війни?
4. Як змінилося співвідношення сил між державами в наслідок війни?
5. У чому полягає загальна криза капіталізму?
6. Чим відзначається перший період загальної кризи капіталізму?
7. Чому стабілізація капіталізму могла бути тільки тимчасова, часткова й нестійка?
8. В чому основні прикмети третього періоду?

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

СУЧАСНА СВІТОВА КРИЗА КАПІТАЛІЗМУ

Найглибша й найгостріша з усіх криз.

Криза, що оце тепер струшує ввесь капіталістичний світ, має небувалу силу. В історії капіталізму було багато криз, але ніколи ще не було кризи такої гострої й глибокої. Своїм розмахом, своєю силою й тривалістю, глибиною свого впливу на всі сторони капіталістичного господарства теперішня криза далеко випереджає всі кризи, що бували досі. Та це й недивно. Адже сучасна криза розгорнулася на ґрунті загальної кризи капіталізму, що настала разом з імперіялістичною війною. Сучасна криза відбувається за доби занепаду й загину капіталізму, за доби воєн і пролетарської революції.

Сучасна криза відрізняється від усіх попередніх капіталістичних криз вельми істотним моментом. Поруч капіталістичної системи тепер існує країна будованого й переможного соціялізму — СРСР. Світ стоїть тепер під знаком *боротьби й змагання двох систем* — капіталізму, що вмирає, і соціялізму, що йде від перемоги до перемоги. Криза небувалої сили струшує капіталістичні країни в той самий час, як у нашій країні відбувається небачене досі будівництво, відбувається нечуване піднесення соціялістичного господарства. Боротьба двох систем надзвичайно загострює кризу капіталізму. Існування СРСР завжди нагадує про неминучий загин капіталістичного устрою. Переможне будівництво соціялізму СРСР показує знедоленим і поневоленим масам трудящих капіталістичних країн єдиний вихід з царства рабства та гноблення, злиднів і руїни.

„Це значить насамперед, що імперіялістична війна та її наслідки поскорили загнивання капіталізму й порушили його рівновагу, що ми живемо тепер за доби воєн і революцій, що капіталізм уже не являє собою єдиної всеосяжної системи світового господарства, що поруч капіталістичної системи господарства існує соціялістична система, яка зростає, яка має успіх, яка протистоїть капіталістичній системі і самим фактом свого існування демонструє гнилизну капіталізму, розхитує його основи" (*Сталін*).

Сучасна криза є перша після війни *світова* економічна криза. Теперішня криза розвивалася в різних країнах нерівномірно:

котрі країни криза охопила раніше, котрі пізніше. Криза охопила різні країни з різною силою. Проте, вона охопила цілий капіталістичний світ і нема жадної капіталістичної країни, що її криза була б помилувала. Отже, дарма що криза охопила окремі країни нерівномірно, сучасна криза є *загальна* криза, що стискує в своїх залізних обіймах усі капіталістичні країни.

За попередніх епох, коли капіталізм ще не занепав, кризи звичайно наступали за досить довгочасними періодами пожвавлення, піднесення й зростання народнього господарства капіталістичних країн. Сучасна криза з цього погляду корінним чином відрізняється від попередніх „звичайних" криз. Теперішній кризі передували тільки короткочасні сполохи пожвавлення в різних країнах.

Ці сполохи пожвавлення були в різних країнах різного часу й тривали дуже недовго. В Німеччині під знаком пожвавлення минув 1927 р. Наступного 1928 р. вже почала спадати кон'юнктура. В Польщі певне пожвавлення було 1927/28 р. В Японії 1928 і початок 1929 р. також минули під знаком пожвавлення. Навпаки, в таких країнах, як Англія, Австралія, Бразілія, пожвавлення перед кризою зовсім не було. Період, що передував кризі відзначався великим застоєм у господарському житті.

З найбільшою силою криза охопила найсильнішу провідну країну сучасного капіталізму — ПАСШ. Протягом багатьох років усі льокаї буржуазії, всі її вчені, прикажчики й слуги від соціяль-фашистів до контрреволюційного троцькізму і правих опортуністів славили „проквітання" Америки й запевняли, що цьому проквітанню не буде кінця-краю. Криза без жалю викрила й позбивала ці зрадницькі міркування. Світова криза майже одночасно почалася восени 1929 р. в двох протилежних вогнищах: у відсталих країнах східньої та південної Европи (Польща, Румунія) і в найпередовішій, наймогутнішій країні сучасного капіталізму — в ПАСШ. З цих огнищ криза поширилася по всьому капіталістичному світі.

Криза охопила як промислові, так і аґрарні країни; промислова криза збіглася з сільськогосподарською кризою.

Криза перепродукції

Як і всі кризи за капіталістичного ладу, сучасна криза є *криза перепродукції*. Товарів випродукувано більше, ніж може прийняти ринок.

„Це значить, що випродуковано мануфактури, палива, фабричнозаводських виробів, речей харчування більше, ніж можуть купити за готові гроші основні споживачі, тобто народні маси, чиї добутки лишаються на низькому рівні. А що купівельна спроможність народніх мас в умовах капіталізму лишається за мінімально низькому рівні, то „зайвину" товарів, мануфактури, хліба тощо капіталісти лишають на складах або навіть знищують, щоб утримати високі ціни, продукцію скорочують, робітників звільняють, і народні маси мусять бідувати через те, що випродуковано надто багато товарів" (*Сталін*).

Криза перепродукції значить, що збуту нема, що фабрики, заводи закриваються, *продукцію скорочується.*

Починаючи з осени 1929 р. капіталістичні країни згортають і скорочують продукцію нечуваними до того розмірами. Коли взяти всі капіталістичні країни разом, то 1930 р. видобування вугілля скорочено проти 1929 р. на 11%, видобування нафти — на 8%, продукцію сталі — на 215%, витоплювання чавуну — на 23%, видобування міді — на 17%, видобування цини — на 10%. При цьому треба мати на увазі, що 1929 р. у багатьох країнах минув під знаком кризи, що вже гостро позначилася, а в цілій низці країн — під знаком депресії (тобто занепаду). Продукція спала особливо значно в *основних країнах* капіталізму. Порівняно з найвищим досягненим зростанням продукції такі країни, як Німеччина та ПАСШ, мусіли скоротити продукцію під ударами кризи на 30 — 40% пересічно.

Так, по ПАСШ показник (індекс) обсягу промислової продукції спав з 109 в середині 1929 р. до 75 під кінець 1930 р. В Німеччині — з 110 в середині 1929 р. до 73 наприкінці 1930 року. У Франції, де криза розгорнулася з чималим запізненням, показник промислової продукції спав з 144 у першій половині 1930 р. до 134 наприкінці 1930 р. В Італії цей показник дає наприкінці 1930 р. 96 проти 120 в середині 1929 р., в Австрії — 83 проти 118. В Польщі показник промислової продукції становив на початку 1929 р. 137, а наприкінці 1930 р. — 102; особливо спала продукція в двох вирішальних галузях: у метальопромисловості — з 150 до 93 і в текстильній — з 144 до 96.

Криза особливо скоротила продукцію у *вирішальних* провідних галузях промисловости капіталістичних країн. Скорочення насамперед охопило важку індустрію — продукцію засобів продукції. Продукція чавуну та сталі скоротилася по решті країн порівняно з найвищим пунктом на 40 — 50%, тобто наполовину. Продукція машин у Німеччині скоротилася більше ніж наполовину. У ПАСШ продукція автомобілів за час кризи скоротилася на 60%, тобто більш ніж наполовину. В Німеччині та Італії автомобільна промисловість скоротилася приблизно на 50%. Основні галузі, що продукують засоби споживання, так само надзвичайно сильно потерпіли від кризи. Так текстильна промисловість Англії, що має велике значення в цій країні, скоротила свою продукцію приблизно наполовину.

1931 р. продукція скорочується далі швидким темпом. Витоплення сталі в ПАСШ становило в першому півріччі 1931 р. 15,2 млн. *т* проти 23,5 млн. *т* за перше півріччя кризового 1931 р. і проти 29 млн. *т*, витоплених за перше півріччя 1929 р. Світовий видобуток міді за перше півріччя 1931 р. становив 705 тис. *т* проти 816 тис. *т* за перше півріччя 1930 р.; світовий видобуток цини — 80 тис. *т* проти 93 тис. *т* в перше півріччя 1930 р.

Подамо ще кілька характеристичних прикладів.

За перше півріччя 1931 р. в Англії видобуто 111 млн. *т* кам'яного ву-

гілля проти 126 млн. *т* у першому півріччі 1930 р. Це дає зменшення проти минулого року на 15 млн. *т*, або на 11,6%.

За перше півріччя 1931 р. Фордові заводи випустили 538.500 автомобілів проти 988 тис. за перше півріччя попереднього року—зменшення на 46%.

У лютому 1931 р. на корабельнях Японії будували тільки 23 судна загальною тоннажністю на 79 тис. *т*, тим часом як у лютому 1930 р. будували 37 суден тоннажністю на 210 тис. *т*.

На підприємствах Сталевого тресту на 1 квітня 1930 р. працювало всіх робітників 105 тис. проти 121 тис. на 1 січня 1931 р. і 169 тис. на 1 квітня 1930 р.

Катастрофічне скорочення продукції в капіталістичних країнах значить нечуване *розтринькування продуктивних сил.*

Продукційний апарат, створений потом і кров'ю трудящих мас, використовується вельми мало. Чимале число домен і мартенів, шахт і копалень, машинобудівельних заводів і текстильних фабрик стоять без руху. Підприємства, поустатковувані за останнім словом техніки, не функціонують. Величезні кошти, повкладувані до цих підприємств, гинуть марно: самі підприємства через бездіяльність руйнуються. Багато підприємств працюють з неповним навантаженням.

Ступінь перевантаження підприємств і ступінь невикористання продукційних можливостей промисловости значно вищий, ніж скорочення продукції. Річ у тому, що й до кризи промисловість важливіших країн працювала з неповним навантаженням. Основні галузі промисловости й до кризи не могли цілком використати свої величезні продукційні можливости. Тим то тепер ступінь використання продукційних можливостей особливо низький. Так, у Німеччині за останню чверть 1930 р. в ділянці продукції засобів продукції використовувано тільки 56% продукційних можливостей, у ділянці продукції засобів споживання — 62%. У грудні 1930 р. в ПАСШ працювали тільки 95 домен із загального числа 307, у Німеччині — 63 з загального числа 165, в Англії — 76 із 394.

Наприкінці 1930 р ступінь навантаження сталевої промисловости в ПАСШ становив 38%, автомобільної—24%. За першу половину 1931 р. сталева промисловість Америки працювала з навантаженням на 30%.

Розвиток промислової кризи гостро зменшує *споживання* в капіталістичних країнах. Маси робітників, повикиданих з підприємств, мусять голодувати. Залишені на роботі дістають набагато знижену зарплатню.

Криза перепродукції та звуження ринків ведуть до скорочення *зовнішнього торгу.* 1930 р. зовнішній торг найважливіших капіталістичних країн скоротився проти 1929 р. пересічно на 15—20%, дійшовши в ПАСШ, Канаді та Японії до 30%.

У Німеччині імпорт скоротився на 28%, експорт — на 10%; в Англії імпорт — на 15%, експорт — на 22%; у ПАСШ імпорт—на 30%, експорт—на 27%; у Франції імпорт — на 10%, експорт — на 15%; в Японії імпорт — на 20%, експорт — на 30%; у Канаді імпорт — на 23%, експорт — на 25%.

Таке скорочення зовнішнього торгу призводить до небувалого загострення *боротьби за ринок*. Конкуренція між окремими країнами за ринок збуту загострюється докраю. Конкурентна боротьба набирає виключно гострих форм. Викидного вивоза (демпінґа) практикується в цій боротьбі вельми широко.

Ось, наприклад, таблички, що характеризують демпінґовий вивіз деяких товарів.

Викидний експорт (демпінг) виробів Німецького металюрґійного картелю (ціни в марках за тонну) наприкінці 1930 р.

Товари	Внутрішні ціни	Експортні ціни	Премія за вивіз
Виливанці	101,5	65,0	42
Смугове залізо	137,0	83,0	52
Формове залізо	134,0	78,0	51
Грубе аркушеве . . .	153,0	109,0	47
Середнє	160,0	111,0	49
Дріт	167,0	106,5	35

Викидний експорт білої бляхи (ціни в марках за тонну) наприкінці 1930 р.

Товщина (на *мм*)	Внутрішні ціни ПАСШ	Англія	Німеччина	Експортні ціни	Премія за вивіз
2,4	170	175	178,5	98,0	30,0
1,6	—	177	183,6	100 0	30,0
1,0	200	185	198,5	123,5	37,5
0,5	210	195	255,0	157,5	37,5

Переплетення промислової кризи з сільськогосподарською.

Особлива гострота й глибина сучасної кризи визначається тим, що вона розгортається на фоні загальної кризи капіталізму. Це неминуче повинно було призвести і призвело до того, що сучасна криза захопила як промислові, так і сільськогосподарські країни, що ще більш загострило і поглибило її. Промисловість і сільське господарство капіталістичних країн охопила досі небувала криза. Теперішня криза до краю загострила й оголила всі основні суперечності капіталістичного ладу, разом і суперечність між промисловістю та сільським господарством.

„У процесі розгортання економічної кризи промислова криза головних капіталістичних країн не просто збіглася, а *переплелася* з сільськогосподарською кризою в аґрарних країнах, подвоївши труднощі й наперед визначивши неминучість загального занепаду господарської активности. Нема чого й казати, що промислова криза посилюватиме сільськогосподарську, а сільськогосподарська затягуватиме промислову, що не може не призвести до поглиблення економічної кризи в цілому“ (*Сталін*).

Промислова криза призводить до нечуваного зростання безробіття, до небувалого озлиднення робітничих мас. Озлиднення мас значить скорочення збуту сільськогосподарських продуктів. Крім того скорочення продукції значить скорочення попиту на сільськогосподарську сировину: бавовну, шерсть тощо. Сільсько-

господарська криза й собі, руйнуючи селянські маси, позбавляє їх змоги купувати промислові товари, звужуючи таким способом ринок збуту для промисловости.

Сільськогосподарська криза є яскравий показник нездатности капіталізму впоратися з сучасним розвитком продуктивних сил. Сучасна техніка дає змогу вживати цілком нових способів праці, відкриває можливість механізації, а це значить гігантське зростання продуктивности. Проте, рамки капіталізму надто вузькі для сучасних здобутків техніки. Загострюється протиставство між містом і селом, капіталізм засуджує сільське господарство на застій й животіння. Капіталістичні стосунки стають за перешкоду на шляхах дальшого розвитку сільського господарства.

Занепад і застій сільського господарства в капіталістичних країнах особливо яскраво виявляються, коли порівняти з СРСР. Тим часом як засівна площа в Радянському союзі за самий тільки 1931 р. зросла приблизно на 10 млн. *га*, засівна площа хлібів по всіх капіталістичних країнах зросла за останні 20 років усього тільки на 30 млн. *га*. Світова війна спричинила тяжку кризу сільського господарства капіталістичних країн. Руйнація селянських мас, скорочення продукції в низці країн були наслідками цієї кризи. Теперішня криза, де промислова й сільськогосподарські кризи одна з одною переплітаються, тяжко б'є по десятках мільйонів селян.

Криза виявляється насамперед у катастрофічному спаді цін на продукти сільського господарства. В Америці низькі ціни на пшеницю масами руйнують фармерів. Ціна на пшеницю, що спала на чікаґській біржі до 50 центів за бушель, є найнижча, відколи відкрито хлібну біржу 1848 р. При цьому фармери одержують на руки тільки половину цієї ціни, бо решту кладуть собі до кишені великі хліботорговці та залізничі компанії.

У штатах Канзас і Оклагома фармери відмовилися платити землевласникам орендну плату, пропонуючи натомість незібраний з полів урожай. Але зібрати врожай коштує набагато дорожче від того, що можна за нього вторгувати.

Ціна на пшеницю в ПАСШ спала за час кризи більше ніж утроє; ціна на кукурудзу спала в 2—2½ рази; на жито—вдвоє. Ще більше спали ціни на сільськогосподарську сировину. Ціна на кавчук спала під кінець 1930 р. вшестеро, на бавовну—в 2½ рази на льон—у 2½ рази, на шерсть—більше ніж удвоє.

Скорочення споживання призводить до того, що скупчуються небувало великі запаси найважливіших сільськогосподарських товарів. Запаси бавовни в ПАСШ під середину 1931 р. були рівні всьому річному зборові. Запаси кавчуку рівні приблизно річній потребі. Нагромадження величезних запасів значить, що

переважній більшості селян збути свої товари надзвичайно важко. Колосальні запаси тиснуть на ціни, спричиняючи дальше спадання їх. Під ударами аґрарної кризи найбільше терплять маси *бідного та середнього селянства*. Криза призводить до зубожіння широких мас селянства. Криза прискорює розшарування селянства, перехід багатьох сотень тисяч селян до лав пролетаріяту. Ті тягарі, що їх мусять нести селяни в капіталістичних країнах, під впливом кризи стають особливо нестерпні. Податки та орендна плата, сплачування процентів за борги і всякі інші відбутки — все це в умовах кризи найдужче гнітить основні маси селянства.

Аґрарна криза *скорочує продукцію* сільськогосподарських продуктів. Буржуазні уряди в багатьох країнах цілком одверто проповідують скорочення продукції, заявляючи, що це, на їхню думку, єдиний спосіб бодай трохи пом'якшити аґрарну кризу. Скорочення сільськогосподарської продукції, так само як і в ділянці промисловости, значить величезне марнування продуктивних сил. Пшеничні та кукурудзяні лани лишаються недосіяні, бавовняницькі, кавчукові, кавові плянтації лишаються необроблені або їх зовсім вирубують. І це діється саме тоді, коли мільйони людей не мають шматка хліба, не мають пристановиська, не мають найпотрібнішого одягу.

Газети повідомляють, наприклад, що в Румунії загальна засівна площа вже восени 1930 р. скоротилася на 30% На весні 1931 р. сталося дальше скорочення. Селяни пояснюють своє небажання засівати поля катастрофічним спадом цін на хліб і тими лихварськими процентами, що їх вони сплачують за земельною заборгованістю господарств.

Криза й монополії.

Одна з найважливіших прикмет сучасної кризи є в тому, що вона розвивалася на ґрунті *монополістичного* капіталізму, на ґрунті останньої її фази — загальної кризи капіталістичної системи.

„Теперішній капіталізм, відмінно від старого капіталізму, є капіталізм монополістичний, а це наперед визначає неминучість боротьби капіталістичних об'єднань за збереження високих монопольних цін на товари, не зважаючи на перепродукцію. Зрозуміло, що цей момент, роблячи кризу особливо болючою й руйнівною для народніх мас, що є основні споживачі товарів, не може не спричинити затягування кризи, не може не загальмувати розсмоктування її" (*Сталін*).

Льокаї буржуазії багато років запевняли, що зростання монополій значить перехід до організованого капіталізму. Оборонці капіталу розповідали байки про те, що за монополістичного капіталізму кризи відходять у царину минулого. Теперішня криза досить яскраво виявила всю брехливість подібних випадок. На ділі монополістичний характер сучасного капіталізму призводить тільки до надзвичайного загострення кризи, до поглиблення та затягування її.

Монополістичні владарі насамперед намагаються перекласти ввесь тягар кризи на широкі маси споживачів. Вони намагаються зберегти високі ціни навіть в обстанові перепродукції. Часто їм це вдається. І ми справді бачимо, що, не зважаючи на перепродукцію, ціни на цілу низку продуктів монополізованих галузей промисловости знижуються набагато повільніше, ніж ціни тих товарів, що їх продукують інші галузі.

У Німеччині, наприклад, індекс цін монополізованих галузей знизився з 105,3 у грудні 1929 р. до 103,3 у червні 1931 р., тим часом ціни немонопольних галузей спали за той самий період з 92,2 до 78,9.

Проте, часто натиск кризи виявляється дужчим, ніж монополістичні зв'язки, і тоді ціни летять стрімголов униз і сама монополія розлазиться на шматки. Особливо буває це в тих галузях, що продукують сировину. Надзвичайне скорочення попиту на сировину, постання величезних запасів кінець-кінцем примушують продуцентів згоджуватися на вельми чимале зниження цін. Восени 1930 р. ціни на мідь були на 45%, на цинк—на 37%, на цину 38% нижчі, ніж восени 1930 р. В цих галузях монополістичні спілки не змогли втримати ціну на високому рівні.

В обстанові кризи надзвичайно зростають усі суперечності, закладені в природі монополізованого капіталізму. Яснісінько, що прагнення монополій втримати високий рівень цін веде до найгострішої суперечности між небагатьма монополіями, з одного боку, і всією масою споживачів їхньої продукції, з другого. Загострюється суперечність між монополізованими галузями й тими галузями, де монополії мають невелике значення. Далі надзвичайно загострюються суперечності між монополіями. Гостро посилюються суперечності, що роздирають окремі монополії, зростає боротьба всередині окремих монополістичних організацій. Чимало монолій не витримують ударів кризи й розпадаються.

За час кризи порозпадалися, наприклад, такі о великі монополістичні об'єднання: Міжнародній цинковий картель, Європейський чавуновий картель, Міжнародній циновий картель. Найдужчих ударів зазнає ввесь час Європейський сталевий картель; він мусів фактично дозволити поворот до вільної конкуренції між своїми учасниками. В Німеччині розпалася організація продуцентів штучного шовку, зазнав краху цинковий картель; у Франції розпався Чавуновий синдикат тощо.

Монополістичний характер сучасного капіталізму затягує кризу. За доби вільної конкуренції загальне зниження цін, крах найкволіших підприємств, скорочення продукції вели до ступневого розсмоктування кризи та до відновлення колового руху промисловости. За панування монополій цей спосіб стихійного розсмоктування кризи чималою мірою відмовляється діяти. Панування монополій веде до загострення кризи та до дальшого поглиблення її.

Заразом панування монополій не врятовує капіталістичний світ від кредитової кризи, що завжди є однією із сторін капіталістичної кризи. Акції найбільших підприємств нестримно спадають. Малосиліші підприємства та банки банкротують одне за одним.

За першу половину 1931 р. в ПАСШ сталося 684 банківських крахів на суму 453.994 тис. долярів проти 447 банкрутств на суму 206.741 тис. долярів за відповідний період минулого року. В самому тільки штаті Іллінойс прийнили платежі сто банків.

В інших країнах так само зростає число банкрутств. У Німеччині в червні 1931 р. збанкрутував один з найбільших банків—Дармштатський і Національний банк (так званий Данатбанк). Це банкрутство спричинило найгострішу кредитову й фінансову кризу в країні.

Криза завдає також удару за ударом державним фінансам капіталістичних країн. Більшість країн має тепер величезні дефіцити в своїх бюджетах. У бюджеті Англії дефіцит становить майже 1,5 млрд. крб., у німецькому бюджеті — три чверті мільярда.

У низці країн фінансова криза призводить до знецінення грошей. Через кризу гроші знецінилися в низці країн Америки, в Австралії, Еспанії. Під серйозною загрозою є тепер стійкість німецької марки. Навіть англійський фунт стерлінгів починає хитатися.

Становище робітничої кляси.

Світова криза капіталізму всім своїм тягарем падає на робітничу клясу. Криза призводить до небувалого погіршення становища робітничої кляси, до нечуваного збільшення безробіття та визиску пролетаріяту, до абсолютного зубожіння робітничої кляси.

„Оголились і загострилися суперечності між буржуазією та пролетаріятом у капіталістичних країнах. Криза вже встигла посилити нагніт капіталістів на робітничу клясу. Криза вже встигла викликати нову хвилю капіталістичної раціоналізації, нове погіршення становища робітничої кляси, збільшення безробіття, поширення постійної армії безробітних, зниження заробітної платні. Недивно, що ці моменти революціонізують обстанову, загострюють боротьбу кляс і штовхають робітників на нові клясові бої“ (*Сталін*).

Загальна криза капіталізму, що настала за світовою війною, дуже збільшила *безробіття*. Відколи закінчено війну в головних країнах капіталізму безробіття доходить дуже великих розмірів. Так в Англії число безробітних з 1920 р. не спускалося нижче від мільйона. Безробіття зростає разом з хвилею капіталістичної раціоналізації, що поширилася 1925—1927 рр. Шалено посилюючи інтенсивність праці, капіталісти домагаються „економії“ у витраченні робочої сили. Сотні тисяч робітників стають через це „зайві“.

У червні 1927 р. в Англії було 8,8%, в лютому 1929 р.— вже 12,2% безробітних, в Німеччині за той самий час—6,3 і 22,3%, або 2.622 тис. безробітних, у ПАСШ 1927 р.—2,1 млн., а наприкінці 1928 р. та на початку 1929 р.—3,4 млн. безробітних.

Криза спричиняє *колосальне зростання безробіття.* Скорочення продукції викидає мільйони робітників на вулицю. Під ударами кризи далі інтенсифікується працю, збільшується визиск робітників, залишених на виробництві. Таким способом сила-силенна робітників знов же стає „зайва". Під 1931 р. за приблизними підрахунками число безробітних робітників доходить величезного числа на 45 млн. осіб проти 20 млн. під початок 1930 р. Разом з родинами усіх страхіть безробіття зазнають понад 100 млн. осіб, не рахуючи частково безробітних, число яких так само зростає надзвичайно швидко.

Треба мати на увазі, що найважливіші капіталістичні країни не мають будь-скільки упорядкованої й надійної статистики безробітних. Звичайно статистичні дані дуже применшені. За найобережнішими підрахунками число безробітних у ПАСШ у промисловості, сільському господарстві та торзі становить не менше від третини числа всіх робітників, тобто близько 14—15 млн. осіб. У Німеччині взимку 1931 р. було 5,5 млн. безробітних і над 3 млн. частково безробітних. Повне безробіття охоплює не менш третини робітничої кляси Німеччини, часткове безробіття — п'яту частину. В Англії до 1 серпня 1931 р. число безробітних дійшло небувалого до того числа — 2.700 тис. осіб. До цього слід додати близько 2 млн. частково безробітних. У Франції в червні 1931 р. було три чверті мільйона безробітних і близько 3,5 млн. частково безробітних.

Капітал провадить шалений наступ на ту злиденну допомогу, що її подається безробітним у капіталістичних країнах. Нібито для „ощадження" державних витрат по всіх країнах дуже погіршено умови допомогти безробітним. У таких країнах як Франція та ПАСШ, обов'язкового убезпечення від безробіття нема, і безробітні можуть помирати з голоду або чекати на приватну добродійність. Але й по тих країнах, де є обов'язкове убезпечення від безробіття, триває шалений похід проти допомог безробітним. У Німеччині та Англії набагато знижено розмір допомоги. Крім того чималу частину безробітних зовсім позбавлено допомоги. В умовах кризи буржуазія провадить наступ на умови життя робітничої кляси. По всіх країнах зростає ступінь визиску тих робітників, які ще лишаються на виробництві. Часто робочий день здовжують. Зростає інтенсивність праці. Частково безробітних оплачують неймовірно низько. Умови праці гіршають усіма сторонами.

Буржуазія використовує умови кризи для організованого походу на рівень *зарплатні* робітників. Зарплатню знижують по всіх країнах, по всіх галузях народнього господарства. Зарплатню в найважливіших країнах пересічно знижено за час кризи не менше як на 15—20%. Часто зниження буває ще більше. Тільки упертий опір робітничої кляси не давав буржуазії досі знизити зарплатню ще більше. Теперішній рівень

зарплатні видимо замалий, щоб задовольнити найневідкладніші потреби робітника. Голодують не тільки безробітні — чимало тих робітників, які мають роботу, дістають таку злиденну зарплатню, що не можуть прохарчуватися більш-менш терпимо. Особливо тяжке становище сімейних робітників.

У зв'язку з дальшим загостренням кризи буржуазія Німеччини та Англії в середині 1931 р. виставила вимогу знову знизити зарплатню на 20 — 30% і відповідно зменшити допомогу безробітним. Від опору робітничої кляси залежить, чи зможуть капіталісти ще більше зрізати ту голодну зарплатню, що її дістає тепер робітник у капіталістичних країнах.

Крім того в Німеччині буржуазія має на думці знизити рівень життя робітничої кляси, знецінивши гроші (політика інфляції). Перші кроки цим напрямом уже зроблено.

Загострення суперечностей капіталізму.

Криза нечувано загострює й оголює всі суперечності, що роздирають капіталізм. Загострюються суперечності між імперіялістичними країнами. Загострюється боротьба за ринок збуту товарів, боротьба за довіз капіталу. Змінюється співвідношення сил між окремими імперіялістичними хижаками та групами їх. Криза з особою силою загострює основну суперечність у сучасному капіталістичному світі — боротьбу між Америкою та Англією за світове панування. Америка та Англія провадять запеклу боротьбу за вплив на англійські „домініони", за країни Південної Америки, за Китай.

Криза розв'язує всі суперечності в країні капіталізму: суперечності між країнами-переможницями і країнами переможеними, між країнами-винуватцями та країнами-кредиторами. Надзвичайно загострюється знову репараційне питання, щільно сполучене з питанням про міжсоюзницькі борги. Юнґів план, ухвалений на початку 1929 р., не розв'язав і не міг розв'язати репараційне питання. В середині 1931 р. репараційне питання знову стало з усією гостротою. На ґрунті Гуверових пропозицій про припинення сплат німецького репараційного боргу і всіх міжсоюзницьких боргів на один рік знову зав'язався вельми складний вузол імперіялістичних суперечностей.

Криза загострює суперечності між імперіялістичними країнами та колоніями. Колонії дуже терплять від аґрарної кризи, від спаду цін та перепродукції сільськогосподарських товарів. У цих умовах імперіялістичний гніт ще дужче дається взнаки, стає ще нестерпніший. У низці колоніяльних країн зростає могутній революційний рух трудящих мас. У Китаї народня революція зростає.

З розвитком кризи зростають і дедалі глибшають суперечності між клясами — суперечності між буржуазією та робітничою клясою. Погіршення умов праці й життя пролетаріяту, нечуваних розмірів безробіття, цілковита незабезпеченість завтраш-

нього дня — все це революціонізує широкі робітничі маси. Посилюється відхід робітничих мас від соціяль-демократії. Зрадницька політика соціяль-фашизму стає чимраз ясніша широким масам пролетаріяту. Робітничі маси повертаються до компартії. Компартії успішно борються за завоювання більшости робітничої кляси в низці країн.

Криза загострює всі суперечності капіталістичного ладу. Криза призводить до масової руйнації селянства. Криза руйнує дрібну буржуазію, відштовхуючи чималі верстви її до лав пролетаріяту. Широкі верстви службовців так само зазнають на своїй спині жорстоких ударів кризи. В цих умовах революційний пролетаріят здобуває собі численних співборців. Криза збільшує *революційне піднесення.*

В обстанові кризи посилюється *революціонізаційна* роля СРСР. Погляди мільйонів засуджених на голод людей звернено до єдиної країни, де нема кризи, де успішно розвивається соціялістичне будівництво.

„Суперечності між капіталістичною та соціялістичною системами ніколи не розвивалися з такою силою і перевага соціялістичної системи над системою капіталістичною ніколи ще не виявлялася так наочно як тепер. Якнайясніше виявилася нестійність системи капіталістичного господарства, заснованої на визиску та рабстві і підкореної ринковій конкуренції, і перевага плянової системи соціялістичного господарства, заснованої на усуспільненні засобів, на знищенні визиску, на систематичному піднесенні матеріяльного й культурного рівня трудящих“ [1]).

Зростання суперечностей між двома системами значить зростання небезпеки *війни й інтервенції* проти СРСР. Про цю небезпеку досить красномовно промовляють процеси „промпартії“ та „союзного бюра“ меншовиків. Світовий імперіялізм укладає низку змов, щоб знищити єдину в світі країну пролетарської диктатури.

Про зростання воєнної небезпеки досить красномовно промовляє збільшення озброєнь основних імперіялістичних держав. ПАСШ збільшили свої військові видатки *втроє* проти передвоєнного часу. Імперіялістичні країни Европи (крім Німеччини, чиї озброєння обмежив Версальський мир) збільшили свої видатки в півтора рази проти 1914 р.

Ось таблиця, що показує, як зростають військові видатки найбільших імперіялістичних країн (за офіціяльними даними).

Військові видатки (на мільйони долярів)

	1914 р.	1923 р.	1930/31 р.
Франція	280,0	258,0	457,0
Англія.	385,5	520,0	537,0
ПАСШ.	288,5	680,8	847,0
Італія	131,2	135,5	249,0
Японія.	97,2	234,5	234,4

[1]) З резолюції поширеного пленуму Виконкому Комінтерну на весні 1931 року.

В умовах кризи військова промисловість є єдина галузь, що „процвітає“ в капіталістичних країнах. Особливо гарячковими темпами озброюються країни, розташовані коло західнього кордону Радянського союзу.

Ось дані про зростання військових витрат країн, що розташовані побіля західнього кордону Радянського союзу;

Число аероплянів у строю

	1923 р.	1928 р.	1930 р.
Фінляндія . . .	50	80	90
Естонія	15	30	35
Латвія.	25	50	55
Польща	150	290	320
Румунія	110	170	230
	350	620	730

Характеризуючи в своїй доповіді на XVI з'їзді партії сучасну кризу капіталізму, т. Сталін казав:

„Про що промовляють усі ці факти? Про те, що стабілізації капіталізму надходить край. Про те, що революційний рух мас підноситиметься з новою силою. Про те, що світова економічна криза перерастатиме в низці країн на кризу політичну.

Це значить, поперше, що буржуазія шукатиме виходу з становища в дальшій фашизації в ділянці внутрішньої політики, використовуючи для цього всі реакційні сили, разом і соціяль-демократію.

Це значить подруге, що буржуазія шукатиме виходу в новій імперіялістичній війні та інтервенції в ділянці зовнішньої політики.

Це значить, нарешті, що пролетаріят, борючися з капіталістичним визиском і воєнною небезпекою, шукатиме виходу в революції“.

ЗАПИТАННЯ

1. Чому сучасна криза капіталізму є така гостра й глибока?
2. У чому виявляється характер теперішньої кризи як кризи перепродукції?
3. Які наслідки переплетення промислової кризи з аґрарною?
4. Як впливає криза на становище селянства?
5. Яке значення має монополістичний характер сучасного капіталізму в умовах кризи?
6. Яке становище робітничої кляси в умовах кризи?
7. Яку суперечність загострює сучасна криза?

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

БУДУВАННЯ СОЦІЯЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Соціялізм підготовляється всім процесом капіталістичного розвитку.

Наша країна вже *вступила в період соціялізму*. В третьому — вирішальному році п'ятирічки ми вивершили будування фундаменту соціялістичного господарства. Це означає, що Ленінове питання — „хто-кого?" вирішено проти капіталізму, на користь соціялізму остаточно і безповоротно, так в місті як і на селі. Третього року п'ятирічки наша країна вже виконала завдання п'ятирічного пляну в цілій низці найважливіших галузей. Успіхи в здійсненні першої п'ятирічки підготовили базу для міцнішого росту соціялізму в СРСР.

Основне політичне завдання другої п'ятирічки є остаточно зліквідувати капіталістичні елементи і кляси взагалі, цілком знищити причини, що породжують клясові відміни й експлуатацію, і подолати пережитки капіталізму в економіці та свідомості людей, перетворити всю трудящу людність країни на свідомих і активних будівників безклясового соціялістичного суспільства.

Основним господарчим завданням другої п'ятирічки є завершення реконструкції всього народнього господарства. Утворення найновітнішої технічної бази для всіх галузей народнього господарства.

Другої п'ятирічки будуть утворені умови для повного усунення протилежности між містом і селом.

Другої п'ятирічки СРСР в технічному відношенні посяде перше місце в Европі, а в техніко-економічному — наздогонить передові капіталістичні країни в низці господарчих галузей.

На грунті ліквідації паразитичних клясових елементів і величезного росту народнього доходу, що цілком іде в розпорядження трудящих мас, другої п'ятирічки повинно бути досягнено значно швидкіший ріст добробуту робітничих і селянських мас. В кінці другої п'ятирічки забезпечення населення основними споживчими товарами збільшиться не менш як в 2—3 рази проти кінця першої п'ятирічки.

Плян другої п'ятирічки є шлях збудування безклясового соціялістичного суспільства в нашій країні.

Капіталізм у своєму розвитку створює потрібні умови для перемоги соціялізму. Капіталізм створює матеріяльні передумови для соціялістичного ладу. За доби панування капіталу надзвичайно швидко, порівняно з минулими епохами, *зростають продуктивні сили.* Людство якнайбільше поширює й зміцнює свою владу над природою. Людина підкоряє грізні сили природи й обертає їх на свої покірні й слухняні слуги. Проте, ці здобутки дістаються за капіталізму дуже дорого. Поруч поширення влади людини над природою за капіталізму невелика купка паразитів поневолює трудящі маси. Влада людини над природою зростає поруч величезного зростання суперечностей, що роздирають капіталістичний лад. Капіталізм створює гігантські багатства, але використовує ці багатства маленька купка капіталістичних орударів. Капіталізм створює, отже, матеріяльні передумови для соціялізму. Та доки не переможе соціялістична революція, ці передумови служать не на добро трудящим, а навпаки, являють собою знаряддя *поневолення* їх.

Створюючи матеріяльні передумови для соціялістичного ладу капіталізм заразом створює ту *суспільну силу*, що здійснює заміну капіталістичного ладу гноблення й насильства на соціялістичний лад. Капіталізм сам створює собі гробокопача в особі *робітничої кляси.* З розвитком капіталістичної промисловости на фабриках і заводах постає кляса пролетарів, об'єднана й загартована умовами своєї роботи та життя. Пролетаріят незабаром усвідомлює свої клясові інтереси й стає на шлях клясової боротьби з буржуазією. Мета цієї боротьби—знищити капіталістичне суспільство, створити безклясове соціялістичне суспільство.

Капіталізм розвиває продуктивні сили не безмежно. До певного часу капіталізм сприяє зростанню влади людини над природою. Проте, в міру того як розвивається капіталізм, ті суперечности, що його роздирають, стають чимраз гострішi. Капіталістичний лад перетворюється на *гальмо* дальшого зростання продуктивних сил. Капіталізм обертається на *перешкоду* для дальшого руху людського суспільства вперед.

За доби імперіялізму капіталістичний лад обертається на ту силу, що дедалі більше затримує дальший розвиток продуктивних сил. Капіталізм уже давно перетворився на ті *кайдани*, що не дають людству йти вперед. Уже давно капіталістичний лад „достиг" для соціялістичної революції пролетаріяту.

„На певному ступені свого розвитку матеріяльні продуктивні сили суспільства стають у суперечність з сущими продукційними стосунками або,— що являє собою тільки юридичний вираз цього,— з тими майновими стосунками, всередині яких вони досі розвивалися. Із форм розвитку продуктивних сил ці стосунки обертаються на кайдани їх. Тоді наступає доба соціяльної революції" (*Маркс*).

Доба соціяльної революції почалася перемогою Жовтневої революції в Росії. Світ розколовся на два табори: табір переможного соціялізму і табір капіталізму, що гине. Боротьба двох систем, боротьба двох світів — ось що заповнює сучасні сторінки світової історії.

Маркс писав: „Жадна суспільна формація не гине раніше ніж розвинуться всі ті продуктивні сили, для яких вона дає досить простору, і нові, вищі продукційні стосунки ніколи не з'являються в світ раніше, ніж достигнуть матеріяльні умови існування їх у надрах такого суспільства".

Продуктивні сили капіталізму вже розвинулися *досить* для переходу до соціялізму. Матеріяльні умови соціялізму *вже підготовив* увесь хід капіталістичного розвитку. Капіталістичний лад уже *вичерпав себе*. В рамках капіталізму продуктивні сили наштовхуються на непереборні перешкоди. Тільки пролетарська революція може поскидати ці перешкоди з шляху.

Меншовицькі перекручувачі марксизму нерідко силкувалися тлумачити подані цитати з Маркса в такому-о дусі: коли передумови для соціялізму створює самий розвиток капіталізму, то чи арт, мовляв, особливо турбуватися про революційну боротьбу? Капіталізм сам собою, як вони запевняють, загине, коли він „достигне" до кінця, і тоді постане соціялістичний лад. Легко зрозуміти зрадницьку суть такої пародії на марксизм. Легко зрозуміти, що капіталістичний визискувацький лад сам не зійде зі сцени. Капіталізм гине тільки під могутніми ударами революційних робітників. Тільки пролетарська революція розбиває на дрізки той розгалужений апарат гноблення, визиску й придушення трудящих, що його створив капіталізм і що стоїть на варті інтересів гамана. Зрадники соціялізму силкуються нерідко ще з одного погляду підробити, фальсифікувати марксизм. Вони намагаються „довести", що Росія, мовляв, не „достигла" для соціялістичної революції. На цій підставі меншовицькі наймані аґенти буржуазії вимагають відновити капіталізм у нашій країні. Тут вони міркують приблизно отак. Соціялізм має здійснити насамперед у найпередовіших країнах. А тим часом Росія, мовляв, є країна відстала. Тим то нема чого нам з нашим писком лізти до пшеничного борошна. Тим то не нашій країні слід першою йти шляхом соціялізму.

Ленін писав з приводу таких міркувань меншовиків:

„Вирішального в марксизмі вони зовсім не зрозуміли, а саме — його революційної діялектики".

І справді, досить доторкнутися зброєю діялектики до подібного роду міркувань, як від них не лишиться й сліду. Діялектика навчає нас, що історія відбувається не за заздалегідь виготовленим рецептом, не за правилами, що їх повстановлювали для неї вчені педанти. Навпаки, щоб зрозуміти історичний розвиток, треба брати на увагу всю своєрідність історичної обстанови. До періоду Жовтневої революції Росія належала до числа середньо розвинених країн. Вона відстала рівняючи з передовими країнами капіталізму, що пішли далеко вперед. Але загалом вона пішла далеко вперед рівняючи з відсталим світом колоній і напівколоній. Своєрідність історичної обстанови зробила можливою перемогу пролетарської революції передусім в Росії. Капіталізм по всьому світі вже давно достиг для соціялі-

стичної революції. Світова війна досить яскраво показала, що капіталістичний лад став величезною загрозою для дальшого розвитку людського суспільства.

Ленін писав з приводу записок меншовика Суханова (що згодом, 1930 р., виявився одним з керівників контрреволюційної діяльности меншовиків-інтервентів):

„Росія,—писав меншовик Суханов,—не дійшла такої височини розвитку продуктивних сил, коли можливий соціялізм". З цим твердженням усі герої II Інтернаціоналу, разом, звичайно, й Суханов, носяться справді мов з писаною торбою. Це незаперечне твердження вони пережовують на тисячі ладів, а мені здається (каже Ленін—*Ред.*), що воно не є вирішальне для оцінки нашої революції.

Ну, а що, коли своєрідність обстанови поставила Росію, поперше, в світову імперіялістичну війну, де беруть участь усі будь-скільки впливові західньоевропейські країни, поставила її розвиток на межі революцій Сходу, що вже починаються, а почасти вже почалися, в такі умови, коли ми могли здійснити якраз той союз „селянської війни" з робітничим рухом, що про нього як про одну з можливих перспектив писав такий „марксист", як Маркс, 1856 року стосовно Прусії?

Що, коли цілковита безвихідність становища, подесятеряючи тим сили робітників і селян, відкривала нам можливість іншого переходу до створення основних передумов цивілізації, ніж у решті західньоевропейських держав? Чи змінилася через це загальна лінія розвитку світової історії? Чи змінилися через це основні співвідношення основних кляс у кожній державі, що її залучається й залучено до загального ходу світової історії?

Коли для створення соціялізму потрібний певний рівень культури (хоч ніхто не може сказати, який цей певний „рівень культури"), то чому нам не можна почати спочатку з завоювання революційним шляхом передумов для дього певного рівня, а потім уже на основі робітничо-селянської влади та радянського ладу рушити наздоганяти інші народи?"

Перемога соціялізму в одній країні

Зрадники робітничої кляси — меншовики — під час імперіялістичної різанини 1914 — 1918 рр. нерідко силкувалися виправдати свою ганебну зраду справи соціялізму твердженням, ніби соціялізм має перемогти неодмінно заразом у всьому світлі або в усякому разі в усіх передових капіталістичних країнах. Це давало змогу зрадникам робітничої кляси в кожній країні покликуватися на сусідні країни й виправдувати свою зраду тим, що, мовляв, у сусід ще не все готове для перемоги соціялізму. Ми бачили, що капіталізм розвивається в різних країнах *нерівномірно* і скоками. Ця нерівномірність і скокоподібність економічного та політичного розвитку різних країн ще більше поширюється за доби імперіялізму, що являє собою безпосередній передодень соціялістичної пролетарської революції. Але нерівномірність розвитку утворює в різних країнах різне співвідношення клясових сил пролетаріяту й буржуазії, різну обстанову в розумінні можливости перемоги робітничої кляси над буржуазією. Наша країна стала *першою* країною, де в жовтні 1917 р. пролетаріят скинув владу капіталістів і поміщиків. Країна пролетарської диктатури — СРСР — стала за той ясний маяк, що освітлює шлях робітництву інших країн. СРСР є *батьківщина*

світового пролетаріяту. Перемоги нашого соціялістичного будівництва є перемоги світового комунізму, перемоги світової пролетарської революції. Наші успіхи, наш рух уперед соціялістичним шляхом надає бадьорости й певности серцям мільйонів пролетарів капіталістичних країн та пригнобленого трудящого люду колоній і викликає лють, страх і злобу серед панівних кляс.

„Нерівномірність економічного й політичного розвитку є безперечний закон капіталізму. З цього виходить, що можлива перемога соціялізму попервах у небагатьох або навіть одній, окремо взятій, капіталістичній країні. Переможний пролетаріят цієї країни, експропріювавши капіталістів і *організувавши у себе соціялістичну продукцію,* став би проти решти світу, капіталістичного світу, приваблюючи до себе гноблені кляси інших країн, підіймаючи в них повстання проти капіталістів, виступаючи в разі доконечної потреби навіть з військовою силою проти визискувацьких кляс і їхніх держав" *(Ленін).*

Перемога пролетарської революції відкриває *можливість збудувати* соціялізм *у нашій країні.* Про це неодноразово казав Ленін, підкреслюючи, що ми маємо в нашій країні *все потрібне й достатнє для цілковитого збудування соціялістичного суспільства.* Розуміється, в нашій країні і після повалення влади капіталу лишилося чимало всяких суперечностей, усяких труднощів, що ускладняють справу будування соціялізму. Знищити ці суперечності одним рухом не можна — на це потрібна довгочасна напружена боротьба з ворогами соціялізму, самовіддана праця мільйонів будівників соціялізму. Відсталий технічний рівень країни, розпорошена дрібноселянська продукція, що породжує капіталізм,— ось найважливіші з цих труднощів і суперечностей. Але перемога пролетарської диктатури відкрила нам можливість *знищити ці суперечності, перемогти ці труднощі.* І ми справді бачимо, як на шляхах соціялістичного будівництва перемагається одвічну відсталість нашої країни. Зберігаючи й зміцнюючи свій союз з основними масами селянства, посилюючи свою провідну ролю в цьому союзі, пролетаріят нашої країни перебудовує сільське господарство на соціялістичних засадах і викорчовує останнє коріння капіталізму в нашій країні. Тільки завзяті вороги соціялізму, тільки одверті оборонці буржуазії можуть заперечувати небувалі успіхи переможного соціялістичного будівництва в нашій країні. Будівництво соціялізму в нашій країні одягається тепер у *плоть і кров.*

Троцькізм, що остаточно скотився в табір *контрреволюції,* троцькізм, що є передовий загін контр-революційної буржуазії, також як і меншовики, заперечує можливість збудувати соціялізм у нашій країні.

Троцкістська, а потім троцкістсько-зінов'євська опозиція, борючися проти генеральної лінії партії, виходила з невіри в можливість збудувати соціялізм у нашій країні. Заперечуючи закон нерівномірного розвитку за капіталізму, а надто за імпе-

ріялізму. Троцький скотився до меншовицького погляду, що революція повинна перемогти неодмінно заразом в усьому світі. Коли цього нема, справа соціялізму в країні, де пролетаріят узяв владу, безперечно засуджена на неуспіх, як гадає троцькізм. Являючи собою одну з відмін меншовизму, троцькізм заперечує соціялістичний характер нашої революції. Троцькістська опозиція називала державно-капіталістичними підприємства нашої соціялістичної промисловости, що, як казав Ленін, являють собою „підприємства послідовно-соціялістичного типу". Троцькізм заперечує можливість сталого союзу робітничої кляси з селянством під керівництвом робітничої кляси. Троцькістська опозиція вважала за неминучий розлам між пролетаріятом і селянством і пророкувала неминучість переродження радянської влади. Прикриваючи контрреволюційні свої меншовицькі погляди „лівою", нібито революційною фразою, троцькізм перебільшував сили куркульства й проповідував авантуристичну політику, що ставить під загрозу союз з середняком. У міру вирішальних успіхів соціялістичного наступу останніх років більшість колишніх троцькістів визнали правдивість генеральної лінії партії і розкаялися в своїх помилках. А Троцький з невеликою групою однодумців остаточно пристав до загального антирадянського фронту, перетворившись на „передовий загін контрреволюційної буржуазії, що веде боротьбу проти комунізму, проти радянської влади, проти будівництва соціялізму в СРСР" *(Сталін)*.

Праві ухильники, визнаючи формально можливість збудувати соціялізм у нашій країні, заразом не визнають тих шляхів і способів боротьби, без чого збудувати соціялізм немислимо. Вони заперечують доконечність швидких, напружених темпів індустріялізації. Вони не бажають визнати непримиренну клясову боротьбу з капіталістичними елементами й проповідують теорію мирного вростання куркуля в соціялізм. Вони не розуміють доконечности розгорнутого соціялістичного наступу на капіталістичні елементи, гадаючи, що соціялізм можна збудувати самоплівом, без запеклої клясової боротьби. Визнаючи формально можливість залучити основні маси селянства до справи будівництва соціялізму на селі, праві ухильники заразом заперечують ті засоби та способи, без чого залучити селянство до соціялістичного будівництва неможливо. Праві виступають проти насадження радгоспів і колгоспів. Праві виступають проти ліквідації куркульства як кляси. Вони заперечують вагу *виробничої* спілки міста з селом. Вони проти регулювання та планового впливу на царину ринкових стосунків. Визнаючи на словах можливість збудувати соціялізм у нашій країні, визнаючи на словах можливість залучити основні маси селянства до справи будівництва соціялізму, праві опортуністи *на ділі* скочуються на позицію *заперечування* можливости збудувати соціялізм у

нашій країні та залучити основні маси селянства до справи будівництва соціялізму.

Правий ухил є тепер *головна* небезпека. Це тому, що він являє собою відбиток куркульської небезпеки, яка за сучасного періоду розгорнутого соціялістичного наступу та викорчовування коріння капіталізму є *основна* небезпека в країні.

Непримиренно *борючися на два фронти*—проти контрреволюційного троцькізму, правого ухилу, ліваць ких заскоків, а також проти примиренського ставлення до них, партія успішно здійснює будування соціялізму в нашій країні.

Будування соціялістичного суспільства в нашій країні є величезна перемога світового пролетаріяту, світової пролетарської революції. Успіхи соціялістичного будівництва в нашій країні, зміцнення СРСР загострюють кризу світового капіталізму, прискорюють його неминучий загин. Зрозуміло, що імперіялісти геть-усякими способами силкуються знищити те огнище світової революції, яким є наш Радянський союз. Імперіялісти готують нову війну проти СРСР, компонують усякі пляни нової інтервенції. Процеси „промпартії" та „союзного бюра" ЦК меншовиків наочно показали, які імперіялістичні держави спираються при цьому на шкідників та на зрадницький соціял-фашистський II Інтернаціонал, одним з найогидніших відділів якого є меншовицька партія.

Чи маємо ми гарантію від інтервенції, доки наш Союз оточують капіталістичні країни? Ясна річ, ні. Тільки після перемоги пролетаріяту в низці інших країн ми будемо цілком забезпечені від ворожої навали імперіялістів. Тільки тоді позникають усі ті сили, що в корені ворожі соціялізмові і що можуть першого-ліпшого моменту спробувати вогнем і кров'ю затопити велику справу соціялістичного будівництва.

Неминучість переходового періоду.

Соціялізм підготовляється всім ходом розвитку капіталізму. Це зовсім не значить, проте, що капіталістичний розвиток утворює „готовісінький" соціялізм. На ділі капіталістичний розвиток створює тільки основні умови, основні засновки для збудування соціялізму. Далі капіталізм розвиваючись створює найважливішу передумову для переходу до соціялізму: він створює революційну клясу — пролетаріят, що скидає владу капіталу й здійснює соціялістичну революцію. Саме будівництво соціялізму відбувається вже після повалення влади буржуазії, після встановлення влади робітничої кляси.

Маркс, за ним Ленін неодноразово підкреслювали, що між капіталістичним і комуністичним суспільством лежить період революційного перетворення одного на друге.

„Теоретичне безперечна річ,—писав Ленін,—що між капіталізмом і комунізмом лежить певний переходовий період. Він не може не поєднувати в собі рис або властивостей обох цих укладів суспільного господарства. Цей переходовий

період не може не бути періодом боротьби між капіталізмом, що вмирає, і комунізмом, що народжується, або, кажучи інакше, між переможеним, але не знищеним капіталізмом, і посталим, але ще зовсім малосилим комунізмом".

Зрадники соціялізму з меншовицького табору намагаються ошукати робітників байками про те, що соціялізм вилуплюється з капіталістичного ладу готовий, мов курчатко з яйця. Соціялізм, мовляв, цілком і повнотою „вистигає" всередині капіталізму за панування буржуазії. А коли він достигне, відбувається мирний, безкровний перехід від влади буржуазії до безклясового соціялістичного суспільства.

Такі зрадницькі байки не мають анічогісінько спільного з революційним ученням Маркса та Енґельса. Ось що писав Маркс, звертаючись до робітників:

„Ви повинні пережити 15, 20, 50 років громадянських і міжнародніх воєн не тільки для того, щоб змінити стосунки, а й для того, щоб змінити самих себе й зробити себе здатними до політичної влади".

Переходовий період починається з моменту повалення буржуазії та встановлення пролетарської диктатури. Потреба, щоб пролетаріят здобув владу,— основна й вирішальна передумова для справи будівництва соціялізму. Диктатура пролетаріяту — ось та державна форма, що за неї відбувається період переходу від капіталізму до соціялізму, період будівництва нового соціялістичного суспільства. Пролетарська влада не успадковує від буржуазії „готових" соціялістичних стосунків. Тільки в царині великої промисловості та транспорту порівняно легко перейти до соціялістичного керування промисловістю. Набагато складніша, як ми знаємо, є справа масового перероблення неоглядного моря дрібних селянських господарств. Тільки на дванадцятому році пролетарської влади стався в нашій країні поворот основних мас бідняцько-середняцьких селянства до соціялізму, поворот, що його старанно підготував увесь попередній хід нашого будівництва.

За переходового періоду розгортається гігантське змагання двох систем, двох способів суспільної продукції. „Хто кого?"— так визначив Ленін те питання, що його розв'язує цей переходовий період. Ясно, що сили капіталістичного ладу, що доживає свого віку, ставлять шалений опір перемозі соціялізму. Ясно, що переходовий період є через це період *найзапеклішої клясової боротьби*. Ясно, що ця клясова боротьба не тільки не вщухає в міру успіхів соціялістичного будівництва, а навпаки, дедалі більше загострюється, аж доки остаточно не викорчовано всього коріння капіталізму, доки остаточно не позакривано всі ті канали, що з них народжуються кляси, клясові ріжниці, клясові противенства. Із цього ясно також, що *пролетарська диктатура* являє собою той гострий меч, що ним пролетаріят б'є ворогів соціялізму, закріпляючи успіхи соціялістичного будівництва.

За переходового періоду сили сторін, що борються одна з одною, не лишаються, певна річ, незмінні. Коли на початку переходового періоду сили капіталізму ще великі, а посталий комунізм ще малий на силу, то дальша боротьба комунізму проти капіталізму приводить до цілковитої перемоги комунізму. З цього ясно, що за переходового періоду соціялістичне будівництво переходить низку ступенів, низку *етапів*. Зрозуміло, що ці етапи не відокремлені один від одного китайським муром. На ділі один етап переходить у другий. Проте, на різних етапах переходового періоду маємо різні співвідношення клясових сил.

Воєнний комунізм і неп.

Після Жовтневої революції робітнича кляса перемігши поставила перед собою завдання по-соціялістичному перебудувати суспільство. Проте, попервах загроза німецького імперіялізму, потім з літа 1918 р. дедалі запекліша громадянська війна відвертали робітничу клясу від завдань мирного будівництва. Передишка була недовгочасна. Якраз у короткі тижні цієї передишки в першій половині 1918 р. Ленін у цілій низці своїх статтей і виступів поставив і розв'язав багато основних питань соціялістичного будівництва: про нову соціялістичну дисципліну, про соцзмагання, про основні господарські уклади Радянської країни, про шляхи перебудови селянського господарства тощо.

Громадянська війна, коли поміщики та капіталісти за допомогою білоґвардійських армій і багнетів чужоземних інтервентів намагалися вернути собі владу, мало не на три роки обернула Радянську країну на озброєний табір. Відбувалася смертельна боротьба за саме існування пролетарської диктатури. Завданню збройної оборони радянської влади та погромлення збройних сил контрреволюції було підпорядковано всі інші завдання, разом і господарські.

За роки громадянської війни у нас здійснювано політику *воєнного комунізму*. Промисловість, дуже пошкоджена імперіялістичною війною й відрізана від найважливіших джерел сировини на окраїнах нашої країни, працювала переважно на потреби оборони, постачаючи Червоній армії потрібне спорядження та бойові припаси. Для війни треба мати хліб. За років воєнного комунізму практиковано харчову *розкладку*. Селяни здавали свою зайвину державі, що постачала хліб військові та міській людності.

Таким чином селянство вносило свою частку, потрібну для успішної боротьби з поміщиками та капіталістами. Середняк часом виявляв невдоволення, але загалом він підтримував пролетарську диктатуру, особливо коли йому випадало на власній спині зазнати на певний час розкошів білоґвардійських порядків у Колчака, Денікіна, Юденіча або білополяків.

За періоду воєнного комунізму вільного торгу не дозволялося, всю хлібну зайвину селяни мали здавати за розкладкою.

А міські вироби цілком надходили до рук держави і їх поверталося на постачання військові та людності. Зрозуміло, що всякий торг тут ставав протизаконною спекуляцією, на ньому наживалися мішочники та спекулянти, з ким радянська влада нещадно боролася.

За воєнного комунізму швидко втрачали своє старе значення гроші. Ще царський уряд випустив силу-силену паперових. грошей. Під жовтень 1917 р. карбованець коштував уже не більше від колишнього гривеника. Радянська влада почала випускати ще більше паперових грошей, які йшли на покриття державних видатків.

Усе господарство було тоді дуже централізоване. В обстанові обложеної фортеці доводилося суворо тримати всі ниті в одних руках. Така була господарська політика за громадянської війни. Її було цілком підпорядковано одному завданню—будь-що-будь вистояти й перемогти ворогів пролетарської диктатури.

За воєнного комунізму, проте, міцне позакріплювано ті здобутки, що їх здобув пролетаріят у царині господарства. Сильно підірвано ввесь фундамент старого поміщицько-капіталістичного укладу. У буржуазії повідбирано фабрики, заводи, банки, торговельні заклади Всю промисловість націоналізовано, тобто забрано у власність пролетарської держави. Всю землю націоналізовано, поміщиків повигонено, куркульство дуже приборкано.

Таким чином уже за воєнного комунізму створено й закріплено за пролетарською державою ті *команді висоти*, що й тепер, за непу, є за підпору соціялістичного будівництва.

Але заразом за громадянської війни господарське життя не налагоджувалося, не йшло вперед,—господарство дійшло найвищої міри руйнації.

„До „воєнного комунізму“ примусили війна та руїна. Він не був і не міг бути тією політикою, що відповідає господарським завданням пролетаріяту. Він був тимчасовим заходом. Правильною політикою пролетаріяту, що здійснює свою диктатуру в дрібноселянській країні, є обмін хліба на продукти промисловости, потрібні селянинові“ (*Ленін*).

На весні 1921 р. наша партія під проводом Леніна перейшла від політики воєнного комунізму до іншої політики, відповідної до потреб мирного господарського будівництва. Цю політику тоді названо „новою економічною політикою“, а скорочено—неп.

Після перемоги пролетарської революції в інших країнах правдивий спосіб переходу до соціялізму полягатиме загалом у тому самому шляху, що ним пішло наше будівництво з 1921 р. Звичайно, за часів тих громадянських воєн, що їх провадитиме буржуазія проти переможного пролетаріяту, робітникам доведеться вдаватися до заходів „воєнного комунізму“ і в інших країнах.

„Що таке неп? Неп є особлива політика пролетарської держави, розрахована на припущення капіталізму, коли командні висоти є в руках пролета[р].

ської держави, розрахована на боротьбу елементів капіталістичних і соціялістичних, розрахована на зростання ролі соціялістичних елементів на шкоду елементам капіталістичним, розрахована на перемогу соціялістичних елементів над капіталістичними елементами, розрахована на знищення кляс, на збудування фундаменту соціялістичної економіки" (*Сталін*).

Опортуністи всіх мастей намагаються по-своєму тлумачити неп. Троцькістсько-зінов'євська опозиція змальовувала неп як супільний відступ. Проте, Ленін ще на XI з'їзді партії, через рік після переходу до непу, заявив, що „відступ закінчено". Троцькісти по поразницькому перекручують суть непу, коли вони вважають наступ за несумісний з непом і вимагають скасувати неп одним рухом. Троцькістське тлумачення непу не має нічого спільного з ленінським розумінням непу.

Міркування про несумісність наступу з непом виходить також від правих опортуністів. Правий опортунізм перекручує суть непу, тлумачачи його як поворот до необмеженої волі торгу. Праві опортуністи спускають з ока, що неп є воля торгу *в певних рамках*, при забезпеченні регулятивної ролі держави, що обмежує ринок і його стихію вже на першому ступені непу.

„На ділі неп містить у собі гадку не тільки про відступ і про припущення пожвавлення приватного торгу, припущення пожвавлення капіталізму, забезпечивши регулятивну ролю держави (початкова стадія непу). На ділі неп заразом містить у собі гадку на певній стадії розвитку про наступ соціялізму на капіталістичні елементи, звуження поля діяльности приватного торгу, відносне й абсолютне скорочення капіталізму, дедалі більшу перевагу усуспільненого сектора над сектором неусуспільненим, перемогу соціялізму над капіталізмом (теперішня стадія непу). Неп заведено для перемоги соціялізму над капіталістичними елементами. Переходячи в наступ по всьому фронту ми ще не скасовуємо непу, бо приватний торг і капіталістичні елементи ще лишаються, товарообіг і грошове господарство ще лишаються,— але ми напевне скасовуємо початкову стадію непу, розгортаючи дальшу його стадію, теперішню стадію непу,—що є остання стадія „непу" (*Сталін*).

За переходу до непу Ленін підкреслював, що ми заводимо неп „серйозно й надовго, але не назавжди". Ленін таким чином указував, що рейками непу ми успішно просуватимемося до соціялізму, що через неп ми прийдемо до соціялізму.

Неп є політика пролетарської диктатури, розрахована на збудування соціялістичного суспільства. Протягом низки років у нас будується фундамент соціялізму. У 1931 році — третьому році п'ятирічки ми завершили збудування фундаменту соціялістичної економіки. Це значить, що у нас тепер остання стадія непу, яка вельми істотно відрізняється від початкової стадії його. Це значить, що ми вже вступили в період соціялізму.

У своїй доповіді на XVI партз'їзді т. Сталін казав: „Наш період звичайно називається періодом переходовим від капіталізму до соціялізму. Він називався періодом переходовим 1918 р., коли Ленін у своїй славнозвісній статті „Про „ліве" дітвацтво" вперше схарактеризував цей період з його п'ятьма укладами господарського життя. Він називається переходовий тепер, 1930 р., коли деякі з цих укладів вже йдуть на дно, а один з цих укладів, а саме новий уклад у царині промисловості та сільського господарства зростає й розвивається нечувано швидко. Чи можна сказати, що ці два переходові періоди є тотожні,

що вони не відрізняються один від одного корінним чином? Ясно, що не можна. Що мали ми 1918 р. в ділянці народнього господарства? Зруйновану промисловість і запальнички, не мали колгоспів і радгоспів як масового явища, мали зростання „нової“ буржуазії в місті та куркульства на селі. Що маємо ми тепер? Відбудовану й реконструйовану соціялістичну промисловість, розвинену систему радгоспів і колгоспів, що мають над 40% усіх засівів по СРСР у самому тільки яровому клині, відмирання „нової“ буржуазії в місті, відмирання куркульства на селі. І там переходовий період. І тут переходовий період. І все ж вони в корені відмінні один від одного, як небо від землі. І все ж ніхто не може заперечувати, що ми стоїмо на порозі ліквідації останньої серйозної капіталістичної кляси, кляси куркулів. Ясно, що ми вже вийшли з переходового періоду в старому розумінні його, вступивши до періоду прямого й розгорненого соціялістичного будівництва по всьому фронту. Ясно, що ми вже вступили до періоду соціялізму. Бо соціялістичний сектор тримає тепер у руках усі господарські підойми всього народнього господарства, хоч до збудування соціялістичного суспільства та знищення клясових різнацій ще далеко“.

Соціялізм і комунізм.

Кінцевою метою революційної боротьби робітничої кляси всіх країн є *світовий комунізм*. Було б, певна річ, марним гаянням часу міркувати про те, який вигляд матимуть усі дрібниці людського життя за комунізму. Проте, основні *риси* комуністичного суспільства змальовуються досить виразно.

Комунізм цілком і повнотою знищує *всі ті суперечності* капіталістичного ладу, що спричиняють неминучий загин капіталізму. Усувається ті суперечності, що за капіталізму становлять непереборну перешкоду для розвитку продуктивних сил, для руху суспільства вперед. Комунізм знищує поділ суспільства на кляси. На місце кляс, що борються між собою, стають члени єдиного трудового колективу, єдиної людської сім'ї. Комунізм цілком і повнотою знищує приватну власність і анархію продукції. На місце стихійних сил ринку та конкуренції стає недосяжна плянова, свідома організація продукції. Метою продукції стає задоволення суспільних потреб. Комунізм цілком знищує ті величезні непродуктивні витрати, що марнують незліченні цінності за капіталістичного ладу. Війни та кризи відходять у царину минулого.

Людське суспільство здобуває таких успіхів у своїй боротьбі з природою, які геть немислимі за капіталізму. Зростанню науки й техніки, застосуванню їхніх здобутків у продукції не ставиться жадних меж. Гігантське зростання матеріяльного добробуту людського суспільства, перевиховання самих людей відкриває можливість здійснити гасло—„від кожного як на здібності його, кожному як на потреби його“. Праця стає найпершою життьовою потребою людини. Відпадає потреба будь-як примушувати до праці.

Комунізм знищує всі сліди тієї безодні між містом і селом, що її вирив капіталізм. Комунізм знищує всі ті потворні форми поділу праці, що їх створив капіталізм. Зникає противенство між розумовою та фізичною працею. Вперше в своїй історії люд-

ство бере свою долю у власні руки, вириваючи її раз і назавжди з рук невеликих купок командних кляс. Нечувано розквітає людська культура. Зникає потреба на будь-які органи придушення та примусу, відмирає держава.

Легко зрозуміти, що людське суспільство має пройти чималий шлях, перше ніж воно дійде цілковитого розгорненого комунізму. Перше ніж дійти цілковитого розвитку комунізму, людське суспільство проходить через *нижчу стадію комунізму*, що називається *соціялізм*. Отже, між соціялізмом і комунізмом нема будь-якої неперехідної безодні. Соціялізм у процесі свого розвитку переходить, переростає на повний комунізм. *Соціялізм*— це тільки нижча стадія, *перший ступінь комунізму*, коли збереглися ще певні пережитки й залишки капіталістичного ладу, що з його надрів суспільство вийшло.

Наукова ріжниця між соціялізмом і комунізмом ясна. Те, що звичайно називають соціялізмом, Маркс називав „першою" або нижчою фазою комуністичного суспільства. Оскільки *спільною* власністю стають засоби продукції, оскільки слово „комунізм" і тут прикладне, коли не забувати, що де *не* повний комунізм. Велике значення Марксових роз'яснень є в тому, що він послідовно прикладає й тут матеріялістичну діялектику—вчення про розвиток, розглядаючи комунізм як дещо таке, що розвивається з капіталізму. Замість по-схоластичному видуманих, „витворених" визначень і марних суперек про слова (що соціялізм? що комунізм?) Маркс подає аналізу того, що можна назвати ступенями економічної достиглости комунізму.

Соціялізм є, отже, перший ступінь комуністичного устрою, коли новий суспільний лад має ще на собі цілу низку відбитків старого суспільства, з надрів якого він вийшов. За соціялізму знищено приватну власність на засоби продукції. Засоби продукції усуспільнено, вони стоновлять власність усього суспільства. Таким способом знищується основу капіталістичного визиску, основу поділу на кляси. Соціялізм значить знищення клясових противенств, знищення кляс узагалі. Проте, пережитки клясових відмінностей попервах лишаються.

„У першій своїй фазі, на першому своєму ступені комунізм не може ще бути економічно цілком дійшлим, цілком вільний від традицій або слідів капіталізму" (*Ленін*).

За соціялізму продуктивні сили суспільства ще недосить розвинені, а нове ставлення до праці ще недосить вкорінилося в свідомість усіх членів суспільства, щоб можна було здійснити гасла комунізму—„кожному як на потреби його, від кожного як на здібності його". За соціялізму продукти праці розподіляється відповідно до кількости та якости витраченої від кожного робітника праці. За соціялізму продукти розподіляється за принципом: за рівну кількість праці—рівну кількість продуктів. Але ми знаємо, що кожен трудящий на ділі дає неоднакову

кількість праці. Далі — однакова кількість праці одному дістається з меншими зусиллями та напруженням, а в другому — з більшими. З цього погляду соціялізм ще не дає певної справедливости й рівности.

„Справедливости та рівности... перша фаза комунізму дати ще не може: ріжниця в багатстві лишиться, і ріжниця несправедлива, але неможливий буде визиск людини людиною, бо не можна загарбати засоби продукції, фабрики, машини, землю тощо у приватну власність" (*Ленін*).

У соціялістичному суспільстві лишаються ще, отже, певні сліди нерівности, що тільки ступнево, в міру дальшого розвитку соціялізму на комунізм відмирають. Є ще певні залишки старого класового поділу суспільства. За соціялізму тільки ступнево, в міру переходу до комунізму, відмирають право та держава пролетарської диктатури. Елементи примусу неминуче зберігаються ще попервах. Соціялізм робить перші вирішальні кроки в справі знищення противенства між містом і селом. Соціялізм значить початок ліквідації противенства між розумовою та фізичною працею.

Соціялізм відкриває вільний шлях дальшого руху до комуністичного суспільства.

ЗАПИТАННЯ

1. Як розвиток капіталізму підготовляє перемогу соціялізму?
2. Від чого залежить можливість перемоги соціялізму в одній країні?
3. Які позиції троцькізму та правого опортунізму в питанні про можливість збудувати соціялізм в одній країні?
4. Які основні риси воєнного комунізму?
5. Від якої обставини залежала політика воєнного комунізму?
6. Які основні риси непу?
7. Які троцькістські та правоухильницькі перекручення в розумінні непу?
8. У чому ріжниця між соціялізмом і комунізмом?

ЗМІСТ

Стор.

Передмова 2

Відділ перший (вступний)

Розділ перший. Кляси за капіталізму і в СРСР 3
Розділ другий. Що таке політична економія та кого вона навчає . . 19

Відділ другий

Від анархії продукції до соціялістичної пляновости

Розділ третій. Анархія товарової продукції і закон вартости 29
Розділ четвертий. Плянове господарство в СРСР 44

Відділ третій

Від найманого рабства до соціялістичної праці

Розділ п'ятий. Суть капіталістичного визиску 62
Розділ шостий. Заробітна платня й абсолютне зубожіння робітничої кляси за капіталізму 83
Розділ сьомий. Розподіл додаткової вартости між капіталістами . . 100
Розділ восьмий. Соціялістичні форми праці в СРСР 103

Відділ четвертий

Репродукція за капіталізму та в СРСР

Розділ девʼятий. Репродукція і криза за капіталізму 130
Розділ десятий. Соціялістична репродукція в СРСР 145

Відділ пʼятий

Сільське господарство за капіталізму і в СРСР

Розділ одинадцятий. Капіталізм у сільському господарстві 167
Розділ дванадцятий. Соціялістична перебудова сільського господарства СРСР 179

Відділ шостий

Імперіялізм і загин імперіялізму

Розділ тринадцятий. Імперіялізм — передодень соціяльної революції пролетаріяту 199
Розділ чотирнадцятий. Війна й загальна криза капіталізму . . . 217
Розділ п'ятнадцятий. Сучасна світова криза капіталізму 228

Відділ сьомий (кінцевий)

Розділ шістнадцятий. Будування соціялістичного суспільства . . 241

7,62 (1986)

~~1625~~

Р Л 3406

ціна 90 [illegible]

перша книжкова фабрика ім. г. і. петровського
укрголовліт № 10237. 2/XI 1931. зам. № 354 тираж 35000.

9545.

[illegible]леонтьєв

Капіталізм і соціялізм

початковий
КУРС
політичної
економії

партвидав „пролетар"